

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

PİRİZÂDE'NİN 'UMDETÜ ZEVİ'L-BASÂİR Lİ-HALLİ
MÜHİMMÂTİ'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR ADLI
ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Necmettin AZAK

İstanbul

Eylül-2019

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

PİRİZÂDE'NİN 'UMDETÜ ZEVİ'L-BASÂİR Lİ-HALLİ
MÜHİMMÂTİ'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR ADLI ESERİNİN
TAHKİK VE TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Necmettin AZAK

Danışman

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

İstanbul

Eylül-2019

ÖZET

PÎRİZÂDE’NİN ‘UMDETÜ ZEVÎ’L-BASÂİR Lİ-HALLİ MÜHİMMÂTİ’L-EŞBÂH VE’N-NEZÂİR ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

Necmettin AZAK
Doktora, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Eylül- 2019, 936+XV Sayfa

Bu çalışmanın konusunu fikhın alt disiplinlerinden olan kavâid edebiyatı alanında Zeynüddîn İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) telif ettiği *el-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eserine Pîrîzâde İbrahim’in (ö. 1099/1688) *‘Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-nezâir* adıyla yaptığı haşiyenin tahkik ve tahlili oluşturmaktadır. Eserin tahkikinde sekiz nüsha karşılaştırması yapılmış, tahlil kısmında ise Pîrîzâde’nin haşiyesini telif etme gerekçelerinden hareketle eserin tahlili tamamlanmıştır. Ayrıca İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâir* eseri üzerine yapılan çalışmaların tespitinde daha çok yazma nüshalardan istifade edilmiştir. Araştırmada kavaid edebiyatında eşbâh ve nezâir türünün oluşumunun gerekçeleri üzerinde durulmuş, eşbâh ve nezâir kavramlarının analizleri ve bu sahada telif edilen eserlerin karşılaştırılması yapılmıştır. Eserin tahlili kısmında Pîrîzâde’nin, İbn Nüceym’in *el-Eşbâh*’ındaki kapalı ifadeleri açıkladığını, Hanefî mezhebi kaynaklarında göremediği bazı meseleleri tespit ettiğini, Hanefî mezhebinin muteber fıkıh ve fetvâ kitaplarında yer alan fakîhlerin görüşlerini esas aldığını, ihtilafli konularda farklı görüşlere yer vererek müftâ-bih görüşü belirttiğini, sahih/esah olan rivayetleri zikrettikten sonra tercihini ortaya koyduğunu, mütekaddimîn ile müteaahhirîn fakîhlerinin görüşlerine yer verip mu’temet ve râcih görüşleri tercih ettiğini, meşayihın bazı rivayetlerini zamana uygun bulmadığını belirttiğini, mefhumu rivayet ile amel ettiğini, yeri geldikçe diğer mezheplerin görüşlerine yer verdiğini tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Pîrîzâde İbrahim, İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, *Umdetü zevî’l-basâir*, eşbah ve nezair, kâide, dâbit, furûk, tahkik.

ABSTRACT

THE CRITICAL EDITION AND ANALYSIS OF PÎRÎZÂDE'S BOOK 'UMDAT DHAWI AL-BASÂ'IR LI-HALL MUHIMMÂT AL-ASHBÂH WA AL-NAZÂ'IR

Necmettin AZAK

PhD Dissertation, Basic Islamic Sciences
Supervisor: Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
September- 2019, 936+XV Pages

The subject of this study consists of the critical edition and analysis of Pîrîzâde Ibrâhîm's (d. 1099/1688) *Umdat dhawî al-basâ'ir li-hall muhimmât al-Ashbâh wa al-nazâ'ir*, a commentary (*hâshiya*) he penned on Zayn al-Din Ibn Nujaym's (d. 970/1563) *al-Ashbâh wa al-nazâ'ir*, a work written in the field of the qawâ'id literature, a sub-genre of Islamic Jurisprudence (fiqh). The critical text is established based on eight manuscript copies of the work. The analysis of the work follows a method derived from Pirizade's own explanation of the reasons for the composition of the work. In identification of other commentaries that have been composed on Ibn Nujaym's *al-Ashbâh wa al-nazâ'ir*, we have mostly made use of manuscripts. The study also dwells on the reasons for the emergence of the *ashbâh* and *nazâ'ir* genre within the qawa'id literature, analyzes the concepts of *ashbâh* and *nazâ'ir*, and provides a comparison of the works composed in this field. In the analysis section we have pointed out that Pîrîzâde opens up and explains the ambiguous expressions in Ibn Nujaym's *al-Ashbâh*, identifies some questions that Ibn Nujaym could not locate in the sources of the Hanafi school, relies on the opinions of the jurist as recorded in the recognized fiqh and fatwâ books of the Hanafi school, specifies the preferable (*muftâ-bih*) view after mentioning differing opinions in disputed matters; expresses his own choice after mentioning the sahîh/asahh report, prefers the established (mu'tamad) and preferable (*râcih*) views after recounting the views of the earlier (mutaqaddim) and later (mutaakhir) jurists; states that he finds unfitting to his time some of the reports of the mashaikh, acts according to the sense/meaning of the report (mafhum al-riwâya), and gives place to the views of other schools when appropriate.

Keywords: Pîrîzâde Ibrahim, Ibn Nujaym, al-Ashbâh wa al-nazâ'ir, 'Umdat dhawî al-basâ'ir, ashbâh and nazâ'ir, qâ'idah, dhâbit, furûq, tahqîq

ÖNSÖZ

Türkiye’de İslâmî ilimler sahasında akademik düzeyde yapılan çalışmalar daha çok ilahiyat fakültelerinin lisansüstü programlarında gerçekleşmektedir. Son çeyrek asra kadar yapılan bu ilmî çalışmalarda yazma eserlerin tahkik ve tahlile konu edinilmesi çok sınırlı kalmıştır. 2000’li yıllardan itibaren yazma eserlere dijital olarak ulaşmanın sağladığı kolaylıkları da göz önünde bulunduran bazı kurum ve kuruluşlar, düzenlemiş oldukları tahkik kurslarıyla, yayımladıkları eserlerle ilahiyat araştırmacılarının dikkatlerini çekmişler, alana ilişkin çalışmaların ivmesini artırmışlardır. Ayrıca en çok yazma eseri bünyesinde barındıran Süleymaniye Kütüphanesinin de bağlı bulunduğu Yazma Eserler Kurumu’nun 2011’de kurulmasıyla, bir yandan çeviri tahkik eserlerinin yayınlanması, diğer taraftan yazma nüshalara portal üzerinden dijital olarak erişim imkânının sağlanması da bu ivmenin yükselmesinde etkili olmuştur.

Bibliyografya yahut çalışma yapılan alana ilişkin kaynaklarda ismi geçen eserlerin yazma nüshalarına ulaşmak, sayfalarını çevirerek eseri bir bütün halinde görmek, vikaye ve zahriye sayfalarında yer alan kırıntı bilgileri, ferağ kaydında telif/istinsah bilgileri, mukaddime kısmında eserin ve müellifin adının tespit edilmesi, eserin telif sebepleri vb. bilgilere ulaşmak, hele hele bu bilgileri ilk defa ilim dünyasına sunuyor olmanın verdiği hazzın tarifi mümkün değildir. Ancak, eserin yazma nüshalarına ulaşamamak yahut eksik kısımlarına ulaşmak, eserin mukaddimesinin yahut ferağ kaydının olmaması, sadece katalog bilgilerine müracaat ile eser hakkında kanaat belirtmenin yanılğıya götürmesi vb. olumsuzluklar bu alanın zorluklarındandır. Bununla birlikte, tezimizin ikinci bölümünde yer alan İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâir*’i üzerine yapılan şerh, haşiye, ta’lik, tertîb ve risale formundaki çalışmalardan ulaşabildiğimiz otuz yazma nüshada bu iki duyguyu da bir arada yaşama fırsatını bulduk. Ayrıca tezimizin konusu olan Pîrîzâde’nin *‘Umdetü zevi’l-basâir li-halli mühimmâti’l-eşbâh ve’n-nezâir* adlı eserinin yazma nüshalarının tespiti ve bunlar içerisinde mukabele nüshasına ulaşabilmek için sarf edilen gayretin karşılıksız kalmadığını görmek ve çalışmayı sağlam temeller üzerine kurmak bu işin güzel taraflarındandır. Tahkike konu olan eserin toplamda sekiz nüsha üzerinden mukabele

edilmesi ve bunların dipnotta ifade edilmesi hayli yorucu ve zaman alıcı olmuştur. Ayrıca eserin 320 varak olması üzerinde daha fazla mesai yapmamızı gerektirmiştir. Böyle bir eserin tercih edilmesinde iki husus etkili olmuştur. İlki, *Mecelle*'nin başta gelen kaynaklarından Hadimî'nin *Mecâmi'ü'l-hakâik*'inin sonunda yer alan 154 kâidenin kavâid edebiyatı alanındaki yeri ve önemi ile ilgili yüksek lisans tezimizdeki tespitlerimizin bizleri İbn Nüceym'e götürmesidir. Diğerisi ise, kavaid türü ilk eserlerin temelleri Hicrî IV. yüzyılda Hanefî mezhebi fakîhlerinin eliyle gerçekleşmiş olmasına rağmen İbn Nüceym'e kadar (yaklaşık beş asır) Hanefîler tarafından alana ilişkin eser kaleme alınmaması, İbn Nüceym sonrasında ise *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i üzerine kırktan fazla şerh, haşiye, ta'lîk, tertîb ve risale formunda çalışmaların yapılmasıdır.

Çalışmamın tüm aşamalarında bana her türlü desteği veren değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Abdullah Kahraman'a minnet duygularımı ifade ediyorum. Eserin diğer nüshalarla mukabele edilmesinde desteğini gördüğüm değerli arkadaşım Muhammed Harse'ye, tahkik bittikten sonra eserin mukabele edilmesinde değerli vakitlerini ayıran Dr. Halid Harse'ye; eserin tahlil kısmını baştan sona okuyup tashih ve yorumlar sunan Doç. Dr. Ayhan Hira ve Dr. İbrahim Yıldız'a; yazma eser uzmanı İsmet İpek ve Uğur Öztürk'e; çalışmalarım boyunca sürekli desteğini gördüğüm Dr. Necdet Yılmaz'a, her daim ilmî çalışmalarda teşvikini yanımda hissettiğim muhterem hocam İbrahim Cücük'e ve desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Bu mütevazı çalışmamın İslâmî ilimler alanına küçük de olsa bir katkı sağlamasını niyaz ederim. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Necmettin Azak

Üsküdar, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	İ
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT	İİİ
ÖNSÖZ.....	İV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar	XI
ŞEKİLLER	XII
EKLER.....	XIII
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
EŞBÂH VE NEZÂİR EDEBİYATI VE TARİHİ GELİŞİMİ	8
1.1. Eşbâh ve Nezâirin Kavramsal Analizi.....	8
1.2. Eşbâh ve Nezâir Türü ve Önemi	15
1.3. Eşbâh ve Nezâir Edebiyatı.....	26
1.3.1. İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) <i>el-Eşbâh ve 'n-Nezâir</i> İsimli Eseri	27
1.3.2. İbnü's-Sübki'nin (ö. 771/1370) <i>el-Eşbâh ve 'n-Nezâir</i> İsimli Eseri	28
1.3.3. İbnü'l-Mülakkin'in (ö. 804/1401) <i>el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fî Kavâ'idî'l-Fıkh</i> İsimli Eseri	32
1.3.4. Suyûtî'nin (ö. 911/1505) <i>el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fî Kavâ'id ve Furû'î Fıkhî's-</i> <i>Şâfi'iyye</i> İsimli Eseri	34
1.3.5. İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) <i>el-Eşbâh ve 'n-Nezâir</i> İsimli Eseri	37

İKİNCİ BÖLÜM

İBN NÜCEYM'İN *EL-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR* ADLI ESERİ ÜZERİNE

YAPILAN ÇALIŞMALAR 49

2.1. Şerh ve Haşiyeler 50

2.1.1. Zeyrekzâde (ö. 1003/1595), *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* 50

2.1.2. Ali et-Tûrî, (ö. 1004/1595), *Zehîratü'n-nâzir fi'l-Eşbâh ve'n-nezâir* 52

2.1.3. İbn Habîb el-Gazzî (ö. 1005/1597), *Tenvîru'l-basâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 54

2.1.4. Ali b. Cârullah (ö. 1010/1601), *Hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 56

2.1.5. Celeb Muslihuddîn (ö. 1025/1616), *Tenvîrü'l-ezhân ve'd-damâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 57

2.1.6. et-Timurtaşî (ö. 1055/1645), *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 60

2.1.7. Karaçelebîzâde (ö. 1068/1658), *Hallü'l-iştibâh an 'akdi'l-Eşbâh*..... 62

2.1.8. Hayreddîn er-Remlî (ö. 1081/1671), *Nüzhetü'n-nevâzir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 63

2.1.9. Pîrîzâde İbrahim (ö. 1099/1687), *'Umdetü zevî'l-basâir li-halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 65

2.1.10. el-Hamevî (ö. 1098/1687), *Gamzu 'uyûni'l-basâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* 65

2.1.11. en-Nablusî (ö. 1143/1730), *Keşfü'l-Hatâir 'ani'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 68

2.1.12. el-Kırşehrî (ö. 1165/1752), *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 69

2.1.13. Ebussuûd Muhammed (ö. 1172/1758), *'Umdetü'n-nâzir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 71

2.1.14. Sünbülzâde el-Mar'aşî (h. ö. 1169/1241 sonrası), *Tevfîku'l-ilâh fi şerhi fennin mine'l-Eşbâh* 72

2.1.15. Hibetullah et-Tâcî (ö. 1224/1809), *et-Tahkîkü'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*..... 74

2.1.16. Süleyman Sırrı Efendi (1851-1930), *Îzâhü'l-Eşbâh*..... 75

2.1.17. el-Kırîmî (ö. ?/?), <i>Hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	76
2.2. Ta'likler	77
2.2.1. İbn Gânim el-Makdisî (ö. 1004/1596), <i>Ta'lika /Hâşiyetü 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	77
2.2.2. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), <i>Nüzhetü'n-nevâzir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	79
2.3. Tertîbler	79
2.3.1. Ali el-Müderri İzmîrî (ö. ?), <i>İbrâzü'd-damâir fî tertîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	80
2.3.2. Celeb Muslihüddîn (ö. 1025/1616), <i>el- 'İkdü'n-nazîm fî tertîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	82
2.3.3. Hiş Halil (ö. 1001/1592), <i>Tertîbü'l-Eşbâh ve'n-nezâir: Hâdî Şerî'a</i>	83
2.3.4. Abdullah Ahdî (ö. 1050?/1641?), <i>Tertîbü'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	85
2.3.5. Muhammed Ebü'l-Feth el-Hanefî (ö. 1294/1877), <i>İthâfû'l-ebâr ve'l-basâr bi-tebvîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	86
2.4. Risâleler	87
2.4.1. el-Hamevî (ö. 1098/1686), <i>Risâle fî Beyânî takrîri ibâreti veka'at fî'l-Eşbâhi fî'l-muhâdîri ve's-sicillât</i>	88
2.4.2. el-Berzencî (ö. 1103/1691), <i>Îkâzu'l-inbâh li-fehmi'l-iştibâhi'l-vâki'l'ibni Nüceym fî'l-Eşbâh</i>	88
2.4.3. en-Nablusî (ö. 1143/1730), <i>Sür'atü'l-intibâh li-mes'eleti'l-Eşbâh</i>	89
2.4.4. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), <i>Raf'ü'l-iştibâh an 'ibârati'l-Eşbâh</i>	90
2.4.5. İlyâszâde (ö. 1290/1873), <i>Raf'u'l-iştibâh an kelâmi'l-Eşbâh</i>	90
2.5. Manzume	91
el-Hamevî (ö. 1098/1686), <i>el- 'Ukûdü'l-hisân fî kavâidi mezhebi'n-Nû'mân</i>	91
2.6. Biyografi Kaynaklarında İsimleri Yer Alan Eserler	92
2.6.1. Çivizâde (ö. 995/1586), <i>Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	92
2.6.2. Ahîzâde (ö. 1013/1604), <i>Hâşiye/Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	92
2.6.3. Kınalîzâde (ö. 998/1589), <i>Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	94

2.6.4. Ebü'l-Meyâmin (ö. 1015/1606), <i>Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	94
2.6.5. Azmîzâde Hâletî (ö. 1040/1631), <i>Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	94
2.6.6. el-Erdebîlî (ö. 1055/1645), <i>Risâle 'ale'l- Eşbâh ve'n-nezâir</i>	94
2.6.7. İbn Kazîb Elbân (ö. 1096/1684), <i>Nazmu'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	94
2.6.8. el-Küfeyrî (ö. 1130/1717), <i>Keşfü's-serâir 'ani'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	94
2.6.9. Hatîb Battâl (ö. 1181/1767), <i>Keşfu'l-iştibâh fî şerhi'l-Eşbâh</i>	95
2.6.10. Ebü'l-Feth (ö. 1214/1799), <i>Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	95
2.6.11. İbni Bâlî (ö. 1220/1805), <i>Tekmile li-Şerhi Osmânî's-Şâmî ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	95
2.6.12. Karabekzâde (ö. 1222/1807), <i>İkdu'd-dürer ve'l-cevâhir fî nakdi'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	95
2.6.13. el-Keşmirî (ö. 1352/1933), <i>Hâşiye 'alel-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	95
2.6.14. Muhammed b. Hâlid (ö. 1364/1945), <i>Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PÎRÎZÂDE VE 'UMDETÜ ZEVÎ'L-BASÂİR Lİ-HALLİ MÜHİMMÂTİ'L-EŞBÂH VE'NEZÂİR ADLI ESERİ..... 99

3.1. Pîrîzâde İbrahim b. Hüseyin 99

3.1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nesebi.....	99
3.1.2. Doğum-Ölüm Yeri ve Tarihi.....	100
3.1.3. İlmî Şahsiyeti, Hocaları, Talebeleri ve Vazifeleri.....	101
3.1.3.1. İlmî Şahsiyeti	101
3.1.3.2. Hocaları	103
3.1.3.3. İcâzetnâmeleri	106
3.1.3.4. Talebeleri.....	108
3.1.3.5. Vazifeleri.....	109
3.1.3.6. Eserleri	109

3.2. ‘Umdetü Zevî’l-Basâir li-Hallî Mühimmâtî’l-Eşbâh ve’Nezâir Adlı Eseri ve Tahlili.....	135
3.2.1. Eserin Adı ve Müellifine Aidiyeti	135
3.2.2. Esere Ait Nüshaların Tanıtımı.....	136
3.2.2.1. Nüshaların Sayısı, Buldukları Ülke, Kütüphane, Koleksiyon	136
3.2.2.2. Nüshaların Listesi ve Rumuzları	137
3.2.2.3. Nüshaların Üzerindeki Bilgiler	138
3.2.3. Eserin Kaynakları	147
3.2.4. Pîrîzâde’nin ‘Umde’si ile Aynı Konudaki Başka Eserlerin Mukayesesi ...	156
3.2.5. Pîrîzâde’nin Kendisinden Sonraki Eserlere Etkisi	157
3.2.6. Daha Önce Yapılan Neşir Çalışmasının Değerlendirilmesi	162
3.2.7. Tahkikte Takip Edilen Yöntem	164
3.2.7.1. Nüsha seçimi	164
3.2.7.2. Metnin İnşa Edilmesi	164
3.2.7.3. Nüsha Farklarının Gösterilmesi	165
3.2.8. Pîrîzâde’nin Eserinin Tahlili.....	167
3.2.8.1. Eserin Konusu, Muhtevası ve Telif Sebebi.....	167
3.2.8.2. <i>el-Eşbâh</i> Metninin Anlaşılmasına Pîrîzâde’nin Katkıları	178
3.2.8.3. Pîrîzâde’nin İbn Nüceym’in Nakil ve Rivayet Yöntemine Müdahalesi	187
3.2.8.4. Pîrîzâde’nin Hüküm Delilleri	194
3.2.8.5. Tenkide Yer Vermesi	197
SONUÇ.....	203
KAYNAKÇA	206
EKLER.....	214
ÖZGEÇMİŞ.....	230
TAHKİKLİ METİN (2. CİLDİN BAŞLANGIÇ SAYFASI)	231

TABLULAR

BİRİNCİ BÖLÜM

Tablo 2.1: *el-Eşbâh ve'n-nezâir* Kitapları ve Bölümlerinin Karşılaştırması.....48

İKİNCİ BÖLÜM

Tablo 2.2: *el-Eşhâb ve'n-nezâir* Üzerine Yapılan Çalışmalar97-98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3.1: Pîrîzâde'nin Âli Senedle Rivayetleri108

Tablo 3.2: *el-Eşbâh* üzerine yapılan Şerh ve Haşiyelerin Bölümler Açısından
Analizi161

Tablo 3.3: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Bölümlerinin Dağılımı167

Tablo 3.4: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Birinci Bölümün Birinci Kısmının Dağılımı...170

Tablo 3.5: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Birinci Bölümün İkinci Kısmının Dağılımı....170

Tablo 3.6: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in İkinci Bölümün Dağılımı.....171-172

Tablo 3.7: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Üçüncü Bölümün Dağılımı.....173-174

ŞEKİLLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Şekil 1.1: Benzerlik Özelinde Umum-Husûs İlişkisi11

İKİNCİ BÖLÜM

Şekil 2.1: el-Eşbâh Üzerine Yapılan Şerh ve Haşiyelerin Bölümler Açısından Analizi 96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 3.1: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Bölümlerinin Dağılımı Grafiği 168

Şekil 3.2: Pîrîzâde'nin Haşiyesinin *el-Eşbâh*'a Göre Kapsam Alanı 169

Şekil 3.3: *el-Eşbâh*'ın Birinci Bölümünün Dağılım Grafiği 169

Şekil 3.4: *el-Eşbâh*'ın Birinci Bölümünün İbn Nuceym-Pîrîzâde Karşılaştırmasının Dağılımı 171

Şekil 3.5: *el-Eşbâh*'ın İkinci Bölümünün İbn Nuceym-Pîrîzâde Karşılaştırmasının Dağılımı 173

Şekil 3.6: *el-Eşbâh*'ın Üçüncü Bölümünün İbn Nuceym-Pîrîzâde Karşılaştırmasının Dağılımı 175

Şekil 3.7: Pîrîzâde'nin Haşiyesinin Bölüm Grafiği 175

Şekil 3.8: İbn Nuceym-Pîrîzâde (Metin-Haşiye) Bölüm Konularının Karşılaştırması 177

Şekil 3.9: Pîrîzâde'nin Ele Aldığı Konuların Bölümlere Göre Dağılımı 178

EKLER

EK 3.1: Mekke/Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî Nüshası, nr. 1979 (İlk Sayfası)..	214
EK 3.2: Mekke/Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî Nüshası, nr. 1979 (Son Sayfası)	215
EK 3.3: Süleymaniye Ktp., Laleli Nüshası, nr. 1107 (İlk Sayfası)	216
EK 3.4: Süleymaniye Ktp., Laleli Nüshası, nr. 1107 (Son Sayfası).....	217
EK 3.5: Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü PaÇa Nüshası, nr. 406 (İlk Sayfası)	218
EK 3.6: Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü PaÇa Nüshası, nr. 406 (Son Sayfası)	219
EK 3.7: Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Nüshası, nr. 1445 (İlk Sayfası)....	220
EK 3.8: Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Nüshası, nr. 1445 (Son Sayfası)...	221
EK 3.9: Süleymaniye Ktp., ğehid Ali PaÇa Nüshası, nr. 743 (İlk Sayfası).....	222
EK 3.10: Süleymaniye Ktp., ğehid Ali PaÇa Nüshası, nr. 743 (Son Sayfası)..	223
EK 3.11: Süleymaniye Ktp., Hacı BeÇir Ağa Nüshası, nr. 220 (İlk Sayfası)..	224
EK 3.12: Süleymaniye Ktp., Hacı BeÇir Ağa Nüshası, nr. 220 (Son Sayfası)..	225
EK 3.13: Süleymaniye Ktp., Ragıp PaÇa Nüshası, nr. 508 (İlk Sayfası).....	226
EK 3.14: Süleymaniye Ktp., Ragıp PaÇa Nüshası, nr. 508 (Son Sayfası).....	227
EK 3.15: Süleymaniye Ktp., Laleli Nüshası, nr. 1106 (İlk Sayfası).....	228
EK 3.16: Süleymaniye Ktp., Laleli Nüshası, nr. 1106 (Son Sayfası).....	229

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
b.	: bin/ibn
C.	: cilt
h.	: hicri
ktp.	: kütüphane
mm.	: milimetre
nşr.	: neşreden
nr.	: numara
str.	: satır
s.	: sayfa
sy.	: sayı
t.y.	: tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vr.	: varak
ö.	: vefat tarihi
Vol.	: Volume

GİRİŞ

Konunun Mahiyeti

İslâmî ilimler dayandıkları temeller açısından konularını Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in sünnetinden alır. Bundan dolayı belli konular mahiyet itibariyle birçok ilmî disiplin ile iç içelik arz etmektedir. İslâmî ilimler tedvin edilmeye başlandıktan sonra müstakil olarak gelişmelerine paralel olarak mahiyet ve hüküm açısından birbirine benzeyen konu ve kavramlar hakkındaki ortak kurallar, bu ilimlerin iç disiplinlerinde ele alınarak üretilmeye çalışılmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, Arap dili ve edebiyatı vb. ilim dalları bu benzerlik etrafında geliştirdikleri kurallarla kendi iç çözümlerini yapmışlar ve dolaylı olarak da birbirlerini etkilemişlerdir. Buna göre Kur'an ilimlerinde birden fazla âyette geçen aynı lafzın farklı anlamlarda kullanılması ile bunları bir araya getirip ortak kural geliştirme çabası “vücûh” ve “nezâir” türlerinin oluşum zeminini hazırlamıştır. Şiir alanında Muhadramûn ile Muhdesûn şiirlerinin benzer yönlerinin tespit edilip eşbâh ve nezâir adıyla bir araya getirilmesi; Arap dili gramerinin ilke ve usûllerinin birbirleriyle irtibatlandırılması ve benzeri konuların ortak kural altında birleştirilip eşbâh ve nezâir ismiyle telif edilmesi alana ilişkin kullanımları artırmaya başlamıştır. Fıkıh alanında mezheplerin teşekkülü sonrasında fûrû-i fıkıhın meseleci çözüm üretiminden ilkesel düşünce düzeyine geçiş yapması, zamanla bu ilkelerin açığa çıkardığı asıl, kâide, dâbit, tahrîç vb. türlerdeki derin okuma çabası benzer meseleleri bir kâide altında bir araya getirmeyi, illet sebebiyle hükümleri farklı olan benzerleri de ayrıştırmayı zorunlu kılmıştır. Bunlara ilaveten fıkıhın inceliklerini bilmece formunda öğretme, harama düşmeden çözüm geliştirme becerilerini sağlama konularına da yer veren eşbâh ve nezâir kitapları fıkıh alanında telif edilmeye başlanmıştır. Buna göre *el-Eşbâh ve'n-nezâir*; “birbirine benzeyen meselelerin, sadece fakihlerin dikkatli bakışlarıyla anlayabileceği bazı gizli durumlarından dolayı hükümlerinin farklı olması” şeklinde tanımlanmaktadır.

IV./X. yüzyılda kavâid edebiyatı alanında Hanefîler eliyle telif edilen ilk eserler Kerhî (ö. 340/952) ve onun talebeleri tarafından kaleme alınmış olup VI./XII.

yüzyıldan sonra Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler tarafından geliştirilerek onlarca eser literatüre kazandırılmıştır. Fürû-i fikh içerisinde fakîhler eliyle üretilen fikhî bilginin farklı bir bakış açısıyla okunması, zamanla alt edebî türlerin doğmasına sebep olmuştur. Kâide, dâbit, furûk, tahrîcu'l-furû' vb. alt türlerin geliştiği kavâid edebiyatını bir şemsiye altında bir araya getirme düşüncesi eşbâh ve nezâir ilminin doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Eşbâh ve nezâir adını alan eserler ilk olarak Şâfiî fakihler tarafından telif edilmiş ve yine onlar tarafından geliştirilmiştir. VIII./XIV. yüzyılda İbnü'l-Vekîl (ö. 716/1317) ile başlayan bu türün gelişmesi Sübkî (ö. 771/1370), İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Hanefilerden İbn Nüceym (ö. 970/1563) ile tamamlanmıştır.

Eşbâh ve nezâir türü eserlerde, fikhin çoğu konularına uygulanabilen küllî/ekserî kâidelerin yer aldığı *kavâid* bölümü; fikhin sadece bir konu veya bölümüne tatbik edilen kâidelerin yer aldığı *dâbit* bölümü; birbirine benzeyen ancak hükümleri karıştırılabilecek meselelerin ele alındığı *cem' ve fark* bölümü; zor anlamları çözmeye alışkanlığını kazandırma, meselelere farklı açıdan bakabilmeyi geliştirme gibi maksatlarla bilmece tarzı fikhî soruların yer aldığı *elgâz* bölümü; fikhî meselelerde harama düşmemek için çıkış yolu bulma ve fikirleri bir neticeye ulaştırıncaya kadar sürdürülen çözüm faaliyetlerinin yer aldığı *hiyel* bölümü; birbirine şeklen benzeyen meselelerin hükümlerinin farklı olduğu konuların yer aldığı *furûk* bölümü; mezhep imamları ve onlardan sonra gelen talebelerinin fikhî konularla ilgili menâkıblarının yer aldığı *hikâyât* bölümleri; fikhî üzerine bina edildiği bazı kelâmî kavramlar ile bazı usûl meselelerinin yer aldığı bölüm; Arapçanın nahiv ve edatlar konusu ile fikhî konularının birbirleriyle ilişkilendirilip ele alındığı bölüm; mezhep imamlarının fikhî fıkhîta ihtilaf etmelerinin temel sebeplerine yer verildiği bölüm; mezhep içerisinde ihtilafı olan kâidelerin yer aldığı bölüm ile usûl ve furû'a ait bazı benzer konuların yer aldığı bölümler yer almaktadır.

Kavâid literatürünün tarihsel gelişimi incelendiğinde ilk eserlerin Hanefiler tarafından telif edildiği görülmesine rağmen, gelişmesinde ve alt türlerinin oluşmasında Hanefilerden çok diğer mezheplerin etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Bu gelişme döneminde (VII./XIII. ve X./XVI. asırlar arasında) tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil eser açısından alana en fazla katkıyı Şâfiî fakihler yapmış, onları Mâlikî fakihler takip etmiştir. Bu dönemde Hanefî mezhebinde *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adıyla yazılmış kavâid çalışması İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'idir. Kendisinden önce Hanefî mezhebinde bu çapta bir eserin yazılmaması ve

sonrasında ise eserine yazılan şerh, haşîye, tertîb, risâle ve ta‘lîklerin sayısına eşbâh ve nezâir edebiyatında hiçbir eserin ulaşmaması, onun bu konuda mezhep içerisinde sahip olduğu konumu göstermektedir. Ayrıca İbn Nüceym’in bu eseri mezhepte bu isimle yazılan tek eserdir.

Tez konumuzun tespitinde üzerine pek çok şerh ve haşîye yazılan İbn Nüceym’e ait *el-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı bu eser dikkatimizi çekmiş, bu kitaba yazılan şerh veya haşiyelerden birisinin tahkikinin yapılması hedeflenmiştir. Daha önce Hâdimî’nin *Mecâmi‘ü’l-Hakâik*’inin “hâtime”sinde yer alan kavâid üzerine yapmış olduğumuz Yüksek Lisans çalışmasında müellifin İbn Nüceym’den büyük ölçüde etkilenmiş olduğunu tespit etmiş olmamız da tez çalışmamızın konusunun seçiminde etkili olmuştur. *el-Eşbâh* üzerine yapılan çalışmalardan şerh ve haşîye olarak on yedi, ta‘lîk alanında iki, tertîb olarak beş, risale formatında beş, manzume olarak da bir eserin yazma/matbu nüshalarına ulaştık. Ayrıca, yazma eser kataloglarında henüz yer almayan yahut günümüze ulaşmamış bazı çalışmaların isimlerini bibliyografya, tabakât ve fetvâ türü eserlerde on dört adet olarak tespit ettik. Böylece, İbn Nüceym’in eserine yapılan çalışmaların sayısı kırk dördü bulmaktadır.

Eser üzerine kaleme alınan bu şerh ve haşiyeler arasında bir seçim yaparak tahkik konusuna karar verme noktasına geldiğimizde, genel olarak, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*’in tüm bölümlerinin şerh edilmesi yerine, bazı bölümlerin şerh edildiğini tespit ettik. Buna göre bazı şerhler sadece ikinci bölüm, bazılarında bir ve ikinci bölüm ya da ilk üç bölüm üzerine yazılmıştır. Kâidelerin yer alması açısından *el-Eşbâh ve’n-nezâir*’in bölümleri incelendiği zaman, bunların genel olarak ilk üç bölümde yer aldığı görülmektedir. Zaten içerik olarak bölümlerin hacimlerine bakıldığında ilk üç bölümün kapladığı hacimin, eserin %89’una tekabül ettiği görülmektedir. Bu eserler üzerine yapılmış olan tahkik, doktora ve yüksek lisans çalışmaları dikkate alındığında, Pîrîzâde’nin haşiyesi üzerine akademik bir çalışmanın yapılmamış olması, müellifin konuya yaklaşım usûlü ve metodu, açıklamalarının müdellel olması vb. sebepler Pîrîzâde’nin *‘Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı haşiyesini tercih etmemize sevk etmiştir. Bu eser İrşad yayınları tarafından neşredilmiş olmakla birlikte söz konusu neşir, tahkik esasları açısından ilmî bir değer taşımaktan oldukça uzaktır. Detayları Üçüncü bölümde “Daha Önce Yapılan Neşir Çalışmasının Değerlendirilmesi” başlığı altında verilmiştir.

Muhteva ve Yöntem

Araştırmamızın konusu, XI./XVII. yüzyılda Mekke’de müftî ve müderris olarak görev yapan Pîrîzâde İbrahim’in (ö. 1099/1688), İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eserine ‘*Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-nezâir*’ adıyla yazdığı haşiyesinin tahkik ve tahlilidir.

Amacımız, tahkik yaparken eserin müellifin kaleminden çıkmış veya takririnden elde edilmiş haline ulaşmak; tahriç yaparken eserde yer alan âyet ve hadis kaynaklarını, şahıs ve eserlere yapılan atıfları tespit ederek bunları dipnotta göstermek; tahlil yaparken de müellifin eserini niçin yazdığını, eserinin özelliklerini ve orijinal yönlerini, aynı sahada kaleme alınmış diğer çalışmalara ve literatüre katkılarını tespit edip eserin ve müellifin önemini ortaya koymaya çalışmak; ayrıca kütüphanelerin tozlu raflarında yer alan bu kıymetli eseri ilim dünyasının hizmetine sunmaktır.

Fürû-i fıkıh kitapları ile bunların şerh ve haşiyelerinde konular fikhî bâblara göre tertip edilmişken, kavâid ve eşbâh ve nezâir türü eserlerde konular kâideler altında yer almaktadır. Bundan dolayı kavâid eserlerine hâkim olamayan bazı kimseler bu tür eserlerde konulara ulaşmakta zorlanmaktadırlar. Nitekim bu gerekçelerden dolayı bazı fakîhler *el-Eşbâh*’ın sistematüğini değiştirerek fikhın bâblarına göre yeniden tertip etmişlerdir. İkinci bölümde “Tertîbler” başlığı altında bu konuya yer verilmiştir. İbn Nüceym *el-Eşbâh*’ın ikinci bölümünün kadı, müftî ve müderrisler için daha faydalı olacağını belirterek bir bakıma eserinin bir ders kitabı olmasından ziyade ilimde behre sahibi olanlar için bir kılavuz olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı eserinde, kâideler altında örnek olarak verilen meseleler çoğu kez özet şeklinde olup gerek kelimelerin gerekse konunun açıklanması eserden istifade edecek kimselere göre zorluk arz etmektedir.

Pîrîzâde eserinin mukaddimesinde *el-Eşbâh*’ın daha önce Hanefî mezhebinde benzeri bulunmayan kitaplardan olduğunu, fürû-i fıkha ait çok güzel konuları bir araya getirip tasnif ettiğini ifade ettikten sonra birtakım hususlara dikkat çekerek eserini kaleme alma gerekçelerini sıralamaktadır. Dikkat çektiği hususların başında, “*el-Eşbâh*’ta bazı meselelerin mutlak, mücmel ve âmm olarak zikredilmesi, mezhep imamlarından nakledilen bazı zayıf rivayetlerin, aykırı görüşlerin bulunması” gelmektedir. Ayrıca, diğer şerh ve haşiyeye yazan müelliflerin bazıları da benzer gerekçeleri ifade etmektedirler.

Pîrîzâde, *el-Eşbâh*’ta yer alan bu boşluklara dikkat çektikten sonra çözüm olarak: “İbn Nüceym’in mutlak olarak ele aldığı konuları takyîd, mücmel olarak

zikrettiklerini tafsil ettiğini; mezhep imamlarından nakledilen sarîh rivayetleri sunduğunu; İbn Nüceym'in bazı yerlerde 'bugüne dek Hanefî mezhebinde böyle bir şey görmedim' şeklindeki yaklaşımına tespit ettiği rivayetleri ek olarak ilave ettiğini; sahîh olmayan bazı istisnalara yeri geldikçe dikkat çektiğini, naklettiği rivayetler içerisinde tercih edilen muteber görüşleri açıkladığını, bazı mühim faideler ilave ettiğini" belirtmektedir.

Çalışmamız iki aşamalı olup, birinci aşamada eser tahkik edilmiş, diğer aşamada ise tahlil edilmiştir. Bundan dolayı her bir aşamada farklı yöntemler izlenmiştir. Tahkik kısmı genel olarak İSAM tahkik esaslarına bağlı kalınarak tamamlanmış olup, konu hakkında tezimizin üçüncü bölümünde *3.2.7 Tahkikte Takip Edilen Yöntem* başlığı altında detaylı bilgiler verilmiştir.

Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eşbâh ve nezâir edebiyatı ve tarihi gelişimi ele alınmış, ikinci bölümde İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i ile bu eser üzerine yapılan çalışmalar üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde ise Pîrîzâde ve onun eserleri hakkında bilgilere yer verilerek tezimizin konusu olan eserin tahlili yapılmıştır.

Birinci bölümde "Eşbâh ve Nezâirin Kavramsal Analizi" başlığı altında eşbâh ve nezâir kavramlarının sözlük ve terim anlamları üzerinde durularak ilgili kavramların analizlerine yer verilmiştir. "Eşbâh ve Nezâir Türü ve Önemi" başlığı altında bu türün kavâid ve fıkıh ilmindeki yeri, ilgili alana ait eser telif eden müelliflerin görüşleriyle izah edildikten sonra bu türün tarihî gelişimi hakkında panoramik bilgi verilmiştir. Bu bölümde, eşbâh ve nezâir kelimelerinin İslâmî ilimler alanındaki kullanımları ele alınarak, süreç içerisinde meydana gelen anlam farklılıklarına ve terimleşmelerine dikkat çekilmiştir. Kur'ân ilimlerinde "vücûh ve nezâir" ismiyle başlayan sürecin Arap dili ve edebiyatı ile fıkıh alanında "eşbâh ve nezâir" olarak devam etmesine yer verilmiştir. "Eşbâh ve Nezâir Edebiyatı" başlığında ise, bu alanda eser telif eden İbnü'l-Vekîl, İbnü's-Sübkî, İbnü'l-Mulakkin ve Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserlerinin içerik tanımları ve birbirleriyle mukayesesi yapılmıştır.

İkinci bölümde İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri üzerine yapılan çalışmalar şerh ve haşiye, ta'lik, tertîb, risale, manzume ve biyografi kaynaklarında isimleri yer alan eserler başlıkları altında kategorik olarak incelenmiştir. Bibliyografya ve kavâid alanında yazılan eserler üzerinden yaptığımız araştırmalarda bazı çalışmalarda eser ve müellif isimlerindeki yanlışlıklar ve eserlerin birbirlerine

karıştırılması gibi pekçok hataların olduğuna şahit olmamız bizleri bu eserlerin yazma nüshalarını incelemeye yönlendirmiştir. Kütüphane katalog taramaları sonucu ulaşabildiğimiz eserlerin yazma nüshaları bilfiil incelenmiş olup gerek mukaddime gerekse ferağ kaydındaki bilgiler özetlenmeye çalışılmış; her bir nüshanın katalog bilgileri ve başlangıç-bitiş satırları eserlerin tanıtımı bölümünde belirtilmiştir. Bibliyografya kitaplarında yer alan yanlış ifadelere dikkat çekilmiş, gerekli tashihler yapılmıştır. Eser tahkik edilmiş ya da üzerine akademik çalışmalar yapılmış ise onlara da işaret edilmiştir. Eserin içerik olarak *el-Eşbâh*'ın hangi bölümlerini açıkladığı, hacim olarak ne kadarına yer verdiği bilgileri kaydedilmiştir. Eserin yazma nüshalarına ulaşamadığımız yerlerde bibliyografya kaynaklarındaki ifadelere ayrı bir başlık altında yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Pîrîzâde ve eserleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Pîrîzâde'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamasına rağmen tespit ettiğimiz bir yazma nüshasında müstensih tarafından ilave edilen 'Terceme-i hâl' kısmında verilen bilgiler hayatına ilişkin yeni malumatları içermektedir. Pîrîzâde'nin telif ettiği kitap ve risalelerinin sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla yüz yirminin üzerindedir. Bu eserlerin tespitinde yazma eser fihristleri, biyografi, tabakât, kısmen fûrû-i fıkıh kitapları ve bazı yazma nüshalardaki bilgiler önemli bir yer teşkil etmektedir. Ulaşabildiğimiz eserler hakkında kısa tanıtıcı bilgilerin yanı sıra, tespit edebildiğimiz nüshalarının bulunduğu kütüphane katalog bilgileri de bu bölümde yer almaktadır.

Pîrîzâde'nin haşiyesinin konusu ve planı ile ilgili farklı bir yöntem takip edilmiştir. Öncelikli olarak İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inin içeriği ortaya koyulduktan sonra Pîrîzâde'nin bu içeriklere yaklaşım biçimi tespit edilerek aralarındaki ilişki ağı tablolar halinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu analizleri şöyle sıralayabiliriz:

a) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in bölümleri ve bu bölümlerin kendi içindeki dağılım oranının tespiti: Bu oranlar tespit edildikten sonra *el-Eşbâh* üzerine yapılan tüm çalışmalar hakkında daha sağlıklı verilere ulaşılabilecek; Pîrîzâde özelinde ise kavâid edebiyatına olan katkısı ortaya çıkarılacaktır.

b) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in ilk üç bölümünde yer alan kâide ve konuların tespit edilmesi ve kendi içindeki dağılım oranlarının belirtilmesi: Bu aşamada Pîrîzâde'nin haşiyesinde yer verdiği, açıkladığı kâidelerin ve konuların tespit edilmesi ve bunların *el-Eşbâh* ile karşılaştırmasının yapılması.

c) Pîrîzâde'nin haşiyesinde yer alan bölümlerin kendi içindeki nisbî ağırlıklarının tespit edilmesi: Kâide, dâbit, cem ve fark konularına ne kadar yer ayırdığının tespit edilmesidir.

d) *el-Eşbâh* ile Haşiyede ele alınan meselelerde bir değerlendirme yapılması: Haşiyede ele alınan konular ile *el-Eşbâh*'ta ele alınan meselelerin oranlarının tespit edilmesi. Pîrîzâde'nin haşiyesinde bölümlere göre kaç mesele ele alıp incelediğinin tespit edilmesi ve bölümlerin analiz edilmesi.

e) Pîrîzâde'nin mukaddimesinde yer verdiği telif etme gerekçelerini bir araya getirip bazı ilaveler de yaparak bütüncül bir bakış açısıyla şu üst başlıklar başlıklar altında toplanmasının sağlanması:

- el-Eşbâh* metninin anlaşılmasına Pîrîzâde'nin katkıları,
- Pîrîzâde'nin İbn Nüceym'in nakil ve rivayet yöntemine müdahalesi,
- Pîrîzâde'nin hüküm delilleri,
- Tenkide yer vermesi,

f) *el-Eşbâh* üzerine yazılan şerh ve haşiyelerin katkıları ile Pîrîzâde'nin mukayese edilmesi, alana katkısının ortaya konulması. Son olarak ise, Pîrîzâde'nin haşiyesinde kaynak olarak kullandığı eser ve şahıs isimlerinin tespit edilmesi.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞBÂH VE NEZÂİR EDEBİYATI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Eşbâh ve Nezâirin Kavramsal Analizi

Eşbâh ve *nezâir* kelimelerinin terkip halinde terim anlamını tanımlamadan önce bu kelimelerin tek başına kullanımında ifade ettikleri anlamları ve bağlantılı oldukları ilgili diğer kelimelerle anlam-ilişki boyutunu şöyle ifade edebiliriz:

a) Sözlük Anlamı

Ş-b-h (شبه) kökünden masdar olan *şibh*, *şebah* ve *şebîh* kelimelerinin çoğulu olan *eşbâh*,¹ sözlük anlamı itibariyle benzer, misil ve nazîr manasına gelmektedir.² Buna göre eşbâh, misl ve nazîr kelimelerinin ifade ettiği ‘birbirine benzeyen şeyler’ anlamını kapsamaktadır.

N-z-r (نظر) kökünden masdar olan *nazîre/nazûre* kelimelerinin çoğulu olan *nezâir*, eşbâh ve misil anlamda kullanılmakla birlikte, ayrıca *müsâvî*, *müsennâ*, *efâzil* manalarında da kullanılmaktadır.³

¹ أَشْبَاهُ [eşbâh] formunda çoğulu geldiği gibi مَخَاسِينُ gibi gayrı kıyas üzere مَشَابِهُ [meşâbih] olarak da gelmektedir. Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, nşr. Mustafa Koç-Eyip Tanrıverdi, 1. bs. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 6, 5575.

² İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh, Tâcü'l-luğati ve sihâhi'l-Arabiyye*, nşr. Muhammed Zekeriya Yûsuf, 4. bs. (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), (‘ş-b-h’ md.); Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, nşr. Mahmud Hâtir (Beyrut: 1995), (‘ş-b-h’ md.); Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1. bs. (Beyrut: Dâru Sadır, t.y.), 13, 503; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (Dârü'l-Hidâye: t.y.), (‘ş-b-h’ md.).

³ Cevherî, *es-Sihâh*, (‘n-z-r’ md.); Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, (‘n-z-r’ md.); İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (‘n-z-r’ md.); Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*,

Eşbâh ve nezâirin terkip halinde terim anlamına ilişkin en kapsamlı tanımı İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve 'n-nezâir*'ine şerh yazan Hamevî'ye aittir. Hamevî, *Ğamzü 'uyûni 'l-basâir*'de İbn Nüceym'in eserinin mukaddimesinde bölümlerinin şerhini yaparken altıncı kısımdaki 'el-eşbâh ve 'n-nezâir' başlığının açıklamasında sözlük anlamını ifade ettikten sonra terim anlamını "birbirine benzeyen meselelerin, sadece fakîhlerin dikkatli bakışlarıyla anlayabileceği, bazı gizli durumlarından dolayı hükümlerinin farklı olması" şeklinde belirtmektedir.⁴ Bu tanıma göre birçok meselenin benzer konuda ya da ayrıştığı yönlerde bir araya getirilebileceği; farklı hükümlerin dikkatli bir şekilde meselelerin tetkik edilmesinden sonra ortaya çıkabileceği söylenebilir.

Eşbâh ve nezâir, sözlük anlamında daha çok 'birbirine benzeyen şeyler' olarak ifade edilmektedir. Dilciler bu iki kelime arasında her ne kadar önemli bir farkın olmadığı görüşünde iseler de Suyûtî, bu iki kelime arasında mana bakımından farklar olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre; aralarında birçok yönden benzerlik varsa 'eşbâh', sadece bir veya birkaç yönden benzerlik varsa 'nezâir'" ile ifade edilmektedir.⁵

Mesela X, Y'ye 'şebehdir' denildiğinde; X'in Y'ye 'benzer', 'onun gibi bir şey', 'onunla ortak yönleri bulunan' olduğu vurgulanmaktadır.⁶ Bir başka ifadeyle, X ile Y arasında bir benzerliğin olduğu, ancak bunun keyfiyeti hakkında detaylı bir bilgi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre, benzerliğin bir ya da birkaç yönden mi,

nşr. Abdülhalim-Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dârü'l-Mısriyye, t.y.), ('n-z-r' md.).

⁴ Ahmed b. Muhammed Hamevî, *Ğamzü 'uyûni 'l-basâir şerhu Kitâbi 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, t.y.), 1, 38.

⁵ Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1424), 2, 259; Mustafa Bakır, "Eşbâh ve Nezâir", *DİA*, 11. TDV Yayınları, 1995.

⁶ *Şibhu cezîre*: Yalnız bir yönü ile karaya bağlı, diğer yönü ile de etrafı deniz ile çevrelenmiş yer anlamına gelmektedir. *Şibhu fi 'l*: Lafzan fiil olmadığı halde fiil manasını ifade eden kelime; *Şibhu cem'* ise: Müfret olduğu halde cemî' manasını ifade eden isim demektir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, (ş-b-h' md.).

yoksa çoğu yönden yahut eşit derecede bir benzerlikten mi söz edildiği bilinmemektedir.

X, Y'nin 'nazîridir' denildiğinde ise X'in Y'nin 'dengi', 'eşiti', 'benzeri' olduğu vurgulanmaktadır. Ancak 'nazîr' kelimesinin anlamının 'şibh' kelimesinden ziyade 'misil' ve 'müsâvî' kelimeleriyle daha çok kullanıldığı sözlüklerde görülmektedir. Bu 'misil' ve 'müsâvî' kelimelerinin iki şey arasındaki benzerlikten daha fazlasını, benzerliğin denklik seviyesine yakın ya da denk olduğu belirtilmektedir.⁷ Dolayısıyla 'nazîr' kelimesinin anlamında bir tür denkliğin olduğu söylenebilir. Nitekim sözlüklerde 'nazîr' kelimesinin izahı yapılırken 'iki şeyden birine baktığın zaman, sanki diğerine de bakmışsındır' örneği zikredilmektedir.⁸ Bu, 'nazîr' ile 'misil' lafzı arasındaki uyumu göstermektedir ki, çoğu dilbilimciler bunları aynı anlamda kullanmaktadır. Nitekim 'nazîr'in 'misil' olarak kullanımının mecazî, 'nezâir'in ise mütevâtî⁹ lafızlar gibi olduğu belirtilmektedir.¹⁰

Netice itibarıyla, eşbâh ve nezâir kelimelerinin sözlük anlamlarına baktığımız zaman aralarında bir benzerlik olduğunu, her ikisinin 'şibh' ve 'misil' paydasında birleştiğini, 'müsâvî' anlamında ayrıştığını görmekteyiz. Bir başka ifade ile dilbilimcilerin eşbâh ve nezâiri sözlük anlamında tek anlamda birleştirdiklerini söyleyebiliriz ki, o da 'misil' dir. Fakat bu kelimelerin terim anlamlarına bakıldığı zaman aynı anlamda kullanılmadıkları, aralarında farklar olduğu görülmektedir.

⁷ Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, nşr. Mehdi Mahzûmî-İbrahim Samarraî (Beirut: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1988), 8, 154-156; Ebü'l-Kâsım İsmail İbn Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, nşr. Muhammed Hüseyin Âlyâsîn, 1. bs. (Beirut: Alemü'l Kütüb, 1414), 2, 763; 10, 21-22.

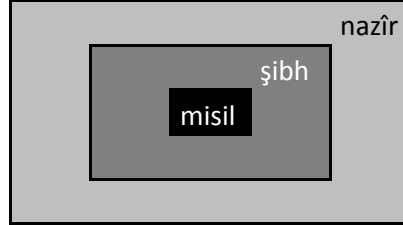
⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, ('n-z-r' md.); İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ('n-z-r' md.).

⁹ Mütevâtî lafız: Aralarında müşterek bir mana sebebiyle birden çok nesneye delâlet eden lafızlardır. Mesela, insan isminin Zeyd ve Amr'a; hayvan isminin insan, at ve kuşa delâlet etmesi gibi. Çünkü bunlar canlı olmaları sebebiyle 'hayvan' manasında müşterektirler. Bkz. Gazzâlî Ebü Hâmid Hucetülislâm Muhammed b. Muhammed, *Mi'yârü'l-'ilm fi'l-mantık*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 2. bs. (Lüban: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, 2013), 52.

¹⁰ Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Ali Dahrûc, 1. bs. (Beirut, 1996), 2, 1703.

Nitekim Suyûtî de *el-Hâvî* adlı eserinde bu kelimeler arasındaki farklara işaret etmektedir. Ona göre, ‘nazîr’, ‘şibh’ ve ‘misil’ kelimeleri arasında ince farklar mevcuttur. Buna göre *misil*, diğer ikisinden daha hususidir. *Şibh* ise ‘misil’den daha umumi iken ‘nazîr’den de daha hususidir. *Nazîr* ise ‘şebîh’ten daha umumidir.

Şekil 1.1: Benzerlik Özelinde Umûm-Husûs İlişkisi

Suyûtî’nin ifadesine göre bu kelimeler arasındaki benzerlik kapsam ilişkisini şöyle ifade etmemiz mümkündür: Benzerlik, *misil*de her açıdan eşit olmayı gerektirirken *şibhte*, her açıdan ziyade birçok yönden ortak olmayı gerektirir. *Nazîr* ise benzerliğin birkaç açıdan veya bir tane bile olması yeterlidir. Nitekim diğer açılardan aralarında farklılık bulunsa da, ‘bu, şu yönlerden onun nazîridir’ denilir.¹¹ Buna göre benzerliğin *misil*de %100; *şibh*de en az %51; *nazîr*de ise en az %1 oranda gerçekleşmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bu ifadelere göre, fûrû-i fikhî bu kavramlar altında toplamak gerekirse kapsam açısından en büyük olan *nezâir* altında en çok benzer meselelerin, sonra sırasıyla *eşbâh* ve *misil* altında toplandığını söylemek mümkündür. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki; benzer meseleleri bir araya topladıktan sonra hüküm noktasında ayrışmaların (furu) olacağı göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda kurulan kapsam ilişkisi tersinden ilerlemeye başlayacaktır. Şöyle ki, fikhî hükümlerinin en çok değişebileceği yer *nezâir* (çünkü en az bir benzerlik ile bu alana girebilen meseleler, birçok açıdan aralarında farklılıkların bulunmasıyla hükmünün de değişmesi kaçınılmaz olacaktır), sonra *eşbâh*, en az ya da hiç olmayacağı *misil*dir.

b) Terim Anlamı

Fikhî bir terim olarak *eşbâh* kelimesinin tanımının izlerine, usûl-i fikhînin kıyas konusu içerisinde rastlamak mümkündür. Eşbâh ve nezâir alanında eser telif eden müelliflerin Şâfî mezhebine mensup olmaları sebebiyle yaptıkları ‘eşbâh’ tanımında

¹¹ Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2, 259.

İmam Şâfiî'nin etkisi görülmektedir. Buna göre, *eşbâh* kelimesi kıyasın türleri içerisinde yer alan *şebeh kıyası* olarak tanımlanmaktadır.

Usûlcüler arasında *şebeh*'in tanımında bir birliktelik veya sınırlandırma yapmak mümkün olmasa da genel kabul gören tanım “ferin benzer olduğu asıllardan birine daha çok benzemesidir”¹² şeklinde ifade edilmektedir. Bu tanımda, *eşbâh* teriminin kıyas manasında kullanıldığını görmekteyiz. Şöyle ki, her bir kâideden üretilen *fürû* meselelerin kâidenin bizzat kendisinde belirtilen hükümde kâide ile ortak olmasını sağlayan vasıf, “*fürû*'un başka bir kâide altında değil de o kâide altında olmasını” sağlamıştır.

el-Eşbâh ve'n-nezâir ismiyle ilk eser telif edenlerden birisi olan Sübkî'ye göre *el-eşbâh* “Fer' ile iki asıl arasında bazı yönlerden benzerlik olduğu, bu benzerliğin iyice tetkik edilmesinden sonra fer'in bu iki asıldan daha çok benzeyene ilhak edilmesi” şeklinde ifade edilmektedir.¹³ Sübkî, usûl-i fıkıh konularından kıyasın unsurları olan asıl-fer' arasındaki benzerlik üzerinden *eşbâh*'ı tanımlama gayreti içerisinde bulunmuştur. O, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in mukaddimesinde ifade ettiği gibi fikhî meselelerdeki kapalılığın giderilmesi için fakih'in hükümlerin dayandığı kâidelere müracaat etmesi, fer'î meseleleri asıllarıyla ilişkilendirmesi ve kaynaklarına ulaşması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Sübkî'nin, fikhî birikimini *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde kâide merkezli okuma şeklinde yaptığı söylenebilir.¹⁴ Bu

¹² Ebû İshâk İbrahim b. Ali Şirâzî, *el-Lüm'a fi usûli'l-fıkh*, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, 1424), 1, 101; Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbâr Ebü'l-Muzaffer, *Kavâdi'ü'l-edille fi'l-usûl*, 1. bs. (Beyrut: Darül Kütübül İlmiyye, t.y.), 2, 334.

¹³ Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Takıyyüddîn İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, 1411), 2, 182. Örnek olarak hataen öldürülen bir kölenin diyetinin hür bir insana ilhak edilmesi zikredilebilir. Fer' olan öldürülen kölenin diyeti konusunda iki durum ortaya çıkmaktadır. Köle ya ölenin bir mal gibi muamele görmesi sebebiyle iki asıldan biri olan ata(الفرس) benzetilecek ve diyeti farklı olacak yahut insan olması ve mükellefiyet açısından hür bir insana benzetilebilecek ve diyeti farklı olacaktır. Bu durumda iki asıldan الحر/الفرس hür olana vasıfları açısından daha çok benzediği için fer'in hükmü asıllardan hür olana ilhak edilmiştir.

¹⁴ Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 3. bs. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 194.

sebeple, Sübkî'nin eşbâh kelimesini, fûrû meseleleri kapsayacak bir terim olarak kullanımından ziyade, daha çok usûl konusu çerçevesinde ele aldığını söylemek mümkündür. Böylece Sübkî'nin tanımında eşbâh teriminin anlamını çağrıştıracak, nezâir ile birlikte kullanıldığında bir bütünlük sağlayabilecek bir mana ifade ettiğini söylemek zor olacaktır.

Fıkıh âlimleri tarafından *nezâir* için, fûrû'a ait meselelerde benzerliğin bir yönden bile olsa kurulmasını sağlama ve bunları bir konu ya da bir başlık altında bir araya getirme şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır.¹⁵ *Nezâir* kelimesinin bu anlamını kavâid literatüründe *el-Eşbâh ve'n-nezâir* kitaplarında görmek mümkündür. Kavâid türü kitaplarda kâidenin altına giren her bir fer' yahut cüz *nazîre* olarak kabul edilir. Bir başka ifade ile kâidenin kendisinde var olan bu toplayıcı özelliği sebebiyle fer'in kâide ile birlikte diğer cüzlerinin benzeridir. Bu nedenle *nazîr* kelimesi, burada *şebîh* anlamındadır. Ayrıca fikhî kâidelerin dışında yer alan diğer bölümlerde; fûrûk, elgâz, hiyel, hikâyât vb. yerlerde nezâirin kullanımı ise; aralarında benzerlik açısından en az bir benzerliğin ve ortaklığın bulunması yönüyle fûrû-i fikhın bu bölümlerinin her birinin altında, bir konu ya da bir başlık olarak yer alması şeklinde ifade edilebilir.

Nezâir kelimesinin terim olarak tek başına veya terkip halinde kullanımı arasında farklar vardır. Tek başına kullanıldığında sözlük anlamının yansımaları "benzerlik" olarak ortaya çıkarken, *el-eşbâh* yahut *vücûh* ile terkip halinde kullanımında ise sözlük anlamının dışında kullanılmaktadır. Nitekim Nedvî, *nazîr* tek başına kullanıldığında "şebeh" anlamında, *eşbâh* ile bir terkipte yer aldığı zaman mutlaka benzerlik dışında (ayrıştıkları yönlerde) olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹⁶

Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin girişinde, fikhın alt disiplinlerinin bulunduğunu, en önemlilerinden birisinin de fûrû-i fikhın nezâiri ile eşbâhını bilmek olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Bu ilme sahip olanların fikhın hakikatlerine ve ince

¹⁵ Bâhüseyn, *el-Mufasssal fi'l-kavâ'idü'l-fikhîyye*, 2. bs. (Suudi Arabistan: Dârü't Tedmuriyye, t.y.), 53.

¹⁶ Ali Ahmed Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhîyye, mefhûmuhâ, neş'etuha, tatavvuruhâ, dirâsetü müellefâtihâ, edilletühâ, mühimmetuhâ, tatbikâtuhâ*, 4. bs. (Dımaşk: Dârü'l Kalem, 1418), 77.

¹⁷ Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1. bs. (Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 1983), 4.

sırlarına muttali olabileceğini, daha önce kitaplarda yer almayan meselelerin hükümlerinin bu ilimle bilinebileceğini belirttikten sonra fıkıhı, ‘nezâiri bilmektir’ şeklinde ifade etmektedir.¹⁸ Nezâir ile eşbâh’ın farklı anlamda kullanıldığına dikkat çeken Suyûtî; “Hz. Ömer’in mektubunda belirttiği ‘.. Allah katında en sevimli ve senin kanaatine göre hakkaniyete en çok benzeyeni esas al’ şeklindeki ifadesinin aslında nezâire bir işaret olduğunu ve nazîreler arasında hüküm ve illet açısından farklılıklar bulunduğunu, bunu da ‘furûk’ olarak nitelendirip özel bir bölüm (fen) açtığını belirtmektedir. Buna göre furûk, şekil ve mana bakımından aynı, hüküm ve illet bakımından farklı olan nezâir (benzerler) arasındaki farkın zikredildiği bir ilimdir”¹⁹ şeklinde belirtmektedir. Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir* kitabının girişinde her ne kadar nazîreler arasındaki farkları ‘furûk’ adı altında özel bir bölümde ifade etse de gerçekte böyle bir isimlendirme altında bir bölüm açmadığını, bu farkları başka bir başlık altında topladığını belirtmek gerekir.²⁰

Fıkıh âlimleri, kavâid ilmi söz konusu olduğunda eşbâh kelimesini tek kullanmayıp nezâir kelimesiyle birlikte terkip halinde kullanmaktadırlar. Kavâid konusu içerisinde kavâid-i suğrâ, kavâid-i kübrâ, dâbit, mezhep görüşüne göre değişen kâide gibi farklı kullanımların olması, ayrıca furûk, ahkâm, hiyel, elgâz vb. gibi fıkıhın diğer alanlarıyla uyumlu bölümler ile aralarında bazı farklılıklar olmasına rağmen abdest-gusül, unutma-hata vb. gibi birbirine benzeyen bölümlerin telif edilmiş olması, kâide, dâbit, furûk, ahkâm, hiyel vb. hepsini bir başlık altında toplama çabası, nezâirin eşbâha eklenmesine dolayısıyla böyle bir terkinin oluşmasına zemin hazırlamıştır diyebiliriz.²¹ Bundan dolayı birçok âlim çeşitli ilim alanlarına, eşbâh ve nezâir başlığı altında aynı konuda benzer farklı disiplinlere yönelmişlerdir.

Netice itibariyle yukarıda açıklamaya çalıştığımız tanımları özetleyecek olursak; pek çok noktada birbirine benzeyen furû fıkha ait konuların aynı hükmü almasına *eşbâh*;

¹⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 6.

¹⁹ A.g.e., 7.

²⁰ A.g.e., 7; Bâhüseyn, *el-Mufasssal*, 53. Örnek olarak kitabın beşinci bölümü “نظائر الأبواب”, altıncı bölümü “أبواب متشابهة وما افتقرت فيه” ve yedinci bölümü “نظائر شتى” ismiyle başlık yapılmaktadır.

²¹ Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye*, 68-69.

bir noktada bile olsa birbirine benzeyen fūrū-i fıkha ait konuların farklı hüküm almasına *nezâir*; zahirde birbirine benzeyen konuların aslında hüküm açısından farklı olduğunu açıklayan *eşbâh* ve *nezâir* terkiibini ise fıkhnın bir alt türü olarak ifade edebiliriz.

Eşbâh ve nezâir kitaplarının fūrū-i fıkhnın kavâid eksenli okunmasını daha yaygın hale getirdiğini belirtmek gerekir. Bu sebeple eşbâh ve nezâir türünün, kavâid-i fıkhiyye ile furûk-ı fıkhiyye arasında kapsamlılık, iççelik, benzerlik ve ayrışma yönleri ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre eşbâh ve nezâir ile kavâid-i fıkhiyyenin her ikisi de benzer fūrū konuların hükümlerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak, kavâid-i fıkhiyye fūrū/cüz'iler için tüm bağlantıları araştırırken eşbâh ve nezâir fūrū/cüz'iler için benzerlikleri araştırmaktadır. Kavâid-i fıkhiyye ile furûk-ı fıkhiyye de benzer fūrū konuları ele almaktadır. Ancak, kavâid-i fıkhiyye şekil, mana ve hüküm açısından benzer fūrū-i fıkha önem verirken, furûk-ı fıkhiyye ise şekil olarak benzeyen fakat hüküm açısından farklı olan fūrū-i fıkha önem vermektedir. Ayrıca kavâid-i fıkhiyye fūrū/cüz'iler için tüm bağlantıları araştırırken furûk-ı fıkhiyye ise sadece birbirine benzeyen fūrū/cüz'iler arasındaki farklılığın sebeplerini araştırmaktadır.²²

1.2. Eşbâh ve Nezâir Türü ve Önemi

Fıkhnın ilminin ve mezhep teşekkülünün tamamlanmasından sonra fikhî mirasın IV./X. yüzyılda Hanefiler eliyle mezhebin temel esasları üzerinden kâide/asıl formları şeklinde okunmaya başlaması, zamanla diğer mezheplerin de fūrū yahut usûl meselelerini bu formlar çerçevesinde gözden geçirmelerine vesile olmuştur. Şerh ve haşiye yazım usûlleri bu kavâid türünün gelişmesine katkı sağlamış; asıl, furûk, kavâid isimleriyle fıkhnın bu alt türüne ait yazımlar diğer mezheplerin de katkılarıyla zirveye tırmanmış; nihayetinde kavâid ve furûk ilim dalları diğer benzer yazım türleriyle bir araya gelerek Şâfiîlerin eliyle *el-Eşbâh ve'n-nezâir* altında birleşmişlerdir. Fıkhnın bu türüne ait eser telif eden müelliflerin kitaplarında yer verdiği bu ilmin önemine dair görüşlerini ortaya koyduktan sonra bir değerlendirmede bulunacağız.

²² Muhammed Osman Şübeyr, *el-Kavâ'idü'l-külliyye ve'd-davâbitü'l-fıkhiyye fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 2. bs. (Ürdün: Dârü'n Nefâis, 2007), 33-35.

Karâfî (ö. 660/1262) *Furûk* adlı eserinin girişinde fıkıh ilminde kâidelerin çok önemli olduğunu, büyük bir fayda sağladığını, bu ilimden azıcık bir bilginin bile fıkıh âliminin şerefini artıracığını ve onu üstün kılacağını, fıkıhın parlıtlarının bu ilim sayesinde ortaya çıkacağını, fetva yöntemlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağını, küllî kâideler olmaksızın cüz'î bağlantılarla fer'î konuları çözmeye çalışanların furû meseleleri birbirine karıştıracağını belirtmektedir. Ayrıca, sınırsız meselelerin hükümlerini bilmenin zorluğuna işaret ederek fikhî kâideler ekseninde öğrenmenin pek çok cüz'î meseleyi ezberlemekten daha faydalı olacağını belirtmektedir.²³

İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in mukaddimesinde 'kavâid-i fikhîyye, şer'î idrak ve usûl kaynakları' başlığı altında tasavvur ve tasdik alanında en üst noktaya ulaşmak isteyenlerin yapması gerekenleri açıkladıktan sonra İmâmü'l-Harameyn Cüveynî'den nakil yaparak konunun önemine işaret etmektedir. Buna göre, tahkik öğrencisinin çeşitli fikhî meselelerde belirsizlik ile karşılaşmasında hükümlerin dayanmış olduğu kâidelere müracaat etmesi, içtihat sorumluluğunu üstlenerek belirsizliği kaldırması, sonrasında da zihninde kalıcı bir fayda yerleştirmek için ezberinde bulunan fer'î konuları çoğaltarak pekiştirme yapması gerekir. Güçlü bir istihrâc ve sarfedilen gayreti furû meselelerin asıllarıyla ilişkilendirmeden sadece ezberle sınırlandırmak ve cüz'î mevzuları kaynaklarını bilmeden sıralamak, kişiyi amacına ulaştırmayacağı gibi, ehl-i ilim arasında da onu değerli kılmaz.²⁴ Cüveynî, şeriatin yükünü omuzlarda azaltmak için fikhî meselelerin dayandığı asıllara ulaşmak ve fer'î meselelerle zihni meşgul etmemek gerektiğini belirttiğinden sonra ilim talebesinin vaktini bu kâideleri ezberlemeye ve onların kaynaklarını anlamaya ayırması gerektiğine işaret etmektedir.²⁵

Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Mensûr* adlı eserinin mukaddimesinde fıkıhın önemine dair önceki âlimlerden alıntı yaparak 'yeni meselelerin bilgisinin anahtarı' olarak fikhî tanımlayan Mervezî'den sonra, 'bana göre fıkıh istinbattır' diyen Beğavî'nin sözüyle devam etmekte ve Sem'ânî'nin 'müskil olan bir meselenin hükmünü, hükmü açık

²³ Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris Karâfî, *el-Furûk Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (Suudi Arabistan, 2010), 3.

²⁴ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh*, 10.

²⁵ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh*, 11.

olandan istinbât etmektir' sözleriyle sürdürmektedir. Daha sonra Kutbüddîn es-Sünbâtî'den (ö. 722/1323) nakil yaparak 'fıkıh nezâiri bilmektir' sözünü aktararak açıklamasına 'kâidelerin mezhebin asıllarını kavramayı, nihai noktada fıkıhın kaynaklarına erişmeyi, dağınık olan hükümlerin düzenli bir şekilde görülmesini sağlamaktır' şeklinde devam etmiştir.²⁶ Ayrıca fıkıhın alt disiplinlerinin on çeşit olduğunu vurguladıktan sonra ikinci sırada zikrettiği ma'rifetü'l-cem' ve'l-fark'ın açıklamasında selef âlimlerinden bazılarının 'fıkıh, fark ve cem'dir' sözünü nakletmektedir.²⁷ Yine, onuncu sırada yer verdiği 'kâide ve dâbitların bilgisi' kısmında, bunların en faydalı, en kapsamlı ve tamamlanmış bilgiler olduğunu, fıkıhın bu asılları ile bir fakihin içtihat seviyesine ulaşabileceğini belirtmektedir.²⁸

İbn Receb Hanbelî (ö. 795/1395) *Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id*'inin mukaddimesinde Zerkeşî'nin açıklamalarına benzer bir açıklamada bulunmaktadır. İbn Receb, kavâid ilminin önemine vurgu yaptıktan sonra fakihin mezhebin usûlünü kavrama, fıkıhın kaynaklarına muttali olma, dağınık olan meselelerin bir noktada toplanmasına imkân sağladığını belirtmekte; istisna olan meselelerin takyîd edilmesi ve uzak olan meselelerin bu ilimle yakîn olacağına da işaret etmektedir.²⁹

Suyûtî (ö. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin giriş kısmında, fıkıhın alt disiplinlere ayrıldığını ve devamlı gelişme kaydettiğini vurguladıktan sonra içlerinde en faydalı olanının furû'a ait konuların nezâirini ve eşbâhını bilmek olduğunu belirtmektedir.³⁰ Suyûtî, eserin içeriğini tanıttıktan sonra eşbâh ve nezâiri öğrenmenin faydalarına işaret etmekte; bunun büyük bir ilim olduğu, bu ilim sayesinde fıkıhın hakikatleri, esasları, kaynakları ve sırları hakkında bilgi edildiği kaydetmektedir. Bu sebeple anlayış ve çağrışımlarda meleke hâsıl olacağı; böylece yeni meselelere karşı satırlarda yazılı olmayan bu bilgi ile hüküm verilebileceği,

²⁶ Bedreddîn Muhammed b. Bahadır Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id il-fikhiyye*, nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud, 2. bs. (Kuveyt: Dârü'l Kuveyt li's-Sahâfe, 1985), 66-67.

²⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 69.

²⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 71.

²⁹ Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb Hanbelî, *Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân, 2. bs. (Ürdün: Dâru İbn Affân, 1999), 4.

³⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 4.

bundan dolayı temellendirmeyi selef âlimlerinin ‘fıkıh, nezâiri bilmektir’ sözlerine dayandırdığını söylemektedir. O, sözü Hz. Ömer’in yazmış olduğu mektuba getirdikten sonra emsâl ve eşbâhı bilerek hükmü hakkında açık delil bulunmayan meseleleri bunlara kıyaslama yapmak suretiyle fıkıh üretiminin yine bu ilmin yardımıyla gerçekleşeceğini belirtmektedir.³¹

İbn Nüceym (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde fıkıh ilminin diğer ilimlerden üstün olduğuna işaret ettikten sonra, fûrû konuların hükümlerini kavâid ilmiyle öğrenmenin mümkün olacağını ve bu kâidelerin fikhın asılları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca fıkıh âliminin bu kavâid bilgisiyle fetvada da olsa içtihat etme seviyesine ulaşabileceğini ortaya koymaktadır. Dâbitların müderris, müftû ve kadılar için en faydalı ilim olduğuna ve kâidelerdeki istisnaları bilmenin önemine işaret etmektedir.³²

Netice itibariyle,

- a) Birbirine benzeyen meseleleri genel olarak bir kâide/asıl altında ya da belli konulardaki benzerlikleri bir dâbit altında bir araya getirilebileceğini,
- b) Şeklen benzerlik göstermesine rağmen belli durumundan dolayı hükümleri farklı olanları bir araya getirme ve ayrıştırmanın yapılabileceğini,
- c) Eğitim-öğretim amaçlı bilmece ve dikkat çekici fikhın alt dallarını bir araya getirilebileceğini,
- d) Bu ilmi öğrenenlerde fikhî melekenin gelişebileceğini,
- e) İchtihat seviyesine çıkabileceğini,
- f) Mezhebin asıllarını kavrayıp kaynaklarına inebileceğini,
- g) Fikhın hakikatine ve inceliklerine vakıf olabileceğini,
- h) Sınırsız meseleleri hıfzın ve bunları öğrenmenin mümkün olmayacağını, bu sebeple meseleleri kâide eksenli okumanın zihinde kalıcı öğrenmeyi sağlayabileceğini,
- i) Dağınık meseleleri bir arada toplamanın mümkün olabileceğini,
- j) Benzerlikler arasında ince çizgilere dikkat edilerek hükümlerin ayrı olabileceğini,

³¹ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 6.

³² Zeynüddîn b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1983), 10-11.

k) Yeni meselelere çözüm bulabilmek için benzer unsurlar arasında iyice ayrıştırmalar yaparak kıyas yoluyla hüküm vermede bir yöntem geliştirilebileceğini anlamak mümkündür.

Eşbâh ve nezâir türünün tarihî gelişimi diğer ilimlerin gelişimiyle paralellik arz etmektedir. İslâmî ilimlerin tedvin edilmesinden sonra her bir ilim dalı kendi yapısal özelliği içerisinde gelişip ilerlemiş, zaman zaman bu ilimler benzer noktalarda bir araya gelmiş, ortak bakış açıları oluşturmuş ve kendi alt dallarını meydana getirmiştir. Fıkıh ilmi de fûrû ve usûl olarak tedvin edildikten sonra, fûrû-i fikhın belli konularına dair müstakil eserler kaleme alınmış ve zengin bir literatür oluşmuştur. Modern dönem öncesi oluşan fikhın alt dallarına ilişkin kaleme alınan eserlerde, XIX. yüzyıla kadar, ana hatlarıyla şu konulara yer verildiği görülmektedir:

- a) Devlet yönetimiyle ilgili hükümlerin yer aldığı ilim dalını düzenleyen *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*,
- b) Devletler hukukunu düzenleyen *es-Siyer*,
- c) Vergi hukuku özelinde kamu maliyesini kapsayan *el-Harâc* gibi,
- d) Miras hukukunu inceleyen *el-Ferâiz*,
- e) Resmi yazışmaları ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usûlünü konu edinen *eş-Şurût ve's-Sicillât*,
- f) Muhakeme usûl hukukunu konu alan *Edebü'l-Kâdî*,
- g) Mezhep imamları arasındaki ihtilafli meseleleri konu edinen, mukayeseli hukuk olarak da isimlendirilen *el-Hılâf* vb. konuların yer aldığı ilim dalları fikhın altında gelişmiş, müstakil kitaplar yazılarak literatüre zengin bir miras bırakılmıştır.

XIX. yüzyıl ve sonrası yani modern dönem sonrası oluşan literatürde fikhın konuları, klasik dönem sisteminden tamamen uzaklaşmış, alt disiplinlerdeki isimlendirmeler de bir şekilde terkedilerek modern hukuk kitaplarının sistematığına göre şekillenmeye başlamıştır. Buna göre fikhın konuları İslâm iktisadı, Ahvâl-i şahsiyye, İslâm ceza hukuku, İslâm anayasa hukuku, Borçlar hukuku, Eşya hukuku vb. şeklinde yeni adlarla anılmaya başlanmıştır.

Kavâid edebiyatı, fûrû-i fikhın gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan alt ilim dallarından birisidir. Klasik dönem fıkıh literatüründe konular belli bir sistematik yapıda ele alınırken, daha sonraki dönemlerde fakihlerin belli konulardaki hükümleri

bir araya toparlayıp, genel ilke ve ortak açıklamalarla onları ortaya çıkarmaya çalışmaları, fikhın alt dallarında genel prensipleri inceleyen ve bunları fūrū-i fikh ile ilişkilendirerek örnekleme yapan çalışmalar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kâide terimi ilk dönem fūrū-i fikh kitaplarında çokça yer almasına rağmen kavrama ilişkin tanımlamalar geç dönemde gerçekleşmiştir. Kerhî (ö. 340/952) ve Debûsî (ö. 430/1039) gibi Hanefî fakihleri tarafından hukûkî kâidelerin müstakil olarak ele alındığı eserlerde kâide yerine *asıl* terimi kullanılmış, bununla ilke ve genel kural kastedilmiştir. İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ve Karâfî (ö. 684/1285) ile kavâid ve furûk adıyla bu türe ait eserler telif edilmeye başlanmış, süreç içerisinde gelişerek Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerin katkılarıyla zengin bir literatür oluşmuştur.³³

Kavâid edebiyatının gelişmesiyle birlikte fikhî kâideler kapsam alanı açısından en genişten (küllî kâide) en darâ (dâbıt) doğru bir sınıflandırmaya tabi tutularak bir araya getirilmiş; benzerlik açısından bir araya getirilen fer'î meseler, hüküm noktasında birbirinden ayrıştırılmıştır (furûk). Asıl, kâide, dâbıt, furûk vb. türleri olan kavâid edebiyatını bir üst başlık altında bir araya getirme düşüncesi eşbâh ve nezâirin oluşumunun zeminini hazırlamış ve alana ait bu isimle ilk telif edilen eser İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i olmuştur.

Eşbâh ve nezâir adıyla yazılan eserlerin izi sürüldüğünde, fıkıhtan önce diğer disiplinlerde bu tür yazımların var olduğunu görmekteyiz. Disiplinler arasında bu türde yazılan eserlerde belli farklılıklar olmasına rağmen ortak noktalarının 'benzerlik etrafında toplanmaları ve aralarındaki farklılıklara işaret edilerek ayrışmaları' olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre eşbâh ve nezâirin bu disiplinlerde almış olduğu özel anlamlar göz önünde bulundurularak terimleşme sürecine doğru seyrin panoramik görüntüsünü tespit etmek ve kavâid alanındaki kullanımına etkisini ortaya çıkarmak için diğer ilimlerdeki kullanımlarını şöyle ifade edebiliriz:

a) Kur'ân İlimlerinde Eşbâh ve Nezâirin Kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de bir kelimenin farklı âyetlerde farklı anlamlarda kullanıldığını tespit etmek amacıyla kaleme alınan *el-Vücûh ve'n-nezâir* eserleri, temelde çok anlamlılık konusu ile ilişkilendirilse de *el-Vücûh ve'n-nezâir* eserlerinde genel kabul gören tanıma göre; bir kelimenin Kur'ân'ın farklı yerlerinde değişik anlamda

³³ Mustafa Baktır, "Kâide", *DİA*, 24. TDV Yayınları, 2001.

kullanımına *vücûh*, farklı anlamlarda kullanılan bu kelimenin anlamlarından herhangi birisinin tekerrür etmesine *nezâir* denir.³⁴ Buna göre vücûh farklı anlamları, nezâir ise aynı anlamları ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, vücûh aynı lafızda çok anlamlılık, nezâir ise aynı lafızda tek anlamlılık demektir. Bu, aynı zamanda Zerkeşî (ö. 794/1392) ve onun takipçileri tarafından da kabul gören bir tanımdır.³⁵

Vücûh ve *nezâir* kelimelerinin terim anlamda kullanımının izleri Ebu'd-Derdâ'dan rivayet edilen “Kişi, Kur'an için birçok vücûhu göz önünde bulundurmadıkça tam mânasıyla anlayış sahibi olamaz”³⁶ mealindeki hadis ile Kur'ân'daki bazı kelimelerin farklı anlamlara geldiğine dikkat çekilmiş ve âyette³⁷ geçen ‘zulüm’ kelimesinin Hz. Peygamber tarafından ‘şirk’ olarak tefsir edilmesine kadar sürdürülmüştür.

İlk eserleri telif eden müelliflerin vücûh ve nezâiri net bir şekilde tanımlamamış olması, özellikle nezâirin terimleşme sürecinde birtakım farklılaşmalara maruz kalmasına sebep olduğu ifade edilmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve onun yolundan giden Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) vücûh ve nezâiri; “harekesi ve lafzı aynı olan kelimenin kullanıldığı her yerde farklı anlamlara gelmesi” olarak tanımlamaktadır.³⁸ Buna göre farklı yerlerde zikredilen aynı kelimeler lafız olarak birbirinin nazîri, farklı manalarda kullanılması ise vücûhudur. Bir başka ifade ile

³⁴ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. bs. (Suud: Mecmai'l-Melik Fahd, t.y.), 3, 975; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, nşr. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râzî, 3. bs. (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1986), 46-47; M. Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, *DİA*, 43. TDV Yayınları, 2013; Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, *Bilimname*, S. 14 (Ocak 2008): 7-33.

³⁵ Bedreddin Muhammed b. Bahadır Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 1. bs. (Kuveyt: Dârü'l Kuveyt li's-Sahâfe, 1957), 1, 102.

³⁶ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-'Azîm*, nşr. Hatim Salih ed-Dâmin, 1. bs. (Dımaşk, 2006), 19.

³⁷ Bkz. En'âm, 6/82. (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ)

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir*, 83; Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M.[ehmet] Şerefettin Yalpkaya, *Kilisli Rifat Bilge* (Ankara: Maârif Vekalet, 1941), 2, 2001.

nezâir, aynı olan lafzın farklı yerlerde aynı manada kullanılmasına; vücûh ise aynı olan bu lafızların farklı manada kullanılmasına denir. Bu durumda, nezâir lafızlara, vücûh da manalara verilen bir isimdir. Bu tanımdaki ifadeye göre vücûh kelimesinin anlamında diğer tanım ile karşılaştırıldığında birliktelik yani aynı lafzın farklı yerlerde değişik anlamlardaki kullanımı iken, nezâir kelimesinin anlamında farklılık, yani aynı lafzın farklı yerlerde (anlam boyutu dikkate alınmaksızın) sadece lafız olarak yer alması göze çarpmaktadır.

Bu açıklamalara göre, ‘âyetlerde zikri geçen herhangi bir kelime, farklı yerlerde farklı anlamda kullanılıyorsa bu onun vücûhu; bu anlamlar içerisinde herhangi bir anlamın farklı yerlerde tekrar etmesi halinde de bu, onun nezâiridir’ diyebiliriz. Taşköprüzâde, nezâirin tarifinde Zerkeşî’nin vücûh ve nezâir tanımı ile mutabık olduğunu belirttikten sonra Kur’ân’da geçen (بروج) *burûc* örneğini vererek konuyu açıklığa kavuşturmuştur.³⁹ Kur’ân’da geçen *burûc* kelimesi bir yerde ‘kale’ anlamında kullanılırken, diğer yerlerde hep ‘yıldızlar’ anlamında kullanılmaktadır. Buna göre, *burûc*’un iki farklı anlamda kullanılması vücûhu ifade ederken, *burûc*’un ‘kaleler’ anlamında sadece tek bir yerde kullanılması, ikinci bir yerde kullanılmaması, onun nazîrinin olmadığını ifade etmektedir;⁴⁰ fakat ‘yıldızlar’ anlamında kullanıldığı yerlerde ise *burûc* lafızları birbirinin nazîri olmaktadır.⁴¹

³⁹ Ebü'l-Hayr İsmüddin Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'ati'l-'ulûm*, nşr. Kâmil Kâmil Bekrî-Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr (Kahire: Dârü'l Kütübî'l Hadîse, 1968), 2, 415-417.

⁴⁰ İbn Fâris (ö. 395/1004) bu tür kelimelere yani Kur’an’da bir kelimenin iki farklı anlamda kullanımının sınırlı olup bu iki anlamdan sadece bir tanesinin bir kez kullanılmasına ‘efrâd’ adını vermektedir. Bkz. İbrahim Yıldız, “İbn Fâris’in *Efrâdü Kelimâti'l-Kur’âni'l-Azîz* Adlı Risalesi ve Vücûh ve Nezâir İlminin Bir Alt Kolu Olarak Efrâd”, *II.Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 2-4 Kasım 2018, (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018): 333-341. Ayrıca bkz. İbrahim Yıldız, “Vücûh ve Nezâir İlmine Bir Katkı: İbn Fâris’in *Efrâdü Kelimâti'l-Kur’âni'l-Azîz* Adlı Eserinde Olmayan Bazı Efrâd Kelimeler”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 74 (Spring 2019): 373-386.

⁴¹ Yahya b. Sellâm, *et-Tesârif: Tefsîru'l-Kur’ân mimmâ iştebehet esmâuhû ve tesarrefet me’ânîhi*, nşr. Hind Ahmed Şelebî (Amman: Müessesetü Âli’l Beyt, 2008), 31.

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ile başlayıp Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Hîrî (ö. 430/1039) ve Dâmegânî (ö. 478/1085) ile devam eden *el-Vücûh ve'n-nezâir* adlı eserler, zaman içerisinde *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *Me'ttefeka lafzuhu ve'htelege ma'nâhu* adı ile meşhur olmuştur.⁴² Kur'ân ilimlerinin bir alt disiplini olarak faaliyet gösteren vücûh ve nezâir yahut sonraki şekliyle eşbâh ve nezâir ilmi, hicrî II. yüzyılın ortalarından başlayarak yoğun olarak IV./X. asra kadar devam etmiştir. Daha sonra bu literatüre ait eser telifleri azalmış olmasına rağmen günümüzde bu alanda daha kapsamlı çalışmalar yapılarak alana katkı sağlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar arasında 1970'li yıllarda Mısır Arap Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Mu'cemü Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eser ile Ahmed b. Muhammed el-Berîdî-Fehd ed-Dâli' tarafından hazırlanan ansiklopedik çalışmaları belirtebiliriz.⁴³

b) Arap Dili-Edebiyatı ve Şiirinde Eşbâh ve Nezâirin Kullanımı

Şiirler arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmak amacıyla derlenen eserlere verilen isimlerden birisi de 'hâlidiyyân' olarak tanınan iki şair kardeşin telif ettiği *el-Eşbâh ve'n-nezâir min eş'âri'l-mütekaddimîn ve'l-câhiliyye ve'l-muhadramîn*'dir. IV. (X.) yüzyılda yaşamış Ebû Bekir el-Hâlidî (ö. 380/990) ve Ebû Osman el-Hâlidî (ö. 390/1000) kardeşlerin Mütekaddimîn ile Muhadramîn şairlerinin şiirlerinden bazı seçmeler yaptığını, şiirlerin nezâirini herhangi bir konu etrafında toplamadan, bir tertibe tâbi tutmadan bir araya getirdiklerini ve bunu yaparken de bazı açıklamalarda bulduklarını, yer yer eleştiri ve intihallere değindiklerini de ifade etmektedirler.⁴⁴ Eserin isminin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak isimlendirilmesinin sebebi, bir araya getirilen şiirlerin benzer özellikleri barındırmaları, birbirlerinin nazîri olmaları sayılabilir.

Arap dili ve edebiyatı alanında bu türe ait en önemli çalışma Suyûtî'ye aittir. Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv* adlı eserinin mukaddimesinde, daha önce kendisinin de fıkha ait bu isimde bir kitap telif ettiğini, ancak bu kitabı, Sübkî'nin aynı adı

⁴² Bu alanda telif edilen eserlerin listesi için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2, 2001.

⁴³ Bkz. <http://quranicweb.com/encyclopedia.php> [11.12.2018]

⁴⁴ Hâlidiyyân Ebû Bekir el-Hâlidî ve Ebû Osman el-Hâlidî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir min eş'âri'l-mütekaddimîn ve'l-câhiliyye ve'l-muhadramîn*, nşr. Muhammed Yûsuf, 1. bs. (Kahire, 1958), Neşredenin girişi, 1, 16-20.

taşıyan fıkıh kitabından esinlenerek yazdığını belirtmektedir.⁴⁵ Fıkıhın bir alt türü olan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* başlığı altında yer alan kavâid türü eserlerin bölüm başlıkları ile benzerlik göstermesi, pek çok konuyu belli bir sistematik yapıda ele alması ve Zerkeşî'nin kavâid kitabındaki tertip sırasına benzerliği, Suyûtî'nin kitabına bu ismi vermesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Eserini *el-Eşbâh*'taki gibi yedi bölümde ele alan Suyûtî, birinci bölümde (*el-fennü'l-evvel: el-kavâid ve'l-usûl*) nahvin ilke ve usûllerini açıklamaktadır. İkinci bölümde (*el-fennü's-sânî: ed-davâbit ve'l-istisnâ ve't-taksîmât*) konularını 'bâb' üst başlığı altında dâbit, taksîm ve fâide alt başlıklarına yer vermektedir. Üçüncü bölümde (*el-fennü's-sâlis: binâü'l-mesâil ba'duhâ alâ ba'd*) birbirleriyle irtibatlı olan fâil-nâib-i fâil, mu'reb-mebnî, munsarif-gayr-i munsarif vb. konuları ardı ardına ele almaktadır. Dördüncü bölümde (*el-fennü'r-râbî: el-cem'u ve'l-fark*) kelam ile cümle, takdiri i'râb ile mahalli i'râb, kâne ile inne vb.'leri arasındaki farklara "birbirine benzeyen konuların hükümlerinin farklı olması" kısmında; marife, nekre, ism-i işâret, ism-i mevsûl konularına ise "benzer meselelerin hüküm ve illette ayrışması" kısmında yer verilmektedir. Beşinci bölüm (*el-fennü'l-hâmis: el-elgâz ve'l-ehâcî ve'l-mutârahât ve'l-mümtehinât*) Zemahşerî, Sehâvî, İzz b. Abdisselâm gibi nahiv âlimlerin bilmece içerikli nahve dair sözlerinin değerlendirildiği bölümdür. Altıncı bölüm (*el-fennü's-sâdis: el-efrâd ve'l-garâib*) nahiv alanında şaz kalmış, rağbet görmemiş birkaç kelimenin açıklamalarının yer aldığı bölümdür. Yedinci bölüm ise (*el-fennü's-sâbi: el-münâzarât ve'l-mücâselât ve'l-müzâkerât ve'l-mürâcaât ve'l-muhâverât ve'l-fetâvâ ve'l-vâkı'ât ve'l-mükâtebât ve'l-murâselât*) kitabın en geniş kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde Sîbeveyh ile Kisâî, Halil ile Sîbeveyh, Kisâî ile Yezîdî, Sa'leb ile Müberred, İbn Arâbî ile Asma'î vb. onlarca âlim arasındaki nahiv eksenli tartışmalar, mülahazalar, fetvalar, yazışmalar ele alınmaktadır.

c) Fıkıh Alanında Eşbâh ve Nezâirin Kullanımı

*Eşbâh*ın "birbirlerine benzeyen fikhî meseleler" şeklinde terim anlamına ışık tutan ilk kullanımı Hz. Ömer ile Abdullah b. Mesud'un sözlerinde bulmak mümkündür.

Hız. Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'ye yargılama usûlü ile ilgili yazmış olduğu mektubunda şöyle demiştir:

⁴⁵ Ebü'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, nşr. Abdül'âl Salim Mükrim, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2009), 7-8.

“Kur’ân ve Sünnette hükmü bulunmayan ve vicdanen kesin bir kanaate varamadığın davaları iyice anla ve düşün. Emsal olayları araştır ve benzerlikleri bulmaya çalış. Sonra bunları birbirine kıyas et. Bulduğun sonuçlar içinde Allah katında en sevimli ve senin kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver.”⁴⁶

Burada Hz. Ömer’in kıyasın nasıl yapılacağına dair kıstasları ve bunların sıralaması ile ilgili gerekli basamakların ipuçlarını verdiğini söyleyebiliriz. Nitekim emsal olayların araştırılması ve benzerliklerin bulunmasına çalışılmasının gereği anlatılırken mektupta أعرف الأمثال والأشباه ifadesinin kullanılması, kıyas işleminde asıl ile fer‘ arasındaki benzerliğe emsal ve eşbâh kelimeleriyle dikkat çekilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca asıllar arasında kıyas yoluyla bir tercihte bulunmanın ve en lâyük olan ile davayı hükme bağlamanın ثم قس الأمور عند ذلك şeklinde ifade edilmesi de dikkate değerdir. Aynı şekilde Hz. Ömer’in bu sözlerinde, hükmü belli olmayan meseleler ile karşılaşıldığında o meselenin benzerlerine müracaat edilerek ve içtihat yapılarak hükmünün bilineceğine işaret vardır ve buna usûlcüler *kıyâs-ı şebeh* demektedirler.⁴⁷

Nezâir’in kelime olarak daha sonra terimleşen anlamına yakın bir anlamda kullanıldığını, İbn Mesud’un: “Resûlullah’ın namazlarda okuduğu nezâiri biliyorum. Bunlar her rekâta ikişer ikişer okunan mufassal yirmi sûredir”⁴⁸ rivayetinde görmekteyiz. Bu sûrelerin, uzunlukları bakımından birbirine benzedikleri için

⁴⁶ Dârekutnî, *Sünen*, V, 367; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 197; Ayhan Hira, *Medenî Yargılama Hukuku Açısından İslâm Muhâkeme Hukukunda Gıyabî Yargılama*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 172.

⁴⁷ Nedvî, *el-Kavâ’idü’l-fıkhiyye*, 75.

⁴⁸ « لَقَدْ عَرَفْتُ التَّظَائِرَ الَّتِي كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بَيْنَهُنَّ، فَذَكَرَ عَشْرِينَ سُورَةً مِنَ الْمُفْصَلِ، سُورَتَيْنِ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ »

Buhârî, “Ezân”, 106; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 277; Ebû Dâvud, “Salât”, 330. Ebû Dâvud’un rivayetinde ‘nezâir sûreler’ ile ilgili açıklamalar mevcuttur. İbn Mes’ud, Resûlullah’ın namazda bir rekatta iki sure şeklinde nezâiri okuduğunu belirttiikten sonra; bir rekatta Vâkı’a ve Nûn, Kamer ile Hâkka, Tûr ile Zâriyât, Necm ile Rahmân, Mutaffifin ile Abese...sûrelerini okurdu.

‘nezâir’ olarak isimlendirildiği belirtilmektedir.⁴⁹ Bir başka deyişle bu sûreler arasındaki uyum, orantı ve benzeme yönleri, uzunluk, konu içeriği veya bunların bir rekâtta ikişer ikişer okunması sûrelerin birinin diğeriyle nazîre yapıldığını göstermektedir.

Bu iki rivayeti incelediğimizde eşbâh ve nezâir kelimelerinin anlamları ile ilgili, Hz. Ömer’in ifadelerinden الأمثال-الأشياء kelimeleri arasında anlam bakımından bir benzerlik, farklı iki kelime ile ifade edilmesinden de aralarında ince bir fark olduğunu; İbn Mes’ud’un ifadesinden ise, nezâirin iki şey arasında en az bir yönüyle benzerlik olduğunu ve bu benzerlik etrafında nesnelerin toplandığını ifade etmemiz mümkündür.

1.3. Eşbâh ve Nezâir Edebiyatı

Mezheplerin teşekkül ettiği döneme kadar fer‘î meselelere meseleci bir metotla çözümlerin üretildiği fıkıh ilminde, mezheplerin gelişimlerini tamamladıkları dönemden itibaren bir taraftan fer‘î ahkâm alanında müstakil eserler telif edilirken diğer taraftan da benzer fikhî meseleleri ortak bir paydada bir araya toplama gayreti içerisinde genel ilke ve esaslar oluşturulmaya çalışılmıştır. IV./X. yüzyıldan itibaren doğup gelişen kavâid edebiyatı ile benzer meselelerin hükümlerini mezhep müktesebatı içerisinde bir asıl (kâide) altında bir araya getirme çabası zamanla bu benzerler arasındaki farklılıkları da ortaya çıkarmaya başlamıştır. VIII./XIV. yüzyıldan itibaren kavâid türü eserlerde fikhın inceliklerini öğretme amacıyla bilmece, hiyel, hikâye tarzı konuların da yer almasıyla birlikte bu türe ait yazımların bir başlık altında bir araya getirilmesi düşüncesi eşbâh ve nezâir ilminin doğmasını sağlamıştır.⁵⁰ Şâfiî fakihlerinden İbnü’l-Vekîl (ö. 716/1317) ile başlayan bu türün gelişimi Sübkî (ö. 771/1370), İbnü’l-Mülakkin (ö. 804/1401), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Hanefilerden İbn Nüceym (ö. 970/1563) ile sürdürülmüştür.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, (‘n-z-r’ md.).

⁵⁰ Mustafa Baktır, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, 11. TDV Yayınları, 1995.

1.3.1. İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* İsimli Eseri

Kavâid literatürünü *el-Eşbâh ve'n-nezâir* başlığı altında ilk defa bir araya getiren Şâfiî fakîhlerinden Sadruddîn İbnü'l-Vekîl (İbnü'l-Murahlil) olmuştur.⁵¹ İbnü'l-Vekîl'den önceki süreçte gerek kavaid alanında gerekse furûk alanında kaleme alınan eserler bu kavâid türü içerisinde geniş yer tutmaya başlamıştır. Bu durum, benzer konuları bir noktada toplama ve ayırıştırma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bütün bunların bu türün birleştirici bir başlık altında yani *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazım türü olarak ortaya çıkmasını tetiklediğini söylemek mümkün olduğu gibi,⁵² eserin bu tür yazımların oluşumunu hızlandırmada aktif bir rol oynadığı da söylenebilir. Nitekim Alâî (ö. 761/1359), İbnü'l-Vekîl'den övgü ile bahsederken onun eserini gördüğünü, isminin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* olduğunu ve bu alanda *ta'lik* türünde yazıldığını belirtmektedir.⁵³ İbnü'l-Vekîl'in eserini bir deniz yolculuğunda iken kaleme alması,⁵⁴ tekrar gözden geçirme fırsatı bulamadan vefat etmesi sebebiyle -bazı imamlardan hikâye yoluyla anlatılan örneklerde olduğu gibi- eserde problemler bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁵ Eser, İbnü'l-Vekîl'in yeğeni Zeynüddîn tarafından bazı ilaveler de yapılarak hazırlanmıştır. Eserde yeğen tarafından 'قلت' kelimesiyle ilavelerin yapılması asıl metnin birbirine karışmasının önüne geçilmiştir.⁵⁶

⁵¹ Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani, *Fevâtü'l-vefeyât*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1973), 4, 13-14; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaûd ve Mahmud el-Arnaûd, 1. bs. (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8, 74; Ebü Nasr Taceddîn İbnü's-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Tanahi-Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi, 1964), 9, 253.

⁵² Kızılkaya, *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 181-83.

⁵³ Alâî, *el-Mecmû'ü'l-müzheb fî kavâ'idü'l-mezheb*, nşr. Muhammed b. Abdülgaffar Şerif, 1. bs. (Kuveyt: Vizâretü'l Evkâf ve's-Şuûni'l İslâmiyye, 1994), 1, 208.

⁵⁴ Dârânî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 4, 15.

⁵⁵ İbnü's-Sübki, *Tabakât*, 9, 255.

⁵⁶ Zeynüddîn benzer konuları, Ahmed b. el-Kâs et-Taberî'nin *et-Telhîs*, Ebü Hâmid el-İsferâyîni'nin *er-Ravnak*, İzz b. Abdisselâm'ın *el-Kavâid*, Karâfi'nin *el-Furûk* gibi eserlerinden ilave ederek eseri tamamladığını belirtmektedir. Bkz. Alâî, *el-Mecmû'ü'l-müzheb*, 1, 208.

İbnü'l-Vekîl'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inde eserin mukaddimesi olmadığından 'kâide' başlığı ile eserin ilk konusuna hemen başlanmaktadır. Bu sebeple meselelerin nasıl ele alındığına dair bir yöntem açıklaması bulunmamaktadır. Ancak eser içerik olarak incelendiğinde, müellifin usûl ve furû'a ait pek çok konuyu ele aldığı, yöntem olarak tek bir yol izlemediği, meseleleri 'kâide' başlığı altında ele aldığı ve birçok örnek zikrettiği, benzeyen ve ayrışan hususlara dikkat çektiği, bunları 'fasıl' başlıkları altında detaylı bir şekilde açıkladığı görülmektedir.

İbnü'l-Vekîl'in eseriyle kavâid literatürüne yeni bir soluk getirmesi, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazım türünün öncüsü olması, usûl ve furû kâidelerini güzel bir şekilde ele alması, alışılmış bir yazım türü (furû sistematiği) kullanmaması, usûl ve furû kâidelerinin birçoğunu kapsamamasına ilaveten fikhın konu ve fasıllarını da ihmal etmemesi kendisinden sonra gelen fakihleri etkilemiştir.⁵⁷ Bu etkinin en güzel sunumunu daha sonra ortaya koyacak olan yine Şâfiî fakihlerin önde gelenlerinden Suyûtî ve İbn Nüceym'in de sık sık atıfta bulunduğu Tâcüddîn İbnü's-Sübkî'dir. Nitekim eserindeki dağınıklığın düzenlenmesi ve kavâid yazım türüne bir yön vermesi kendisinden sonra gelecek olan Şâfiî fakihleri eliyle gerçekleşecektir.

1.3.2. İbnü's-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* İsimli Eseri

İbnü'l-Vekîl'in açmış olduğu yolda *el-Eşbâh* yazım türü nöbetini devralmak,⁵⁸ ve onun dağınık olarak tertip ettiği kâideleri derleyip bazı yeni ilaveler yaparak eserin eksik yönlerini tamamlamak İbnü's-Sübkî'ye nasip olmuştur.⁵⁹ İbnü's-Sübkî'nin eserinde yapmış olduğu başlıklandırmalar kendisinden sonra gelen *el-Eşbâh* yazarlarına ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Suyûtî ve İbn Nüceym'in eserlerinde bunun etkisi net bir şekilde görülmekte olup bu başlıklandırmalar geliştirilmek suretiyle bugünkü halini almıştır.

İbnü's-Sübkî, eserinin mukaddimesinde, *el-Eşbâh* kitabını neden kaleme aldığından, kavâid ilmini fakîh ve müderrislerin niçin öğrenmeleri gerektiğinden bahsettikten sonra⁶⁰ kâide ve kâide ile ilişkili kavramların tanımlarını yapmakta, aralarındaki

⁵⁷ Bilal Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", *DİA*, 21. TDV Yayınları, 2000.

⁵⁸ Bilal Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, 38. TDV Yayınları, 2010.

⁵⁹ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 194.

⁶⁰ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh*, 5-10.

ilişkiyi/farkı belirtmeye çalışmakta ve böylece eserini tanımladığı bu kavramlar çerçevesinde ortaya koymaktadır. Kâideyi “cüz’iyyatının çoğuna uygulanan ve onların hükümlerinin kendisiyle anlaşıldığı küllî emir” olarak tanımlayan İbnü’s-Sübki, bu tanım üzerinden kâideyi kapsam boyutu açısından iki kısımda ele alarak, kâidenin fıkhîta bir konudaki ve/veya pek çok konudaki benzerlikleri bir araya getirmesine dikkat çekmektedir.⁶¹ Ona göre kâide, fıkhîta bir konuda benzer şekilleri bir araya getiriyorsa genel algıya göre dâbit olarak isimlendirilir ve aralarında ince bir fark vardır; benzer şekillerin bir araya gelmesi onların ortak kaderi ise buna *medrek*, şayet benzer şekillerin bir araya gelmesi me’hazları dikkate alınmadan zabt türleriyle yapılıyorsa buna *dâbit*, değilse *kâide* denir.

Fıkhî meseleleri kavâid merkezli ele alma düşüncesiyle yazılan eserlerde fıkhî temel dört kâideye⁶² dayandırma geleneğinin Kadı Hüseyin (ö. 462/1070) ile başladığını belirten İbnü’s-Sübki, İslâmın beş esas üzerine bina edilmesinden hareketle fıkhî da beş kâideye⁶³ irca ettiklerini ifade etmektedir.⁶⁴ Kendisinin ise bu eserdeki yönteminin, fer’î meselelerde anlaşılması karmaşık olan örneklere dikkat çekerek istisnaları ile birlikte bunları hıfz etmek olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

İbnü’s-Sübki, eserin mukaddimesinde yukarıda zikredilen konulara değindikten sonra konuları hangi başlık altında nasıl işleyeceğine dair bir bilgi vermemektedir. Sadece yukarıda zikredilen beş kâide ile eserini yazmaya başlayacağını, sonrasında ise tek tek diğer konuların geleceğini belirtmektedir. Kitabın içeriği incelendiğinde, aslında sistematik bir yapı kurduğu, bunu da bir mukaddime ile sekiz bölüm üzerine

⁶¹ A.g.e., 11.

⁶² Bu kâideler; “المشقة تجلب التيسير”, “العادة محكمة”, “الضرر يزال”, “اليقين لا يزول بالشك” dir.

⁶³ Beşinci kâide olarak “الأمر بمقاصدها” eklenmiştir.

⁶⁴ Furû’ fıkhî belli sayıda kâideler üzerine bina etme meselesindeki güçlüğe, zorlamaya işaret eden İbnü’s-Sübki, beşinci kâidenin bir ve ikinci kâideler içerisinde munderiç olduğunu; İzz b. Abdisselâm’ın fıkhî maslahat-mefsedet kâidesine indirgediğini, hatta bunu da maslahat olarak tanımlamanın mümkün olacağına işaret ettiğini belirttikten sonra bazı âlimlerin beş kâideden sadece “zarar izâle olunur” kâidesinin yeterli olabileceğini ifade etmiştir. Bkz. İbnü’s-Sübki, *el-Eşbâh*, 12.

⁶⁵ A.g.e., 12.

bina ettiği görülmektedir. Mukaddime kısmında ifade edilen konulara yukarıda değinmiştik. Buna göre;

Birinci bölüm (القواعد الخمس): Beş temel kâidenin yer aldığı bölümdür. Müellif temel kâideyi zikrettikten sonra kâidenin usûl ya da fîrû konularıyla bağlantısını kurarak disiplin içerisinde nerelerde kullanıldığına, kâidelerin farklı telaffuzlarına işaret etmekte; *fasıl* başlıkları altında alt kâidelere ve istisnalara yer vererek örneklerle konunun anlaşılmasını ve pekiştirilmesini sağlamakta; zaman zaman tartışma konularını ‘ve fihi mesâil’, ‘ve yüstesnâ mesâil’ başlıklarıyla sürdürmektedir. İlk kâide olarak (اليقين لا يرفع بالشك),⁶⁶ ikinci kâide olarak (الضرر يزال),⁶⁷ üçüncü kâide olarak iki kâideye yer verdiğini, bunlardan bir tanesini altıncı kâide olarak isimlendirilebileceğini belirtmekte (المشقة تجلب التيسير / إذا ضاق الأمر اتسع),⁶⁸ dördüncü kâide olarak (الرجوع الى العادة) ve beşinci kâide olarak (الأمور بمقاصدها) ya yer vermiştir. Beşinci kâidenin altında ‘niyet’ başlığı altında ayrıca yan başlık açılarak burada niyet konusu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Niyet konusunda örnekleme yaparken yer yer usûl konularına girerek, âmmın tahsisi, mutlakın takyîdi vb. usûl ile niyet konusunu detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶⁹

İkinci bölüm (القواعد العامة سوى الخمس المتقدمة)⁷⁰: Beş temel kâideden sonra fikhın birçok bâbına uygulanabilen kâideler bu bölümde ele alınmaktadır. Müellif, kâide kelimesinden sonra ilgili genel kâideyi zikredip *fasıl*, *fâide*, *müstesna* ve *tenbih* başlıkları altında örneklerle açıklama yapmaktadır. Ayrıca ilgili kâideleri açıklarken ona benzer diğer kâidelere de yer vermektedir.

Üçüncü bölüm (القواعد الخاصة)⁷¹: Bu bölümde fikhın her bir bâbına ait kâide ve dâbitlar -talebelere kolaylık olsun diye- ilgili bâbın altında yer almaktadır. Konuların işlenişi

⁶⁶ A.g.e., 13-40.

⁶⁷ A.g.e., 41-48.

⁶⁸ A.g.e., 48-49.

⁶⁹ A.g.e., 60-94.

⁷⁰ A.g.e., 99-199.

⁷¹ A.g.e., 200-452.

fıkıhtaki tertip sırasına göre yapılmaktadır. Usûl konularının da işlendiği bu bölümde adalet ve takva konuları arasındaki umum ve hususiliğe yer verilmiştir.

Dördüncü bölüm (أصول الكلامية يبنى عليها فروع فقهية)⁷²: Bu bölümde fûrû-i fikhın üzerine bina edildiği bazı kelâmî kavramlara yer verilmektedir. Seâdet-şekâvet, isim-müsemmâ, hüsün-kubuh, sıfattaki ihtilafın aynda da ihtilafı gerektirip gerektirmeyeceği, illet-sebep, usûl-i hamse vb. kavramlar asıl, mesele, fasl gibi bir alt başlık altında mezheplere göre kâideler altında yer almaktadır. Ebû Hanîfe'den pek çok naklin yapıldığı bu kavramların usûl ve furû'a ait konularda örnek ve istisnalarıyla birlikte kâideler altında zikredildiği görülmektedir

Beşinci bölüm (مسائل أصولية يتخرج عليها فروع فقهية)⁷³: Müellif burada kısa bir giriş yaparak bölümde anlatacağı konulara yer vermektedir. Buna göre, usûl-i fıkha ait zikrettiği *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*, *Şerhu Minhâci'l-Beyzâvî*, *el-Muhtasar el-müsemmâ ve Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserleri kavrayan kişinin fûrû meseleleri usûlden çıkarabileceğini, diğer kitaplarda yer vermediği mevzuları *el-Eşbâh* kitabına ekleyerek kavâid ilişkisi içerisinde *Cemu'l-cevâmi'*in tertibine göre tamamlayacağını ifade etmektedir. Buna göre, umûm-husûs, icmâ, kıyas, istidlâl, tercih, içtihat vb. usûl konuları Hanefî mezhebi görüşüne de yer verilerek örnekler ışığında ele alınmaktadır.

Altıncı bölüm (الكلام في المركبات وما يبنى على العربية من الفروع الفقهية)⁷⁴: Arapça'nın nahiv ve edatlar konusu çerçevesinde, kelime-kelâm, nekre-ma'rife, zamirler, ism-i mevsûl, mübteda-haber, mefuller, istisna, hal vb. konuların izahatı yapıldıktan sonra fûrû-i fıkıh konuları bu kurallar ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.

Yedinci bölüm (الماخذ المختلف فيه بين الأئمة التي يبنى عليها فروع [فقهية])⁷⁵: Mezhep imamlarının fûrû meselelerdeki ihtilaflarının temelini usûl anlayışlarındaki farklılıklara dayandırıldığı bu bölüm, daha çok hilâfiyyât olarak literatürde yer almaktadır. Müellif, bu bölümde daha çok Hanefî mezhebi ile Mâlikî ve Şâfiî mezhebinin görüş

⁷² A.g.e., 2, 1-77.

⁷³ A.g.e., 2, 77-230.

⁷⁴ A.g.e., 2, 230-254.

⁷⁵ A.g.e., 2, 261-310.

ayrılıklarındaki temel unsurlara dikkat çekerek örnekler vermektedir. ‘Mezheplerin ihtilafa düşmelerinin sebepleri’ başlığı altında ihtilafın müstakil meselelerde ya da usûl anlayışına bağlı olarak furû meselelerde olabileceğini belirttikten sonra çeşitli örneklerle açıklama yapmaktadır. Ayrıca usûl noktasında ittifak sağlandıktan sonra illetin tayin edilmesinden önce ya da sonrası durumda furû‘a ait meselelerde ihtilaf çıkması konusuna da yer vermektedir. Son olarak usûl konularındaki bazı meselelerdeki ihtilaflara değinerek bölümü tamamlamaktadır.

*Sekizinci bölüm (في الألعاز)*⁷⁶: Elğâz, bilmece tarzı meselelerin genel adı olarak kabul edilir. Daha çok özellikleri ve mahiyeti hakkında bilgiler verilen nesnelere adları, neler oldukları sorulur. Fıkıh içerisinde daha çok hiyel ile ilişkili konularda çözüm oluşturmak için üretilen zihinsel faaliyetler ya da bu formda gelen fetvalara verilen cevaplardan oluşmaktadır.

Hatime bölümünde üç meseleyi zikrettikten sonra, sünnette yer alan dua ve zikirlerle kitabını tamamladığını belirtmektedir.

1.3.3. İbnü’l-Mülakkın’ın (ö. 804/1401) *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fî Kavâ’idi’l-Fıkh* İsimli Eseri

Kahire ve Dımaşk’ta yetişmiş, dönemin önde gelen âlimlerinden, özellikle kavâid ve eşbâh alanında eser telif eden İbnü’s-Sübki ve Alâî gibi hocalara talebelik yapmış olan Siracuddîn İbnü’l-Mulakkın’ın,⁷⁷ telif ettiği *el-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eseriyle hocalarının kavâid düşünce geleneğini devam ettirip geliştirdiğini, ancak sistematığı açısından farklı bir yöntem takip ettiğini görmekteyiz.

İbnü’l-Mulakkın, eserini farklı bir yöntemle ele almasının sebebini *el-Eşbâh*’ın mukaddimesinde şöyle ifade etmektedir: “Eşbâh ve kavâid türünün pek çok faydaları olduğunu, zihinleri keskinleştirip dikkatleri üzerine çektiğini, âlimlerin bunlara sessiz kalmadığını, bunlardan bazılarının ise İzz b. Abdisselâm, Karâfi, İbnü’l-Murahhil

⁷⁶ İbnü’s-Sübki, *el-Eşbâh*, 2, 310-382.

⁷⁷ İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, 7: 43; Ebü’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, 1. bs. (Beyrut: Darü’l Kütübü’l İlmiyye, 1403), 114; Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi’*, 1. bs. (Beyrut, 1992), 6, 100-105; Ahmet Özel, “İbnü’l-Mülakkın”, *DİA*, 21. TDV Yayınları, 2000; Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 215.

(İbnü'l-Vekîl) olduğunu ve İbnü'l-Vekîl'in eserinin yeğeni Zeynüddîn tarafından düzenlendiğini, ayrıca hocalarından Alâî'nin de bu alanda telifi olduğunu belirttiikten sonra, tüm bu eserlerin kavâid yazım türüne ait usûl ve yöntemlerle ele alındığını, kendisinin bu hususta Allah'a ilticada bulunarak en iyi yöntemin kendisine gösterilmesini talep ettiğini ve sonuçta böyle bir eseri vücuda getirdiğini belirterek kitabını fikhî bâblara göre tertiplemediğini, bu tertip sırasının konuları gözden geçirme ve güzelleştirmede kolaylık sağlayacağını, ihtilafı olan meseleleri izah etmede ve çetrefilli meselelerde kolay fetvâ verilmesine zemin hazırlayacağını, bu yöntemin daha verimli bir yol olduğunu belirtip bugüne dek böyle bir örnek ortaya koyulmadığını, Allah'tan bu tertip metodunu kendisi için kolaylaştırmasını talep ederek eserini yazmaya başladığını ifade etmektedir.⁷⁸

İbnü'l-Mulakkin'in ifadelerinden, *el-Eşbâh*'ını fikhî bâblara göre tertip ederek mezhebinin kavâid geleneğini yeniden inşâ etmeye çalıştığını, bunu yaparken daha çok Alâî ve İzz b. Abdisselam'a atıfta bulunduğunu, fakat hocası olmasına rağmen *şeyhunâ* ifadesi ile Alâî'nin ismini açıkça yazıp İbnü's-Sübkî'den bahsetmemesi düşündürücüdür. Ancak bazı kâideleri ve örneklerini İbnü's-Sübkî'den aktardığı halde bunu belirtmemesi, daha sonra gelen bazı müellifler tarafından eserin İbnü's-Sübkî'nin kitabından alındığını söylemeye yol açmıştır.⁷⁹

İbnü'l-Mulakkin eserinde kâide ve dâbitlara, fûrû-i fikhın tertibine göre bâb başlıkları altında yer vermektedir. Fûrû tertibinin bâb başlıkları *kitâbu't-tahâre* ile başlayıp *kitâbu ahkâmi'l-erikkâ* ile bitmektedir. Kâideleri açıklarken daha çok mezhep içerisindeki kaynaklara atıfta bulunarak örnekler vermekte ve böylece konu ile kâide arasındaki bağı devam ettirmektedir. Bazen açıklamalarında fâide ve fer' başlıklarına da yer vermektedir. *el-Eşbâh*'ta ekseri olarak yaklaşık üç yüz seksen altı fûrû-i fikh kâidelerine yer veren İbnü'l-Mulakkin, yaklaşık otuz dokuz kadar da usûl kâidelerine yer vermektedir.

⁷⁸ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh*, 1, 78-79.

⁷⁹ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 215. Örnek için bkz. Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mulakkin, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, nşr. Mustafa Mahmud el-Ezherî, 1. bs. (Riyad: Dâru İbn Affân, 2010), 1, 406-407; İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh*, 1, 275-276; Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye*, 238-39.

1.3.4. Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâ'id ve Furû'î Fıkhi's-Şâfi'iyye* İsimli Eseri

Suyûtî *el-Eşbâh*'ını daha önce kâide ve dâbıtlara yer verdiği *Şevâridü'l-fevâid fi'd-davâbitü ve'l-kavâ'id* adlı eserinin öğrenciler arasında çok rağbet görmesi sebebiyle kaleme aldığı eserinin mukaddimesinde ifade etmektedir.⁸⁰ Suyûtî, eserini oluşturmadan önce kendisinden önce bu alanda yazılan kavâid kitaplarını topladığını, birbirine benzer usûl-fürû meselelerini araştırdığını, aralarında bir sınıflama yaparak bir araya getirdiğini, güzel bir tertip yaptığını ve bu tertibini de yedi bölüm halinde oluşturduğunu ifade etmektedir.⁸¹

Suyûtî *el-Eşbâh*'ın girişinde izleyecek olduğu metodunda konuları belli bir sistematik yapı içerisinde ele alacağını belirtmektedir. Bu yönüyle kendisinden önce yazılan *el-Eşbâh* eserlerinden ayrılırken, diğer taraftan kendisinden sonra gelen *el-Eşbâh* müelliflerine ilham kaynağı olmuştur. Bu noktada, özellikle İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ında etkisi görülmektedir. Eserini yedi bölüme ayıran Suyûtî, her bölüm içerisinde yer alan kâide/dâbıtları mümkün olduğu kadar hadis ve eserlerle delillendirmesi onu bu yönüyle de diğer *el-Eşbâh* müelliflerinden ayrıcalıklı kılmaktadır.⁸² Mezhep müktesebatından⁸³ büyük oranda istifade ederek fûrû-i fıkıhtan verdiği örneklerle kâide/dâbıtlar arasında ilişki kurarak meselelerle bağını göstermekte, sonrasında diğer bâblarla ilişkisini kurarak nezâirini belirtmektedir. Bir başka ifadeyle kâide ile ilgili âyet ve hadisleri, sahabe rivayetleriyle birleştirerek ortaya koymakta, konu ile ilgili önceki âlimlerin görüşlerini ve fıkıhın diğer konularından bu kâide altına girebilenlerini zikretmekte, varsa dâbıt ve istisnalarını belirterek kâidelerini açıklamaktadır.

Suyûtî, eserini bir mukaddime ile yedi bölümde oluşturmaktadır. *Mukaddime*⁸⁴ kısmında yukarıda belirttiğimiz şekilde, *el-Eşbâh*'ın önemi, niçin bu eseri telif ettiği, eserin yazım metodu hakkında genel bilgiler verdikten sonra *fasıl* başlığıyla 'el-

⁸⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 5.

⁸¹ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 4.

⁸² Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", *DİA*, 11. TDV Yayınları, 1995.

⁸³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Vekîl'den yedi, İbnü's-Sübki'den yüz altmış beş, İbnü'l-Mulakkın'dan bir yerde isim zikrederek atıfta bulunmaktadır.

⁸⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 3-7.

Eşbâh' ve 'en-Nezâir' kavramlarının tarihî arka planına değinerek, kavramlar arasındaki benzerlik ve farklılıklara işaret etmektedir. *el-Kitabü'l-evvel* başlığı ile de beş temel kâidenin açıklamasına başlamaktadır.

Birinci bölüm (شرح القواعد الخمس)⁸⁵ beş temel kâidenin detaylı bir şekilde ele alındığı bölümdür. Suyûtî, bütün fikhî meselelerin bu kâidelere dayandığını belirttikten sonra bu kâidelerin tarihî süreç içerisinde oluşum merhalelerine kısa bir anekdot ile değinerek kâidelere giriş yapmaktadır.

İlk kâide olarak (الأمر بمقاصدها) ile başlayan müellif, kâidenin hadisten delillerini ortaya koyduktan sonra, açıklamasında detaylı alt başlıklara, dâbit ve nezâire, istisnalarına ve gerekli yerlerde uyarılara değinerek konunun fikhın tüm bâblarını kapsayacak şekilde yer vermiştir.

İkinci olarak (اليقين لا يزول بالشك) kâidesini, üçüncü olarak (المشقة تجلب التيسير) kâidesini, dördüncü olarak (الضرر يزال) kâidesini, beşinci olarak (العادة محكمة) kâidesini zikretmektedir.

İkinci bölüm (قواعد كلية يتخرج عليها ما لا ينحصر من الصور الجزئية)⁸⁶ küllî kâidelerin yer aldığı bölümdür. Kapsam olarak temel beş kâide ile dâbit arasında, fikhın ekseri konularına uygulanan kırk genel kâideye yer vermiştir. Suyûtî bu bölümde kâideleri açıklarken mümkün olduğunca delilleriyle ele almakta, varsa sahabe uygulamalarından, fûrû meselelerden örnekler zikrettikten sonra farklı uygulamaların istisnalarını belirtmektedir. Bazen açıklamalarında kâide altında dâbit nitelikli kâidelere de yer vermektedir. İlk olarak "الإجتهد لا ينقض بالإجتهد" kâidesiyle başlamış, kırkinci kâide olarak "تقديم المباشرة على السبب والغرور" ile tamamlamıştır.

Üçüncü bölüm (القواعد المختلف فيها ولا يطلق الترجيح لاختلافه في الفروع)⁸⁷ daha çok mezhep içinde ihtilafı olan kâidelerin yer aldığı bölümdür. Bu bölümünde, bir önceki bölümdakilere göre kapsam alanı daha dar, soru formatında ve dâbit niteliğinde olan yirmi kâideye yer vermiştir. Kâidelere zikrettiği meselelerin konu olarak iki

⁸⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 7-101.

⁸⁶ A.g.e., 101-62.

⁸⁷ A.g.e., 162-87.

durumdan hangisine dâhil olacağını ortaya koyarak mezhebin görüşleri doğrultusunda bir tercihe yönelmiştir. Mesela, ‘İtibar şimdiki hale midir yoksa geleceğe midir?’, ‘Bu konuda ihtilaf vardır, farklı tercih söz konusudur.’, ‘İkâle fesih midir yoksa bey‘ midir?’, ‘Bu konuda iki görüş vardır, fûrû uygulamalarında farklı tercihler kullanılmaktadır’ şeklinde alt başlık altında fûrû-i fıkıhtan örnekler vererek, örneğe göre iki konudan birini tercih etmekte ve hükmü ona göre vermektedir. Kâidelere (المانع الطارئ هل هو كالمقارن) ile başlayarak (الجمعة ظهر مقصورة أو صلاة على حيالها) ile bitirmektedir.

Dördüncü bölüm (أحكام يكثر دورها ويقبح بالفقيه جهلها)⁸⁸ Suyûtî’nin daha çok insanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları sorunları ortaya koyduğu, âlimlerin bu konuların hükümlerini bilmemeleri halinde kınanacaklarına vurgu yaptığı bölümdür. Bu bölümün özellikle müftû ve kadılar için oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu bölümde pek çok konuya yer veren müellifin konuları açıklama yöntemi, sistematik yapıya göre devam etmektedir. Bölüme “unutkanlık, cehalet, ikrah” konularıyla başlayan Suyûtî, fikhın sistematığı içerisinde “uyuyan, mecnun, sarhoş ve baygın” olan kişilerin davranışları ile devam etmektedir.

Beşinci bölüm (نظائر الأبواب)⁸⁹ konularını fikhî bâb tasnifine göre ele alan Suyûtî, her bir kitab altında ele aldığı konuyu kısa cümlelerle izah ettikten sonra, ilgili olduğu kâide ve dâbıt ile ilişkilendirmektedir. Bu bölümde daha çok aynı bâb altında toplanabilecek konuları açıklamaya giderken benzer yönlerini ortaya çıkarmakta, dikkatleri oraya çekmektedir. Bazen fâide başlığı altında açıklama yapan müellif, kâidelerin istisnalarına da başlık altında yer vermektedir. Bazı durumların izahında maddeler halinde örnekler vermektedir. Mesela, kâfir bir kimsenin mülkünde olan Müslüman bir kölenin durumuna dair kırk madde halinde örnekler sunmaktadır. Yine mükâtebe konusunda yer alan bir dâbıt altında altmış madde halinde istisnalar zikretmektedir.

⁸⁸ A.g.e., 187-422.

⁸⁹ A.g.e., 422-515.

Altıncı bölüm (أبواب متشابهة وما افرقت فيه)⁹⁰ fürû sistematığına bağlı kalarak birbirine benzeyen konular arasındaki farklılıklara dikkat çekmek, hükümlerin ayrı olduğunu ortaya koymak maksadıyla bu bölümdeki konuları maddeler halinde kısa ve öz olarak açıklamaktadır. Abdest ile gusül, ezan ile kamet, hayız ile nifas, hibe ile ibra vb. aralarındaki farkları ele almakta ve hükümlerinin farklılığına dikkat çekmektedir. Bu bölümde ele alınan konulara ve açıklamalarına baktığımızda *furûk* konusunu zihnimize canlandırdığını söylememiz mümkündür. Nitekim eserin mukaddimesinde⁹¹ nezâiri açıklarken ‘hükümde benzerinden farklı olduğuna’ vurgu yaparak “özel bir fende bunu ele alacağımı, ‘şekil ve mana olarak aynı, hüküm ve illet açısından farklı olan meseleler arasındaki fark olarak ifade edilen’ *furûk* ismini vereceğini” zikretmesine rağmen bölümün adını *furûk* olarak koymamıştır.

Yedinci bölüm (في نظائر شتى):⁹² Eserin son kısmını oluşturan bu bölümde müellif, diğer bölümlerde değinmediği usûl ve fürû’a ait çeşitli benzer konulara yer vermektedir. Diğer bölümlerde olduğu gibi, kâide, dâbit ve mesele başlıkları altında kısaca değinerek benzerlerini sıralamakta, kâide ile örneği ilişkilendirmektedir. Bu bölüm içerik olarak kitabın hacim olarak en az kısmını oluşturmaktadır. Suyûtî son olarak, Şâfiî mezhebinde kadîm görüş ile fetva verilen on dört meseleyi maddeler halinde sıraladıktan sonra eserini ‘cehaletin özür olarak kabul edilemeyeceği’ konusunun nazma çekilmiş kırk beş beyti ile tamamlamaktadır.

1.3.5. İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* İsimli Eseri

Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin hâkim olduğu Hanefî mezhebinin zayıf kaldığı bölgelerden birisi olan Mısır’da yetişen İbn Nüceym (ö. 970/1562), yazmış olduğu kitap, şerh ve haşiye ve risaleleriyle dikkatleri üzerine çekmiş, kendisinden sonra gelenleri etkilemiş, Hanefî mezhebinin önde gelen savunucularından olmuştur.⁹³ Yaşadığı bölgedeki diğer mezheplerle iletişim halinde olmasının bir yansıması olarak

⁹⁰ A.g.e., 515-31.

⁹¹ A.g.e., 7.

⁹² A.g.e., 531-42.

⁹³ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 238-39.

kavâid edebiyatı alanında telif etmiş olduğu *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri⁹⁴ ile Hanefî mezhebindeki kavâid düşüncesini yeniden inşa ettiğini söylemek, üzerine yapılan şerh, haşiye, ta'lik, tertîb ve risaleleri göz önünde bulundurduğumuzda hiç de abartılı bir durum değildir.

İbn Nüceym *el-Eşbâh*'ın mukaddimesinde eserini kaleme alma gerekçesini açıklarken: “Hanefî fakîhlerin muhtasar, mutavvel, şerh, hâşiye, fetvâ vb. gibi pek çok eser te'lif ettiklerini, ancak İbnü's-Sübki'nin *el-Eşbâh*'ına denk bir eser yazamadıklarını, kendisinin bu boşluğu doldurmak için *el-Eşbâh*'ı yazmaya karar verdiğini”⁹⁵ söylemektedir.

İbn Nüceym, yöntem ve içerik olarak kendisinden önce bu alanda *el-Eşbâh ve'n-nezâir* yazmış olan İbnü's-Sübki ve Suyûtî'nin eserleriyle aynı sistematigi kullanmasına rağmen, içerik olarak Hanefî müktesebâtından istifade ederek *el-Eşbâh*'ı bir fihrist ve mukaddime ile yedi ana bölümde oluşturmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Fihrist (بيان ما اشتمل عليه الكتاب)⁹⁶: İbn Nüceym, okuyanların rahatça istifade etmelerini sağlamak ve kolaylaştırmak için kendisinden önce benzeri az bulunan bir fihrist çalışması koyarak başlamıştır. Ancak bu fihrist bazı bölümlerde sadece başlıklar halindeyken birinci ve üçüncü bölümlerde detaylı bir hal almıştır. Kısmen de fihristte yer vermediği bazı konular ilgili başlıklarda ele alınmıştır. Detaylı bir fihrist yaptığı birinci bölümde kâideleri birkaç alt başlıklara kadar detaylandırması, kâideler altında dâbitler vererek fîrû-i fıkıhtan örneklere işaret etmesi, müellifin bu bölüme çok önem verdiğini göstermektedir. İkinci bölümde dâbitler konusunu fîrû sistematigine bağlı kalarak ele alan müellif, fihristte bu konuya sadece başlık olarak yer vermektedir. Üçüncü bölümde cem' ve fark konusunu ele alan müellif, fihrist kısmında ahkâm başlığı altında konuları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Diğer bölümlerde ise sadece konu başlıklarını zikretmekle yetinmektedir. Dönemine göre

⁹⁴ Eser üzerine Yüksek Lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. İsmail Acar, “İbn Nüceym ve el-Eşbah Adlı Eserinin Tahlili” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 1-104.

⁹⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 10.

⁹⁶ A.g.e., 1-8.

gayet başarılı olan bu fihrist çalışmasının, ya bazı konuların aşırı detaylandırılması veya hiç zikredilmemesi yahut kapalı bir şekilde verilmesi gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda biraz zayıf kaldığı, ancak kendisinden sonra gelen âlimler tarafından eserinin istinsah, şerh ve haşiyelerinde fihrist kısmının günümüz çalışmalarına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Mukaddime (مقدمة):⁹⁷ Müellif, mukaddime bölümünde fıkıh ilminin üstünlüğünü ve önemini, fıkıh ilmiyle uğraşanların meziyetlerini zikrettikten sonra insanların fıkıh ilminde Ebû Hanîfe'nin evladı mesabesinde olduğunu, bu bilgiyi de İbn Vehbân'ın Hermele'den naklederek İmam Şâfiî'nin 'kim fıkıhta derinleşmek isterse Ebû Hanîfe'nin kitaplarına baksın' sözüne dayandırmaktadır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir (ilk defa Kur'ân'ı cem etmesi ve sonrakilerin onu çoğaltması vb.) gibi Ebû Hanîfe'nin usûlü üzere kıyamete kadar içtihat edenler kitap telif edenler devam ettikçe, onun da sevaba ortak olacağına işaret etmektedir.

İbn Nüceym, *el-Eşbâh* eserini kaleme alma gerekçesinden bahsederken, Hanefî âlimlerinden miras olarak muhtasar-mutavvel arası (ne uzun ne de kısa) metin, şerh ve fetva alanında eserler kaldığını, fikhî müktesebatı geliştirmek için fetva vererek içtihat bulduklarını, mevcut eserleri gözden geçirip tashih ettiklerini ifade ettikten sonra, Şâfiî âlimlerinden Tâcuddîn es-Sübkî'nin yazmış olduğu ve kavâid alanında fikhin değişik konularını kapsayan eseri gibi bir kitabı oluşturamadıklarını, kendisinin bu boşluğu doldurmak için eserini kaleme aldığını belirterek süreci şöyle tamamlamaktadır: “*Kenzü'd-dekâik*'e yazmış olduğu *el-Bahru'r-râik* adlı şerhinde 'bey'-i fâsid' bölümüne kadar olan kısmı temize çektiğini, ondaki dâbit ve istisnaları kapsayan bir muhtasar eser telif ettiğini ve ona da *el-Fevâidü'z-zeyniyye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye* ismini verdiğini, ondaki dâbitlerin sayısının beşyüze'e kadar çıktığını, böylece önceki (İbnü's-Sübkî'nin *el-Eşbâh*'ı) ile aynı yöntemle, yedi bölümü kapsayacak şekilde bir kitap ortaya koyma arzusu kendisine ilham olunduğunu, *el-Fevâidü'z-zeyniyye*'nin de bu eserin ikinci bölümünü oluşturduğunu ifade etmektedir.”⁹⁸

⁹⁷ A.g.e., 9-13.

⁹⁸ A.g.e., 10.

İbn Nüceym, eserin bölümlerine başlamadan önce mukaddime kısmında her bir bölüm ile ilgili genel bir bilgilendirme yapmaktadır. Buna göre; birinci bölümdeki ana tema, kâidelerin öğrenilmesinin gerekliliği ve gerçekte bunların fıkıhın asıllarını oluşturduğu, bu kâidelerle fakîhin fetvâda bile olsa içtihat derecesine ulaşabildiği konularına işaret ettikten sonra sözünü kendisinin mezhep içerisinde sahih ve makbul olan görüşleri aktaracağını, (bazı tahriç erbabının) zayıf söz ve rivayetlerini naklederken çoğu kez uyarıda bulunacağını belirttikten sonra Hânefi mezhebinde on yedi kâidenin cem' edilmesinde Ebû Tâhir ed-Debbâs'ın hikâyesi ile sürdürmekte ve nihayetinde ise fıkıh alanında telif ettiği eserlerde başvurduğu kaynak kitapların isimlerini şerh, metin, muhtasar ve fetva başlıkları içerisinde zikrederek tamamlamaktadır.⁹⁹

İbn Nüceym'in eserinin mukaddimesinde zikrettiği kitap isimlerinin, günümüz ilmî çalışmalarda kullanılan kaynaklar ve referans verme yöntemi ile benzerlik arz ettiğini, yaptığı çalışmaların kendisinin ilmî değerini ortaya koyduğunu ve bu sebeple eserden çokça istifade edildiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda eser üzerine yapılan pek çok şerh ve haşiyelerin olması da bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

el-Fennü'l-evvel (قواعد كلية يتخرج عليها ما لا ينحصر من الصور الجزئية + القواعد الكلية): Bu bölümü iki kategoride ele alan İbn Nüceym, birincisinde altı temel küllî kâideye,¹⁰⁰ diğesinde ise on dokuz kâideye yer vermiştir.¹⁰¹ Ancak bu kâidelerin açıklamalarına bakıldığında yer yer başka kâidelere de yer verildiği görülmektedir. Toplamda yirmi beş kâidenin ele alındığı bu bölümdeki açıklamalarda yer alan kâideler dikkate alındığında sayılarının kırktan fazla olduğu görülmektedir.

Fıkıhın bütün konularına tatbik edilen *kavâid-i külliye* olarak tanımladığı birinci bölümün ilk kısmında altı temel kâideye yer veren İbn Nüceym, ilk kâide olarak (٧

⁹⁹ A.g.e., 10-13.

¹⁰⁰ A.g.e., 14-114.

¹⁰¹ A.g.e., 115-90.

اليقين لا)¹⁰³, (الأمر بمقاصدها)¹⁰² ile başlamaktadır. İkinci olarak (ثواب إلا بالنية¹⁰⁴ dördüncü olarak (المشقة تجلب التيسير)¹⁰⁵, (الضرر يزال)¹⁰⁶ ve son olarak da altıncı kâide (العادة محكمة)¹⁰⁷ ile bitirmektedir. Sıralamaya göre, son dört kâide üzerine bina edilen kavâid-i külliyyenin, sonraki dönem Şâfiî fakîhleri tarafından (الأمر بمقاصدها) kâidesinin eklenmesiyle sayılarının beşe çıktığını,¹⁰⁸ İbn Nüceym'in (لا ثواب إلا بالنية) kâidesini ilave etmekle *el-Eşbâh*'ın küllî kâideler kısmının altına çıktığını görmekteyiz.

İbn Nüceym temel altı kâideyi açıklarken, naslardan dayandığı delilleri zikretmekte; fîrû-i fıkıhtaki uygulama alanının çerçevesini belirtmekte ve birçok örnek vermektedir. Ayrıca kâide altında yer alan alt kâideler varsa onları maddeler halinde zikrederek örnekler vermekte, istisnaları olan kâidelere vurgu yaparak izah etmektedir. Örneğin, beşinci kâidede “لا ضرر ولا ضرار” hadisini delil getirmekte; fîrû-i fıkıhtaki uygulama alanının çerçevesi olarak muhayyerlik, hacr, şuf'a, kısas, hadler, kefaretlar, telef, taksim, ikrah, kadıların tayini, savaş vb. konuları belirttikten sonra her birine örnekler vermekte; bu kâidenin altında yer alan “الضرورات تبيح المحظورات”¹⁰⁹, “ما”، “الضرر لا يزال بالضرر”¹¹⁰, vb. diğer alt kâidelere de yer vererek açıklamalar yapmaktadır.

¹⁰² A.g.e., 14.

¹⁰³ A.g.e., 22. Kâidenin sıralamadaki yeri; Suyûtî'de birinci sırada, İbnü's-Sübki'de ise beşinci sıradadır.

¹⁰⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 60. Kâidenin sıralamadaki yeri; Suyûtî'de ikinci sırada, İbnü's-Sübki'de ise birinci sıradadır.

¹⁰⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 84. Kâidenin sıralamadaki yeri; Suyûtî'de ve İbnü's-Sübki'de üçüncü sıradadır.

¹⁰⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 94. Kâidenin sıralamadaki yeri; Suyûtî'de dördüncü sırada, İbnü's-Sübki'de ise ikinci sıradadır.

¹⁰⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 101. Kâidenin sıralamadaki yeri; Suyûtî'de beşinci sırada, İbnü's-Sübki'de ise dördüncü sıradadır.

¹⁰⁸ İbnü's-Sübki, *el-Eşbâh*, 12.

İbn Nüceym, pek çok cüz'î hükümlerin kendisinden çıkarıldığı ve küllî kâideler olarak tanımladığı birinci bölümün ikinci kısmında ise on dokuz kâideyi ele almaktadır. Bu kısım aynı başlık ile Suyûtî'nin *el-Eşbâh*'ının ikinci bölümüne denk gelmektedir.¹⁰⁹ İbn Nüceym'in bu on dokuz kâideden son ikisi hariç yani on yedi kâidesi Suyûtî'nin eserinin ikinci bölümünde ele aldığı kırk kâide ile benzerlik göstermektedir. Tertip sırasına göre, her ne kadar arada boşluklar olsa da, on yedi kâidenin birkaç telaffuz farklılığı dışında Suyûtî'nin kâideleriyle aynı olması, İbn Nüceym'in ondan istifade ettiğini açıkça göstermektedir. Hâlbuki kendisi Subkî'den istifade ettiğini söylemektedir.

Bu bölümde yer alan kâideler, daha çok dâbit ile küllî kâide arasında kapsam alanı olan, fikhın birden fazla konusuna uygulanabilen, istisnaları¹¹⁰ bulunan ekseri (eğlebî) kâidelerdir.

el-Fennü's-sânî (الفوائد):¹¹¹ Bu bölüme *el-fevâid* ismini veren müellif, bölümün konularına başlamadan önce, *el-Fevâidü'z-zeyniyye* adlı bir eser kaleme aldığını, oradaki fâidelerin sayısının beş yüze ulaştığını, konuların dağınık bir şekilde yer aldığını, bunun da istifadeyi zorlaştırdığını ifade etmektedir. Bu sebeple eserinde, öncelikle *el-Hidâye* ve *Kenz*'de olduğu gibi meşhur fikh kitaplarındaki yöntemi takip ettiğini, sonrasında ise birinci bölümde yer vermediği bazı dâbitlere burada yer verdiğini, böylece kitabın faydasının artacağını belirten İbn Nüceym, aslında bu bölümün dâbitler ve istisnalardan oluştuğunu dile getirmektedir. Bu kısmın müderris, müftî ve kadılar için faydalı olduğunu belirttikten sonra birçok örnek zikretmektedir. Son olarak kâide ve dâbit arasındaki farka işaret ederek kısa bir tanımlama yapan İbn Nüceym, aslında birinci bölüm ile ikinci bölüm arasındaki farkı izah etmektedir. Buna göre kâide, fîrû-i fikhın değişik konularını bir araya getirirken; dâbit fîrû-i fikhın sadece aynı konularını bir araya getirmektedir.

¹⁰⁹ Bkz. Tablo 2.1. (s. 48)

¹¹⁰ İbn Nüceym, on ikinci kâidenin (لا ينسب إلى ساكت قول) istisnalarını otuz madde halinde örnek vererek açıklamaktadır. Bazen istisnaların kâide formuna, kâidelerin de istisnaya dönüşebileceği yani kâidenin uygulama alanından daha çok istisnalarının uygulanabilirliği görülmektedir.

¹¹¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 192-358.

Birinci bölümde zikredilen kâide, fâide, tenbîh, tekmîl, hâtîme, hâsıl gibi açıklayıcı, dikkat çekici ve özetleyici ifadelere bu bölümde yer verilmemiştir. *Tahâret* ile başlayıp *ferâiz* konusuyla tamamlanan bu bölümde, konular altında ilgili dâbıt/fâide zikredilerek örnekler verilmekte, istisnalara işaret edilerek genelde maddeler halinde sayılmakta ve istifade edilen mezhep kaynakları belirtilmekte, yeri geldikçe bazı konu ve kavramlara detaylı olarak yer verilmektedir.

el-Fennü's-sâlis (الجمع والفرق):¹¹² Bu bölüme *el-Cem'* ve *'l-fark* ismini veren müellif bölümün girişinde “sürekli tekrarlanan ve fakîhin bilmemesinin ayıp karşılanacağı ahkâma” dikkat çekeceğini belirttiikten sonra bölümde ele aldığı konuların bir fihristini sunmaktadır. Bu fihriste göre müellif, ahkâm olarak unutkanlık, cehalet, mükreh, çocukluk, kölelik, sarhoşluk, körlük vb. konuları ele alacağını, diğer bazı konuları da beyân edeceğini ifade ederek fihristini tamamlamaktadır. Ancak burada ifade etmeyip bölüm içerisinde ele aldığı fâide ve farklar konusunu da bu bölüm içerisinde ele aldığını ifade etmek gerekir. Ayrıca İbn Nüceym'in ele aldığı bu konuların Suyûtî'nin *el-Eşbâh*'ında dördüncü bölüme denk geldiğini, neredeyse aynı konulara yer verdiğini söylemek mümkündür.

Ahkâm konularında daha çok bölüm başlığında ifade ettiği gibi “el-Cem” konusuna giren, birbirine benzeyen, hükümleri karıştırılabilecek meselelerin ele alındığını; “el-fark” ile de daha çok furûk kitaplarında ele alınan abdest ile teyemmüm, mesh ile yıkamak, hayız ile nifaz, cuma ile bayram, zekât ile sadaka-i fitır, şahitlik ile rivayet, vekil ile vasî gibi konulara yer verilmekte, aralarındaki farklar sebebiyle hükümlerinin değişmesi izah edilmektedir. Son olarak da bazı konulara fâide başlığı altında değinen müellif, burada ilimlerin tasnifi ve öğrenmenin hükümlerini, tam anlamıyla muhaddis olabilmenin şartlarını, fasıklığın ehliyet şartlarına etkisini, duası kabul edilmeyen üç kimseyi, kıyamet günü kulların değil nebîlerin hesaba çekileceği konuyu işledikten sonra iki kâidenin¹¹³ açıklamasını yaparak bölümü sonlandırmaktadır.

¹¹² A.g.e., 359-465.

¹¹³ Bu kâideler, (إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه) ile (إذا اجتمع الحقان قدم حق العبد) kâideleridir. Bkz.

İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 463-65.

el-Fennü'r-râbi' (اللعان):¹¹⁴ Bu bölüme *el-elgâz* ismini veren İbn Nüceym, bölümün girişinde *elgâz*¹¹⁵ kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durduktan sonra bir zamanlar *Hayretü'l-fukahâ* ile *el-Umde* kitaplarını mütalaa ettiğini, bu eserlerde çokça *elgâz* bulunduğunu, ancak şimdilerde ise İbn Şihne'nin telif ettiği *ez-Zehâirü'l-eşrefiyye fi'l-elgâz li's-sâdeti'l-Hanefiyye* adlı eserini gözden geçirdiğini ve ondaki *elgâz*'ın en güzellerini özetleyerek seçip aldığını, zayıf rivayetlerden oluşanlarını geride bıraktığını ifade etmektedir.

Elgâz'ın, zor anlamları çözme alışkanlığını kazandırma, eğlendirerek öğretme becerisini geliştirme, meselelere farklı açıdan bakabilme, analitik düşüncüyü geliştirme gibi maksatlarla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in sahabeye “ağaçlar içerisinde yapraklarını dökmeyen ve Müslümana benzeyen ağaç hangisidir?”¹¹⁶ sorusunu yöneltmesi ve cevabında ise “hurma ağacı” olduğunu söylemesi, sahabenin dikkatini çekmeye çalışması, onların zekâ ve kavrama becerilerini geliştirmeye çalışması gibi sebeplerle bu yöntemi kullanması, daha sonra İslâm âlimleri tarafından çeşitli ilim dallarında eğitim amaçlı kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁷

Suyûtî fıkha ait *el-Eşbâh*'ında yer vermediği bu bölüme, nahiv alanında yazdığı *el-Eşbâh*'ında bir bölüm olarak daha çok Arap dili ve edebiyatı ile ilgili konularda yer vermektedir. *el-Eşbâh* eserlerinde kullanımının ise ilk defa İbnü's-Sübki tarafından gerçekleştiğini, İbn Nüceym'in bu tertipte onun izinden gittiğini söyleyebiliriz.

İbn Nüceym, *el-elgâz* bölümünde, fîrû-i fikhın tertip sırasına göre tahâretten başlayıp ferâize kadar farklı konularda bilmecelelere yer vermiştir. *Elgâz*, tahâret konusunda “hangi su daha faziletlidir?” sorusunun cevabında “Hz. Peygamber'in parmaklarından dökülen su”; salât konusunda “hangi mükellefe yatsı ve vitir namazı

¹¹⁴ A.g.e., 466-76.

¹¹⁵ Sözlükte “çöl faresinin yerini gizlemek için yuvasını yerin altında sağa-sola yukarı-aşağı yönlerde kazması, şaşırtması; gidilmesi zor olan eğri bûğrü yol; derin sır, bilmece ve zekâ oyunu” anlamlarına gelen, ratb kelimesinin çoğulu *ertâb* gibi, lağz kelimesinin çoğulu *elgâz*'dır. Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 466.

¹¹⁶ Buhârî, “İlim”, 5; Müslim, “Sıfetu'l-kıyâme”, 63.

¹¹⁷ İsmail Durmuş, “Lugaz”, *DİA*, 27. TDV Yayınları, 2003.

gerekmez?” sorusunun cevabında “güneş battıktan hemen sonra şafağın oluştuğu yerde yaşayan kimseye” gibi soru cevap formatında, fikhî melekeyi geliştirmeye yönelik alıştırmalar olarak değerlendirilmektedir.

el-Fennü'l-hâmis (الحيل):¹¹⁸ Bu bölüme *el-Hiyel* ismini veren İbn Nüceym, bölümün girişinde *hiyel* kelimesinin *hîlenin* çoğulu olduğunu ifade ettikten sonra, “işleri yoluna koymada kabiliyetli olma, fikir ve düşüncüyü hedefe ulaştırıncaya kadar sürdürmek” olarak sözlük anlamına vurgu yapmaktadır.

İbn Nüceym, Hanefî fakîhlerin bu kavramı ifade etmede ihtilaf ettiklerini, birçoğunun *Kitâbü'l-hiyel* ya da *Kitâbü'l-mehâric* olarak isimlendirmeyi uygun bulduklarını dile getirdikten sonra Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin *Kitâbü'l-mehâric*'i tercih ettiğini, hocası İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-hiyel* isminde bir eseri bulunmadığını, bu sebeple ona iftira atıldığının *el-Mültekat* adlı eserde zikredildiğini aktarmaktadır. Hilenin haramdan kaçış olduğunu, ondan kurtulmanın güzel bir davranış olduğunu belirten İbn Nüceym, ayet ve hadislerden örnek vererek hilenin meşruiyetine delil getirmektedir. Buna göre, Hz. Eyyüb'ün bir hatasından dolayı eşine kızması sebebiyle sağlığı iyi olduğunda ona yüz değnek vuracağına yemin etmesi üzerine, “yüz demetten oluşan bir sap ile eşine vurmasını, yeminini yerine getirmesini Allah'ın ona emrettiği”¹¹⁹ mealindeki âyeti aktardıktan sonra, hadisten örnek olarak: “iki sa' hurma karşılığında bir sa' hurma satın alan kişiye Hz. Peygamber'in taraflardan hiçbirine bir zarar gelmemesi için hurma satış ve alışlarını ayrı ayrı yapmalarını, ikisini bir arada yapmamalarını emrettiğini” ifade etmektedir. Daha sonra fîrû-i fikhın yirmi beş konusunda, namaz, oruç, zekât, fidye, hac, nikâh, talak, hul', eymân, alış-veriş, hibe, şirket vb. örnekler sunarak *hiyel* konusunu tamamlamaktadır. Örnek olarak oruç konusunda, bir kimsenin peş peşe iki ay tutması gerekse, receb ve şaban ayında oruç tutsa, fakat şaban ayından bir gün noksan iken ramazan ayı başlasa, o bir günü tamamlamak için hile; ramazanın ilk günü sefere çıkar ve niyet ettiği oruç ramazan orucu değil, kendisine gereken oruç olur.

¹¹⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 477-88.

¹¹⁹ Sâd, 38/44.

el-Fennü's-sâdis (الفروق):¹²⁰ Bu bölüme *el-Furûk*¹²¹ ismini veren İbn Nüceym, bölümün girişinde Kerâbîsî'nin¹²² (ö. 570/1174) *Telkîhu'l-mahbûbî* olarak isimlendirilen *el-Furûk* kitabından bazı meseleleri bir araya getirdiğini belirttiikten sonra salât, zekât, savm, hac, nikâh, talâk ve itâk gibi konularda farklar üzerinde durmaktadır.

Hamevî şerhinin h. 1290 tarihli İstanbul baskısının sonunda *Tetimmetu'l-Furûk* adıyla *el-Eşbâh*'ın altıncı bölümünün zeyli mahiyetinde bir risâle yer almaktadır. Bu zeylin gerek bu baskıda gerekse *Keşfü'z-zünûn*'da İbn Nüceym'in kardeşi Siracüddîn Ömer b. Nüceym'e ait olduğu belirtilmektedir.¹²³ Ancak Muhammed Mutî' el-Hâfız¹²⁴ bu risâlenin Zeynüddîn İbn Nüceym'e ait olduğunu, İbn Âbidin ta'likâtının başında bu tetimmeye işaret ettiğini belirtmektedir. Buna göre İbn Âbidin'in kendisinde müellif hattıyla yazılı olan kaybolmuş bir müsvedde nüshanın olduğunu ve bununla altıncı bölümü tamamladığı ifade edilmektedir.¹²⁵ Daha sonra fûrû-i

¹²⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 489-511.

¹²¹ İbn Nüceym, eserinin fihrist ve mukaddime sayfalarında, kitabın bölümlerini tanıtırken, her ikisinde de altıncı bölümün ismini *el-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak isimlendirmesine rağmen, kitabın içeriğinde ise *el-Furûk* ismini kullanmayı tercih etmiştir. Ne tuhaf ki, Suyûtî'nin mukaddimedinde işaret ettiği, eşbah ve nezâir'e vurgu yaptığı içeriğin ismini furûk olarak isimlendireceğini belirtmesine rağmen kitabında bu değişikliği yapmamıştır.

¹²² Kerâbîsî'nin değil de Mahbûbî'nin *el-Furûk* adlı eseri olması gerektiğini, iki kitabın ayrı ayrı zikredilmesinin müstensih hatası olduğu belirtilmektedir. Bkz. Hamevî, *Ğamzu 'uyûni'l-basâir*, 4, 327. Bizlerde Hamevî ile aynı kanaati paylaştığımızı belirtmek isteriz ki eserin tam adı; *Kitâbü'l-Furûk el-müsemmî telkîhu'l-ukûl ve teşhîzü'l-fuhûl fi'l-furûk beyne ehli'l-menkûl fi furû'i'l-fikhi'l-Hanefî* dir.

¹²³ Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", *DİA*, 11. TDV Yayınları, 1995).

¹²⁴ Bu risale, İbn Âbidin'in ta'likatıyla birlikte Muhammed Mutî el-Hâfız tarafından Dımaşk'ta 1983'te neşredilen *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in 493-511 sayfaları arasında yer almaktadır.

¹²⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 30, 493.

fikhın sistematığıne göre konularda¹²⁶ meseleler arasındaki farklılıklara işaret edilerek bölüm tamamlanmaktadır.

el-Fennü's-sâbi (الحكايات والمراسلات):¹²⁷ Bu bölüme *el-Hikâyât ve'l-mürâselât* ismini veren İbn Nüceym, bu bölümün kitabın son kısmını oluşturduğunu, aslında çok geniş bir hacme sahip olduğunu; kendisinin bu bilgilere fetvâ kitaplarının sonunda, Kerderî'nin [el-Bezzâzî] (ö. 827/1424) *Menâkıbü'l-İmâmı Â'zam*'ında ve Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*'sinde sık sık mütalaa ettiğini; ancak içerinden fikhî hükümleri kapsayan örnekleri özetleyerek eserine aldığını belirtmektedir.¹²⁸

İki kısımdan oluşan bu bölümün ilk kısmında daha çok Ebû Hanîfe ve talebeleri arasında geçen ilginç olayların anlatılması, fikhî soruların sorulması, İmam Ebû Hanîfe'nin verdiği cevaplarla muhatabını şaşkınlık içerisinde bırakması gibi örnekler yer almaktadır. Örneğin, Ebû Yûsuf'un İmam'dan izinsiz kendisine ilim meclisi oluşturması üzerine İmam'ın bir öğrenci gönderip kendisinden beş soruya cevap vermesini istemesi ve Ebû Yûsuf'un her soruya verdiği yanlış cevap karşısında aldığı doğru cevapta hayretini gizleyemediği olay anlatılmaktadır. İkinci kısımda ise Ebû Hanîfe'nin Ebû Yûsuf'a vasiyeti yer almaktadır. Bu vasiyette, devlet başkanı ile ilgili ilişkiler, çarşı-pazardaki durumlar, ev hayatı ile ilgili meseleler, insanlarla iletişim ve tartışma metodu, nefis terbiyesi, hoşgörülü olma vb. konular yer almaktadır.

Fakîhlerin bunları anlatmalarındaki maksatları, bir taraftan fikhî muhakeme güçlerini ve birikimlerini ispatlamaya çalışmak iken, diğer taraftan meselelere daha kapsamlı yaklaşımlarına, genel kâide ve istisnaları birlikte ince düşünüp derinlemesine muhakeme etmelerine yardımcı olmak olduğu söylenebilir.

Netice itibarıyla, *el-Eşbâh* kitaplarını kendi aralarında sistematik olarak ele aldığımızda ilk üç bölümlerinin içerik olarak aynı konuları ele aldığını,

¹²⁶ İlave edilen kısımda yer alan konular: Eymân, hudûd, sirka, siyer, lakît, vakıf, bey', kefâle, havâle, kazâ, şehâdât, vekâle, da'vâ, ikrâr, sulh, mudârebe, vedî'a, âriye, icâre, mükateb, ikrâh, eşribe, gasb, müzâra'a, sayd, zebâih, udhiye, adâb, cinâyât, vasâyâ,

¹²⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 512-22.

¹²⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 512.

isimlendirmelerin birbirine çok yakın olduğunu görmekteyiz.¹²⁹ İbn Nüceym'in kendisinden önce kaleme alınan bu eşbâh kitaplarını çok iyi incelediğini, bölüm başlıklarını bir adım daha ileriye götürdüğünü, daha sistemli hale getirdiğini görmekteyiz. İbn Nüceym, her ne kadar sistem olarak Şâfiî mezhebi âlimleri eliyle geliştirilmiş olan *el-Eşbâh*'ı örnek alsada, içeriğini Hanefî mezhebi usûl ve furû'u ile şekillendirmiştir. Sübkî'nin eserini kendisine referans aldığını ifade eden İbn Nüceym'in, sistem yönüyle daha çok Suyûtî'den istifade ettiği (Tablo 2.1)'deki içerik karşılaştırmasında görülmektedir.

Tablo 2.1: *el-Eşbâh ve'n-nezâir* Kitapları ve Bölümlerinin Karşılaştırması

Kitabın Bölümleri	İbnü's-Sübkî (ö. 771/1369)	Suyûtî (ö. 911/1505)	İbn Nüceym (ö. 970/1562)
Bölüm -1	القواعد الخمسة	القواعد الخمسة	القواعد الكلية قواعد كلية يتخرج عليها مالا ينحصر من الصور الجزئية
Bölüm -2	القواعد العامة سوى الخمس المتقدمة	القواعد الكلية يتخرج عليها مالا ينحصر من الصور الجزئية	الفوائد
Bölüm -3	القواعد الخاصة	القواعد المختلفة فيها ولا يطلق الترجيح لإختلافه في الفروع	الجمع والفرق
Bölüm -4	اصول الكلامية ينبنى عليها فروع فقهية	احكام يكثر دورها ويقبح بالفقيه جهلها	الألغاز
Bölüm -5	مسائل الأصولية يتخرج عليها فروع فقهية	نظائر الأبواب	الحيل
Bölüm -6	الكلام في المركبات وما ينبنى على العربية من الفروع الفقهية	أبواب متشابهة وما افترت فيه	الفروق
Bölüm -7	المآخذ المختلفة فيه من الأئمة التي ينبنى عليها فروع فقهية	نظائر شتى	الحكايات والمرسلات

¹²⁹ Bkz. Tablo 2.1.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN NÜCEYM'İN *EL-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR* ADLI ESERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Hicri IV. ve V. yüzyıllarda Hanefî mezhebi fakîhleri tarafından kavâid edebiyatı alanında ilk eserlerin verilmeye başlamasından sonra Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakîhlerin eliyle bu türe ait yazımlar geliştirilmiş, kavâid, furûk, eşbâh ve nezâir gibi disiplinler fıkıhın altında yer almaya başlamıştır. Bir anlamda bu edebiyatı bir şemsiye gibi bir arada tutan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* türü telifler, Şâfiî âlimleri tarafından fıkıh ilmine kazandırılmış olsa da İbn Nüceym'in telif ettiği eser, bu alanda etkili olmuştur. İbn Nüceym'in *el-Eşbâhı* üzerine Hanefî fakîhleri tarafından yazılan onlarca şerh, haşiye, ta'lik, tertîb ve risaleler kadar Şâfiî mezhebi içerisinde Suyûtî ve Sübkî'nin eserlerine yazılmamıştır. Ayrıca, İbn Nüceym'den sonra *el-Eşbâh* alanında eser telif etmek yerine İbn Nüceym'in eseri üzerine çalışmaların yapılması onun bu alandaki etkisini göstermektedir.

Bu bölümde İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ı üzerine yapılan çalışmaları şerh ve haşiye, ta'lik, tertîb, risâle, manzume ve biyografi kaynaklarında isimleri yer alan eserler şeklinde kategorik olarak inceleyeceğiz. Bibliyografya ve kavâid alanında yazılan eserler üzerinden yaptığımız araştırmalarda tespit ettiğimiz bu çalışmalarda pek çok hataların olduğuna şahit olduk. Eser ve müellif isimlerindeki yanlışlıklar ve eserlerin birbirlerine karıştırılması, bizleri bu eserlerin yazma nüshalarını incelemeye yönlendirmiştir. Kütüphane katalog taramaları sonucu ulaşılabildiğimiz eserlerin yazma nüshaları bilfiil incelenmiş olup gerek mukaddime gerekse ferağ kaydındaki bilgiler özetlenmeye çalışılmış; her bir yazmanın katalog bilgileri ve başlangıç-bitiş satırları belirtilmiştir. Bibliyografya kitaplarında yer alan yanlış ifadeler dikkat çekilmiş, gerekli tashihler yapılmıştır. Eser üzerine akademik ya da tahkikî çalışmalar yapılmış ise onlara da işaret edilmiştir. Eserin içerik olarak *el-Eşbâh*'ın hangi bölümlerini açıkladığı, hacim olarak ne kadar yer verdiği bilgilerine değinilmiştir. Eserin yazma nüshalarına ulaşamadığımız yerlerde bibliyografya kaynaklarındaki ifadeler ayrı bir başlık altında yer verilmiştir. Buna göre, yazma

nüshalarına ulaştığımız şerh ve haşiye başlığı altında on yedi, ta'lik başlığı altında iki, tertîb başlığı altında beş, risale başlığı altında beş, manzume başlığı altında bir eser olmak üzere toplam yirmi dokuz, sadece bibliyografya kaynaklarından tespit ettiğimiz 14 eser ile birlikte 44 çalışmaya ulaşmış olduk.

2.1. Şerh ve Haşiyeler

Şerh ve haşiyeler, genelde 'metin' olarak nitelendirilen eserleri doğru anlama ve yorumlama çabalarının tamamının hesaba katıldığı eserlere verilen isimdir.¹³⁰ Fıkıh metinleri ekseninde yeni bir fıkıh eseri inşa etme faaliyeti olarak şerh ve haşiye kavramlarını ayıran kesin bir çizgiden söz etmek imkânsızdır. Nitekim tarih boyunca telif edilen haşiyelerden bazılarının şerh literatüründe yer aldığı görülmektedir. Ancak, şerhler daha çok metin üzerine kaleme alınan çalışmalarken, haşiyelerin büyük çoğunluğu şerhler üzerine yazılan eserlerdir.¹³¹ Haşiye türü eserler şerhlerde ve metinlerde geçen bazı kelime ve terkiplerin veya âyet, hadis, şiir gibi hususların kısa açıklamaları mahiyetinde iken, şerhler ise eserin tamamına dair daha geniş açıklamaları ifade etmektedir.¹³² Şerh, genelde metnin muhteva ve ifade akışını kesintisiz biçimde takip ederken, haşiye ise şerh veya metinde geçen bazı kapalı lafızları izah etme, tamamlama ve ikmal etme, irtibatları yeniden kurarak genişletme ve derinleştirme, tenkit ve tashih etme gibi amaçlarla kaleme alınmıştır.¹³³ VIII./XIV. yüzyıldan sonra şerh mahiyetindeki eserlerin haşiye olarak isimlendirildiği, bu anlamda teknik bir terim olarak kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir.¹³⁴

2.1.1. Zeyrekzâde, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî (ö. 1003/1595)

Şerhu'l -Eşbâh ve 'n-Nezâir (شرح الأشباه والنظائر)

Bazı kaynaklarda Seyrekzâde şeklinde zikredilen Muhammed Asım b. Abdurrahman b. Ahmed b. Emrullah'ın vefat tarihi 1038/1628 olup *el-Eşbâh* üzerine herhangi bir

¹³⁰ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, 4. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 21.

¹³¹ Eyyüp Said Kaya, "Şerh", *DİA*, 38. TDV Yayınları, 2010.

¹³² Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *DİA*, 16. TDV Yayınları, 1997.

¹³³ A.g.e., 16; Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 21.

¹³⁴ Topuzoğlu, "Hâşiye", *DİA*, 16.

eseri bulunmazken,¹³⁵ *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de Emrullah er-Rûmî diye maruf Muhammed Emrullah b. Seyrek Muhyiddîn el-Hüseynî el-İstanbulî el-Hanefî (ö. 1008/1600)'nin *el-Eşbâh* üzerine bir ta'lik yazdığı ifade edilmektedir.¹³⁶ *Keşfü'z-zünûn* da ise Zeyrekzâde diye meşhur Muhammed b. Muhammed'in *el-Eşbâh* üzerine bir ta'lik¹³⁷ yazdığı belirtilmektedir.¹³⁸

Eserin yazma nüshalarının mukaddimesinde yer alan bilgiye göre isminin Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî olduğu, Zeyrekzâde diye bilindiği, kendisinden bu esere bir şerh yazılması istenmesi üzerine şerhini kaleme aldığı ifade edilmektedir.¹³⁹ Eserde *el-Eşbâh*'ın önemine vurgu yapıldıktan sonra: "Hâkim ve kadıların -yollarını şaşırtacak derecede- hükümlerin değişmesini etkileyen usûlî konularda birbirine benzeyen meselelerden ancak *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ile sıyrılıp kurtulabileceğine" işaret edilmektedir.¹⁴⁰ Ferağ kaydındaki bilgiye göre eserin ders esnasında yapılan takrirlerin yazıya geçirilmiş hali olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserin h. 1000 senesi Cemâziyelâhir'in ortalarına doğru tamamlandığı, [2^b]¹⁴¹ sayfasından Sultânî nüsha olduğu, Sultan II. Selim oğlu Sultan III. Murad'a (saltanat yılları 1574-1595) ithâfen yazıldığı anlaşılmaktadır.

¹³⁵ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 227.

¹³⁶ A.g.e., 264.

¹³⁷ Kâtib Çelebî eserinde Zeyrekzâde'den bahsederken ta'lik'inin ilk sayfasında yer alan başlangıç cümlelerini yazmaktadır. Eserin yazma nüshalarındaki cümleler ile Kâtib Çelebî'nin cümlelerinin aynı olduğunu tespit ettik. Bağdatlı'nın ta'lik olarak verdiği nüshalara ise ulaşamadık. Kuvvetle muhtemeldir ki Bağdatlı, müellifin ismini ya da eserinin adını karıştırmaktadır.

¹³⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1, 99.

¹³⁹ Zeyrekzâde, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 337, vr. 1^b.

¹⁴⁰ Zeyrekzâde, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Mehmed Nuri Efendi, nr. 182-1, vr. 1^b.

¹⁴¹ Zeyrekzâde, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Mehmed Nuri Efendi, nr. 182-1, vr. 2^b.

Eser, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümü ile ikinci bölümünün yarısının, *Kitâbü'ş-şehâdât* konusuna kadar kısmın şerhidir. Zeyrekzâde şerhine 'kavluhû' ile *el-Eşbâh*'tan bir iki kelime yazarak başlamakta, devamında kısa ve öz olarak açıklamasını yapmaktadır.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 255¹⁴²; Mehmed Nuri Efendi, nr. 182-1¹⁴³; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 337¹⁴⁴; Laleli, nr. 854-2¹⁴⁵; M. Hilmi F. Fehmi, nr. 151-2¹⁴⁶.

2.1.2. Ali et-Tûrî, Ali b. Abdullah el-Hanefî (ö. 1004/1595)

Zehîratü'n-Nâzır fi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (ذخيرة الناظر في الأشباه والنظائر)

Muhibbî, et-Tûrî'nin İbn Nüceym'in talebesi olduğunu, yaşadığı asırda şöhretinin her yere yayıldığını, pek çok kitap ve risaleler kaleme aldığını belirtmekle beraber

¹⁴² 103 vr., 21 str., 203x145, 145x75 mm.

¹⁴³ Eser 133 varak olup, konu ile ilgili şerhin olduğu varaklar 1-97 arasındadır. Eserin son kısımlarında müteferrik konuları havî çeşitli risaleler bulunmaktadır. Eserin istinsahı Abdurrahman b. el-Hac Muhammed tarafından h. 1041 senesinde cumartesi günü öğlen vaktinde tamamlanmıştır. 97 vr., 23 str., 205x130, 150x60 mm.

Başı: [1^b]

الحمد لله الذى أطلع على الضمائر، وأطلعنا على تفريق الأشباه والنظائر من مسائل مشبهة الأصول متغايرة الأحكام، ...
وبعد فيقول العبد الفقير إلى الله الغني محمد بن محمد الحسيني المدعو بزيركزاده ...

Sonu: [97^a]

قوله: لا يقضي القاضي لنفسه.. إلخ . قال أستاذنا المولى المملى المجد في الإفادة السيد محمد أفندي، المدعو بزيركزاده.. ولما انتهى درس الأشباه إلى هنا سبعا سبعا، وكنت أجري في ميدان إملاء... وذلك في أوسط جمادى الآخرة من شهور سنة ألف، وإن ساعدني الزمان ألحقه إنشاء الله تعالى ما بقى بقدر الإمكان...

¹⁴⁴ 112 vr., 21str., 211x124, 164x65 mm.

¹⁴⁵ Eser, h. 1000'de istinsah edilmiştir. 70-156 vr., 21 str., 205x140, 140x82 mm.

¹⁴⁶ Eser, h. 1053'de istinsah edilmiştir. 31-70 vr., 21str., 195x110, 140x60 mm.

eserleri hakkında bir bilgi vermemektedir.¹⁴⁷ Bağdatlı ve Kehhâle ise sadece müellifin ismini, vefat tarihini ve *el-Eşbâh* üzerine yazmış olduğu *Zehîratü'n-nâzir fi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserinin ismini zikretmektedir.¹⁴⁸

Eserin nüshalarının mukaddimesinde müellif, isminin Ali et-Tûrî olduğunu, eserine *Zehîratü'n-nâzir fi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* ismini verdiğini belirtmektedir.¹⁴⁹

Müellif *el-Eşbâh*'ın tertibine kısmen tabi olarak, kendi üslubuna göre bir sınıflandırma ve bölümleri başlıklandırma yapmak suretiyle eseri şerh etmektedir. Eserine *el-Eşbâh*'ın ikinci bölümü olan *el-fevâid* kısmıyla başlamakta, sonra *el-fennü's-sâlis* bölümünde el-cem', el-ahkâm, arş, kürsî, sema, melek vb. konularıyla birlikte *el-Eşbâh*'ta yer alan üçüncü bölümün konularıyla devam ettirmektedir. *el-Fennü'r-râbi'* bölümünü de *el-kavâidü'l-küllîye* olarak isimlendirmekte, burada elli dokuz kâidenin açıklamasına yer vermektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshasının bilgisi: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 466.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*, t.y., 3, 200.

¹⁴⁸ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, t.y., 1: 750; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcîmu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3, 467.

¹⁴⁹ Ali et-Tûrî, *Zehîratü'n-nâzir fi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 466, vr. 1^b.

¹⁵⁰ Eser, h. 1034'te istinsah edilmiştir. 119 vr., 24 str., 204x150, 155x106 mm. Eserin zahriyesinde ise *Kitâbü Zehîrati'n-nâzir fi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir ve fi'l-cem' ve'l-fark ve'l-kavâ'id el-muhtâc ileyha küllü kâsıt alâ mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe yazısı* yer almaktadır. Eserin başında iki varak halinde fihrist bulunmaktadır.

Baş: [1^b]

بِسْمِ اللَّهِ ... وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ ... الْحَمْدُ لِلَّهِ الْغَنِيِّ عَمَّا سِوَاهُ، الظاهر لكل أحد بقهره وعلاه... وبعد؛ فيقول فقير رحمة ربه
الخفي علي الطوري الحنفي: أن زماننا هذا زمان قلّت فيه البركات... وسميت ذخيرة الناظر في الأشباه والناظر...

Sonu:[160^b]

وهذا آخر ما تيسر من القواعد الكلية وإلى هنا صارت تسعة وخمسين قاعدة. ووافق الفراغ من تعليقها بخط كاتبها أضعف
عبيد الله من الصابرين...

2.1.3. İbn Habîb el-Gazzî, Şerefuddîn b. Abdülkâdir (ö. 1005/1597)

Tenvîru'l-Basâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (تنوير البصائر على الأشباه والنظائر)

Eser, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünden altıncı bölümün sonuna kadar olan kısmını kapsamakla birlikte haşiyenin yazıldığı yerler ağırlıklı olarak birinci ve ikinci bölümleridir. Eserin telif tarihi ferağ kaydında h. 1005 senesi Şevval ayı olarak belirtilmektedir.¹⁵¹

Bağdatlı, İbn Habîb el-Gazzî başlığı altında müellif ve eseri hakkında bilgiler vermekte, müellifin ismini açık bir şekilde ifade ettikten sonra vefatını hatalı bir tarih (ö. 1030/1620) olarak rakam ve yazı ile, eserin telif tarihini de 1005 senesi olarak ferağ kaydında zikretmektedir.¹⁵² Yine İbn Habîb başlığı altında İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ı üzerine *Tenvîru'l-basâir hâşiye ala'l-Eşbâh ve'n-nezâir* adıyla İbn Habîb el-Halebî diye meşhur Abdulkadir b. Abdullah Şerefüddîn el-Hanefî (ö. 1132/1720) tarafından şerh yazıldığını ve Dâru'l-Kütübü'l-Hamîdiyye'de eserin mevcut olduğunu belirtmektedir.¹⁵³

Kehhâle, müellifin h. 1034'te hayatta olduğunu, ismini ve eserinin adını tam olarak zikrettikten sonra 5 Şevval 1034 tarihinde eserin telif edildiğini belirtmektedir.

Bağdatlı ve Kehhâle'nin çelişkili tanımlamalar yaptığını, müellif-kitap isimlerini karıştırdığını söyleyebiliriz. Eserin bazı yazma nüshalarında nüshanın sonlarında ilave birkaç varaktan oluşan aynı müellife ya da başka bir müellife ait eserler istinsah edilmekte yahut hatalı tarih bilgileri girilmektedir. Bu sebeplerle ferağ kayıtları karıştırılmış olabilir.

Örnek olarak Süleymaniye Ktp. Laleli koleksiyonunda 853-3 numarada kayıtlı nüsha içerisinde üç yazma bulunmaktadır. İlk 22 varakta Ali el-Makdisî'nin haşiyesi,

¹⁵¹ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 2, 223-224; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 99; İsmail Paşa Bağdatlı, *Îzâhü'l-meknûn fî zeyl-i 'ala Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947), 1: 333; Hayreddîn Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabi'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. bs (Beyrut: Dârü'l İlm li'l Melâyin, 2002), 3, 161.

¹⁵² Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 416.

¹⁵³ A.g.e., 1, 603.

sonrasında 22 ile 209 varak arası İbn Habîb el-Gazzî'nin haşiyesi, son 3-5 varakta da yine Gazzî'nin Kadîhan'a yazmış olduğu bir risalesi bulunmaktadır.

Laleli nüshasının 'müellif hattı ve eliyle yazılmıştır' notundan hareketle müellif nüshası olduğunu söyleyebiliriz. Bu müellif nüshasının ferağ kaydında verilen bilgiler biyografi kaynaklarındaki hataları, çelişkili bilgileri tashih etmektedir. Ferağ kaydına göre eseri müellif kendi eliyle 18 Cemâziyelâhir Cuma 1003 tarihinde telif ettiğini kaydetmektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 853-3¹⁵⁴; İsmihan Sultan, nr. 125¹⁵⁵; Kılıç Ali Paşa, nr. 342¹⁵⁶; Esad Efendi, nr. 581¹⁵⁷; Fatih, nr. 1592¹⁵⁸; Hamidiye, nr. 458¹⁵⁹; Şehid Ali Paşa, nr. 794¹⁶⁰; Carullah,

¹⁵⁴ Eser, müellif nüshasıdır ve H. 1003 tarihinde yazılmıştır. 213 vr., 1^a-22^b arası Ali el-Makdisî'nin hâşiyesidir. 209^a-213^b arası İbn Habîb el-Gazzî'nin bir mesele hakkında Kâdîhan'a yazmış olduğu *Kavâtu 'u'l-burhân* adlı risalesidir. Eser, 22^a-208^a varak arasındadır, 21 str., 210x140, 150x195 mm.

Baş: [22^b]

بِسْمِ اللَّهِ... الحمد لله الذي أهَّلَ الفضلاءَ لإدراك المعاني ومعارف الأنظار، وفاضل بينهم بحسب الملكات النفسانية وحركات الأفكار... وبعد؛ فيقول الراجي عفو ربه الغافر، الفقير شرف الدين بن عبد القادر، الغزي الحنفي، غفر الله تعالى لهما... أن كتاب الأشباه والنظائر... سميتها بتنوير البصائر على الأشباه والنظائر..

Sonu: [163^b]

فإذا تزوج بعد ذلك صحيحاً وجد شرط حثته، وهو التزوج الصحيح، فيحنت والله سبحانه وتعالى أعلم بالصواب. تم الحاشية المبارك في يوم الجمعة قبيل العصر في ثامن عشرين شهر جمادى الآخرة من شهر ثلاث بعد الألف، على يد مؤلفها وكتابتها... شرف الدين بن عبد القادر بن بركات بن إبراهيم بن أولاد حبيب الغزي الحنفي...

¹⁵⁵ Eser, Rabîüssâni salı 1047'de istinsah edilmiştir. 192 vr., 21 str., 210x150, 150x87 mm.

¹⁵⁶ 152 varak, 25, kâğıt alanı 210x150 mm. Eserin bir ta'lik olduğu zahriyye kısmında belirtilmektedir. Altı sayfa detaylı bir fihrist çalışması ilk sayfalarında mevcuttur.

¹⁵⁷ 162 vr., 201x152, 161x110 mm.

¹⁵⁸ 189 vr., 20 str., 210x140, 133x75 mm..

¹⁵⁹ 160 vr., 21 str, 300x170, 195x85 mm. İlk sayfalarında iki varak fihrist mevcuttur.

nr. 609¹⁶¹; Feyzullah Efendi, nr. 704; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 317¹⁶²; Laleli, nr. 854-1¹⁶³; Manisa İl Halk Ktp., nr. 710¹⁶⁴; Bursa İnebey Ktp., Haraccı, nr. 506¹⁶⁵; Atıf Efendi Ktp., nr. 773¹⁶⁶; Kayseri Ktp., Raşid Efendi, nr. 406¹⁶⁷; Kütahya Vahid Paşa Ktp., nr. 123¹⁶⁸; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 1096¹⁶⁹; Amasya Beyazıt Ktp., nr. 456¹⁷⁰; nr. 42064.¹⁷¹

2.1.4. Ali b. Cârullah b. Zahîre el-Hanefî el-Mekkî (ö. 1010/1601)

Hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir (حاشية على الأشباه والنظائر)

Muhibbî ve Bağdatlı, İbn Zahîra başlığı altında müellifin isim ve künyesiyle vefat tarihini verdikten sonra birkaç eserinin adını zikretmekte, *el-Eşbâh* üzerine yaptığı haşiyeden ise bahsetmemektedir.¹⁷² Yine, *DİA*'da 'İbn Zahîre' maddesinde Ali b. Carullah ve eserleri hakkında bilgi verilmesine rağmen, mevcut haşiye hakkında bir

¹⁶⁰ Eser, Muhammed b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. 172 vr., 21 str., 213x153, 155x100 mm.

¹⁶¹ Eser, h. 1014'te istinsah edilmiştir.

¹⁶² Eser, h. 1028'de Mustafa b. Hamza tarafından istinsah edilmiştir. 224 vr., 19 str., 210x135, 136x75 mm.

¹⁶³ 1-69 vr., 19 str., 205x140, 140x82 mm. 1-70 arası Gazzî'nin haşiyesi, sonrası ise Zeyrekzâde'nin şerhidir. Gazzî'nin haşiyesi ise eksiktir. İkinci bölümün *Kitâbü's-salât* konusunun yarısına kadar istinsah edilebilmiştir.

¹⁶⁴ 134 vr., 23 str., 195x133 mm.

¹⁶⁵ 229 vr., 21 str., 215x153, 145x93 mm.

¹⁶⁶ 145 vr.. Eserin baş kısmında iki varak fihrist bulunmaktadır.

¹⁶⁷ 218 vr., 200x160, 145x85 mm.

¹⁶⁸ Eser, 1068'de Ahmed b. Şerafeddîn tarafından istinsah edilmiştir. 240 vr., 21 str., 205x140, 145x70 mm.

¹⁶⁹ Eserin müellif hattı olduğu belirtilmektedir. IV+165+I vr., 23 str., 210x150, 145x90 mm.

¹⁷⁰ 232 vr., 21 str., 210x150, 145x100 mm. Eserin bir ta'lik olduğu belirtilmektedir.

¹⁷¹ 231 vr., 217x157, 143x98 mm.

¹⁷² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3, 150-151; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1, 751.

bilgi mevcut değildir.¹⁷³ Şehid Ali Paşa'da 744-1'de kayıtlı yazma nüshanın zahriye kısmında kapak ismi olarak yazılan ifadeye göre; هذا ما علقه المولى الفاضل المرحوم الشيخ علي بن جار الله بن ظهيرة الحنفي المكي على بعض المواضع من كتاب الأشباه والنظائر ... ile aynı sayfada "Mekke'de müftî idi ve orada vefat etmiştir" cümlesinden eserin Ali b. Cârullah'a ait olduğu anlaşılmaktadır.

Eser, *el-Eşbâh*'ın ilk üç bölümünün, yani *el-fennü'l-evvel*, *el-fennü's-sânî* ve *el-fennü's-sâlis*'in haşiyesidir. Eser, *el-Eşbâh*'taki bazı konuların kısa açıklaması şeklinde hazırlanmıştır. Müellif burada konuları 'kavluhu' ile *el-Eşbâh* metninden bir iki kelime yazdıktan sonra 'أي' diyerek açıklama yapmaktadır Eserin mukaddime kısmı yoktur. Eser şerh ile başlamaktadır.

Eserin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshasının bilgisi: Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 744-1.¹⁷⁴

2.1.5. Celeb Muslihuddîn, Mustafa b. Hayreddîn er-Rûmî (ö. 1025/1616)

Tenvîrü'l-Ezhân ve'd-Damâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir

(تنوير الأذهان والضمائر في شرح الأشباه والنظائر)

Kâtib Çelebî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* başlığı altında şerh ve haşiye yazarlar hakkında bilgi verirken 'Celeb Muslihuddîn' adıyla maruf Mevlana Mustafa b. Hayreddîn'in *el-fennü's-sânî*'yi memzuc olarak şerh ettiğini, *Tenvîrü'l-ehzân ve'd-damâir* olarak eserini isimlendirdiğini, Mevlâ'ya [hocasına] bir takriz yazdığını ve eserini Sultan

¹⁷³ Rıza Kurtuluş, "İbn Zahîre", *DİA*, 20. TDV Yayınları, 1999.

¹⁷⁴ Eser, 111 varaktan oluşmaktadır. 1-64 yaprak arası Ali b. Cârullah'ın haşiyesidir. 19 str., 195x111, 132x55 mm. Eserin 65. varğından sonra Ali el-Makdisî'nin haşiyesi gelmektedir.

Baş: [1^b]

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله: أن أسباب التخفيف سبعة. فيه أن المعدود ثمانية. قوله: والأوقاف عليها ...

Sonu: [64^b]

أحكام الكتابة، قوله: قال في المستصفي فيه أن لفظ الأمر والتزوج موجود في العبارتين ... قوله: زوجيني نفسك توكيلا أيضا إلى هنا. انتهت نسخة الشارح رحمه الله تعالى عليه.

Ahmed'e takdim ettiğini zikrettikten sonra İbn Nüceym'in *Kenz*'i tertip ettiği gibi onun da *el-Fennü's-Sânî*'yi bâblarına göre tertip ettiğini ve bu tertibe de “el-Akdü'n-nazîm” adını verdiğini belirtmektedir.¹⁷⁵ Ancak “el-Akdü'n-nazîm” nüshası üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda Kâtib Çelebî'nin ifade ettiği gibi *el-Fennü's-sânî*'nin tertibi olmadığını, *el-Fennü'l-evvel*'in tertibi olduğunu tespit ettik.

Bursalı, Celeb Muslihuddîn'in fıkıh alanında *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'e *Tenvîru'l-ezhân ve'd-dâmâir* ismiyle şerh yazdığını, Sultan I. Ahmed'e [saltanat süresi 1603-1617] takdim ettiği nüshanın Hamidiye Kütüphanesinde bulunduğunu belirttikten sonra müellif nüshasının Esad Efendi Kütüphanesinde olduğunu kaydetmektedir.¹⁷⁶

Eserin yazma nüshaları incelendiğinde müellifinin Mustafa b. Hayreddîn,¹⁷⁷ adının *Tenvîrü'l-ezhân ve'd-damâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*,¹⁷⁸ ithaf edildiği padişahın Sultan Ahmed Han b. Sultan Mehmed Han¹⁷⁹ olduğu görülmektedir.

Müellif eserini vefatından üç sene önce, h. 1022'de tamamlamıştır. Eser, *el-Eşbâh*'ın tamamının şerhi değil, bilakis ikinci kısmın, yani *el-fennü's-sânî*'nin *kitâbü't-tahâre* ile başlayıp *kitâbü'l-vasâyâ* ile biten *el-fevâid* kısmının şerhidir. Bu bölümde fevâid ve fikhî dâbitlar, Hanefî mezhebi imamları arasındaki ihtilaflar, bazen de diğer mezhep görüşleri muhtasar bir şekilde ele alınmaktadır.

Eser üzerine iki kişi tarafından doktora tezi yapılmıştır. Melik Suud Üniversitesi'nde eserin başından *kitâbü'l-kefâle* konusu sonuna kadar olan kısmı üzerine 2011'de Muhammed Ali Muhammed el-Sulihem tarafından, *kitâbü'l-kadâ'* kısmından kitabın sonuna *kitâbü'l-vasâyâ* ya kadar kısmı üzerine 2009'da Muhammed b. Abdeh b. Hasir Avvâf Hamdi tarafından doktora tezi olarak tahkik yapılmıştır.

¹⁷⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1, 99; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2, 439.

¹⁷⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 2, 23. Eserlerin Hamidiye ve Esad Efendi nüshaları için bkz. Süleymaniye ktp. Hamidiye, nr. 457; Esad Efendi, nr. 723.

¹⁷⁷ Celeb Muslihuddîn, *Tenvîrü'l-ezhân ve'd-damâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, nr. 1567, vr. 1^b.

¹⁷⁸ Celeb Muslihuddîn, *Tenvîrü'l-ezhân*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa, nr. 381, vr. 1^a.

¹⁷⁹ Celeb Muslihuddîn, *Tenvîrü'l-ezhân*, Süleymaniye Ktp. Damat İbrahim Paşa, nr. 533, vr. 3^a.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 723¹⁸⁰; Nafiz Paşa, nr. 271-2¹⁸¹; Pertev Paşa, nr. 185M¹⁸²; Hamidiye, nr. 457¹⁸³; Reisülkütab, nr. 336¹⁸⁴; nr. 376¹⁸⁵; Murad Molla, nr. 839¹⁸⁶; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 372¹⁸⁷; Damat İbrahim Paşa, nr. 533¹⁸⁸; Kılıç Ali Paşa, nr. 381¹⁸⁹; İzmir, nr.

¹⁸⁰ Eser, 19 Receb Salı 1060 tarihinde Mustafa b. Abdülatif el-Halebî tarafından istinsah edilmiştir. 224 vr., 25 str., 272x185, 182x113 mm.

Başı: [1^b]

بسم الله... الحمد لله الذي تقدست عن الأشباه والنظائر ذاته... أما بعد؛ فيقول تراب أقدام العلماء العاملين، قليل البضاعة بين العالمين، العبد الفقير مصطفى بن خير الدين، عفا عنهما ملك يوم الدين، لما كان المختصر المسمى بالأشباه والنظائر... ولهذا سميته بتنوير الأذهان والضمائر في شرح الأشباه والنظائر...

Sonu: [224^a]

وقد وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب المبارك المسمى، بتنوير الأذهان والضمائر، بعناية الملك المنان، يوم الثلاثاء التاسع عشر من شهر رجب المرجب الواقع سنة ستين وألف، على يد أحقر العباد الى الله الملك الجواد، مصطفى بن عبداللطيف الحلبي، غفر الله له ولوالديه ولجميع المسلمين بمنه وكرمه، أمين.

¹⁸¹ Eser, h. 1022'de istinsah edilmiştir. 51-259 vr., 31 str., 200x140, 155x78 mm.

¹⁸² Eser, h. 1022'de istinsah edilmiştir. 285 vr., 23 str., 200x145, 180x85 mm.

¹⁸³ Eser, h. 1117'de istinsah edilmiştir. 285 vr., 23 str., 200x145, 180x85 mm.

¹⁸⁴ Eser, h. 1079'da Yahya b. Hüseyin tarafından istinsah edilmiştir. 296 vr., 23 str., 244x148, 150x77 mm.

¹⁸⁵ Eser, 1023'te istinsah edilmiştir. 138+II vr., 17 str., 170x95, 125x52 mm.

¹⁸⁶ Eser, h. 1022'de istinsah edilmiştir. 330 vr., 21 str., 220x160, 130x65 mm.

¹⁸⁷ Eser, h. 1075'te Muhammed Salih b. Bahauddin tarafından istinsah edilmiştir. XXXI+246 vr., 27 str., 280x200, 200x110 mm. Eserin ilk 35 sayfası detaylı fihrist şeklindedir.

¹⁸⁸ Eser, h.1092'de istinsah edilmiştir. 226 vr., 27 str., 230x130, 150x80 mm.

¹⁸⁹ 310 vr., 21 str., 225x154, 153x83 mm.

206¹⁹⁰; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 336-2¹⁹¹; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1567; Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1312¹⁹²; Bursa İnebey Ktp., Haraccı, nr. 505¹⁹³.

2.1.6. et-Timurtaşî, Salih b. Muhammed el-Gazzî (ö. 1055/1645)

Zevâhiru'l-Cevâhiri'n-Nedâir Hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir

(زواهر الجواهر النضائر حاشية على الأشباه والنظائر)

Eserin¹⁹⁴ yazma nüshalarını incelediğimizde mukaddime kısmında müellif ismini Salih¹⁹⁵ b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Timurtaşî el-Hanefî;¹⁹⁶ eserin adını *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*;¹⁹⁷ ferağ kaydında ise¹⁹⁸ eserin telif tarihini cuma günü ikindiden sonra Şaban 1014¹⁹⁹ olarak kaydetmektedir. Eserin bir haşiye olduğu ise zahriye²⁰⁰ sayfasında kapak yazısı formatında yer alan

¹⁹⁰ Eser, h. 1022'de Mustafa b. Hayreddîn tarafından istinsah edilmiştir. 187 vr., 19 str., 190x100, 150x60 mm.

¹⁹¹ 60-367 vr., 25 str., 206x148, 148x76 mm.

¹⁹² 376 vr., 25 str., 215x150, 155x75 mm.

¹⁹³ Eser, h. 1115'de Kıbrıslı Hamza b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. 189 vr., 27 str., 206x144, 163x78 mm.

¹⁹⁴ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 2, 239; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 99; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 423.

¹⁹⁵ Salih Timurtaşî, Hanefî âlimi İbn Âbidin (ö. 1258/1842) tarafından, Haskefi (ö. 1088/1677)'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr* adlı şerhine *Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr* adıyla kaleme aldığı haşiyesinin metni olan *Tenvîrü'l-basâir ve câmi'u'l-bihâr*'ın müellifi Muhammed Timurtaşî (ö. 1006/1598)'nin oğludur.

¹⁹⁶ Timurtâşî el-Gazzî, *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir*, Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 945, vr. 1^b.

¹⁹⁷ Timurtâşî el-Gazzî, *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir*, Süleymaniye Ktp. Murad Molla, nr. 800, vr. 2^a.

¹⁹⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 713.

¹⁹⁹ Muharrem Kılıç, "Timurtaşî, Sâlih b. Muhammed", *DİA*, 41. TDV Yayınları, 2012.

²⁰⁰ Timurtâşî el-Gazzî, *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 713; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 320; Laleli, nr. 945.

Kitâbü Zevâhiri'l-cevâhiri'n-nedâir hâşiyeye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir şeklindeki isimlendirmeden anlaşılmaktadır. Timurtaşî, eserini telif etme gerekçesini şöyle izah etmektedir:

Pek çok kez *el-Eşbâh*'ı gözden geçirme fırsatı bulduğunu, Hanefilerden hiçbir âlimin böyle bir eseri telif edemediğini, İbn Nüceym'in babasının hem hocası hem de şeyhi olduğunu, fıkıh alanındaki çoğu birikimini ondan kazandığını, bazı faydalı tasniflerin yapıldığını ve bazı Hanefî âlimlerin *el-Eşbâh* üzerine haşiyeler yazdıklarını, kendisinin bu haşiyeleri gece gündüz mütalaa ettiğini, dikkatini çeken yerleri toplamaya başladığını belirttikten sonra her ne kadar böyle bir eseri telif ya da tasnif edemezse de bir haşiyeye yazabileceğini, gerekçe olarak da musannifin eserinde gözlerini kapadığı bazı yerleri vuzuha kavuşturmayı, onları beyan etmeyi, mutlak olarak ifade edilen bazı yerleri takyîd etmeyi, bazı yerlere dikkat çekmeyi, kendisine kadar yazılan haşiyelerde yer alan bazı noktalara itiraz etmeyi düşündüğünü ve bu sebeple eserini yazmaya başladığını ve eserini *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir hâşiyeye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak isimlendirdiğini ifade etmektedir.²⁰¹ Eser, *el-Eşbâh*'ın tüm bölümlerini kapsamaktadır.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 713²⁰²; nr. 714; nr. 628-2²⁰³; Hamidiye, nr. 500-2²⁰⁴; Hasan Hüsnü Paşa,

²⁰¹ Timurtâşî el-Gazzî, *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 713, 2^a.

²⁰² Eser, 10 Cemaziyyessânî Salı 1149 tarihinde Mahfuz es-Surûri tarafından istinsah edilmiştir. 322 vr., 21 str., 215x149, 145x80 mm. Başında müellifin terceme-i hâli ve fihristi vardır.

Baş: [1^b]

الحمد لله الذي أرسل وابل غمام المعارف على أرض قلوب كمل الرجال... وبعد فيقول... [2^a] صالح بن محمد عبد الله بن أحمد التمرتاشي الحنفي... قد كثرت مطالعتي للأشبه والنظائر... ورأيت لبعض فضلاء الحنفية حاشية على هذا الكتاب... وسميتها بزواهر الجواهر [2^b] النضائر حاشية على الأشباه والنظائر...

Sonu:[322^a]

nr. 320²⁰⁵; Murad Molla, nr. 800²⁰⁶; Laleli, nr. 945²⁰⁷; Beyazıt Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 1147²⁰⁸; nr. 1148²⁰⁹; nr. 1149.

2.1.7. Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi (ö. 1068/1658)

Hallü'l-İştibâh an 'Akdi'l-Eşbâh (حل الإشتباه عن عقد الأشباه)

Müellif eserin mukaddimesinde isminin Abdülaziz olduğunu, Karaçelebizâde diye bilindiğini, eserine *Hallü'l-İştibâh an akdi'l-Eşbâh* ismini verdiğini belirtmektedir.²¹⁰

Karaçelebizâde²¹¹ mukaddimede verdiği bilgiye göre, eserini yazma gerekçesi olarak *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in muhtasar olduğunu; önemli nadir meseleleri, küllî kâide ve fâideleri kapsadığı için diğer benzerleri gibi dönemin âlimleri arasında önemli bir yere sahip olduğunu; ancak usûl ve fûrû konularında düzen ve tertibinin, bâb ve

وكان الفراغ من تأليفه يوم الجمعة المبارك بعد العصر مظنة استجاب الدعاء من شهر شعبان المبارك من شهر سنة أربعة عشر بعد الألف من الهجرة النبوية... ووافق الفراغ من كتابة هذه النسخة المباركة يوم الثلاثاء المبارك في شهر جمادى الثاني في عشرة من أيامه مضت سنة 1149 على يد أفقر الوري وخادم الفقراء محفوظ السروري غفر الله .

²⁰³ Ferağ kaydından anlaşıldığına göre eserin istinsah edildiği tarih 14 Rebiulevvel Cuma 1118 tarihinde Habibullah b. Nureddîn tarafından Kudüs'te Haseniye Medresesi'nde istinsah edilmiştir. I-278 vr., 21 str., 218x155, 162x100 mm.

²⁰⁴ XIII-172 vr., 27 str., 270x180, 175x110 mm.

²⁰⁵ Eser, h. 1048'de Hasan b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. 326 vr., 21 str, 205x150, 155x90 mm.

²⁰⁶ Eser, h. 1047'de istinsah edilmiştir. 209 vr., 23 str., 205x150, 125x80 mm.

²⁰⁷ 285 vr., 21 str., 207x145, 150x95 mm.

²⁰⁸ Eser, h. 1152'de Hüsnü b. Salih el-Mardinî tarafından istinsah edilmiştir. I+183+II vr., 25 str., 205x147, 160x100 mm.

²⁰⁹ Eser, h. 1134'de Ahmed b. Ali el-Mısrî tarafından istinsah edilmiştir. 194 vr., 210x145, 160x85 mm.

²¹⁰ Karaçelebizâde, *Hallü'l-İştibâh an akdi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 650, vr. 1^b.

²¹¹ Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, 24. TDV Yayınları, 2001. Eser isminde yer alan "... *akdi'l-Eşbâh*" kısmı sehven "... *ukûdi'l-Eşbâh*" olarak yazılmıştır.

fasılların olmadığını, bir konuyu bulabilmek için çok çaba sarfedilmesi gerektiğini, bunun da istenilen istifadeyi elde etmede ciddi sıkıntılar oluşturduğunu; bu sebeplerle arzu edilen bilgiye rahatça ulaşılması için geçerli ve bilinen yöntemleri kullanarak eseri yeniden düzenlediğini belirtmektedir.

Eser, *el-Eşbâh*'ın ikinci ve üçüncü bölümlerinin şerhi ve tertibi şeklindedir. Müellif, mukaddimede beyan ettiği hususlar çerçevesinde *el-Eşbâh*'ı şerh etmektedir. Eserin derkenarında bazen *el-Eşbâh* metnini vererek çerçeve içerisinde açıklama yapmakta; bazen de çerçeve içerisinde metnini vererek derkenarda şerhini yapmaktadır. Eserin şerhine fikhın tertibine bağlı kalarak temizlik, abdest, namaz vb. konularla başlayıp miras konusu ile birinci bölümünü (*el-Eşbâh*'a göre ikinci bölüm); kadın, çocuk, buluş vb. ahkâmı konularını da *el-Eşbâh*'taki tertibe ve içeriğe fazla müdahale etmeden düzenleyerek şerh etmektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshasının bilgisi: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 650.²¹²

2.1.8. Hayreddîn er-Remlî, Ahmed b. Ali el-Uleymî (ö. 1081/1671)

Nüzhetü'n-Nevâzir ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (نزهة النواظر على الأشباه والنظائر)

²¹² Eser, h. 1262'de Ahmed b. Hasan tarafından istinsah edilmiştir. 87 vr., 21 str., 215x135, 149x60 mm.

Baş: [1^b]

بسم الله ... الحمد لله المقدس ذاته الأئني عن ثابتة الأشباه والنظائر ... وبعد فيقول: أضعف عباد الله تعالى ... عبد العزيز المدعو بقره جلبي زاده جعل الله الهدى زاده، لما رأيت المختصر الموسوم بالأشباه والنظائر دائرا بين علماء العصر... أردت أن أرتبه على أسلوب معتبر مرغوب تسهيلا لكل طالب... فشرعت فيه متوكلاً على فضل الله ... أن أسميه بعد ختامه بحل الإشتباه [2^a] عن عقد الأشباه...

Sonu:[87^a]

المسائل المبينة على الغلط... فإنه يدفع الغلام إليهما فيكون قيمته بينهما. الحمد لله على الإتمام ... قد وقع الفراغ على يد عبد الفقير السيد أحمد بن حسن الخرسوروي غفر له ولوالديه، لسنة اثنين وستين ومائتين وألف هجرية، من له العز والشرف.

Eserin²¹³ yazma nüshasının zahriye sayfasında “*Nüzhetü'n-nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*” in müellifi Filistin Remlî Müftüsü Hayreddîn” ibaresi mevcuttur. Eserin mukaddime sayfasında 113^b, Hayreddîn er-Remlî'nin oğlu Necmeddîn eserin ortaya çıkarılmasını şöyle ifade etmektedir: “Babamın kitaplarını karıştırırken İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ına kendi eliyle yazmış olduğu haşiyeyi bulduğumda, onun müşkil meseleleri izah ettiğini, sorunları çözdüğünü, birbirine benzeyenleri ayırttığını (el-fark), ayrışan meseleleri bir araya getirdiğini (el-cem'), hafî olanı celî kıyas ile ortaya çıkardığını görünce bu notları bir araya getirmeyi düşündüğünü ve ona da *Nüzhetü'n-nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve 'n-nezâir* ismini verdiğini kaydetmektedir.”²¹⁴

er-Remlî, haşiyesinde ilk üç bölüme, yani kavâid, dâbit, fark ve cem' bölümlerine geniş yer vermekle birlikte, eserin son sayfalarına doğru diğer bölümlere de birer sayfa yer vererek eserin tamamının şerhini yapmıştır.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaların bilgileri: Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, nr. 513-2.²¹⁵

²¹³ Ali Pekcan, “Remlî, Hayreddîn b. Ahmed”, *DİA*, 34. TDV Yayınları, 2007.

²¹⁴ Hayredin er-Remlî, *Nüzhetü'n-nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, nr. 513-2, vr. 113^b.

²¹⁵ Eser, 22 Safer 1012 Salı günü Halil b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. 113-173 vr., 23 str., 205x145, 153x85 mm.

Baş: [113^b]

بِسْمِ اللَّهِ... الحمد لله الذي من على من يشاء من بريته بفقته دقائق العلوم... وبعد؛ فيقول العبد الفقير إلى الله تعالى... نجم الدين بن خير الدين، لما وجدت الكتابات المفيدة، والمباحث الحميدة التي أثبتتها والدي شيخ الإسلام وعلامته الأنام، بخطه على هوامش الكتاب الموسوم بالأشباه والنظائر... للشيخ زين الدين بن نجيم... وسميتها: نزهة النواظر على الأشباه والنظائر...

Sonu:[173^b]

وكان الفراغ من كتابة هذه النسخة الميمونة المباركة إن شاء الله تعالى على يد أفقر العباد... عبده خليل بن علي الحسيني نسبا، الحنفي مذهبا، القادري طريقته ومشربا، الرملي بلدا وموطنا، غفر الله تعالى ذنوبه...

2.1.9. Pîrîzâde, İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed (ö. 1099/1687)

Umdetü Zevî'l-Basâir li-Halli Mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-Nezâir

(عمدة ذوي البصائر لحل مهمات الأشباه والنظائر)

Tezimizin konusu olan bu eser²¹⁶ hakkında detaylı açıklamalar üçüncü bölümde yer almaktadır. Ancak burada şunu ifade edebiliriz ki, eser h. 1082 senesinde telif edilmiş olup *el-Eşbâh*'ın bir, iki ve üçüncü bölümlerinin haşiyesidir. Eserin mukaddime kısmında eserin ve müellifin adı zikredilmekte, haşiyenin yazılma gerekçeleri üzerinde durulmaktadır.

2.1.10. el-Hamevî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 1098/1687)

Ğamzu uyûni'l-Basâ'ir alâ Mehâsini'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir

(غمز عيون البصائر على محاسن الأشباه والنظائر)

Müellif, ²¹⁷ eserini 11 Ramazan 1097'de, yani vefatından bir sene önce telif ettiğini ferağ kaydında belirtmektedir. Eser, *el-Eşbâh*'ın bütün bölümlerinin yani *el-fennü'l-evvel*'den *el-fennü's-sâbi*'in sonuna kadar olan bölümlerin şerhidir.

Eser, İstanbul Matbaatü'l-Âmire'de h. 1290'da; Leknev'de 1284, 1294 ve 1317'de basılmıştır. Ayrıca Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye'de 1985'de yeni baskısıyla dört cilt halinde basılmıştır. Eserin müellif nüshasının Süleymani Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 742'de olduğu belirtilmektedir.²¹⁸

²¹⁶ Tahsin Özcan, "Pîrîzâde İbrâhim", *DİA*, 34. TDV Yayınları, 2007.

²¹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1, 239; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 164-168; Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn*, 2, 147.

²¹⁸ Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, 15. TDV Yayınları, 1997.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaların bilgileri: Nuruosmaniye Ktp., nr. 1444²¹⁹; Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 253-1²²⁰; nr. 252²²¹; Çelebi Abdullah, nr. 106²²²; Kılıç Ali Paşa, nr. 475²²³; Yeni Cami, nr. 396²²⁴; Yozgat, nr. 271²²⁵; Esad Efendi, nr. 667²²⁶; Fatih, nr. 1669²²⁷; Hamidiye, nr. 463²²⁸; nr. 527²²⁹; Hamidiye, nr.

²¹⁹ Eser, 29 Ramazan 1116'da istinsah edilmiştir. 335 vr., 277x182, 186x105 mm. Eserin başında 5 vr. halinde fihrist vardır.

Baş: [1^b]

لك الحمد يا من تنزهت ذاته عن الاشتباه والنظائر وتاهت في بيدااء كنه صفاته سائلة العقول والبصائر ... وبعد؛ فإن كتاب الأشباه والنظائر لأفضل المتأخرين مولانا زين الدين بن نجيم الحنفي كتاب لم تكنحل عين الزمان...

Sonu: [335^b]

قال ذلك وكتبه مؤلفه السيد أحمد بن محمد الحنفي الحموي ... وكان الفراغ من تعليق هذه النسخة يوم الأحد المبارك تاسع عشري رمضان المعظم من شهر، سنته ألف ومائة وستة عشر.

²²⁰ Eser, h. 1247'de Küçük Süleymanzâde Ahmed Raşid tarafından istinsah edilmiştir. 1-129 vr., 27 str., 240x150, 166x70 mm.

²²¹ 230 vr., 29 str., 215x145, 166x87 mm. Eser *el-fennü's-sâlis* ile başlayıp *el-Fennü's-sâbi*'in sonuna kadar devam etmektedir. Hamevî şerhi 128^b varakta bitmektedir. 129^b ile *Câmi'u'l-fusûleyn* üzerine Hayreddîn er-Remlî'nin haşiyesi başlamakta ve 219^a'da bitmektedir. Yine Hayreddîn er-Remlî tarafından kaleme alınan 220^a - 228^b arasında yer alan *Risâle el-Fevzü ve'l-Ğanemü fi meseleti's-şerîf mine'l-Ümmi* adlı risalesi bulunmaktadır.

²²² Eser, h. 1159'da istinsah edilmiştir. 445 vr., 23 str., 215x160, 165x95 mm.

²²³ Eser, h. 1135'de Emir İbrahim b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. 393 vr., 31 str., 238x182, 168x97 mm.

²²⁴ Eser, h. 1106'da istinsah edilmiştir. 459 vr., 25 str., 255x170, 200x90 mm.

²²⁵ Eser, Nahibezâde es-Seyyid Muahmmmed tarafından istinsah edilmiştir. 436 vr., 27 str., 313x205, 211x104 mm. Eserin başında 4 varak fihrist bulunmaktadır.

²²⁶ Eser, Muharrem 1170'de Ali el-Ezherî eş-Şâfiî tarafından istinsah edilmiştir. 671 vr., 25 str., 217x164, 165x107 mm.

²²⁷ Eser, h. 1098'de istinsah edilmiştir. 546 vr., 25 str., 201x145, 160x86 mm.

526²³⁰; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 440²³¹; Reisülkütab, nr. 316²³²; Şehid Ali Paşa, nr. 741²³³; Şehid Ali Paşa, nr. 742²³⁴; nr. 793²³⁵; Amcazâde Hüseyin, nr. 216²³⁶; Carullah, nr. 652; Mihrasah Sultan, nr. 114²³⁷; Laleli, nr. 948²³⁸; nr. 950²³⁹; Manisa Akhisar Zeynelzâde, nr. 467²⁴⁰; Bursa İnebey Ktp., Ulucami, nr. 1353²⁴¹; Ragıp Paşa, nr. 466²⁴²; nr. 467²⁴³; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 3411-2²⁴⁴; Edirne

²²⁸ Eser, h. 1121'de Yûsuf b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. 326 vr., 33 str., 280x170, 215x100 mm.

²²⁹ Eser, h. 1118'de istinsah edilmiştir. 712 vr., 51 str., 390x270, 250x150 mm.

²³⁰ 394 vr., 51 str., 390x270, 250x150 mm.

²³¹ Eser, h. 1109'da istinsah edilmiştir. 464 vr., 25 str., 205x154, 138x85 mm.

²³² Eser, h. 1149'da Ömer b. Salih tarafından istinsah edilmiştir. IV+264+III vr., 41 str., 208x145, 167x78 mm. Eserin başında 4 varak fihrist bulunmaktadır. Eserin sonunda 4 varak halinde *terceme-i müellif* bulunmaktadır.

²³³ Eser, h. 1197'de Abdullah b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. 450 vr., 25 str., 211x148, 147x85 mm.

²³⁴ Eserin ferağ kaydında istinsah bilgileri mevcut değildir. Sadece “h. 1097'de eserin müellifi Hamevî tarafından yazılmıştır” notu ile tamamlanmaktadır. Bu sebeple müellif nüshası olduğu belirtilmektedir. Ancak eserin başka hiçbir yerinde müellif nüshası olduğuna dair bir karine bulunmamaktadır. Eserin başında 6 varak halinde detaylı fihrist bulunmaktadır. 431 vr., 23 str., 222x170, 179x120 mm.

²³⁵ Eser Fettah b. Yûsuf tarafından istinsah edilmiştir. 417 vr., 27 str., 249x176, 173x100 mm.

²³⁶ Eser, h. 1108'de Ahmed el-Hanefî tarafından istinsah edilmiştir. 462 vr., 29 str., 256x176, 187x104 mm.

²³⁷ Eser, h. 1108'de Ramazan tarafından istinsah edilmiştir. 340 vr., 310x2106, 220x130 mm.

²³⁸ Eser, h. 1126'da istinsah edilmiştir. 247 vr., 43 str., 323x185, 234x105 mm.

²³⁹ Eser, h. 1159'da istinsah edilmiştir. 260 vr., 21 str., 213x153, 162x96 mm.

²⁴⁰ Eser, h. 1106'da Abdulfettah b. Yûsuf tarafından istinsah edilmiştir. 389 vr., 29 str., 242x150, 165x82 mm.

²⁴¹ Eser, h. 1129'da istinsah edilmiştir. 558 vr., 23 str., 207x155, 164x100 mm.

²⁴² Eser, h. 1113'de istinsah edilmiştir. 4+404 vr., 23 str., 220x127, 156x95 mm.

Selimiye Ktp., nr. 174²⁴⁵; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 324²⁴⁶; Atıf Efendi Ktp., nr. 772²⁴⁷; Kayseri Ktp., Raşid Efendi, nr. 238²⁴⁸; Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1609²⁴⁹.

2.1.11. en-Nablusî, Abdulğânî b. İsmail ed-Dımaşkî (ö. 1143/1730)

Keşfü'l-Hatâir 'ani'l- Eşbâh ve'n-Nezâir (كشف الخطائر عن الأشباه والنظائر)

Nablusî, eserini kaleme almasının sebeplerini sıralarken *el-Eşbâh*'ın mükemmel bir kitap olduğunu, ince manaları keşfedecek ve gizli kalmış yönlerini açığa çıkaracak çok az sayıda mezhep öğretisine vâkif olan kimselerin haşiyeleri dışında bir şerhin olmadığını gözlemlediğini; kendisinden bir şerh yazılması talebi karşısında -1136 senesinde- şerhini yazmaya başladığını ve ona *Keşfü'l-hatâir ani'l- Eşbâh ve'n-nezâir* ismini verdiğini belirtmektedir.²⁵⁰ Nablusî, *el-Eşbâh*'ın ilk bölümü olan *el-Kavâidü'l-küllîye* bölümünde yer alan altı temel kâidenin ilk üçünün şerhini ancak tamamlayabilmiş, dördüncü kâideyi ise المشقة تجلب التيسير ömrü kâfi gelmediği için tamamlayamamıştır. Nablusî'nin, *el-Eşbâh* metnini kelime kelime açıklaması, detaylara girmesi, sözlük anlamlarına yer vermesi, alıntı yaptığı kaynakların isimlerini zikretmesi, yeri geldiğinde âyet ve hadislerden delil göstermesi sebebiyle eserinin tam bir şerh özelliği taşıdığını söyleyebiliriz.

el-Kavâid ve *el-Eşbâh* türüne ait eserler hakkında literatür bilgileri veren biyografi kaynakları ile fikhın bu disiplinine ait makale, tez ve kitap yazarların bazıları Nablusî'nin *el-Eşbâh* üzerine *Keşfü'l-hatâir*'den başka *Şerhu'l-Eşbâh* isminde başka

²⁴³ Eser, h. 1160'da Ahmed b. Muhammed b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. 3+210 vr., 35 str., 217x167, 190x120 mm.

²⁴⁴ Eser, h. 1290'de istinsah edilmiştir. 330 vr..

²⁴⁵ Eser, h. 1117'de istinsah edilmiştir. 1036 vr., 25 str., 153x210, 193x152 mm.

²⁴⁶ Eser, h. 1142'de Muhammed Abdülmütî tarafından istinsah edilmiştir. 788 vr., 21 str., 210x150, 145x82 mm.

²⁴⁷ Eser, 572 varaktan oluşmaktadır.

²⁴⁸ 340 vr., 306x2050, 210x115 mm.

²⁴⁹ 331 vr., 33 str., 220x145, 175x90 mm.

²⁵⁰ Nâblusî, *Keşfü'l-Hatâir 'ani'l- Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 724, vr. 3^a.

bir şerhinden de bahsetmektedirler. Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu Nablusî'ye atfedilen bu eserin yazma nüshasını incelediğimizde *Şerhu'l-Eşbâh* olarak zikredilen eserin *Keşfü'l-hatâir* olduğunu yani aynı eser olduğunu tespit ettik.²⁵¹ Böyle bir isimlendirmenin gerekçesi ile ilgili olarak eserin yazma nüshalarında zahriye sayfalarında yer alan isimlendirmede “el-Eşbâh üzerine yapılan şerh” anlamında bir kısaltma olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim Veliyyüddîn Efendi nr. 1150'de durum bahsettiğimiz şekildedir. Eğer araştırmacı eserin mukaddimesini okumadan sadece zahriye kısmı ile iktifa edecek olursa böyle bir yanlış düşmesi muhtemeldir.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 724²⁵².

2.1.12. el-Kırşehrî, Muhammed b. Veli b. Resûl (ö. 1165/1752)

Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (شرح الأشباه والنظائر)

Biyografi kaynaklarında ve eserin yazma nüshalarında eserin adı ile ilgili farklı isimlendirmeler kaydedilmektedir. Kehhâle ve Bağdâdî, eserin adını *İbrâzü'd-damâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak zikrederken,²⁵³ Bursalı ise eserin ismini zikretmeden

²⁵¹ Eserin yazma nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 1150.

²⁵² 160 vr., 23 str., 242x150, 168x85 mm. Eserin sonu eksiktir.

Baş: [1^b]

الحمد لله المنزه عن الأشباه والنظائر أزلًا وأبدًا، الذي بحر كرمه الرائق على كثر كرمه الفائق لم يمنع منه أبدًا..

Sonu :[160^b]

(واستحباب) بالرفع أيضًا، وهو ما يثاب بفعله ولا يلام على تركه؛ يقال: استحب زيد الشيء مثل أحبه، وأحبه استحسنة، (القرعة) يقال: تقارع القوم واقترعوا والاسم القرعة، وأقرعت بينهم إقراعًا للقرعة على شيء. ذكره في المصباح.

²⁵³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3, 672; Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn*, 2, 11; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2, 328. Aynı hatanın tekrarı için bkz. Ferhat Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, *DİA*, 23. TDV Yayınları, 2001.

fıkıh alanında *el-Eşbâh* üzerine bir şerhinin olduğunu belirtmektedir.²⁵⁴ Eserin bazı yazma nüshalarında ise adı *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* şeklinde zikredilmektedir.²⁵⁵

Eser, *el-Eşbâh*'ın tamamının şerhi değildir. Sadece ilk üç bölümü olan *el-Fennü'l-evvel*(*el-Kavâid*), *el-Fennü's-sânî*(*el-Fevâid*) ile *el-Fennü's-sâlis*(*el-Cem' ve'l-Fark*)'ten de *el-cem'* bölümünün tamamı ile *el-Fark*'tan sadece bir farkın şerhidir. Tek kitap halinde iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birinci cilt *kavâid-i külliye* bölümünü 1^b-148^b, ikinci cilt ise *el-Fevâid* bölümü ile *el-cem'* kısmını 149^a-408^a içermektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, nr. 844²⁵⁶; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 367²⁵⁷; nr. 367M²⁵⁸; Hamidiye, nr. 502²⁵⁹; Beyazıt

²⁵⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 237.

²⁵⁵ Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, nr. 844.

²⁵⁶ Eserin ismi *Şerhu Eşbâh ve'n-nezâir li-Muhammed Efendî el-Müftî*'dir. Müellifi Muhammed b. Velî b. Rasûl el-Kırşehrî el-İzmîrî'dir. Eser 422 vr., 1^a sayfasında *terceme-i müellif* bölümü mevcuttur. 2^a sayfasında *el-Eşbâh* üzerine yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

Başı: [1^b]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ، یَا مَنْ تَنْزَهَتْ ذَاتُهُ، وَتَجَلَّبَ صِفَاتُهُ، ... وَبَعْدَ؛ فِیْقُولُ الْفَقِیْرُ إِلَى اللّٰهِ الْغَنِیِّ مُحَمَّدُ بْنُ وَلِیِّ بْنِ رَسُولِ الْقَرَشَهْرِیِّ نَزِیْلِ اِزْمِیْرِ ...

Sonu: [408^a]

... لَا یَجُوزُ الصَّلٰوةُ، وَبِهَذَا الْوَجْهَ وَإِنْ لَمْ یَخْطُرْ بِالْبَالِ، لَكِنَّ الْفَلْظَ مُسَاعِدٌ لَهُ، تَأْمَلْهُ.

²⁵⁷ Eserin 462^a'daki ferağ kaydına göre, Rebûlevvel çarşamba günü 1177'de Seyyid Muhammed b. İbrahim et-Trablusî tarafından istinsah edilmiştir. 462 vr., 33 str., 305x185, 215x105 mm..

²⁵⁸ Eser, 1272'de istinsah edilmiştir. IV+492 vr., 33 str., 265x170, 200x95 mm.. Eserin başında üç varak halinde detaylı fihris bulunmaktadır.

²⁵⁹ Eserin 417^b'deki ferağ kaydına göre, Muharrem 1177'de Ba'lebek müftîsi Muhammed Hibetullah b. Muhammed b. Yahya et-Tâcî tarafından istinsah edilmiştir. 417 vr., 31 str., 300x190, 215x110 mm.

Devlet Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 1145²⁶⁰; nr. 1146²⁶¹; Manisa İl Halk Ktp., nr. 476/2²⁶²; Manisa Ktp., Akhisar Zeynelzâde, nr. 1779²⁶³; Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 5385²⁶⁴.

2.1.13. Ebussuûd Muhammed b. Ali el-Hüseynî (ö. 1172/1758)

Umdetü'n-Nâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir (عمدة الناظر على الأشباه والنظائر)

Müellif, eserini üç cilt halinde hazırlamıştır. Eserin hazırlanmasında Hamevî, Pîrîzâde ve Gazzî'nin etkileri net bir şekilde görülmektedir. Özellikle mukaddime kısmında Pîrîzâde'nin etkisinin ağır bastığını belirtmek gerekir. Öyle ki, sadece müellif ile kitap isimleri dışında diğer tüm bilgiler birebir aynıdır. Muhammed Ebu's-Su'ûd b. (el-Merhum) Ali el-Hüseynî, kitabın ismi ile ilgili bir iki kelime değişiklik yaparak *Umdetü'n-nâzır ve zahîratü zevî'l-basâir* ismini kaydettikten sonra *Umdetü'n-nâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* ismini verdiğini belirtmektedir. Eserin yazılış gerekçesinde Pîrîzâde'nin gerekçelerinin aynısı görülmektedir.

Eserin birinci cildinin ferağ kaydından 7 Zilkâde 1170 Pazar günü, üçüncü cildin ferağ kaydından ise Recep 1170 pazartesi günü telif ettiği anlaşılmaktadır. Birinci cilt, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümü olan *el-Fennü'l-evvel*'i kapsamaktadır. İkinci cilt, ikinci bölümü olan *el-Fennü'sânî*'den başlayarak bölüm içerisindeki *Kitâbü'l-buyû'a*; üçüncü cilt ise *Kitâbü'l-kefâle*'den başlayarak ikinci bölümün sonuna kadar devam etmektedir. Müellif haşiyesini *el-Eşbâh*'ın yedi bölümünden sadece iki bölümü yani *el-kavâid* olan birinci bölümü ile *el-fevâid* olan ikinci bölümü üzerine yazmıştır.

²⁶⁰ Eser, h. 1142'de Mehmed Erzurumî tarafından istinsah edilmiştir. I+489+I vr., 29 str., 295x190, 195x110 mm.

²⁶¹ Eser, h. 1142'de Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. VIII+355+II vr., 35 str., 355x205, 225x120 mm.

²⁶² III+250^b+III vr., 25 str., 288x185, 194x104 mm. Eserin son kısmı noksandır

²⁶³ I+390+II vr., 33 str., 288x160, 195x93 mm. Müstensihî Hilmi b. Mehmed Ankaravî'dir.

²⁶⁴ Eser, h. 1196'da Feyzullah b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. II+443 vr.; 31 str., 535x195, 230x100 mm..

Eser üzerine tahkik çalışması şeklinde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bu tez eserin tamamını değil, birinci ciltte bulunan *el-kavâid* bölümündeki üçüncü kaidenin, yani “اليقين لا يزول بالشك”ın tahkikinden ibarettir. Bu çalışma Ezher Üniversitesinde Abdülkerim Camus b. Mustafa tarafından yapılmıştır.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 183;²⁶⁵ nr. 184;²⁶⁶ nr. 185.²⁶⁷

2.1.14. Sünbülzâde el-Mar‘aşî, Muhammed (h. ö. 1169/1241 sonrası)

Tevfikü 'l-ilâh fî şerhi fennin mine 'l-Eşbâh

(توفيق الإله في شرح فن من الأشباه)

Yazma nüshalarının mukaddimesinde müellif kendisini tanıırken isminin Muhammed, Sünbülzâde el-Maraşî olarak meşhur olduğunu²⁶⁸ ve yazdığı şerhine *Tevfikü 'l-ilâh fî şerhi fennin mine 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*²⁶⁹ ismini verdiğini kaydetmektedir. Şerhini yazma gerekçesi olarak, “*el-Eşbâh*”ın ibarelerinde kapalılık

²⁶⁵ 339 vr., 25 str., 211x155, 155x90 mm.

Başı: [1^b]

بسم الله... الحمد لله الذي أعلا منار الفقهاء في الأنام، وجعلهم سراجا وهاجا في دجا الظلام ... وبعد؛ فيقول الفقير إلى الله تعالى السيد محمد أبو السعود بن المرحوم السيد علي الحسين الحنفي، لطف الله به، لما كانت الأشباه والنظائر من الكتب... ويحسن أن توسم هذه الكتابة بعمدة الناظر على الأشباه والنظائر..

Sonu (III.cilt: Pertev Paşa, nr. 185): [292^b]

الفن الثاني: وهو فن الفوائد من الأشباه والنظائر، ويتلوه إن شاء الله تعالى الفن الثالث، وهو فن الجمع والفرق... وقد وقع الفراغ من تأليف هذا الجزء الثالث من حاشية الأشباه في يوم الإثنين المبارك من شهر رجب سنة سبعين ومائة وألف من الهجرة النبوية.

²⁶⁶ Eser, 1170'de istinsah edilmiştir. 400 vr., 25 str., 211x155, 275x90 mm.

²⁶⁷ 291 vr., 25 str., 211x155, 155x90 mm.

²⁶⁸ Sünbülzâde Maraşî, *Tevfikü 'l-ilâh fî şerhi fennin mine 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 953, vr. 1^b.

²⁶⁹ Sünbülzâde Maraşî, *Tevfikü 'l-ilâh*, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, nr. 1566, vr. 1^b.

olduğunu, bu sebeple izah ve beyana ihtiyaç duyulduğunu, yeni sorunların ortaya çıktığını ve bunların araştırılıp açıklanması gerektiğini ifade ederek şerh etmeye başladığını ve bunu da birinci bölüm ile sınırlandırdığını” belirtmektedir.²⁷⁰

Sünbülzâde, fikhî konuları yedi bölümde ele alan İbn Nüceym’in *el-Eşbâh*’ının sadece yirmi beş kâidesini kapsayan birinci bölümünü şerh etmiştir. Eser üzerine 2016 senesinde Ahmed Derviş Müezzîn tarafından tahkik çalışması yapılmıştır. Ancak eserin dirase kısmında müellifin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple müellifin hangi Sünbülzâde olduğunu tespit etmek oldukça zorlaşmaktadır.

Sünbülzâde’nin hayatı hakkında detaylı malumat bulunmamakla beraber Süleymaniye Ktp. nr. Hasan Hüsnü Paşa 413 numaralı yazma eserin ferağ kaydında düşülen muammalı tarihte 1231’de eserini yazdığı belirtilmektedir. Laleli nr. 953’teki ferağ kaydının dışında çerçeve içerisinde “Rabûlâhîrin sonlarına doğru 1169 tarihinde tamamlandı” şeklinde bir ibare mevcuttur. Ayrıca Hasan Hüsnü Paşa’daki nüshanın vikaye sayfasında “Sünbülzâde’nin edip olduğu, Hamid ve Abir isimindeki oğullarına ‘el-Eşbâh’ın ibtidasını şerh ettiği kitabın’ intikal ettiği” bilgisi yer almaktadır. Bu bilgilere göre hem edip olması hem de şerh yazacak düzeyde bilgili olması, bu şârihin Sünbülzâde Vehbî Efendi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Vehbî Efendi hem müderrislik hem de kadılık yapmış, ayrıca bazıları tarafından dönemin reîsü’ş-şuarâsı olarak da kabul edilmiştir.²⁷¹

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 413²⁷²; Laleli, nr. 953²⁷³; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1566²⁷⁴.

²⁷⁰ Sünbülzâde Maraşî, *Tevfiku’l-ilâh*, Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 413, vr. 1^b.

²⁷¹ Selim Sırrı Kuru, “Sünbülzâde Vehbî”, *DİA*, 38. TDV Yayınları, 2010.

²⁷² Eser, Müftizâde Mehmed tarafından istinsah edilmiştir. 132 vr., 35 str., 170x305, 85x215mm.

²⁷³ Eser, 1169’da istinsah edilmiştir. 172 vr., 27 str., 250x145;163x85.’dir. Baş tarafında beş varak detaylı fihrist bulunmaktadır.

²⁷⁴ 172 vr., 29 str., 280x157,200x82 mm. Başında takrizler vardır.

Baş: [1^b]

2.1.15. Hibetullah et-Tâcî, Muhammed b. Muhammed (ö. 1224/1809)

et-Tahkîkû'l-Bâhir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir

(التحقيق الباهر شرح الأشباه والنظائر)

Müellif, eserin mukaddimesinde kitabın ismini *et-Tahkîkû'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak isimlendirmekte, kendisini de Muhammed Hibetullah b. Muhammed b. Yahya et-Tâcî olarak zikretmektedir.²⁷⁵

Müellif eserini üç cilt hâlinde hazırlamıştır. *el-Eşbâh* şerhleri içerisinde en kapsamlı şerh olarak kabul edilmektedir. Birinci cilt, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümü, yani *el-kavâidü'l-küllîye olan el-fennü'l-evvel*'ini; ikinci cilt, ikinci bölümü yani *el-fevâid olan el-fennü's-sânî*'yi; üçüncü cilt ise üçüncü bölümden yani *el-cem' ve'l-fark*'tan yedinci bölüme kadar olan kısmı içermektedir. Eser *el-Eşbâh*'ın tamamının şerhidir.

Eser üzerine bir tahkik çalışması yapılmıştır. Bu tez, eserin başından itibaren ilk üç kâidenin yani "لا ثواب إلا بالنية", "الأموار بمقاصدها", ve "اليقين لا يزول بالشك" in tahkikinden ibarettir. Eserin birinci cildinde *el-kavâid* bölümünde yer alan bu kâidelerin tahkiki Müslim b. Behey b. Muhammed el-Fezzî el-Cuhanî tarafından Medine İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesinde 2009-2010 senesinde doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

الحمد لله الذى أنعمنا بهدايته الطريق المستقيم ... وبعد، فيقول الفقير إلى عفو ربه القدير، محمد الشهير بسنبل زاده المرعشى ... لما كان كتاب الأشباه والنظائر للمولى ... زين بن نجيم الحنفى ... كتاباً مرغوباً ... غير أن في عباراته مغلفات ... أردت أن أشرحه ... سميته: توفيق الإله في شرح فن من الأشباه...

Sonu:[159^a]

ويتلوه، أى: النوع الأول، الفن الثانى، وهو فن الفوائد من الفنون السبعة التى اشتملها هذا الكتاب، وهذا آخر ما تيسر لي من شرح الفن الأول ... فالحمد لله على التوفيق ... وأرجو الله أن يجعل شرحي مرغوباً ... ويرزقنى الفوز بحسن الخاتمة عند حلول الأجل والاختتام، آمين.

²⁷⁵ Hibetullah et-Tâcî, *et-Tahkîkû'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 53, vr. 1^{a-b}.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi nr. 53²⁷⁶; nr. 54²⁷⁷; nr. 55²⁷⁸; Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1236-1²⁷⁹.

2.1.16. Süleyman Sırrı Efendi (1851-1930)

Îzâhü'l-Eşbâh (إيضاح الأشباه)

Süleyman Sırrı Efendi'nin²⁸⁰ Arapça ve Türkçe pek çok telif ve terceme eserleri bulunmaktadır. Eserlerinin çoğu neşredilmiş olmasına rağmen henüz basılmamış olanların müellif nüshaları Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi Bölümündedir.

Beş ciltten oluşan *Îzâhü'l-Eşbâh*²⁸¹ adlı eser İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ının açıklama çevirisidir. Süleyman Sırrı Efendi açıklamalarını önce *el-Eşbâh*'ın metnini parantez

²⁷⁶ 325 vr., 35 str., 316x235, 225x115 mm.

Başı: [1^b]

بسم الله... يا من تنزهت عن الأشباه ذاته، وتقدست عن النظائر صفاته... [1^a] وبعد فيقول... محمد هبة الله بن محمد بن يحيى... [1^b] سميته: بالتحقيق الباهر شرح الأشباه والنظائر..

Sonu -üçüncü cilt-:[280^b]

مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة رحمه الله تعالى الجامع للفنون السبعة الفريد.. وكان الفراغ من تأليف في السابع والعشرين من جمادى الآخرة سنة تسع وستين وتسعمائة... تم بحمد الله وعونه وحسن توفيقه... الموافق لثامن عشرين شهر محرم الحرام، افتتاح عام سنة سبع وأربعين ومائتين وألف من هجرته صلى الله عليه وسلم.

²⁷⁷ Eser, 3 Safer 1247'de istinsah edilmiştir. 364 vr., 35 str., 317x230, 221x115 mm.

²⁷⁸ Eser, 18 Muharrem 1247'de istinsah edilmiştir. 280 vr., 25 str., 323x230, 220x113 mm.

²⁷⁹ Eser, h. 1296'da istinsah edilmiştir. 616 vr., 35 str., 313x213, 232x125 mm. Cilt kapaklarında ve mikleplerde II. Abdülhamid'in tuğrası vardır. Eserin bir ve ikinci ciltleri bir arada ciltlenmiştir. H. 1234 tarihli Arif İsmet Zâde'nin nüshasından istinsah edilmiştir.

²⁸⁰ Musa Alak, "Süleyman Sırrı", *DİA*, EK-2. TDV Yayınları, 2016.

²⁸¹ Eser, müellif hattıdır ve Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3963-3967'de kayıtlıdır. Eser 5 cilt hacimli defterden oluşmaktadır. Rika yazı ile yazılmıştır. Birinci cilt, 489 vr., 21 str.; ikinci cilt, 419 vr., 21 str.; üçüncü cilt, 496 vr., 21 str.; dördüncü cilt, 394 vr., 21 str.; beşinci cilt, 500 vr., 21 str.

içerisinde yazıp mesele bir, mesele iki, mesele üç.. diyerek bu başlıklar altında sürdürmektedir. Eserin tamamı incelendiğinde 4896 mesele altında açıklamalı çevirinin tamamlandığı görülmektedir. Mütercim birinci cildin vikaye sayfasına tüm ciltleri kapsayan bir fihrist eklemiştir. Ayrıca beşinci cildin sonuna da detaylı bir fihrist eklediği görülmektedir.

Birinci cilt, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünün başından itibaren üçüncü kâidenin ortalarına kadarlık kısmın izahı olup 925 mesele başlığı altında ele alınmaktadır. İkinci cilt, üçüncü kâideden itibaren dokuzuncu kâidenin yarısına kadarlık kısmının izahı olup 926-1721 arası mesele ele alınmaktadır. Üçüncü cilt, dokuzuncu kâidenin açıklamalarının devamından itibaren el-fennü's-sânînin "kitâbü'l-kefâle" konusuna kadarlık kısmının izahı olup 1722-2736 arası mesele ele alınmaktadır. Dördüncü cilt, kitâbü'l-kefâle konusundan başlayarak "kitâbü'l-vesâyâ" konusunun ortalarına kadarlık kısmın izahı olup 2736-3709 arası mesele ele alınmaktadır. Beşinci cilt, kitâbü'l-vesâyâ ile devam edip *el-Eşbâh*'ın diğer bölümlerini, el-Fennü's-sâlis, râbi', hâmis, sâdis ve sâbi' bölümlerinin tamamının izahı olup 2736-4896 arası mesele ele alınmaktadır. Şerhin ferağ kaydı kısmı İbn Nuceym'in *el-Eşbâh*'ındaki bitiş cümleleri ile tamamlanmaktadır.

2.1.17. el-Kırîmî, Abdülbâkî b. Sa'îd b. Şa'bân (ö. ?/?)

Hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve 'n-Nezâ'ir (حاشية على الأشباه والنظائر)

Eserin²⁸² vikaye sayfasındaki "fıkıhta *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir* üzerine Kırîmî haşiyesidir" yazısı ile mukaddime ve ferâğ kaydındaki bilgilerinden eserin müellifinin Kırımlı Abdülbâkî b. Sa'îd b. Şa'bân olduğu anlaşılmaktadır. Eserin telif edilme gerekçesine mukaddime kısmında çok az yer veren müellif, *el-Eşbâh*'ta sehven bazı hataların olduğunu, mücmel olan noktaları açıklamak istediğini

²⁸² Eser, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp. nr. 1853'te bulunmaktadır. Eser 88 vr., 23 str.

Başı:

بسم الله .. الحمد لله رب العالمين ... أما بعد؛ العبد المفتقر إلى رحمة ربه المقتدر، عبد الباقي بن سعيد، وفق إلى الطريق السديد، أن كتاب الأشباه والنظائر من الفقه الحنفية، أول ما تعلق به نظري، وقضيت منه حق القضاء وطري...

Sonu:

تمت المجموعة والتحريرات، جمعها وحررها الفقير المحتاج إلى ربه الغني عبد الباقي بن سعيد بن شعبان، أسكنهما الله في غرف الجنان، وتلقيهما بحسن القبول والرضوان...

belirtmektedir. Eser üzerine bazı notlar düşerek yazmaya başladığını, sonra bunları bir araya getirip haşiyesini yazmaya karar verdiğini belirtmektedir. Eser hacim olarak diğer haşiyelere göre daha kısa olmasına rağmen *el-Eşbâh*'ın tüm bölümlerini kapsamaktadır. Müellif, İbn Nüceym'in ifadelerini "kavluhu" ile başlatarak kısa açıklamalarla şerh etmektedir.

2.2. Ta'likler

Ta'lik, bir eser üzerinde çalışma yapan âlimin derkenar şeklinde ya da sayfanın alt kısmında müellifin ifadelerini açıklama, tenkit etme, ekleme ve çıkarma yaparak düzenleme şeklindeki notların yer aldığı eserlerdir.²⁸³ Yazma nüshalarına ulaşabildiğimiz *el-Eşbâh*'ın ta'likleri hakkında aşağıda bilgi verilecektir. *Keşfü'z-zünûn*'da İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ı üzerine beş kişinin ta'lik yazdığı ifade edilmekle birlikte²⁸⁴ bu beş nüshanın yazmalarına ulaşamadık.²⁸⁵

2.2.1. İbn Gânim el-Makdisî, Nureddîn Ali b. Muhammed (ö. 1004/1596)

Ta'likatü /Hâşiyetü 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir

(تعليقة/حاشية على الأشباه والنظائر)

Bibliyografya²⁸⁶ ve eserin yazma nüshalarında eserin ismi ile ilgili ta'lik, hâşiyeye olarak farklı kullanımlar mevcuttur. Eserin yazma nüshalarını incelediğimizde bu eserin "Şeyhülislâm eş-Şeyh Ali el-Makdisî'nin kendi hattıyla fıkıh alanında *el-Eşbâh ve'n-nezâir* üzerine yazmış olduğu haşiyesi" olduğu görülmektedir.²⁸⁷

Ali el-Makdisî, eserini yazma gerekçesini belirtmektedir. Laleli bölümü 853 numarada kayıtlı nüshanın 17^a sayfasında; eserin mühim bir risale olduğunu,

²⁸³ Sedat Şensoy, "Ta'likât", *DİA*, 39. TDV Yayınları, 2010.

²⁸⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1, 99.

²⁸⁵ Çivîzâde, Ahîzâde, Kınalızâde, Ebü'l-Meyâmin ve Azmizâde'nin yazmış olduğu ta'likler için bkz. 2.2.6.1-5.

²⁸⁶ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 3, 180-185; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 99; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 750.

²⁸⁷ Ali el-Makdisî, *Hâşiyetü alâ'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 628, vr. 1^b.

araştırma ve incelemeler yaptıktan sonra insaf dairesi içerisinde Sübkî ile Hassâf'ın metinleri arasını tesviye etmeye çalıştığını; *el-Eşbâh*'da izaha ihtiyaç duyulan yerleri açıklamak, vuku bulan hata ve karışıklıklara dikkat çekmek için bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir.

Ali el-Makdisî'nin eserindeki yöntemi *el-Eşbâh*'ın yedi bölümünü kapsayacak şekilde birbirine karışmış meseleleri “kavluhû” sözüyle ele alması, “ekûlu” ile başlayarak gerekli açıklamaları, tashihleri yapması ve görüşlerinin kaynağını zikrederek bir başka meseleye geçmesi şeklindedir.

Ali el-Makdisî'nin yazmış olduğu bu kısa haşiye/ta'lika, 1290'da İstanbul Matbaa-i Âmire'de Hamevî'nin *el-Eşbâh* üzerine yazdığı iki cilt halinde basılan *Gamzu Uyûni'l-basâir* adlı şerhinin birinci cildinin sonunda yer almaktadır.²⁸⁸

Yazma eser nüshalarının zahriye kısımlarında eserin adına ilişkin şerh/hâşiye olarak isimlendirmeler bulunmaktadır.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 628-1²⁸⁹; Hamidiye, nr. 500-1²⁹⁰; Şehid Ali Paşa, nr. 744-2²⁹¹; Yeni Cami, nr. 1182-16²⁹²; Laleli, nr. 853-1²⁹³; Konya Bölge Yazma Eserler, nr. 9435-1²⁹⁴.

²⁸⁸ Cengiz Kallek, “İbn Gânim, Nureddîn”, *DİA*, 19. TDV Yayınları, 1999.

²⁸⁹ 1-18 vr., 21 str., 218x155, 162x100 mm. Eserde ferağ kaydı bulunmamaktadır. Ancak bunun akabinde ikinci eserin aynı kalem ve hatla yazılmış olması ikisinin de müstensihinin aynı olma ihtimalini artırmaktadır. Burada da ikinci eserin sonunda ferağ kaydı bilgileri aktarılmıştır. Ali el-Makdisî'nin haşiyesi 1^b-18^b arasında yer almaktadır. Eserin başında fihrist bulunmaktadır.

Başı: [1^b]

بسم الله... الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله .. أما بعد فهذا ما وجد في نسخة المرحوم مولانا شيخ الإسلام والمسلمين الشيخ علي المقدسي رضى الله تعالى عنه من الحواشي على الأشباه والنظائر الفقهية بخطه الشريف ...

Sonu: [18^b]

كتاب الطلاق، قوله: والإبراء إلى آخره .. والإبراء سهو. ففي فروق المحبوبي: ولو لئن المرأة حتى قالت: أبرأتك من المهر لا يبرأ. والله أعلم.

2.2.2. İbn Âbidîn, Muhammed b. Ömer (ö. 1252/1836)

Nüzhetü'n-Nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (نزهة النواظر على الأشباه والنظائر)

İbn Âbidîn'in talebesi Muhammed b. Hasan el-Baytâr tarafından hocasının kitap üzerindeki notlarının derlenmesiyle meydana getirilmiştir.²⁹⁵ Kitap Muhammed Mutî' el-Hâfız'ın tahkikiyle *el-Eşbâh* ile birlikte 1403/1983'te Dımaşk'ta Dârü'l-Fikr tarafından neşredilmiştir. Yazma eser nüshasında derkenar şeklinde notlar halinde haşiye yer almaktadır.²⁹⁶ Eser *el-Eşbâh*'ın tamamını kapsamaktadır.

2.3. Tertûbler

Fürû-i fıkıh kitaplarında konuların tertibi genelde 'kitâbü't-tahâre' ile başlayıp 'kitâbü'l-ferâiz' ile tamamlanmaktadır. Böylece her bir mesele ilgili olduğu konu başlığı altında ele alınmakta ve gerekli açıklamalar yapılmaktadır. Bundan dolayı fürû-i fıkıh eserlerinde meselelerin nerelerde yer aldığını tespit etmek oldukça kolaydır. Ancak eşbâh ve nezâir türü kitaplarda yer alan meseleler belli bir fikhî bâb başlığı altında değil, bağlı oldukları kâideler altında ele alındığından *el-Eşbâh*

²⁹⁰ Eser içerisinde iki haşiye vardır. 1^a-12^b arası Ali el-Makdisî'nin haşiyesidir. 1^a-12^b vr., 27 str., 270x180, 175x105 mm. Sonrasındaki şerh ise, Salih Timurtaşî'nin *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseridir. Eser 13^a-172^b arasında yer almaktadır.

²⁹¹ 65-87 vr., 19 str., 195x111, 132x55 mm.

²⁹² Eser, h. 1047'de istinsah edilmiştir. 107-117 vr., 25 str., 210x150, 160x100 mm.

²⁹³ Eser içerisinde iki haşiye vardır. 1^a -17^a varaklar Ali el-Makdisî'nin ta'likatıdır. 1^b-13^b vr., 19 str., 202x150, 162x78mm. Zahriyye sayfasında kapak ismi olarak *Hâşiye Eşbâh li-ş-şeyh Ali el-Makdisî* yazmaktadır. Sonrasında iki varak halinde *Risâle fî meseleti'l-vakf 'ale'l-evlâd* mevcuttur. Daha sonra İbn Habîb el-Gazî'nin *Tenvîrü'l-Basâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* şerhi bulunmaktadır. Bu şerhin müellif hattı olduğu zahriyye kısmında yer almaktadır. 1^b-13^b vr., 19 str., 202x150, 162x78mm. Zahriye sayfasında kapak ismi olarak *Hâşiye Eşbâh li-ş-şeyh Ali el-Makdisî* yazısı bulunmaktadır.

²⁹⁴ 1-16 vr., 21 str., 210x140, 150x95mm. [1^a] sayfasında fihrist yer almaktadır. Bu eserde kitabın adı *Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-nazâir l'ibni'n-Nüceym* olarak yer almaktadır.

²⁹⁵ Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA*, 19. TDV Yayınları, 1999.

²⁹⁶ Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, nr. 513-2.

kitaplarında bir konuyu araştırmak, tespit etmeye çalışmak oldukça zordur. Mesela, temel kll kidelerin yer aldığı bölümlerde bir kidenin açıklamasında fikhın bütün konuları ile ilgili örneklere yer verilirken, ekseri kll kidelerde fikhın çoğu konularına ait örnekler zikredilmekte, dbit olan kidelerde ise fikhın sadece bir konusu ile ilgili örnekler ele alınmaktadır. Bundan dolayı, *el-Eşbh ve 'n-nezir*'deki bilgilere daha hızlı ulaşmak ve ondan daha çok istifade etmek için fr-i fikh kitaplarının konu tertibine yani fikh bblara göre İbn Nüceym'in *el-Eşbh*'ı yeniden düzenlenmiş ve tertip edilmiştir.

Kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan tertblerin içerikleri, müellif ve eser isimleri bibliyografya eserleriyle karşılaştırma yapılarak tespit edilmeye çalışılmış, mevcut hatalara işaret edilmiş ve düzeltilmiştir. Bu araştırmamızda beş adet tertibe ulaşmış bulunmaktayız.

2.3.1. Ali el-Müderris İzmir (. ?)

İbrz'd-damir f tertbi'l-Eşbh ve 'n-nezir

(İبراز الضمائر في ترتيب الأشباه والنظائر)

Ali el-Müderris'in eserinin²⁹⁷ mukaddimesinde yer alan açıklamalarından; İbn Nüceym'in *el-Eşbh ve 'n-nezir*'inin muhtasar olması, fr konuları kapsamakta eşi benzeri bulunmaması, tertibinin alışılmış fikh kitaplarının uslne göre farklı olması gibi sebeplerle eseri bilinen yöntemlere göre yeniden düzenlemeyi istediği, bu

²⁹⁷ III+272 vr., 23 str., 207x116, 145x60 mm.. 1 ve 2. sayfalarda fihrist bulunmaktadır.

Başı: [1^b]

بسم الله... الحمد لله الذي أبرز شعائر الشرع بتمييز الأشباه والنظائر.. وبعد، فيقول العبد الفقير علي المدرس بإزمير... إنَّ المختصر المسمى بالأشباه والنظائر، لزين الدين بن إبراهيم بن محمد الشهير بابن نُجيم المصري.. كتاب بديع... وسميته بإبراز الضمائر في ترتيب الأشباه والنظائر

Sonu: [272^a]

فالمسئلة تصح من ثمانية وأربعين، وهذا آخر ما أوردهنا من ترتيب الأشباه والنظائر في الفقه على مذهب الإمام الأعظم...

şekilde istifadenin daha faydalı olacağı, ismini de *İbrâzü'd-damâir fî tertîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak belirlediği anlaşılmaktadır.²⁹⁸

Ali el-Müderriş, *el-Eşbâh*'ın tüm konularını fikhin tertibine uygun yani *kitâbü't-tahâre* ile başlayıp *kitâbü'l-ferâiz* ile bitirmektedir. Konuları ve kâideleri ilgili fikhî bâblar altında ele alarak izah etmek suretiyle *el-Eşbâh*'ın güzel bir tertîbini hazırlamıştır. Mesela, taharet konusunda “içtihat içtihad ile nakzolunmaz” kâidesini ele alarak, kaplardaki sulardan bir tanesini araştırma sonrasında galib-i zan ile temiz olduğuna kanaat getirip kullansa ve diğerini terk etse sonra bu zannı değişse, diğer kaptaki suyu kullanamayacağını, bilakis teyemmüm etmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁹⁹

Ali el-Müderriş ile Muhammed b. Resûl el-Kırşehrî bibliyografya kitaplarında karıştırılmakta, tek kişi gibi gösterilmektedir. *İbrâzü'd-damâir* biyografi ve yazma eserlere ait bazı kataloglarda Muhammed b. Velî b. Resûl el-Kırşehrî'ye nispet edildiği görülmektedir.³⁰⁰ Bu nispetin Muhammed b. Velî'nin *el-Eşbâh* üzerine yazdığı şerhi sebebiyle olduğu düşünülebilir. Ancak bu şerh ile Ali el-Müderriş'in tertibinin içeriği birbirinden farklıdır. Bu eserlerin birbirine karıştırılmasının sebebi, her iki müellifin İzmir'li ve *el-Eşbâh* üzerine şerh ve tertîblerinin olması hemen akla gelmektedir. Ancak, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Koleksiyonu 541 numarada kayıtlı olan *İbrâzü'd-damâir fî tertîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli yazma eserin içeriği incelendiğinde, eserin sadece İbn Nuceym'in *el-Eşbâh*'ının tertibinden ibaret olduğu, herhangi bir şerh özelliği taşımadığı anlaşılmaktadır. Bursalı'nın “Muhammed b. Velî el-Kırşehrî İzmirî'nin fıkıh alanında *el-Eşbâh* üzerine bir şerh yazdığı ve Rodos Kütüphanesinde yazma halinde bulunduğu”³⁰¹ şeklindeki ifadeleri eserin yazma nüshalarının izini sürmemize ve bu yanlış anlaşılmanın tashih edilmesine yardımcı olmuştur. Yine onun eserinin mukaddimesinde³⁰² kitabına bir isim vermemiş olması

²⁹⁸ Ali İzmîrî, *İbrâzü'd-damâir fî tertîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 541, III^b.

²⁹⁹ Ali İzmîrî, *İbrâzü'd-damâir*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 541, 7^a.

³⁰⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3, 672; Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn*, 2, 11; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2, 328.

³⁰¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 237.

³⁰² Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, nr. 367M; nr. 367; Hamidiye, nr. 502.

bu hatanın devam etmesine zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Nitekim bu gerekçelerden dolayı İslâm Ansiklopedisinde “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed” maddesinin yazımında aynı hataya düşülmüş, *İbrâzü'd-damâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* Muhammed b. Velî b. Resûl el-Kırşehrî İzmîrî'ye nispet edilmiştir.³⁰³

2.3.2. Celeb Muslihüddîn, Mustafa b. Hayreddîn er-Rûmî (ö. 1025/1616)

el- 'İkdü 'n-Nazîm fî Tertîbi 'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir (العقد النظيم في ترتيب الأشباه والنظائر)

Celeb Muslihüddîn'in *el-Eşbâh*'ın ikinci bölümü olan *el-fennü's-sânî*'yi memzuc olarak şerh ettiğini, kitabına *Tenvîrü 'l-ezhân ve 'd-damâir* ismini verdiğini daha önce ifade etmiştik. Kâtib Çelebî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, İbn Nüceym *Kenz*'i tertip ettiği gibi Celeb Muslihüddîn de el-Fennü's-Sânî'yi bâblarına göre tertip etmiş ve bu tertibe de *el- 'İkdü 'n-nazîm* adını vermiştir.³⁰⁴ Eserin yazma nüshası³⁰⁵ üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda Kâtib Çelebî'nin belirttiği gibi ikinci bölümü değil, el-fennü'l-evvel'i, yani birinci bölümü fikhın tertibine göre düzenlediğini, ilgili kâideleri bu tertibin içerisinde izah ettiğini tespit ettik.

Celeb Muslihüddîn eserinin mukaddimesinde³⁰⁶ *el-Eşbâh*'ı övdükten sonra konuların fikhın bâblara göre tasnif edilmemesinin zorluğundan bahsetmekte ve bunu aşmak için birinci bölümü fikhın tertibine göre yeniden düzenlediğini, böylece talebelere ve kavâide yönelenlere kolaylık sağladığını, eserine *el- 'İkdü 'n-nazîm* ismini verdiğini

³⁰³ Ferhat Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, DİA, 23. TDV Yayınları, 2001.

³⁰⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfü 'z-zunûn*, 1, 99; Bağdatlı, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, 2, 439.

³⁰⁵ III+272 vr., 23 str., 207x116, 145x60 mm.. 1 ve 2. sayfalarda fihrist bulunmaktadır.

Baş: [1^b]

بِسْمِ اللَّهِ... الحمد لله الذي أبرز شعائر الشرع بتمييز الأشباه والنظائر.. وبعد، فيقول العبد الفقير علي المدرس بإزمير... إنَّ

المختصر المُسمى بالأشباه والنظائر، لزين الدين بن إبراهيم بن محمد الشهير بابن نُجيم المصر... وسميته بإبراز

الضمائر في ترتيب الأشباه والنظائر

Sonu: [272^a]

فالمسئلة تصح من ثمانية وأربعين، وهذا آخر ما أوردناه من ترتيب الأشباه والنظائر في الفقه على مذهب الإمام الأعظم.

³⁰⁶ Celeb Muslihüddîn, *el-Akdü 'n-nazîm*, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu nr. 336, vr. 1^b.

ifade etmektedir. Ferağ kaydında müellifi Celeb Muslihüddîn tarafından 27 Ramazan 1023 tarihinde Perşembe günü eserin telif edildiği belirtilmektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshasının bilgisi: Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu nr. 336.³⁰⁷

2.3.3. Hîş Halil, Muhammed er-Rûmî el-Kalembekî (ö. 1001/1592)

Tertîbü'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hâdî Şerî'a (ترتيب الأشباه والنظائر: هادي شريعة)

Müellifin ismi ile ilgili biyografi kaynakları ve eserin yazma nüshalarında birbiriyle çelişen farklı isimlendirmeler mevcuttur. Kâtib Çelebî, müellifin adını “es-Sûfî” adıyla meşhur olan Mevlana Muhammed olarak verirken,³⁰⁸ eserin yazma nüshalarında “Hîş Halil” adıyla meşhur Mevlana Muhammed olarak zikredilmektedir.³⁰⁹ Hîş Halil’in *el-Eşbâh* üzerine yapmış olduğu, ismine *Hâdî şerî'a* dediği bir tertibi mevcuttur.³¹⁰

Tertibini iki kısımda ele alan müellif, *el-kısmü'l-evveli* usûl ve vesileler, *el-kısmü's-sânî* de fûrû ve meseleler etrafında toplamıştır. Birinci kısmı *el-fennü'l-evvel* ve *el-fennü's-sânî* olarak iki kategoriye ayırmış; *el-fennü'l-evveli* yedi bâb, *el-fennü's-sânî* de yedi fasıl üzere tertip etmiştir. *el-Fennü'l-evvelin* altı babında temel altı kâideyi ve bu kâidelerin açıklaması şeklinde olan diğer alt kâideleri; yedinci bâbında ise kalan on dokuz kâideyi toplamıştır. Bu kısım İbn Nuceym’in *el-Eşbah*’ındaki *el-fennü'l-*

³⁰⁷ I+305 vr., 25 str., 206x148, 148x76 mm.. 1-59 vr. *el-Akdü'n-nazîm*; 60-305 vr. *Tenvîrü'l-ezhân ve'd-damâir*.

Baş: [1^b]

بسم الله... الحمد لله المنزه ذاته عن الأشباه والنظائر المقدس عن إدراك.. وسميته بعد انتظامه بالعقد النظيم..

Sonu: [59^b]

وقد وقع الفراغ من ترتيب هذه النسخة الشريفة الميمونة المرتبة على يد مرتبها مصطفى بن خير الدين عفا عنهما ملك يوم

الدين يوم الثلاثاء السابع عشرين شهر رمضان المبارك الواقع سنة ثلث وعشرين وألف من الهجرة النبوية

³⁰⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 99-100.

³⁰⁹ Hîş Halil, *Tertîbü'l-Eşbâh*, Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, nr. 251, vr. 1^b.

³¹⁰ Hîş Halil, *Tertîbü'l-Eşbâh*, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, nr. 89, vr. 2^a.

evvele tekabül etmektedir. *el-Fennü's-sâninin* altı faslında ahkâm konularını, -ki bu *el-Eşbâh'ta el-cem'* kısmına tekabül etmektedir- yedinci faslında ise el-fevâid konularını toplamıştır ki bu *el-Eşbâh'ta el-fark* kısmına tekabül etmektedir. Fürû ve mesele etrafında topladığı *el-kismü's-sânîde*, fıkıh kitapların tasnifleri doğrultusunda fikhî bâblar altında konuları toplamış, *kitabü't-tahâre* ile başlayıp *kitâbü'l-vasâya* ile bitirmiştir.

Hîş Halil, Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed'in (ö. 995/1587) hizmetinde yirmi yıldan fazla bulunduğunu ve kendisinden ilmî meseleler öğrendiğini, derin fikhî meseleleri ihraz ettiğini belirttikten sonra Çivizâde'nin işaretiyle *el-Fetâvâtü'l-Hâniyye*'nin meselelerini tertip ettiğini, Bostan Efendizâde diye meşhur Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin de hizmetinde on yıl kadar bulunduğunu, zâhir ve bâtın ilimlerde kendisinden istifade ettiğini belirtmektedir.³¹¹

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 251;³¹² Râgıp Paşa, nr. 456;³¹³ Çelebi Abdullah, nr. 89;³¹⁴ Fatih, nr. 1511;³¹⁵ nr. 1512;³¹⁶ Kılıç Ali Paşa, nr. 329;³¹⁷ İzmir, nr. 152.³¹⁸

³¹¹ Hîş Halil, *Tertîbü'l-Eşbâh*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa, nr. 329, vr. 1^b.

³¹² Eser, 1091 senesi Safer ayında pazartesi günü öğleden önce istinsah edilmiştir. 266 vr., 25 str., 215x140, 155x70mm.

Baş: [2^b]

الله الحمد على إنارة عوالم قلوبنا بأنوار شمس الإيمان ... وبعد فلما طال ... من ترتيب كتاب الأشباه ليحصل على خفاياه
الإنباه ... سميته هادي شريعة بتسميته..

Sonu: [265^a]

وقيل سبب ذلك أنه لما رأى في كتب محمد مكررات وتطويلات خلصها وحذفت مكررها؛ فرأى محمد في منامه. فقال: لم
فعلت هذا بكتبي؟ فقال: لأن في الفقهاء كسالى، فحذفت المكرر، وذكرت المقرر شهيراً، فغضب. وكان الفراغ من
تأليفه في السابع والعشرين من جمادى الآخرة سنة تسع وستين وتسعمائة.

³¹³ 228 vr., 21 str., 211x151, 140x75mm.

³¹⁴ Eser, Osman b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. 258 vr., 19 str., 210x150, 145x71mm.

2.3.4. Abdullah Ahdî, İbnü'l-Kâdî Ali b. el-Hüseyn es-Sinobî (ö. 1050?/1641?)

Tertîbü'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (ترتيب الأشباه والنظائر)

Biyografi kaynaklarında es-Sinobî hakkındaki bilgilere doğrudan ulaşamamaktayız. Bursalı Mehmed Tahir, İlyas Sinobî isimli bir âlimden söz ederken satır arasında Abdullah Ahdî hakkında “Fıkıhtan *ed-Dürrü'l-Mensûr* müellifi, Sultan İbrahim'in [saltanat yılları h. 1050-1058] muasırı Abdullah Ahdî b. el-Kâdî Ali es-Sinobî” bilgisini vermektedir.³¹⁹

Eserin, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye koleksiyonu 1410 numarada³²⁰ kayıtlı yazma nüshasının 1^a sayfasındaki bilgiye göre müellifin ismi “Sinop şehrinde meskûn olan İbnü'l-Kâdî Ali b. el-Hüseyn”dir. Ayrıca nüshanın fihrist sayfasında

³¹⁵ Eser, Zilhicce 1022'de Muhammed b. Yakup tarafından istinsah edilmiştir. 258 vr., 19 str., 210x150, 145x71mm.

³¹⁶ Eser, Nimetzâde tarafından istinsah edilmiştir. 214 vr., 21 str., 265x148, 185x89mm.

³¹⁷ Eser, h, 1090 tarihinde Ramazan ayı kadir gecesinde Ahmed b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. VI+214+III vr., 19 str., 202x120, 138x63mm. Eserin baş kısmında altı sayfa detaylı fihrist mevcuttur.

³¹⁸ Eser, Rebûlâhir 1055 tarihinde istinsah edilmiştir. 109 varak, 31, 330x200, 240x110mm. Eserin baş kısmında iki sayfa detaylı fihrist mevcuttur.

³¹⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 222.

³²⁰ Eser, Ramazan 1051'de Mustafa b. Muhammed el-Balıkesirî tarafından istinsah edilmiştir. VI+219 vr., 21 str., 209x131, 137x73 mm. Dört varak fihrist mevcuttur. Fihrist sayfasında “Abdullah Ahdî es-Sinobî hattı ile tertip edilmiştir” yazısı mevcuttur. Eserin nüsha kaydı için bkz. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 1410.

Başı: [1^b]

الحمد لمن يتعين لا إلى أحاديث العدل والإحسان... [1^a] كالعبد الضعيف... إبن القاضي علي بن الحسين الساكن بمدينة سينوب... وأراد أن يصرف عمره الباقي بعد يوم الأحد هو الخامس الخامس من الثالث الثالث من النصف الأول من الشهر الثالث من النصف الأول من العام الرابع والأربعين بعد الألف...

Sonu: [219^b]

وكان الفراغ من تأليفه في السابع والعشرين من جمادى الثاني سنة تسع وستين وتسعمائة...

“Abdullah Ahdî es-Sinobî hattı ile tertip edilmiştir” notu da müellifin mevsûkiyetini teyit etmektedir. Abdullah Ahdî, *el-Eşbâh*’ı bir hazineye benzeterek içerisindeki bilgiye ulaşmak istendiğinde bunun çok zor olduğunu, konu başlıkları (fikhî bâblara göre) olmadan hangi konunun nerede bulunabileceğinin tespit edilememesinin istifadeyi zorlaştırdığını, bu zorluğu gidermek için eseri fikhî bâblara göre tertip etmeye başladığını ifade edip eserini muammalı bir tarih³²¹ ile bitirmektedir.

Abdullah Ahdî’nin tertip ettiği eserinde *el-Eşbâh*’ın bütün konuları yer almaktadır. Ancak tertibin yapıldığı kısımlar *el-Eşbâh*’ın bir ve ikinci bölümlerini kapsamakta, diğer bölümlerinde ise herhangi bir tasarrufta bulunmadan eserine doğrudan almaktadır. Birinci ve ikinci bölümleri fikhî bâblara göre tertip eden müellif her bir başlığı iki kere kullanmakta, bir ve ikinci bölümlerdeki ilgili konuları bunlar altında ele almaktadır. Mesela, tahare konusu başlığı altında önce *el-Eşbâh*’ın birinci bölümünde yer alan bütün kâidelerin tahare konusu ile ilgili açıklama ve örneklerini bir araya getirip zikretmekte,³²² sonra ikinci kez kullandığı tahare başlığı³²³ altında *el-Eşbâh*’ın ikinci bölümünde yer alan tahare konusuna yer vermektedir. Sonra sırasıyla salât, zekât, hacc vb. fikhî bâblarını iki kere başlıklandırıp her birini önce *el-Eşbâh*’ın birinci bölümünden sonra da ikinci bölümünden örnekler vermektedir.

2.3.5. Muhammed Ebü’l-Feth el-Hanefî (ö. 1294/1877)

İthâfû’l-Ebsâr ve’l-Basâir bi-Tebvîbi’l-Eşbâh ve’n-Nezâ’ir

(إتحاف الأبصار والبصائر بتبويب الأشباه والنظائر)

Ebü’l-Feth, *el-Eşbâh*’ın konu ve içerik olarak pek çok önemli meseleleri kapsadığını, alanında eşi benzeri bulunmadığını, ancak konu ve meselelere ulaşmak istendiğinde

³²¹ Buna göre eser, يوم الأحد هو الخامس من الثالث من الثالث من الشهر الأول من الأول من الشهر الثالث من النصف

15 Rebûlevvel Pazar 1044 tarihinde telif edilmiştir.

³²² Abdullah Ahdî es-Sinobî, *Tertîbü’l-Eşbâh ve’n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 1410, vr. 7^a.

³²³ Abdullah Ahdî es-Sinobî, *Tertîbü’l-Eşbâh ve’n-nezâir*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 1410, vr. 15^a.

bunun çok zor olduğunu, ziyadesiyle istifade edilebilmesi için eserin tertip edilmesi gerektiğini vurguladıktan sonra eseri tertip etmeye başlamaktadır.

Ebü'l-Feth'in tertibini incelediğimizde, onun *el-Eşbâh*'ın ikinci bölümü olan *el-fevâid* içerisindeki konu tertibi üzerine yani fikhî bâblara göre tasnifini yaptığını, *el-Eşbâh*'ın tüm bölümlerini kimi zaman özetleme yaparak bir araya getirdiğini görmekteyiz. Ancak bu tertibi yaparken herhangi bir açıklama, izah, tenkit yapmamaktadır. *Kitâbü't-tahâre* ile başlayıp *kitâbü'l-ferâiz* ile tertibini bitirmektedir. Mesela, tahâret konusunu ele alırken *el-Eşbâh*'ın ikinci bölümündeki *Kitâbü't-tahâre* kısmını aynen eserine aldıktan sonra, birinci bölüm olan *el-kavâid* kısmından konu ile ilgili kâideleri örnekleri ile birlikte alarak konuyu bir bütün halinde ortaya koymaktadır.

Eser, 1275'de telif edilmiş ve 1289'da İskenderiyye'de el-Matbaatü'l-Vataniyye'de basılmıştır.³²⁴ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi Mehmet Sefayihî nr. 324.

2.4. Risâleler

el-Eşbâh'ta yer alan bazı konuların zorluğu; bazı kâideler altında yer alan fûrû-i fıkha ait örneklerin birbirine karıştırılması; bazı istisnalara dikkat çekilmesi ve bazı örnekleri tartışmaya açarak detaylandırma ihtiyacı duyulması gibi gerekçelerle tek bir konu, örnek ya da istisna etrafında meselelerin risale formatında ele alınması ve açıklanması şeklinde yazılan eserlerdir. Bu alanda yazılan risalelerin matbu ve yazma nüshaları tespitlerimize göre beş adet olup aşağıda tanıtılmıştır.

³²⁴ Eser, h. 1289'da istinsah edilmiş olup 538 sayfadan oluşmaktadır.

Baş: [1]

بسم الله ... الحمد لله ذي الفضل العميم، الهادى من يشاء إلى صراط مستقيم، ... أما بعد، فيقول المرتجى لطف ربه الحنفى، محمد أبو الفتح الحنفى، لما كان كتاب الأشباه والنظائر تأليف العلامة الشيخ زين بن نجيم ... أردت جمعها في الفن الثاني ... وسميته إتحاف الأبصار والبصائر بتبويب كتاب الأشباه والنظائر...

Sonu:[538]

المسائل المبنية على الغلط... الحمد لله على الإتمام ... قد وقع الفراغ على يد عبد الفقير السيد أحمد بن حسن (الخرسوروي) غفر له ولوالديه لسنة اثنين وستين ومائتين وألف هجرية، من له العز والشرف..

2.4.1. el-Hamevî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1098/1686)

Risâle fî Beyâni Takrîri İbâreti Veka 'at fi 'l-Eşbâhi fi 'l-Muhâdiri ve 's-Sicillât

(رسالة في بيان تقرير عبارة وقعت في الأشباه في المحاضر والسجلات)

Eser, 1290'da İstanbul Matbaâ-i Âmire'de Hamevî'nin *el-Eşbâh* üzerine yazdığı *Gamzu Uyûni'l-basâir* adlı şerhinin birinci cildinin sonunda risale şeklinde bir varak³²⁵ halinde yer almaktadır.

İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ını *Hulâsa* gibi eserlerden istifade ederek veciz bir şekilde oluşturmuş olması, eserinin anlaşılmasını zorlaştırmış, pek çok soruların cevapsız kalmasına sebep olmuştur. Mesela hâkimin verdiği kararların kaydedilmesi, yazıya geçirilmesi, beş adet kayıt yapılması; delillerinin yazılması/yazılmaması, şahitlik ve bazı muamelelerin feshedilmesi konusu özelinde Hamevî, meseleye yaklaşım tarzını ortaya koyarak ibaredeki kapalılığı ve zorluğu gidermeye çalışmaktadır.

2.4.2. el-Berzencî, Muhammed b. Resûl el-Hüseynî (ö. 1103/1691)

Îkâzu 'l-inbâh li-fehmi 'l-iştibâhi 'l-vâki ' l'ibni Nüceym fî 'l-Eşbâh

(إيقاظ الإنباه لفهم الإشتباه الواقع لابن نجيم في الأشباه)

Eser,³²⁶ altı sayfa olarak bir mecmua içerisinde risâle formatında kaleme alınmıştır. Berzencî bu eserinde, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümün ikinci kısmında yer alan on beşinci kâideyi açıklamaktadır. İbn Nüceym'in مَنْ اسْتَعْجَلَ الشَّيْءَ قَبْلَ أَوَانِهِ غَوِقَ بِحُزْمَانِهِ من استعجل الشيء قبل أوانه غوقب بحزمانه kâidesi altında fürû meselelere ait vermiş olduğu örneklerde birbirine karıştırılmış

³²⁵ Başı:

بسم الله ... الحمد لله حق حمده، والصلاة والسلام على رسوله... وبعد؛ فقد قال في كتاب الأشباه والنظائر ... ما نصه:
القاضي إذا حكم في شيء وكتب السجل يجعل كل ذي حجة على حجته وخمس من السجلات ...

Sonu:

هذا ما ظهر بعد كمال التدبر والنظر، والله يقول الحق وهو يهدي السبيل، وهو حسبي ونعم الوكيل. قال: المؤلف... وفعل ذلك بجميع المسلمين.

³²⁶ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2, 303; Bağdatlı, *Îzâhü'l-meknûn*, 1, 159.

bazı meselelere Berzencî tarafından dikkat çekilmekte, kaynaklardan örnek verilerek açıklamalar yapılmaktadır.

Biyografi kaynakları eserin ismini farklı telaffuzlarla ifade etmektedirler. Mesela, *Îzâhü'l-meknûn* eserin ismini *Îkâzu zevî'l-inbâi li-fehmi'l-iştibâhi'l-vâki' libni Nüceym fi'l-Eşbâh* olarak kaydederken,³²⁷ *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de *Îkâzu zevî'l-intibâh li-fehmi'l-iştibâhi'l-vâki' libni Nüceym fi'l-Eşbâh* olarak geçmektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi, nr. 2154.³²⁸

2.4.3. en-Nablusî, Abdulgânî b. İsmail ed-Dımaşkî (ö. 1143/1730)

Sür'atü'l-intibâh li-mes'eleti'l-Eşbâh (سرعة الإنتباه لمسئلة الأشباه)

Eser,³²⁹ risâle formatında kaleme alınmış bir kâidenin açıklaması şeklindedir. Nablusî, bu eserinde *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünde yer alan kâideler kısmının sonundaki *على الأغراض لا على الألفاظ مبنية على الأيمان* kâidesinin açıklamasını yapmaktadır. Nablusî, yeminler konusunda lafızlara göre hüküm verileceğini, maksatlara riayet edilmeyeceğini çeşitli kaynaklara atıfta bulunarak örneklerle izah etmektedir. Bazı istisna durumlarında lafızlardaki ifadelerle göre hüküm vermenin geçersiz olacağını ifade etmektedir.

³²⁷ Bağdatlı, *Îzâhü'l-meknûn*, 1, 159.

³²⁸ Eser, 166 vr.. Eserin içerisinde pek çok mecmua mevcuttur. 83-85 vr. arası *Îkâzu'l-inbâh li-fehmi'l-iştibâhi'l-vâki' li'bni Nüceym fi'l-Eşbâh*'tır.

Başı:

بسم الله ... سبحان من لا رب سواه ، والله أكبر والحمد لله، ولا إله الا الله ...ويعد؛ فهذا إيقاظ الإنباه لفهم الإشتباه الواقع لابن نجيم في الأشباه، قال رحمه الله ...

Sonu:

قال المؤلف سلم الله تعالى سوده في صوفه سادس محرم الحرم مفتح عام اثنتين ومائة وألف ... أبو عبد الله محمد بن رسول البرزنجي الحسيني المدني، عفى الله عنه ...

³²⁹ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 952; Bağdatlı, *Îzâhü'l-meknûn*, 2, 13.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshasının bilgisi: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3607-26³³⁰.

2.4.4. İbn Âbidîn, Muhammed b. Ömer (ö. 1252/1836)

(رفع الإشتباه عن عبارة الأشباه) *Raf'ü'l-iştibâh an 'ibâratil-Eşbâh*

İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in ikinci bölümünde *Kitâbü's-siyer* başlığı altında *bâbu'r-ridde* konusunun sonunda yer alan "Peygamberlerin nübüvvet dönemlerinde ve öncesinde masum olmadıklarını söylemek, nasları reddetmek olduğu için kâfir olunacağı" ile ilgili meseleyi ele alan İbn Âbidîn, diğer şerh ve haşiyelerden alıntılar yaparak farklı soruları da gündeme getirerek bir çözüm üretmektedir. Ayrıca kelimelerin görüşlerine de yer veren İbn Âbidîn, avâm-havâs ayrımını ve cehaletin itikadî konularda geçerli olup olmayacağı meselesine de değinerek sekiz sayfada konuyu tartışmaya açmaktadır. Bu kısım *Mecmû'atü resâilî İbn Âbidîn*'de on dördüncü risale olarak yayınlanmıştır.³³¹

2.4.5. İlyâszâde, Hatîb Hayreddîn (ö. 1290/1873)

(رفع الإشتباه عن كلام الأشباه) *Raf'u'l-İştibâh an Kelâmi'l-Eşbâh*

³³⁰ Eser, 339 varaktan oluşan bir mecmuadadır, onlarca risale bulunmaktadır. 217-221 vr.. 23 str., 202x154, 155x80 mm.

Başı: [217^b]

بسم ... الحمد لوليه، والصلوة على نبيه. أما بعد فيقول الفقير عبد الغني النابلسي _سامحه الله تعالى بلفظه_ هذه رسالة كتبتها عبارة وقعت في كتاب الأشباه والنظائر الفقهية للعلامة ابن نجيم الحنفي رحمه الله تعالى، وسميتها: سرعة الإنتباه لمسئلة الاشباه...

Sonu:[221^b]

لو قلنا بالإستثناء فليكن لهذا الفرع وحده لا لبقية الفروع المذكورة كما في عبارته السابقة، فإنه قال هنا: إلا في مسائل، بصيغة الجمع، وأقله ثلاثة، ولم يقل إلا في مسألة. فتأمل. والله أعلم وأحكم. وصلى الله على خير خلقه محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

³³¹ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâil*, 1, 306-313.

Eser, Hamevî'nin *el-Eşbâh* üzerine yazdığı ve iki cilt halinde 1290'da İstanbul Matbaa-i Âmire'de basılan *Gamzu Uyûni 'l-basâir* adlı şerhin birinci cildinin sonunda bir varak³³² halinde yer almaktadır.

Müellif, *el-Eşbâh*'ta on üçüncü kâide olarak zikredilen قول إلى ساكت قول kâidesinin açıklamasında örneklerden bazılarının (-ki, İbn Nüceym burada 35 örnek zikretmektedir-) diğerlerinden ayrılmasını ve bu kâidenin istisnası olarak ele alınmasını vurgulamaktadır.³³³

2.5. Manzume

el-Eşbâh'ın birinci bölümünde yer alan kâideler, ezberlenmesi kolay olsun diye şiir formatında ele alınarak nazım haline getirilmiştir. Hamevî'nin, *el-Ukûdü 'l-hassân fî Kavâidi mezhebi 'n-Nû 'mân* adlı eseri bu türde telif edenlerdendir.

el-Hamevî, Ahmed b. Muhammed Mekkî (ö. 1098/1686)

el-'Ukûdü 'l-Hisân fî Kavâidi Mezhebi 'n-Nû 'mân

(العقود الحسان في قواعد مذهب النعمان)

Hamevî, eserinde iki manzumeye yer vermiştir. Bunlardan ilki *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünde yer alan kâideleri 43 beyitte manzum hale getirmiştir. Bunlardan ilk on dört kâidede İbn Nüceym'e övgüler bulunmakta, Hanefî mezhebinde esas olan kâidelerin derlenmesine ve *el-Eşbâh* altında bir araya getirilmesine vurgu yapmaktadır. Altı kâidenin yer aldığı kâvâid-i külliyyenin birinci bölümü 5 beyitte, on dokuz kâidenin yer aldığı ikinci bölümü 21 beyitte ele alınmakta, salât ve selâmın yer aldığı 3 beyit ile ilk manzume sona erdirilmektedir.

³³² Başı:

بسم الله ... وما توفيق إلا بالله، عليه توكلت وإليه أنيب، الحمد لله ثم الحمد لله وأشهد ... وبعد؛ فهذا إذا الإلتباه رفع الإشتباه عن كلام الأشباه، قال رحمه الله في القاعدة الثالثة عشر: لا ينسب إلى ساكت قول...

Sonu:

إذا رأى الأجنبي يبيع ورأى المشتري يتصرف فيه فإن لم يعلم فلا إشكال أصلاً، وبالله التوفيق وهو حسبي ونعم الرقيق
وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.

³³³ Hamevî, *Gamzü uyûni 'l-basâir*, 1, 244.

Hamevî, ayrıca Hanefî mezhebinde mesâilü'l-kütüb olan zâhiru'r-rivâye, nâdiru'r-rivâye, fetâvâ ve vâkı'ât türü eserleri de 15 beyitte manzum hale getirmiş, “fâide” başlığı altında kısaca bu eserleri tanıtmıştır.

Eserin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshasının bilgisi: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 362.³³⁴

2.6. Biyografi Kaynaklarında İsimleri Yer Alan Eserler

el-Eşbâh üzerine yapılan şerh, haşiye, ta'lik, tertîb ve risâle formatındaki çalışmalara başta bibliyografya ve kavâid alanında yazılan eserler olmak üzere kütüphane katalog taramaları ile ulaşmaya çalıştık. Tespit ettiğimiz bu otuz eserin matbu/yazma nüshalarına ulaşıp detaylı bir şekilde tetkik ettik. Ancak, yazma nüshalarına ulaşamadığımız eserleri bibliyografya ve tabakat kitaplarındaki bilgileri referans vererek bu başlık altında toplamayı uygun gördük. Böylece *el-Eşbâh* üzerine yapılan çalışmalar kırk dördü bulmaktadır.

2.6.1. Çivizâde, Muhammed b. Muhammed (ö. 995/1586)

Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir: (تعليقة على الأشباه والنظائر)³³⁵

2.6.2. Ahîzâde, Abdulhalim b. Muhammed er-Rûmî (ö. 1013/1604)

Hâşiye/Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve 'n-Nezâ'ir: (حاشية/تعليقة على الأشباه والنظائر)

Keşfü'z-zünûn'da Ahîzâde'nin *el-Eşbâh* üzerine yazmış olduğu eserinin bir ta'lik olduğu, *Hediyyetü'l-Ârifîn* ve *A'lâm*'da *Keşfü'z-zünûn*'dan alıntı yaparak bir ta'lik

³³⁴ Eser, Bedreddîn eş-Şuhâvî'nin *et-Tırâzü'l-müzheb fî kavâ'idi'l-mezheb* adlı eseriyle birlikte, 12^a-14^b varakları arasında yer almaktadır.

Başı:

يقول من نظم در السلك الحسنی أحمد بن مكي
أحق ما زينت به الطروس وشرفت حقا به النفوس

Sonu:

.. من مفتاح السعادة للعلامة طاش كبري زاده في ترجمة الإمام أبي مطيع الحكم بن عبد الله بن سلمة بن عبد الرحمن
الفاضي الفقيه إنتهى.

³³⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1, 99. Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, “Çivizâde Mehmed Efendi”, *DİA*, 8. TDV Yayınları, 1993.

yazdığı, *Osmanlı Müellifleri*'nde ise *el-Eşbâh* üzerine bir haşiyesi olduğu belirtilmektedir.³³⁶

Eserin yazma nüshasını incelediğimizde müellifinin ve eserin ismini tespit edemedik. Ancak kütüphane katalog taramasında eserin Ahîzâde'ye ait olduğu belirtilmektedir.³³⁷ Müellif şerhe ilk sayfadan itibaren başlamakta, eserin bir mukaddimesi bulunmamaktadır. Bu sebeple eserin kim tarafından yazıldığını, eserin ismi ve yazılış amacını tespit edemedik. Diğer koleksiyonda ise³³⁸ müellif ismi katalogda zikredilmezken içeriğin birebir aynı olduğunu, son kısmının eksik olduğunu ve el-cem'den sonra el-furûk kısmının tamamına yakınının tamamlanmış olduğunu tespit ettik. Konya yazma nüshasında ise eserin tamamının eksiksiz olduğu görülmektedir. Buna göre eser *el-Eşbâh*'ın tamamının haşiyesidir.

Eserde müellif ve eserin isminin zikredilmemiş olması Ahîzâde'ye nispetini zorlaştırmaktadır. Diğer şerh ve haşiyelerle yaptığımız içerik karşılaştırması neticesinde eserin Hamevî şerhi olduğunu tespit ettik. Her ne kadar bu eser hamd ile başlasa da aslında Hamevî'nin üçüncü sayfasındaki 'elhamdü' kelimesinin açıklamasına denk geldiğini gördük. Daha sonra Konya nüshasının tam olması sebebiyle ferağ kaydındaki bilgilere müracaat ederek eserin 1097'de Hamevî tarafından telif edildiği bilgisine ulaştık. Yani, nüshaların eksik olması, mukaddime ve ferağ kayıtlarının bulunmaması, sadece katalog bilgilerine müracaat ile eser hakkında kanaat belirtmenin bizleri yanılgıya götüreceği muhakkaktır.

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 897³³⁹; Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1237³⁴⁰; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, nr. 1127³⁴¹.

³³⁶ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 2, 319-322; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 99; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 504; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 228. Ayrıca bkz. Hasan Ergin, "Ahîzâde Abdülhalim Efendi", *DİA*, 1. TDV Yayınları, 1988.

³³⁷ Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1237.

³³⁸ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 897.

³³⁹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 897. 248 vr., 31 str., 220x163, 187x107 mm.

³⁴⁰ 109 vr., 33 str., 300x195, 210x115 mm.

2.6.3. Kınalızâde, Ali b. Emrullah (ö. 998/1589)

Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: (تعليقة على الأشباه والنظائر)³⁴²

2.6.4. Ebü'l-Meyâmin, Mustafa b. Ali el-Kostantinî (ö. 1015/1606)

Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: (تعليقة على الأشباه والنظائر)³⁴³

2.6.5. Azmîzâde Hâletî, Mustafa b. Muhammed (ö. 1040/1631)

Ta'lika 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: (تعليقة على الأشباه والنظائر)³⁴⁴

2.6.6. el-Erdebîlî, İshak b. Ahmed (ö. 1055/1645)

Risâle 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: (رسالة على الأشباه والنظائر)³⁴⁵

2.6.7. İbn Kazîb Elbân, Abdullah b. Muhammed el-Halebî (ö. 1096/1684)

Nazmu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: (نظم الأشباه والنظائر)³⁴⁶

2.6.8. el-Küfeyrî, Muhammed b. Ömer b. Abdülkadir (ö. 1130/1717)

Keşfu's-Serâir 'ani'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: (كشف السرائر عن الأشباه والنظائر)³⁴⁷

Başı: [1^b]

بسم الله ... قوله: الحمد لله، أخبار صيغة إنشاء معنى ولا محذور في عدم... قوله: على ما أنعم، قيل: إن كانت جملة الحمد خبرية، فينبغي أن يتعلق قوله على ما أنعم بأحد ثلاثة أمور...

Sonu: [109^b]

وأفاد المصنف بالبسملة الثانية الأمر من الفتنة ... تم الفن الثالث من الأحكام وشرع الفن الجمع والفروق بعون الله تعالى.

³⁴¹ 269 vr., 29 str., 270x150, 195x90 mm.

³⁴² Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1, 99.

³⁴³ A.g.e., 1, 99; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 439.

³⁴⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1, 99. Azmîzâde'nin pek çok şerh, haşiye ve ta'likâtı olduğu, fıkha ait birkaç örnek zikredilmesine rağmen mevcut eserin ismi zikredilmemiştir. Bkz. Haluk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", *DİA*, 4. TDV Yayınları, 1991.

³⁴⁵ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 202.

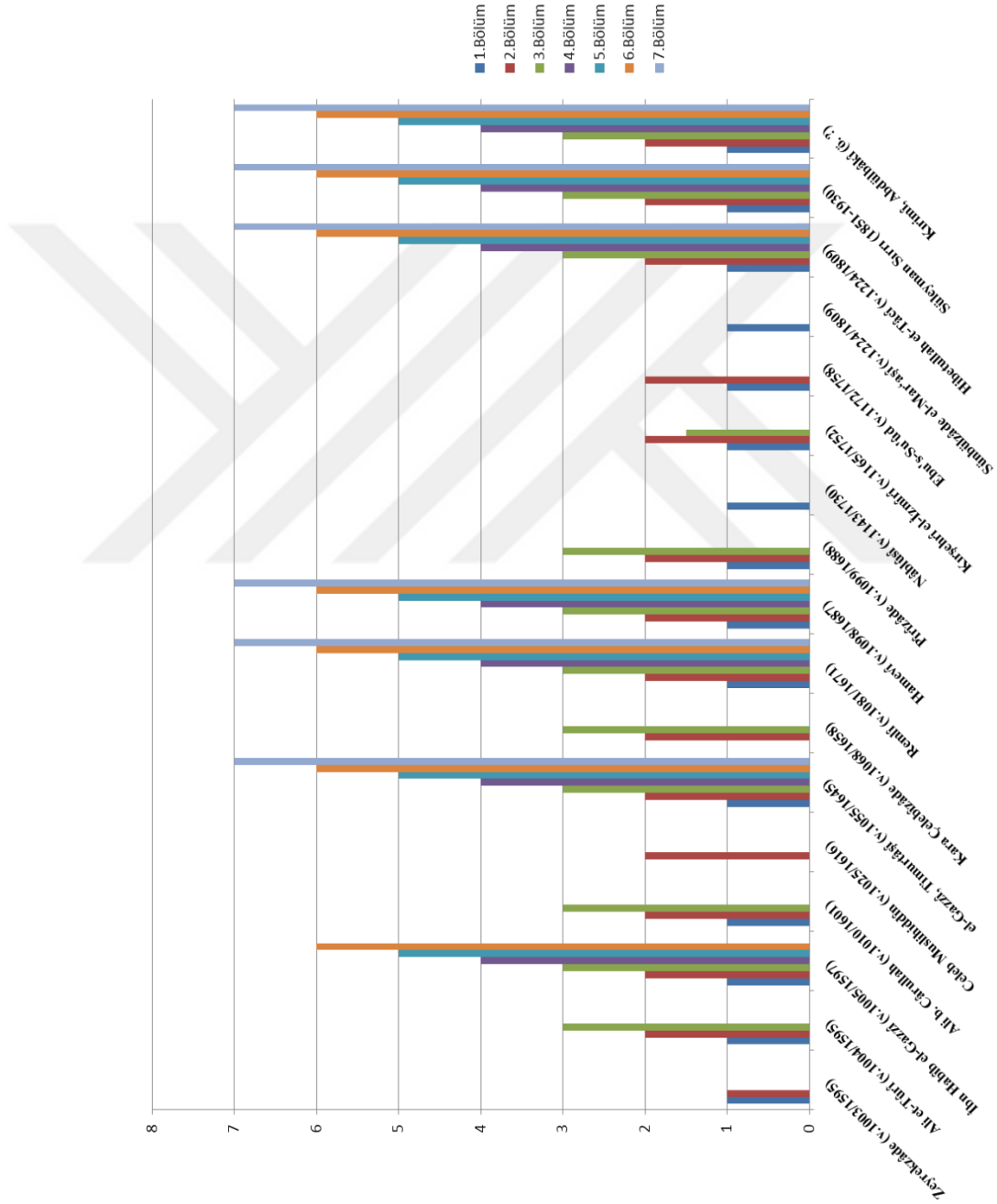
³⁴⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3, 71; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1: 478.

açıklayıcı herhangi bir bilgi zikretmemektedir. Sadece yazma halinde olduğunu ve eserin adını belirtmektedir.

2.6.14. Muhammed b. Hâlid el-Ensârî (ö. 1364/1945).

Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir: (شرح الأشباه والنظائر)³⁵³

Şekil 2.1: *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* Üzerine Yapılan Şerh ve Haşiyelerin Bölümler Açısından Analizi

³⁵³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6, 112; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3, 272.

Tablo 2.2: *el-Eşhâb ve'n-Nezâir* Üzerine Yapılan Çalışmalar

SN	TÜR	MÜELLİF ADI	VEFAT(H.)	TEZ	BASIM	KİTAP ADI	EL-EŞBÂH'IN BÖLÜMLER
1	Ta'lik	Çivîzâde	995			تعليقة على الأشباه والنظائر	
2	Ta'lik	K. malîzâde Ali	998			تعليقة على الأشباه والنظائر	
3	Terfih	Hîş Halîl	1001			ترتيب الأشباه والنظائر : هادي شريعة	1 2 3 4 5 6 7
4	Şerh	Zeyrekzâde, Muhammed	1003			شرح الأشباه والنظائر	1 1/2
5	Haşiye	İbn Gânim el-Makdisî, Nureddin	1004	X		تعليقة/حاشية على الأشباه والنظائر	
6	Haşiye	Ali et-Tûrî	1004			ذخيرة الناظر في الأشباه والنظائر	1 3 4
7	Haşiye	İbn Habîb el-Gazzî, Şerefuddîn	1005			تنوير البصائر على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6
8	Haşiye	Ali b. Cârullâh	1010			حاشية على الأشباه والنظائر	1 2 3
9	Ta'lik	Ahîzâde	1013			حاشية/تعليقة على الأشباه والنظائر	
10	Ta'lik	Ebu'l-Meyâmîn	1015			تعليقة على الأشباه والنظائر	
11	Şerh	Celeb Muslihiddîn	1025	X		تنوير الأذهان والضمائر في شرح الأشباه والنظائر	2
12	Şerh	Mustafâ b. Abdullâh	1025			شرح الأشباه والنظائر	
13	Ta'lik	Azmîzâde	1037			تعليقة على الأشباه والنظائر	
14	Terfih	Abdullâh Ahdî	1050+			ترتيب الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
15	Haşiye	el-Gazzî, Timurtâşî	1055			زواهر الجواهر الضمائر على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
16	Risâle	Erdebîfî	1055			رسالة على الأشباه والنظائر	
17	Şerh	Kara Çelebîzâde	1068			حل الإشباه عن عقد الأشباه	2 3
18	Şerh	Hayreddin er-Remfî	1081			نزهة الناظر على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
19	Manzume	İbn Kazîb Elbân	1096			نظم الأشباه والنظائر	
20	Şerh	Hamevî	1098	X		غمز عيون البصائر على محاسن الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
21	Manzume	Hamevî	1098			العقود الحسان في قواعد مذهب النعمان	1
22	Risâle	Hamevî	1098			رسالة في بيان تقرير عبارة في الأشباه في المحاضر والسجلات	

Tablo 2.2: *el-Eşhâb ve'n-Nezâir* Üzerine Yapılan Çalışmalar

SN	TÜR	MÜELLİF ADI	VEFAT(H.)	TEZ	BASIM	KİTAP ADI	EL-EŞBÂH'IN BÖLÜMLER
23	Haşiye	Pîrîzâde, İbrahim	1099		X	عمدة ذوي البصائر لحل مهمات الأشباه والنظائر	1 2 3
24	Risâle	Berzencî	1103			إيقاظ ذوي الإنباه لفهم الإشباه الواقع لابن نجيم في الأشباه	1
25	-	Kufeyrî	1130			كشف السرائر عن الأشباه والنظائر	
26	Haşiye	Nablusî, Abdulgâmi	1143			كشف الخطائر عن الأشباه والنظائر	1
27	Risâle	Nablusî, Abdulgâmi	1143			سرعة الإنباه لمسئلة الأشباه	1
28	Şerh	Muhammed b. Veli e-Kırşehrî el-İzmirî	1165			شرح الأشباه والنظائر	1 2 2/3
29	Haşiye	Muhammed Ebu's-Su'ûd	1172	X bir kaide/tez		عمدة الناظر على الأشباه والنظائر	1 2
30	-	Hafîb Battâl	1181			كشف الإشباه في شرح الأشباه لابن نجيم	
31	Şerh	Ebu'l-Feth	1214			شرح الأشباه والنظائر لابن نجيم	
32	Tekmile	İbni Bâfi	1220			تكملة لشرح عثمان الشامي على الأشباه والنظائر	
33	-	Karabekzâde	1222			عقد الدرر والجواهر في نقد الأشباه والنظائر	
34	Şerh	Sünbülzâde e-Mar'âşî	?	X		توفيق الإله في شرح فن من الأشباه	1
35	Şerh	Hîbetullah et-Tâcî	1224	X kısmi, tez		التحقيق الباهر شرح الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
36	Haşiye	İbn Âbidîn	1252	X	X	زهوة الناظر على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
37	Risâle	İbn Âbidîn	1252		X	رفع الإشباه عن عبارة الأشباه	
38	Risâle	İlyâszâde, Hafîb	1290		X	رفع الإشباه عن كلام الأشباه	
39	Tertîb	Muhammed Ebu'l-Feth	1294		X	إتحاف الأيصار والبصائر بتبويب الأشباه والنظائر	
40	Haşiye	Kesimîrî	1352			حاشية على الأشباه والنظائر	
41	Şerh	Muhammed b. Hâlid el-Ensarî	1364			شرح الأشباه والنظائر	
42	Tertîb	Ali İznîrî	?			إبراز الضمائر في ترتيب الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
43	Terceme	Süleyman Sırrı Efendi	1930			إيضاح الأشباه	1 2 3 4 5 6 7
44	Haşiye	Kırîmî, Abdülbâkî b. Saîd	?			حاشية على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PÎRÎZÂDE VE ‘UMDETÜ ZEVÎ’L-BASÂİR Lİ-HALLİ MÜHİMMÂTİ’L-EŞBÂH VE’NEZÂİR ADLI ESERİ

3.1. Pîrîzâde İbrahim b. Hüseyin

XI./XVII. yüzyılda Mekke’de yaşayıp orada vefat etmiş olan Pîrîzâde İbrahim hakkında biyografi/bibliyografya kaynaklarında detaylı bilgi mevcut değildir. Hayatı hakkındaki bilgiler genelde Muhibbî’nin *Hulâsa* adlı eserine dayandırılmakta ve onun tekrarı mahiyetinde olan diğer bibliyografya eserlerinde yer almaktadır. Pîrîzâde’nin bazı eserlerini istinsah eden müstensihler tarafından eserin ilk ya da son sayfalarına ilave edilen terceme-i hâl kısımlarındaki bilgiler bizi müellif hakkında yeni bilgilere ulaştırmaktadır. Pîrîzâde’nin eserlerinden *Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eserinin Mahtûtâtü Mektebeti’l-Harami’l-Mekkî eş-Şerîf’in Hanefî fikhî bölümü 1979 numarada kayıtlı nüshasının sonunda üç varak halinde yer alan terceme-i hâl kısmındaki bilgiler, müellif hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.

3.1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nesebi

Pîrîzâde İbrahim’in tam adı İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Bîrî³⁵⁴, dir.³⁵⁵ Kaynaklarda künyesi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

³⁵⁴ Safiyyüddîn Abdülmü’min b. Abdülhak el-Bağdâdî Ebü’l-Fedâil, *Merâsidü’l-ittulâ’ alâ esmâi’l-emkine ve’l-bikâ’*, 1. bs. (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1954), 1, 240-241.

³⁵⁵ İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Bîrî Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-nezâir* (Mekke: Yazma Eserler Kütüphanesi, Hanefî Fikhî nr. 1979), 2, 320^a-322^b; İstanbul İl Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 189 (giriş kısmı); Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 1, 19-20; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261-262; Bağdatlı, *Îzâhü’l-meknûn*, 2, 36, 121, 606, 676; Bağdatlı, *Hediyetü’l-ârifîn*, 1, 34; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litterature: Vol. 2 Supplementband* (Leiden: E.J. Brill, 1938), 2, 425, 647; Ziriklî, *el-A’lâm*, 1, 36, 37; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 1, 20; Tahsin Özcan, “Pîrîzâde İbrâhim”, *DİA*, 34. TDV Yayınları, 2007; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 5. bs. (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 323-324.

Lakabı ise, dedesinin (Ahmed) dedesi olan Ahmed'in babasının Pîrî'ye nispet edilmesiyle *Bîrîzâde* (Pîrîzâde),³⁵⁶ *İbn Bîrî*³⁵⁷ olarak bilinmektedir.

Kaynaklarda Necip isminde bir oğlunun varlığından ve onun vefat etmesinden sonra Pîrîzâde'nin insanlarla ilişkisini keserek daha çok ilim ve kitap telifi ile meşgul olmasından bahsedilir.³⁵⁸ Ancak Ebû Necip şeklinde bir künye kullanımı hiçbir kaynakta mevcut değildir. Mahmûd Hasan Tünki, *Mu'cemü'l-musannifîn* adlı eserinde el-Fakîh İbrâhim b. Bîrî başlığı altında hiçbir kaynak zikretmeden Pîrîzâde'nin isminin "Allâme Ebû İshâk İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed el-Mekkî" olduğunu ve İbn-i Bîrî olarak bilindiğini belirttikten sonra Muhibbî'den kaynak vererek İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Bîrî" diye devam etmektedir.³⁵⁹ Pîrîzâde'nin Ebû İshâk şeklindeki lakabının sadece Tünkî'de zikredilmiş olması sehven yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

3.1.2. Doğum-Ölüm Yeri ve Tarihi

Pîrîzâde'nin doğum yeri hakkında kaynaklarda ihtilaf söz konusu değilken, doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut olmayıp ancak yaklaşık tarih aralığı verilmektedir. Muhibbî, 1020'li yıllarda doğduğunu belirtirken,³⁶⁰ tezimizde tahkik olarak kullandığımız Mekke nüshasının sonunda "Terceme-i müellif" bölümünde müstensih kesin tarih vermekten kaçınarak yaklaşık olarak 1029'da doğduğunu belirtmektedir.³⁶¹ Ayrıca İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi 189 numarada yer alan

Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usûlü Âlimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*, 1. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 416.

³⁵⁶ Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, 2, 320^a. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litterature*, 2, 425, 647.

³⁵⁷ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34. Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn*, 2, 121, 676. Zirikî, *el-A'lâm*, 1, 36.

³⁵⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1,20.

³⁵⁹ Mahmud Hasan Tünkî, *Mu'cemü'l-musannifîn* (Beyrut: Matbaatu Zengu Garaf Tabbare, 1926), 3, 109.

³⁶⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1, 20.

³⁶¹ Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, 2, 322^b.

nüshanın vikâye kısmındaki “Terceme-i müellif”te yaklaşık olarak 1022 tarihi verilmektedir. Doğum yeri ise Medine-i Münevvere’dir.

Pîrîzâde, Mekke’de 1099/1688 senesinde vefat etmiştir. Bazı kaynaklar vefat tarihini gün/ay şeklinde zikrederken, bazıları sadece yıl olarak belirtmektedirler. Vefatını 16 Şevval Pazar günü olarak veren Muhibbî,³⁶² sonrakiler için bir referans kaynağı olmuştur. Eserin Mekke nüshasında ise vefatının 15 Şevval 1099 senesinde Cumartesi günü gerçekleştiği, Pazar sabahında ise Hz. Hatice validemizin Cennetü’l-muallâ’daki kabr-i şerîflerinin yanına defnedildiği belirtilmektedir.³⁶³ Pazar günü defnedildiği bilgisi tüm kaynaklarda aynı olmasından dolayı hicrî-milâdî takvim çevirisiyle bu günün 15/16 Şevval gününe denk geldiğini söyleyebiliriz. Kehhâle ise vefat yerini sehven Medine-i Münevvere olarak zikretmiştir.³⁶⁴

3.1.3. İlmî Şahsiyeti, Hocaları, Talebeleri ve Vazifeleri

3.1.3.1. İlmî Şahsiyeti

Allâme, burhânuddîn, muhakkik ve müdekkiklerin zirvesi diye meşhur olan Pîrîzâde, Mekke’de uzun yıllar müftülük yapmıştır. Medine’de doğmuş olmasına rağmen yaşadığı yer Mekke’dir. Mekke’nin önde gelen âlimlerinden ders alarak yetişmiştir. Fıkıh alanında kendisini geliştirerek mezhebin görüşlerine derin bir vukûfiyet sağlamış, ilmiyle amil bir fakîh olan Pîrîzâde, ilmi kadar takva yönüyle de meşhurdur.³⁶⁵

Muhibbî, Pîrîzâde’yi Hanefî fakîhlerin büyüklerinden ve meşhur âlimlerinden birisi olarak belirttikten sonra ilimlerde uzmanlaşmak, hükümlerin naklini araştırmak, meseleleri telif ederek ele almak ve fetva ilminde otoriter olmak isteyenler için bir rehber olduğunu, fıkıh kitaplarını mütâlaa ederken adeta kendisinden geçerek derinlere daldığını, tüm vaktini bunlara harcadığını ve meseleler arasındaki ince çizgileri ayırt ettiğini belirtmektedir.³⁶⁶

³⁶² Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 1, 20.

³⁶³ Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, 2, 322^b.

³⁶⁴ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, 1, 20.

³⁶⁵ Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, 2, 320^a.

³⁶⁶ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 1, 20.

Yetişmesinde pek çok âlimin etkisi olduğunu ifade eden Muhibbî, özellikle amcası Muhammed b. Bîrî ile Abdurrahman el-Mürşidî'den çok istifade ettiğini; Ali b. el-Cemmâl'den Arapça eğitimini, İbn Allân'dan hadis eğitimini tamamladığını belirtmektedir.³⁶⁷

Ahmed b. Ali b. Mustafa el-Ûdî,³⁶⁸ Pîrîzâde'nin yaşadığı dönemde pek çok ilim adamının onun ilmi ve fazileti hakkında övgüde bulunduğunu belirterek isimlerini sıralamaktadır. Bu isimler arasında Hanefî âlimlerden bazıları şunlardır: Ahmed eş-Şubrî, Hasen eş-Şürünbülâlî, Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi, Muhammed Sâdık Padişah (Mekke müftüsü). Şâfiî âlimlerden bazıları ise; Ali b. el-Cemmâl, Abdullah Bakşîr, (Abdullah Bakşîr) oğlu Saîd, Muhammed et-Tâifî'dir. Mâlikî âlimlerden ise İsâ el-Mağribî el-Caferî'dir.

Pîrîzâde'nin yazmış olduğu eserleri aslında onun meziyetlerini ortaya koymaktadır. Hocasının [Şehâbeddîn el-Hafâcî] hocası olan Ali el-Makdisî (ö. 1004/1596), İbn Hazm el-Endülûsî'den nakilde bulunarak kitap telif etmenin gerekçelerini şöyle aktarır: “O mesele hakkında daha önce hiçbir şey yazılmamış olacak; eksik yönleri varsa tamamlanacak; kapalı yönleri varsa şerh edilerek açıklanacak; hacimli olmasından dolayı okunmasını kolaylaştırmak için muhtasar hale getirilecek; birbirine karışmış meseleler varsa düzenlenecek; hatalı bilgiler ihtiva ediyorsa tashih edilecektir.” Pîrîzâde'nin yazmış olduğu eserlerin bu gerekçeleri kapsadığını ifade eden müstensih şöyle devam eder: “Biz buna gözümüzle şahidiz, herhangi bir delile de ihtiyacımız yoktur. Onu sevmeyen ve ona haset edenlerin yaptıkları kötölemelerin bizim için bir değeri yoktur. Zaten her insanın seveni ve sevmeyeni hep olmuştur. Bu, hep böyle gelmiş ve böyle gidecektir.”³⁶⁹

³⁶⁷ A.g.e., 1: 20.

³⁶⁸ Pîrîzâde'nin “*Umdetü zevî'l-basâir li-halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*” adlı eserinin müstensihlerinden birisidir. Eser, Mahtûtâtü Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî eş-Şerîf'in Hanefî fikhî bölümü 1979 numarada kayıtlıdır. Müstensih, istinsah ettiği eserin son kısmına “Tercemetü'l-müellif” başlığı altında üç varak ekleyerek Pîrîzâde hayatı, hocaları ve eserleri hakkında bilgiler vermektedir.

³⁶⁹ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*”, 2, 320^a.

3.1.3.2. Hocaları

Pîrîzâde, Mekke’de yaşayan devrin büyük âlimlerinden fıkıh, hadis, Arapça dersleri olarak kendisini yetiştirmiş, pekçok icazete layık görülmüştür. Mısır’daki Hanefî âlimlerinin pek çoğu kendisine icazet vermiştir. Fıkıh alanındaki gayret ve çalışmaları onu zamanın önde gelen fakîhi ve otoritesi yapmıştır.³⁷⁰ Yetişmesine büyük katkı sağlayan dönemin meşhur âlimlerinden bazıları şunlardır:

a) *Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Bîrî*: İlmî olarak yetişmesine katkı sağlayan hocalarının başında, hiç şüphesiz, Mekke’nin önde gelen âlimlerinden Mescid-i Haram’da aklî ve naklî ilimlerde dersler veren amcası Muhammed Pîrîzâde gelmektedir. İbrahim Pîrîzâde Hanefî mezhebinde meşhur üç kitabı, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, *el-Hidâye* ve *Şerhuhâ [li’l-kemâli’bni’l-humâm]* ile *Kenz*’i âlî senetle rivayet ederken ilk sırada amcası Muhammed Pîrîzâde’yi zikretmektedir.³⁷¹ Muhammed Pîrîzâde hakkındaki bilgiler genelde İbrahim Pîrîzâde biyografisinde yer almaktadır.

b) *Abdurrahman b. İsa el-Mürşidî* (ö. 1037/1627): Tam adı Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî’dir. Dedesine nispetle *el-Mürşidî*, Mekke’de doğup orada yaşadığı için *el-Mekkî*, Hanefî mezhebine mensup olduğu için *el-Hanefî* diye kaynaklarda yer almaktadır. Pek çok lakabı olmakla birlikte herkes tarafından kabul göreni *Ebü’l-Vecâhe*’dir.³⁷²

Mekke’nin önde gelen âlimlerden, başta babası İsa b. Mürşidî’den temel metinlerin okunması ve ezberlenmesini tamamladıktan sonra Ali b. Carullah b. Zahîre, Molla Abdullah Kürdî, Seyyid Gazanfer, Şeyh Abdüsselam ve Muhammed b. Ali Rekrük

³⁷⁰ Abdullah Mirdad Ebü’l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri’n-nevr ve’z-zehar fî terâcimi efâzili Mekke mine’l-karni’l-âşir ile’l-karni’r-râbi’âşer*, 2. bs. (Cidde: Alemü’l-Ma’rife, 1986), 39.

³⁷¹ *Muhtasaru’l-Kudûrî*’nin âlî senedine ‘ahbarani’ lafzıyla başlayarak ilk sırada amcasını şöyle zikretmektedir. “Seyyidî eş-Şeyh Cemâlüddîn Muhammed b. el-Merhûm Ahmed b. Muhammed Bîrîzâde er-Rûmî el-Hanefî”; *el-Hidâye ve Şerhuhâ*’nın senedine de aynı lafızlarla başlayarak “Seyyidî eş-Şeyh Muhammed”; *Kenz*’i de “Seyyidî ve ammî eş-Şeyh Muhammed b. Ahmed” diye zikretmektedir. Bkz. “*Umdetü zevî’l-basâir*, 2, 320^b-321^a.”

³⁷² Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 2, 369; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 5, 164; Bağdatlı, *Hediyetü’l-ârifîn*, 1, 548.

Cezâirî'den ilim aldı. Hadis ilmini Şemseddîn Remlî, Molla Hamîd Sindî, Ahmed Şirbinî ve Şemseddîn Nehrâvî'den; Kıraat ilmini de Molla Aliyyülkâri Herevî'den aldı. Hafızlığının yanı sıra *Elfiyye*, Nevevî'nin kırk hadisini, *Kenzü'd-dekâik*'in pek çoğunu ezberledi. Mekke'de Mehmed Paşa Medresesi'nde, Mescid-i Haram'da, Harem civarındaki Süleymaniye Medresesi'nde çeşitli görevler aldı. Müderrislik, imâmet, hatiplik, müftî, dîvân-ı inşâ üyeliği ve sultana ait fetva işlerini yürüttü. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, belâgat, gramer, edebiyat, astronomi, tabakât ve lügat gibi pek çok alanda eserler telif etmiştir. Mekke şerifi Ahmed b. Abdülmuttalip tarafından hapse atıldıktan sonra öldürülerek şehit edilmiştir.³⁷³

c) *Ahmed b. İsa el-Mürşidî* (ö. 1085/1675): Tam adı İmâmüddîn b. Ahmed b. İsa el-Mürşidî el-Umrî el-Hanefî'dir. Mekke'de doğdu ve orada vefat etti. Ahmed İskender el-Mukri'nin yanında hıfzını tamamladıktan sonra fıkıh ilmini almaya başladı. *Kenz* ve bazı metinleri ezberleyerek amcaoğlu Hanıfuddîn b. Abdurrahman el-Mürşidî'ye huzurunda okudu. Abdullah Bakşîr'den nahiv ilmini; Seyyid Muhammed eş-Şelebî Ba'levî'den *Buhârî*, *Şemâil*, *Şerhu Erbaîn*'i; Ahmed b. Ali Bakşîr'den de feraiz ve hesap ilmini öğrenmiştir. Tasavvufî eğitimini Abdurrahman el-İdrisî el-Magribî'nin huzurunda tamamlamıştır.

Eğitiminden sonra Mekke'de çeşitli görevler üstlenmiştir. Bunlar arasında Mekke kadılığı ve müftülüğü, Mescid-i Haram'da imamet ve hatipliği, medresede müderrisliği zikredebiliriz. H. 1085 senesinde cemâziyelâhir pazartesi günü vefat etmiş, cennet-i mualla'ya Hz. Hatice validemizin yanına defnedilmiştir.³⁷⁴

d) *Ali b. el-Cemmâl* (ö. 1072/1661): Tam adı Ali b. Ebû Bekir b. Ali Nureddîn b. Ebû Bekir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî el-Mekkî eş-Şâfiî'dir. İbnü'l-Cemmâl diye meşhur olmuştur. Mekke'de doğmuş ve orada yetişmiştir. Babası vefat ettiğinde henüz altı yaşında olan İbnü'l-Cemmâl'in eğitim ve terbiyesiyle Ebü'l-Ferec el-Müzeyyen ilgilenmiştir. Kur'an kıraatine Ebü'l-Hasan b. Nâsır Eş'arî'nin yanında başlayıp h. 1031 senesinde hocasının vefat etmesinden sonra talebesi Ahmed el-Hakemî'de kıraatini tamamlamıştır. Nahiv, usûl ve aruz ilmini Abdülmelik el-Isâmî'den; Kelam ilmini Burhân el-Lekânî'den; Fıkıh, usûl, Arapça, hadis, hadis usûlü, tefsir, meânî, beyan ilimlerine dair icazeti h.1034

³⁷³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2: 369-376.

³⁷⁴ A.g.e., 1, 266.

senesinde Ömer b. Abdurrahim el-Basrî'den almıştır. Ayrıca Ahmed b. İbrahim Allân'dan akâid ve hadis; Şihâb el-Hafâcî'den de hadis okumuştur. Abdurrahman Bâvezir'den tasavvufî neşve almıştır. Kendisine Mescid-i haram'da kıraat ve diğer ilimlerin tedrisi için görev verilmiştir. Pek çok meşhur âlim kendisinden ilim tahsil etmiştir. Bunlar arasında Abdullah b. Muhammed Tahir Abbâsî, Ahmed Bakşîr, Hasan el-Acîmî, Ahmed en-Nahlî'yi sayabiliriz.

Muhibbî, *el-Hulâsa*'da: "Hasan el-Uceymî ile Ahmed en-Nahlî'den naklen biz, İbnü'l-Cemmâl'den fıkıh, ferâiz, hesap, usûl, hadis ve usûlunu okuduk. Müşkil konuları çözmeye pek mahir ve pratik bir zekâyâ sahipti. Pek çok kitap telifatını zikrettiğini" belirtmektedir.³⁷⁵ Kaynaklarda belirtildiğine göre İbnü'l-Cemmâl matematik, hesap ve cebir alanında sekiz kadar kitap telif ettiğini, ancak günümüze ise iki tanesinin geldiğini belirten İhsan Fazlıoğlu, İbnü'l-Hâim'in *Nüzhe*'sine h. 1039'da yazmış olduğu şerhten bahsetmektedir.³⁷⁶

e) *Şehâbeddîn el-Hafâcî* (ö. 1069/1659): Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Mısırî el-Hanefî'dir. Şihabüddîn el-Hafâcî diye meşhur oldu. Kahire yakınlarında Seryâkus denilen küçük bir kasabada doğdu. İlk tahsilini ve Arapça, meânî, mantık ilimlerini zamanın Sîbeveyh'i olarak bilinen dayısı Ebû Bekr eş-Şenevânî'den aldıktan sonra Hanefî ve Şâfi mezhebine dair usûl ve fûrû' eserlerini okudu. *Sahîh-i Müslim*'i okuyarak hadis icazetini Şemseddîn er-Remlî'den; *Şifâ-i Şerîf* icazetini İbrahim el-Alkamî'den aldı. Nureddîn ez-Zeyyâdî gibi âlimlerin derslerine uzun süre devam etti. Allâme Ali b. Gânim el-Makdisî el-Hanefî'nin derslerine devam ederek huzurunda hadis okuyup icazet aldı. Edebiyat ve şiiri Ahmed el-Alkamî ile Muhammed es-Sâlihî eş-Şâmî'den, tıp ilmini ise Davud el-Basrî'den tahsil etti.³⁷⁷

Mısır'da ilim tahsilini tamamladıktan sonra babasıyla birlikte Mekke ve Medine'ye gitti. Orada âlim, edip ve şairlerle tanıştı. Ali b. Carullah el-İsâm ve diğerlerinden ilim tahsil etti. İstanbul'a giderek orada pek çok ilim ve fazilet sahibi âlimlerle tanıştı. İbn Abdülgânî (Ganîzâde Mehmed Nâdirî) ve Mustafa b. Azmî (Azmîzâde Mustafa Hâletî)'den istifade etti, Hoca Sâdeddîn Efendi'den tefsir okudu. Ahmed b.

³⁷⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3, 128-130.

³⁷⁶ İhsan Fazlıoğlu, "Hesap", *DİA*, 17. TDV Yayınları, 1998.

³⁷⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1, 331-332. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1, 286. Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 160-161. Ali Şakir Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddîn", *DİA*, 15. TDV Yayınları, 1997.

Yahya b. Ömer el-Hamevî el-Askerî ile Abdülkadir el-Bağdâdî gibi pekçok talebeye hocalık etti.

Rumeli, Üsküp, Selanik, Mısır kadılığı görevinden dolayı kâdilkudât ünvanına sahip oldu. Şairlik yönü de bulunan Hafâcî, manzum ve mensur pek çok eser telif etti. Eserlerinden bazıları ise; *Înâyetü'l-kâdî (Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, *Habâya'z-zevâyâ fîmâ fî'r-ricâl mine'l-bekâyâ*, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*, *Tirâzü'l-mecâlis*, *Şifâü'l-kalîl fîmâ fî kelâmi'l-'Arab mine'd-dâhîl*' dir.

3.1.3.3. İcâzetnâmeleri

İlim geleneğinde yer alan icazetlerin önemli fonksiyonlarından birisi de hiç şüphesiz bilginin nesilden nesile aktarımını ifade eden hoca-talebe-eser isimlerinin zikredilmiş olmasıdır. Böylece umumî veya müstakil icazetlerle ilmin kimlerden alındığı, hangi eserlerin okunduğu, hocalarının unvan ve lakapları vb. bilgisine sahip olunur. Pîrîzâde'nin özellikle fıkıh alanında otoriter olması pek çok icazete layık görülmesine vesile olmuş, Mısırlı âlimler tarafından kendisine icazetler verilmiştir.³⁷⁸ Kaynaklarda bu icazetlerin nasıl verildiğine dair bir malumat bulunmazken Pîrîzâde'nin Hanefî mezhebinde meşhur olan üç kitabını, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *el-Hidâye ve Şerhuhâ* ile *Kenz*'i, âlî senetle rivayet ettiği belirtilmektedir.³⁷⁹

a) *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin âli senedi şöyle zikredilmektedir:

“Ben, mezhepte meşhur üç kitabı âlî senedle rivayet ederim ki; ‘bana, [amcam] Seyyidî eş-Şeyh Cemaleddîn Muhammed İbnü'l-merhum Ahmed b. Muhammed Pîrîzâde er-Rûmî el-Hanefî *Muhtasaru'l-Kudûrî*'yi *ahberanî* lafzıyla rivayet etti’ ve dedi ki: ‘Bana, Nûru'l-milleti ve'd-dîn Mevlânâ eş-Şeyh el-Evhadü'l-Kâdî Ali b. Cârullah el-Kureşî el-Hanefî *Muhtasaru'l-Kudûrî*'yi *ahberanî* lafzıyla rivayet etti’ ve dedi ki: Bana, babam Muhammed Cârullah *Muhtasaru'l-Kudûrî*'yi *ahberanî* lafzıyla rivayet etti’ ve dedi ki: ‘Bana, babam el-Emîn b. Fâyiz onu *ahberanî* lafzıyla rivayet etti’ ve dedi ki: ‘Bana, Kâdilkudât Burhâneddîn İbrahim b. Ali b. ez-Zahîrî onu *ahberanî* lafzıyla rivayet etti’ ve dedi ki: ‘Bana, Calâleddîn Abdülvâhid b. İbrahim en-Nûyi el-Hanefî'den; [o da] es-Salâh Muhammed b. Muhammed ez-Zeftâvî'den; [o da] er-Rihle eş-Şihâb Ahmed b. Ebû Tâlib ed-Dîrmukrî'den; [o da] Ebu'n-Necâ

³⁷⁸ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 1, 19; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 39.

³⁷⁹ Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî'l-basâir*, 2, 320^a.

Abdullah b. Ömer el-Leysi'den; [o da] Ebü'l-Ferec Yahya b. Mesud es-Sakavî'den; [o da] el-Hatîb Ebû Bekr el-Bağdâdî'den; [o da] *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin müellifi olan Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî'den rivayet ettiler.

b) *el-Hidâye ve Şerhuhâ [li'l-kemâli'bni'l-humâm]*'in âli senedi şöyle zikredilmektedir;

Yine âlî senedle rivayet ederim ki bana, efendim [amcam] eş-şeyh Muhammed *el-Hidâye ve Şerhuhâ*'yı rivayet etti' ve dedi ki: 'Bana, şeyhimiz allâme muhakkik müdekkik el-Berhumtûşî *el-Hidâye ve Şerhuhâ li'l-kemâl İbn Hümâm*'ın tüm kitaplarını bildirdi' ve dedi ki: 'Bana, şeyhimiz Burhânuddîn İbrahim b. el-Kürkî bu iki kitabı bildirdi' ve dedi ki: 'Bana, hâtimetü'l-muhakkikîn şeyhimiz muhakkik Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid el-Ma'rûf bi-İbn Hümâm el-Mısrî el-Hanefî bildirdi' ve dedi ki: 'Tahkîk ve itkân yönünden okuduğum kitapların tamamına yakını efendim şeyhülîmâm müçtehidlerin bakıyyesi müttakî huffâzın halifesi olan Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Kettânî'den tahsil eyledim' ve dedi ki: 'Bana, Şeyhülislâm Alâuddîn eş-Şîrâfî kiraati bildirdi' ve dedi ki: 'Bana şeyhimiz es-Seyyid el-İmâm Celâlüddîn (Şârihu'l-kitâb) bildirdi' ve dedi ki; 'Bana, şeyhimiz müçtehitlerin bakıyyesi insanlığın numunesi keşf ve tahkik sahibi Alâuddîn Abdülazîz el-Buhârî bildirdi' ve dedi ki: 'Bize, büyük şeyhimiz âlimlerin hocası Hâfızüddîn bildirdi' ve dedi ki: 'Bize, eş-Şeyh Şemsuddîn Muhammed b. Abdüsettâr b. Muhammed el-Kerderî bildirdi' ve dedi ki: 'Bize, şeyhimiz meşâyihülislâm'ın şeyhi olan Hucetullah ale'l-enâm *el-Hidâye* müellifi Burhânüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Bekr Abdülcelîl b. Ebû Bekr el-Mergînânî rahimehullahu Teâlâ bildirdi.'

c) *Kenz*'in âli senedi şöyle zikredilmektedir:

Yine âlî senedle *Kenz*'i rivayet ederim ki: 'Bana, efendim amcam eş-Şeyh Muhammed b. Ahmed rivâyet etti' ve dedi ki: 'Bana Muhakkiklerin sonuncusu el-Kâdî Mevlânâ Ali b. Cârullah ez-Zahîrî *Kenz* kitabıyla bildirdi' ve dedi ki: 'Bana, *Kenzü'd-dekâik*'ı efendim babam Muhammed Cârullah'tan [o da] babasından, [o da] Burhânüddîn b. Zahîra'dan, [o da] Allâme el-Müverrih Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrizî'den, [o da] el-Muhaddis Ebû Abdullah Muahmmmed b. Ali el-Mekkî'den, [o da] Allâme Ruknüddîn Ebü'l-Mefâtiḥ Muhammed b. el-İmâm Hamîdüddîn Mahmud b. Yûsuf el-Mâlkî el-Hanefî es-Sûfî'den, [o da] Allâme hâtimetülmüstanbîfîn umdetülislâm ve'l-müslimîn Abdülaziz

Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'den, [o da] Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Nasr en-Nesefî'den, [o da] kitabın müellifinden bildirdi.

Bu bilgiler *Î'lâmü'l-a'lâm bi-mühimmâti mesâili'l-kadâ ve'l-hükkâm* adlı risalede zikredilmiştir.

Pîrîzâde'nin âli senedle rivayetlerini tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Tablo 3.1: Pîrîzâde'nin Âli Senedle Rivayetleri

	<i>Muhtasaru'l-Kudûrî</i>	<i>el-Hidâye ve Şerhuhâ</i>	<i>Kenz</i>
1	Pîrîzâde İbrahim	Pîrîzâde İbrahim	Pîrîzâde İbrahim
2	Muhammed Pîrîzâde	Muhammed Pîrîzâde	Muhammed Pîrîzâde
3	Ali b. Cârullah	Berhumtûşî	Ali b. Cârullah ez-Zahîrî
4	Muhammed Cârullah (Ali b. Cârullah'ın babası)	İbrahim b. el-Kürkî	Muhammed Cârullah (Ali b. Carullah'ın babası)
5	Emin b. Fâyiz (Muhammed Cârullah'ın babası)	Kemâlüddîn İbnülHümâm	Burhânüddîn b. Zahira (Ali b. Carullah'ın dedesi)
6	İbrahim b. Ali b. ez-Zahîrî	Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Kettânî	Ebü'l-Abbâs el-Makrizî
7	Calâleddîn Abdülvâhid b. İbrahim en-Nûyi	Alâuddîn eş-Şîrâfî	Ebü Abdullah Muahmmmed b. Ali el-Mekkî
8	Muhammed b. Muhammed ez-Zeftâvî	Abdülazîz el-Buhârî	Ruknüddîn Ebü'l-Mefâtiḥ Muhammed es-Sûfî
9	eş-Şihâb Ahmed b. Ebû Tâlib ed-Dîrmukrî	Muhammed el-Kerderî	Abdülazîz el-Buhârî
10	Ebu'n-Necâ Abdullah b. Ömer el-Leysî	Burhâneddîn el-Mergînânî	Muhammed en-Nesefî
11	Ebü'l-Ferec Yahya b. Mesud es-Sakavî		Ebü'l-Berekât en-Nesefî
12	el-Hatîb Ebû Bekr el-Bağdâdî		
13	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî		

3.1.3.4. Talebeleri

Pîrîzâde yaşadığı dönemde Mekke'de Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerine ve çok geniş topluluklara dersler vermiş, pek çok talebe yetiştirmiştir.³⁸⁰

Talebelerinin önde gelenleri Şeyh Hasan el-Uceymî (ö. 1113/1702),³⁸¹ Şeyh Hasan et-Tunûsî, Şeyh Ali es-Sincârî, Ali Kırbaş Efendi, Şeyh İbrahim el-Abbâsî, Şeyh Tâcuddîn ed-Duhân,³⁸² Şeyh Süleyman Hînû'dur.³⁸³

³⁸⁰ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 320^a.

³⁸¹ Özcan, "Pîrîzâde İbrâhim", *DİA*, 34.

³⁸² Özcan, "Pîrîzâde İbrâhim", *DİA*, 34.

3.1.3.5. Vazifeleri

Pîrîzâde müderrislik ve müftülük görevlerini ifa etmiş fakîh bir âlimdir. Her ne kadar Mekke kadılığı görevini yaptığı söylenmiş olsa da,³⁸⁴ kaynaklarda Mekke kadısı olarak görev yaptığına dair net bir bilgi yer almamaktadır. Söz konusu kadılık görevini icra ettiği bilgisi Âsımî'nin *Semtü'n-nücümü'l-avâli*³⁸⁵ eserine dayandırılrsa da, oradaki ifadeden kadılık görevi yaptığı bilgisini çıkarmak oldukça güçtür. Ayrıca *Kudâtu Mekkete'l-Mükerreme*³⁸⁶ adlı eserde Mekke'de tarih boyunca kadılık yapmış olanların listesi ve onların hayatları hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bu listede Pîrîzâde'nin ismi bulunmamaktadır. Yine, Şeyhî'nin *Vekâyi'u'l-fuzalâ* adlı eserinde 'Kudâti Mekke-i Mükerreme' bölümünde de Pîrîzâde'nin kadı olarak görev yaptığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.³⁸⁷

3.1.3.6. Eserleri

Pîrîzâde pek çok kitap ve risale telif etmiştir. Eserlerinin sayısını tam olarak tespit etmemiz mümkün olmasa da kaynaklarda zikredilen bilgilerden hareketle yüzü aşkın eser telif ettiğini söyleyebiliriz.

Muhibbî, Pîrîzâde'nin yetmiş civarında kitap ve risaleleri olduğunu belirttikten sonra on eserinin ismini zikretmektedir.³⁸⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*'de yirmi sekiz eserinin adını verirken,³⁸⁹ *Îzâhu'l-meknûn*'da ise dört eserinin adını vermektedir.³⁹⁰ Bursalı, Pîrîzâde'nin eserlerini büyük bir cilt halindeki bir mecmua

³⁸³ A.g.e., *DİA*, 34.

³⁸⁴ Hasan Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 2. bs. (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2019), 47.

³⁸⁵ Abdülmelik b. Hüseyin Âsımî, *Semtü'n-nücümü'l-avâli fî enbâi'l-evâil ve't-tevâlî*, 1. bs. (Beyrut: Darül Kütübül İlmiyye, 1419), 4, 517.

³⁸⁶ Abdullah b. Abdurrahman el-Muallimî, *Kudâtu Mekkete'l-Mükerreme mine'l-karni'l-evveli'l-hicriyyi hatta'l-asri'l-hâzır* (Cidde: 1431), 2, 326-421.

³⁸⁷ Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1. bs. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2, 1468-1471.

³⁸⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1, 20.

³⁸⁹ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

³⁹⁰ Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn*, 2, 36, 121, 606, 676.

içerisinde gördüğünü ifade ederek on dokuz eserinin ismini belirtmektedir.³⁹¹ Ziriklî ise Pîrîzâde'nin fıkıh ve hadis alanında şerh ve haşiyeler yazdığını, telfik, umre ve Mina'da şeytan taşlama ile ilgili risalelerini belirtmekte, eserlerinin isimleri hakkında bilgi vermeyip bir mecmua içerisinde yedi risalesinin olduğunu ve tezimizin konusu olan *Umdetü zevî'l-basâir li-halli mübhemâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin ismini zikretmektedir.³⁹² Kehhâle ise, eserlerinden sadece beş kitabın ismini zikrederken risalelerine dair hiçbir bilgi vermemektedir.³⁹³ Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr ise seksen bir eserinin adını zikretmektedir.³⁹⁴ Tezimizin tahkikinde esas nüsha olarak kullandığımız Mahtûtâtü Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî nüshasının sonunda müstensih tarafından ilave edilen 'terceme-i hâl' kısmında müellifin kitap ve risâlelerine geniş yer verilmektedir. Ayrıca www.almajidcenter.org sitesinde mükerrer kayıtlar çıkarıldıktan sonra Pîrîzâde'nin kırk iki eserinin ismi yer almaktadır. Web sitesinin linki uzun olması sebebiyle siteye tam erişim linki burada verilmiş olup³⁹⁵ gelecek olan dipnotlarda sadece web sitesinin adı verilecektir. Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Pîrîzâde'nin 120'nin üzerinde eserinin ismini tespit ettik.

Müellifin kitap ve risâle türü eserlerine yazma nüshalarına ulaşabildiklerimiz hakkında detaylı bilgilere yer verilmişken, yazma nüshalarına ulaşamadığımız eserlerinde ise tabakat, fûrû-i fıkıh, biyografi kitaplarıyla yazma eser fihristlerindeki bilgiler referans olarak dipnotta işaret edilmiştir. Ayrıca pekçok eserinin günümüze ulaşmadığı ya da kütüphane kataloglarında kayıtlı olmadığını belirtmek gerekir.

³⁹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 262-262.

³⁹² Ziriklî, *el-A'lâm*, 1, 36.

³⁹³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1, 20.

³⁹⁴ Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 40, 41, 42, 43.

³⁹⁵ Erişim tarihi 05.06.2018

http://www.almajidcenter.org/ar/search_details.php?pag=3&keyword=%D8%A7%D8%A8%D9%86%20%D8%A8%D9%8A%D8%B1%D9%8A:%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85%20%D8%A8%D9%86%20%D8%AD%D8%B3%D9%8A%D9%86%20%D8%A8%D9%86%20%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%83%D9%8A%20%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%86%D9%81%D9%8A,,1099%D9%87%D9%80&how=3&in=1&by=2&

a) Kitapları

1. (شرح موطأ الإمام محمّد بن الحسن) *Şerhu Muvattai'l-Îmâmi Muhammed b. el-Hasen*.³⁹⁶

Yazma nüshalarda (الفتح الرحمانى فى شرح موطأ الامام محمد بن حسن الشيبانى) şeklinde geçmektedir. Konya Yusuf Ağa Ktp.'de 338 numarada kayıtlı³⁹⁷ nüshanın birinci cildinin ferağ kaydında 12 Şaban 1093 tarihinde öğle namazı vakti Süleymaniye medreselerinin bir odasında iken tamamlandı;³⁹⁸ ikinci cildinin ferağ kaydında ise bu kısmın temize çekilmesinin 21 Reabiulevvel 1095'te ikinci namazına müteakip evinde iken tamamlandı;³⁹⁹ üçüncü cildin ferağ kaydında 8 Cemaziyelâhir 1094 tarihinde öğlen vaktinde tamamlandı;⁴⁰⁰ ayrıca Muhammed Carullah'ın oğlunun vefatı sebebiyle mahzun olduğu da ifade edilmektedir.

Eserin mukaddime kısmındaki bilgilere göre Pîrîzâde, İmam Muhammed'in cem ettiği ahkâm-ı şer'iyeye ait hadis ve âsârın yer aldığı bu kitabı, Ebû Hanîfe ve talebelerinden nakledilen görüşlerin meşhur olanlarını tercih etmek suretiyle açıkladığını ifade etmektedir.

³⁹⁶ *Şerhu'l-Muvatta li-Rivâyeti Muhammed b. el-Hasan fî cildeyni*. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1, 20. *Şerhu Muvattai li'ş-Şeybânî*. Bkz. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34. *Şerhu Muvattai Mâlik*. Bkz. Bağdatlı, *Îzâhü'l-meknûn*, 2, 606. *Şerhu'l-Muvattai fî cildeyni*. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1, 36. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1, 20. *Şerhu'l-Muvatta Rivâyeti Muhammed b. el-Hasan fî mücelledeyni*. Bkz. Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 1, 40. Yazma Nüshaları için bkz. Konya Yusuf Ağa ktp. no. 173; Medine Mahmûdiye Kütüphanesi nr. 71; Medine Kral Abdulaziz Kütüphanesi nr. 589. Yusuf Ağa 338 numarada h. 1109-1110 tarihli 510 sahife olarak yer almaktadır.

³⁹⁷ Eser 510 varaktan oluşmaktadır. Her bir varak 23 satır ve her bir satır da ortalama 10-11 kelime ihtiva etmektedir. Metinlerin yazı rengi kırmızı şerhin ise siyahtır. Birinci cilt 1-150 varaklar arasında, ikinci cilt 152-275, üçüncü ve son cilt ise 276-510 varakları arasında yer almaktadır. Kitabın baş kısmında bâb isimleri ve sayfa numaralarının kayıtlı olduğu fihrist üç varak halinde mevcuttur. İstinsah tarihi olarak h. 1110 tarihi zikredilmektedir.

³⁹⁸ Pîrîzâde, *Şerhu Muvattai'l-Îmâmi Muhammed b. el-Hasen*, Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 338, vr. 150^a.

³⁹⁹ Pîrîzâde, *Şerhu Muvatta*, vr. 275^a.

⁴⁰⁰ Pîrîzâde, *Şerhu Muvatta*, vr. 510^b.

Pîrîzâde'nin bu eserini ömrünün sonlarına doğru yazdığını, müstensih Üdî'nin 'terceme-i hâl'inde ifade ettiği bir olaydan anlamaktayız. Üdî'nin açıklamalarına göre; Pîrîzâde ağır bir hastalığa düşer olur ve yakınları onun vefat edeceğini düşünmeye başlar. Neredeyse kalbi duracak noktaya gelir, sonrasında nefes almaya başlar ve ilaçlar ile sağlığına kavuşur. Bu olaydan sonra altı ay kadar yaşadığını ifade eden talebelerinden Abdullah Bakşîr, Beyzâvî'nin de benzer bir rahatsızlığı yaşaması ve sonrasında iyileşir iyileşmez tefsirini kemale erdirip vefat etmesi gibi, Pîrîzâde'ninde bu rahatsızlığından kurtulmasından sonra İmam Muhammed'in *el-Muvatta*'na yapmış olduğu şerhi tamamladığını zikretmektedir.⁴⁰¹

2. (شرح تصحيح القدوري) *Şerhu Tashîhi 'l-Kudûri*⁴⁰²

Kudûri'nin *el-Muhatar* adlı eserine İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) tarafından yapılan *Tashîhü 'l-Kudûri* çalışmasına Pîrîzâde'nin yaptığı şerhtir. Eserin yazma nüshalarına katalog taramalarında ulaşamadık.

3. (عمدة ذوي البصائر لحل مهمات الأشباه والنظائر) *Umdetü zevî 'l-basâir li-halli mühimmâti 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*⁴⁰³ çalışmamızın ikinci bölümünde "Esere Ait Nüshaların Tanıtımı" başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.

4. (عمدة الحكام في مسائل الأحكام) *Umdetü 'l-hükkâm fî mesâili 'l-ahkâm*.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Pîrîzâde, "Umdetü zevî 'l-basâir, 322^b."

⁴⁰² *Şerhu Tashîhi 'l-Kudûri li 'ş-Şeyh Kâsım*. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü 'l-eser*, 1, 20. Kehhâle, *Mu'cemü 'l-müellifîn*, 1, 20. Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 1, 40. *Şerhu Tashîhi 'l-Kudûri li 'bni Kutlûboğâ*. Bkz. Bağdatlı, *Hediyetü 'l-ârifîn*, 1, 34.

⁴⁰³ *Hâşiyetü 'ala 'l-eşbâh ve 'n-nezâir*: Bu eserini "Umdetü zevî 'l-basâir" diye isimlendirdi. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü 'l-eser*, 1, 20. "Umdetü ze vi 'l-basâir bi-halli mühimmâti 'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir li 'bn Nüceym. Bkz. Bağdatlı, *Hediyetü 'l-ârifîn*, 1, 34. Bağdatlı, *Îzâhü 'l-meknûn*, 2, 121. (*Hâşiyetü Eşbâh ve Nezâir*) "Umdetü zevî 'l-basâir. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261. "Umdetü zevî 'l-basâir *Hâşiyetü 'ala 'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir*. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, 1, 36-37. *Hâşiyetü 'ala 'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir*, "Umdetü zevî 'l-basâir li-halli mübhemâti 'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü 'l-müellifîn*, 1, 20. Eserin yazma nüshaları için bkz. "Esere Ait Nüshaların Tanıtımı" bölümü.

⁴⁰⁴ Eserin zahriye sayfasında, eserin ismi "Umdetü 'l-hükkâm fî mesâili 'l-ahkâm, müellifi ise İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed Pîrîzâde el-Hanefî ibareleri yer almaktadır. Ayrıca eserin mukaddime kısmında besmele hemdele ve salveleden sonra "ve ba'd" ile başlayan cümlede de ismi geçmektedir. Ferağ kaydında müstensih eseri 1240 tarihinde istinsah

Eserin telif edilme gerekçesi anlatılırken ilk olarak toplumda kötülüklerin ve buna bağlı olarak afetlerin artmasından, haram konularında gevşekliğin gösterilmesi ve bunun kalplere sirayet etmesinden, faziletli âlimlerin geri bırakılması ve cahil ahmak kimselerin öne çıkarılmasından bahsedilmiştir. Ardından müellifin önemli konular içerisinde yer alan bazı hükümlerin kendi görüşüne uygun olanlarını selefın kitaplarından derleyerek bir araya getirmeye karar verdiği ve eserini yirmi başlık altında tertip ettiği belirtilmektedir.

Eserin birinci bölümü *Edebü'l-müftî*, ikinci bölümü *Edebü'l-kâdî*, üçüncü bölüm *ed-Da'vâ*, dördüncü bölümü *eş-Şehâde*, beşinci bölümü *el-Müdâyenât ve'l-hacr*, altıncı bölümü *el-kefâle*, *el-Vekâle*, *el-havâle*, yedinci bölümü *es-Sulh*, sekizinci bölümü *el-İkrâr*, dokuzuncu bölümü *el-Vedi'a*, *el-Âriye*, onuncu bölümü *el-Ğasb*, on birinci bölümü *en-Nikâh*, *et-Talâk*, *el-Âtâk*, on ikinci bölümü *el-Buyû'*, on üçüncü bölümü *el-İcâre*, on dördüncü bölümü *el-Hibe*, on beşinci bölümü *el-Vakf*, on altıncı bölümü *eş-Şüf'a*, on yedinci bölümü *er-Rehn*, on sekizinci bölümü *Mesâilü şettâ*, *el-kasame*, *eş-şurb*, on dokuzuncu bölümü *el-Cinâyât* ve yirminci bölümü de *el-Vesâyâ'* dan oluşmaktadır. Eser, 148 varaktan oluşmaktadır.

5. (شرح منظومة ابن الشحنة الفوائد المكية على العقائد القدسية) *Şerhu Manzûme İbnü's-Şihne [el-Fâvâidü'l-Mekkiyye ale'l-akâidi'l-kudsiyye]*⁴⁰⁵

6. (شرح المنسك الصغير للمنلا رحمة الله) *Şerhu'l-Menseki's-sağîr li'l-Molla Rahmetullah.*⁴⁰⁶

Sindî Rahmetullah'ın haccın menasiklerine dair yazmış olduğu *Cem'u'l-menâsik ve nef'u'n-nâsik* kitabını daha sonra yine kendisi *el-Mensekü'l-kebîr*, *el-Mensekü'l-*

ettiğini belirtmektedir. Ancak müstensih eserin telif tarihini müellifin ferağ kaydında sehven 971 olarak belirtmektedir. Bu ise müellifin doğum tarihiyle uyuşmamaktadır. Müstensih burada belki 1071 yerine 971 yazdığını ifade edebiliriz. Eser, 148 vr., 23 str., 220x160 mm. Bkz. Mahtûtâtü Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî's-Şerîf Ktp. nr. 3/1978.

⁴⁰⁵ *Şerhu Manzûme İbn Şihne*. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1, 20. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34. *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1, 20.

⁴⁰⁶ *Şerhu'l-Menseki's-sağîr li'l-Molla rahmetullah*. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1, 20. *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1, 20. *Şerhu'l-Menseki's-sağîr li-rahmetillah*. Bkz. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

mütevassıt ve *el-Mensekü's-sağır* adıyla kısaltmıştır.⁴⁰⁷ Pîrîzâde ise, bu *el-Mensekü's-sağır* üzerine şerhini yazmıştır.

7. (فتاویٰ ابن بیري) *Fetâvâ İbn Bîrî*.⁴⁰⁸

Pîrîzâde'nin, fikhın konularına göre fetvalarını bir araya getirdiği eseridir. Fikhın otuz altı konusunu kapsayan bu fetvalar, soru-cevap formatında ele alınmaktadır. Eserde yaklaşık iki yüz doksan dört fetvaya yer verilmektedir.⁴⁰⁹ Eser üzerine Hasan Özer tarafından doçentlik çalışması yapılmış olup *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde* ismiyle yayınlanmıştır.

8. İbn Ferište'nin *Şerhu'l-Mecma'*ı üzerine Ali b. Cârullah tarafından yazılan haşiyeyi, metin-haşiye olarak tefrik etmiştir.⁴¹⁰

9. Aynî'nin *Şerhu'l-Kenz*'ini şerh etmiştir.⁴¹¹

10. Tarablûsî'nin *Menâsik*'ini şerh etmiştir.⁴¹²

b) Risâleleri

1. (رسالة غاية التحقيق في عدم جواز التلّيف في التّقليد) *Ğâyetü't-tahkîk fi ademi cevâzi't-telfîki fit-taklîd*.⁴¹³

Müellif eserin mukaddimesinde risalesini yazma gerekçesinden bahsetmektedir. Buna göre, taklitte telfik yapmanın sahilhliği konusunda araştırmalar çok olunca telfikin caiz olmadığına dair Hanefi mezhebinin sarih görüşlerinden nakiller yaparak bu konudaki cehaletin giderilmesi ve gereğiyle amel edilebilmesi için risaleyi yazmaya başladığını ifade eden Pîrîzâde'nin, eserde ele aldığı konuları şöyle sıralayabiliriz:

⁴⁰⁷ İrfan İnce, "Sindî, Rahmetullah b. Abdullah", *DİA*, 37. TDV Yayınları, 2009.

⁴⁰⁸ Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^a. Yazma nüshalar için bkz. Riyad Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyeti nr. 13402. 39 vr., 25 str.

⁴⁰⁹ Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 123-370.

⁴¹⁰ Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^a.

⁴¹¹ A.g.e., vr. 321^a.

⁴¹² A.g.e., vr. 321^a.

⁴¹³ Bu eserin tahkik ve tercümesi tarafımızca yapılmış olup henüz yayınlanmamıştır.

Meselelerin ayrı ayrı ele alınmadan tek bir mesele gibi görülüp hükümlerinin birbirine karıştırılmasının bâtil olduğu; mezhep imamının görüşü taklid edildiğinde muhalif görüşle amel edilemeyeceği; âhâd meselelerde başka mezhep imamlarını taklid etmenin yasaklandığı; farklı iki ictehadın birleştirildiği bir meselede taklid etmenin icmâen sahih olmadığı; mezhepte devamlılığın esas, taassubiyetin ise caiz olmadığı; mezhep görüşünün hilafına kâdının verdiği hükmü almanın caiz olmadığı; amelden sonra taklid yapmanın telif mi yoksa takyîd mi olduğu; taklid konusunda telifin caiz olmadığı zikredilebilir.

Bu risale nassin olmadığı yerde taklitte telifin olabileceğini söyleyen Molla Ferruh'a reddiye olarak yazılmıştır.⁴¹⁴ Mekke ve çevresinde ciddi yankı oluşturmuş olan bu risaleye pek çok âlim takriz yazmıştır. Bunlardan bazıları ise Allâme eş-Şeyh Ahmed eş-Şevberî? (eş-Şübri)'dir. O takrizine: حمداً لمن منح به الخير من أراد به مناهج التحقيق، لا الخ...إلخ ifadeleriyle başlamaktadır. Bu takriz yazanlar arasında dönemin Mekke kadısı olan Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendî de bulunmaktadır.⁴¹⁵

Eserin yazma nüshaları İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü nr. 6392; Süleymaniye Ktp. Aşır Efendi nr. 420'de bir mecmua içerisinde [55^b-61^a] varakları arasında; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Rodos Yazmalar nr. 86'da [108^b-110^b] varakları arasında bulunmaktadır.

2. (رسالة في فروض الصلاة) *Risâle fî furûzi's-salât*⁴¹⁶: Namazın farziyeti hakkında tafsili olarak konuyu ele almaktadır. Abdest ve necasetten başlayarak namazın rükünlerini, kıyam ve kıraatlerini, tekbirlerini, namazın vakti ve kiblenin tayin edilmesi vb. konularını açıklamaktadır. Eser bir mecmua içerisinde 18-39 sayfaları arasındadır. Pîrîzâde risalesini Şevval'in sonlarına doğru 1056'da tamamladığını ferağ kaydında belirtmektedir. Müstensih Ahmed b. Muhammed Şems el-Hanefî eseri 1097 senesinde müellifin nüshasından istinsah ettiğini ifade etmektedir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 1, 20; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 40. *Fihrisu Âli'l-Beyt* 106: 27, 28.

⁴¹⁵ Pîrîzâde, "Umdetü zevî'l-basâir, vr. 321^{a-b}.

⁴¹⁶ A.g.e., vr. 321^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41.

⁴¹⁷ Mahtûtâtu Mektebeti'l-Harami'l-Mekki's-Şerîf Ktp. nr. 4/3852.

3. (رسالة في مجاوزة الميقات بغير إحرام) *Risâle fî mücâvezeti 'l-vakti bi-ğayri ihrâm*⁴¹⁸

4. (رسالة في مشروعية العمرة في أشهر الحج) *Risâle fî meşru 'iyyeti 'l-umreti fî eşhuri 'l-hacc*:⁴¹⁹

Bu eser Muhibbî'de ve ondan doğrudan alıntı yapan Ebü'l-Hayr'da *Risâle fî cevâzi 'l-umre fî eşhuri 'l-hacc* lafzıyla geçmektedir. Bu risaleyi Ahmed b. Ali el-Ûdî h. 1083'te istinsah etmiştir. Yine bu risale *Meşrû 'iyyeti 'l-umreti li 'l-Mekkî fî eşhuri 'l-hacc* lafızlarıyla Muhammed Ahmed Dervîş tarafından h. 1138 senesinde istinsah edilmiş, Mekke Ummu'l-Kurâ Üniversitesi 3/403'de 40-51 sayfaları arasında yer almaktadır. Ayrıca bkz. *Hizânetü 't-türâs*, r. 21969 ile *Fihrisu Merkezi 'l-Melik Faysal li 'l-Buhûs ve 'd-Dirâsâti 'l-İslâmiyye*, 0550-8. Eser, *Risâle fî cevâzi 'l-umre fî eşhuri 'l-hacci min ğayri kerâhe* ismiyle Irak Diala Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi hocalarından Dr. Kasım Nasır Hüseyin tarafından tahkik edilerek 2016'da yayınlanmıştır.

5. (رسالة في تكفير الحج للصغائر والكبائر) *Risâle fî tekfiri 'l-hacci li 's-sağâiri ve 'l-kebâir*:⁴²⁰ Bu

eser Ebü'l-Hayr'da *Risâle fî tekfiri 'l-hacc li 't-tebeât ve 'l-kebâir* şeklinde zikredilmiştir. Yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde *Zehîratü 'n-nâzır fî tekfiri 'l-hacci li 't-tebeâti ve 's-sağâir* şeklinde geçmektedir. Eserin h. 1095 tarihli yazma nüshası Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fıkıhı bölümü 1867(2868) numarada üç varak, Kral Suud Üniversitesi 451 numarada ise iki varak halinde yer almaktadır.⁴²¹

Eserde, haccı tamamlayanların büyük-küçük günahlarının affi meselesi konusunda, özellikle tartışmalı olan büyük günahların afedilebileceğine dair görüşler yer almaktadır.

⁴¹⁸ Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî 'l-basâir*, vr. 321^b.

⁴¹⁹ A.g.e., vr. 321^b; Muhibbî, *Hulâsâtü 'l-eser*, 1, 20; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 40. Yazma nüshaları için bkz. *Fihrisu Âli 'l-Beyt*, 46: 11, 606; Riyad: Kral Suud Üniversitesi, 6:108 (4 varak).

⁴²⁰ Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî 'l-basâir*, vr. 321^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42. Yazma nüshaları için Bkz. *Fihrisu Âli 'l-Beyt*, 65: 33, 33; Riyad: Kral Suud Üniversitesi, 7:451 (4 sayfa).

⁴²¹ <http://www.almajidcenter.org/>

6. (رسالة السؤال والمراد في جواز استعمال المسك والعنبر والزباد) *Risâle es-Suâli ve'l-murâdu fî cevâzi isti'mâli'l-miski ve'l-anberi ve'z-zebâd*.⁴²² Pîrîzâde risalenin yazılma gerekçesini esein ilk satırlarında misk, anber zebad kullanılması hakkında Hanefî mezhebinden nakiller yaparak konuyu ele almaktadır. Eser bir mecmua içerisinde 155-158 sayfaları arasında yer almaktadır.⁴²³ Ayrıca eserin h. 1064 tarihli yazma nüshası Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 2074(2868) numarada iki varak olarak yer almaktadır.⁴²⁴

7. (رسالة في تطهير السمن والعسل إذا تنجس) *Risâle fî tadhîri's-semeni ve'l-asei izâ teneccese*.⁴²⁵ Kral Suud Üniversitesi 451 numarada bir sayfa halinde *Risâle fî tadhîri's-semeni ve'l-asei'n-necisi lafziyla* yer almaktadır.

Tereyağ ve bal gibi maddelerin necislik halinden temizliğe dönüşmesi halinde hükmünün ne olacağına dair yazılan bir risaledir. Nihayetinde, İmam Muhammed'den gelen bir rivayetle kıyasen cevaz verildiği belirtilmektedir.

8. (رسالة القول السديد في حكم التقليد) *Risâle el-kavlü's-sedîdi fî hükmi't-taklîd*.⁴²⁶ Pîrîzâde'nin Şâfiîlerin *el-Akdü'l-ferîd* adlı eserine nazire olarak sekiz mesele başlığı altında kaleme aldığı bir risalesidir. Risâle bir mecmua içerisinde 40-49 sayfaları arasında yer almaktadır.⁴²⁷

9. (رسالة في فروع التقليد) *Risâle fî furû'i't-taklîd*.⁴²⁸

⁴²² Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261; Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'alâ ed-Düreri'l-muhtâr*, 3. bs (Beirut, 1992), 209. *Hizânetü't-türâs*, 38453.

⁴²³ Mahtûtâtu Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî'ş-Şerîf Ktp. nr. 4/3852.

⁴²⁴ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴²⁵ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴²⁶ A.g.e., vr. 321^b.

⁴²⁷ Mahtûtâtu Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî'ş-Şerîf Ktp. nr. 4/3852.

⁴²⁸ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.” Yazma nüshaları için bkz. Medine Mahmudiyye Kütüphanesi nr. 3/2646.

10. (رسالة الأقوال المرضية في حكم الاقتدا بالمخالف ومسائل عمَّت بها البلية) *Risâle el-Akvâlü 'l-merziyye fi hükmi 'l-iktidâ bi 'l-muhâlif ve mesâili ammet bihâ 'l-beliyye*⁴²⁹

11. (رسالة في الإشارة في التشهد) *Risâle fi 'l-işâreti fi 't-teşehhüd*.⁴³⁰ Kral Suud Üniversitesi 451 numarada iki sayfa halinde yer almaktadır. Ayrıca *er-Risâletü 'l-Mermûze* şeklinde de zikredilmektedir.

Eserde, tahiyyatta teşehhüd okurken parmağın kaldırılmasının hükmü ve bunun delilleri üzerinde durulmaktadır.

12. (رسالة في حكم المبلِّغ ومن أخذ بقوله من المقتدين) *Risâle fî hükmi 'l-mübelliği ve min ahzi bi-kavlihi mine 'l-muktedîn*⁴³¹

13. (رسالة في تجديد [نسخة في فسخ] إحرام الصبي بعد البلوغ) *Risâle fî tecdîdi [fî feshi] ihrâmi 's-sabiyyi ba 'de 'l-bulûğ*.⁴³² Bu risale Kral Suud Üniversitesi'nde 6/451'de 14-15 varakları arasında *Hidâyetü 'l-ğabiyyi fî takyîdi feshi ihrâmi 's-sabiyyi* adıyla zikredilmektedir. Ayrıca Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi Hanefî fıkıh bölümü 5(6) numaralı bir mecmua içerisinde h. 1308 Halil b. İbrahim el-Acemî tarafından *Hidâyetü 'l-ğabiyyi fî takyîdi feshi ihrâmi 's-sabiyyi* adıyla istinsah edilmiş iki varak halinde yer almaktadır.⁴³³

Müellif, eserinin mukaddimesinde “Çocuk olan bir kimsenin hac için ihrama girmesi halinde, bu haccın hükmünün ne olacağı, şayet ihramdan haccın rükünlerini bitirmeden çıkması yahut hacc tamam olmadan bulûğa ermesi halinde neler yapması gerektiği” gibi alternatif durumları dile getirmektedir.

14. (رسالة في أحكام صلاة الجنائز) *Risâle fî ahkâmi salâti 'l-cenâze*⁴³⁴

⁴²⁹ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî 'l-basâir*, vr. 321^b; İbn Âbidîn, *Reddü 'l-Muhtâr*, 377. Yazma nüshaları için Bkz. *Fihrisu Âli 'l-Beyt*, 16: 8, 2032; Rampor M6532 (902), v. 280^a-283^a. *Hizânetü 't-türâs*, 38454'e göre Rampor 1/167 (356).

⁴³⁰ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî 'l-basâir*, vr. 321^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41. Yazma nüshaları için bkz. *Fihrisu Âli 'l-Beyt*, 10: 20, 1514; Riyad: Kral Suud Üniversitesi, 1:451, 1-4.

⁴³¹ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî 'l-basâir*”, vr. 321^b.

⁴³² A.g.e., vr. 321^b.

⁴³³ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴³⁴ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî 'l-basâir*, vr. 321^b.”

15. (رسالة في أحكام الصلاة بظلة السبيل الخارجة في المسجد على باب الصفا وأمامه صفوف من النساء) *Risâle fî ahkâmi's-salâti bi-zilleti's-sebîli'l-hâriceti fî'l-mescidi alâ bâbi's-safâ ve emâmehu sufûfun mine'n-nisâ*⁴³⁵

16. (رسالة في جواز الاقتداء بالمخالف في صلاة العيد) *Risâle fî cevâzi'l-iktidâi bi'l-muhâlifi fî salâti'l-'îdi*⁴³⁶ Bu eser h. 1106 tarihinde istinsah edilmiştir. Rampor M6532 (902)'de 278^b-280^a varakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Kral Suud Üniversitesi'nde 3/451'de 6-7 varakları arasında *Risale Reddû'l-kavli'l-anîd* ile başlamakta *Nazmu Risâleti İbn Sînâ fî Hayy b. Yekzân* ile son bulmaktadır. Risale, Dr. Cemal Aziz Halaf tarafından tahkik edilerek *Mecelletü'l-Câmi'atü'l-İrâkıyye*'de 2/37'de 75-91 sayfaları arasında yayınlanmıştır.

Şâfiî veya diğer mezhep mensubu imamların arkasında bayram namazı kılmanın hükmü konusunda kaleme alınmış bir risaledir. Eserde netice itibariyle diğer mezhep imamları arkasında namaz kılmanın caiz olduğu belirtilmektedir.

17. (رسالة القول الموفى في الرد على القاضي عبد الجواد المنوفي) *Risâle el-kavlü'l-mûfi fî'r-reddi ale'l-kâdi Abdülcevvâd el-Menûfi*⁴³⁷

18. (رسالة السيف المسلول في جواز دفع الزكاة لآل الرسول) *Risâle es-seyfü'l-meslûl fî cevâzi def'i'z-zekâti li-âli'r-resûli*.⁴³⁸ Bu risalede geçen “zekât” kelimesi *Hulâsa ve İzâhü'l-meknûn*'da “sadaka” olarak zikredilmiştir. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fihri bölümü 1267 (2868) numarada 12 Şaban 1077 tarihli bir varak halinde yer almaktadır.⁴³⁹

19. (رسالة القول الأزهر فيما يفتى به بقول الإمام زفر) *Risâle el-Kavlü'l-ezher fî mâ yüftâ bihi bi-kavli'l-İmâm Züfer*.⁴⁴⁰ Eserin yazma nüshası Rampor M8961 (1809)'da 31^b-32^b

⁴³⁵ A.g.e., vr. 321^b.

⁴³⁶ A.g.e., vr. 321^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41. Fihrisu Âli'l-Beyt, 69: 28, 143.

⁴³⁷ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴³⁸ A.g.e., vr. 321^b; Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 1, 20; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn*, 36.

⁴³⁹ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁴⁰ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b”; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261. Fihrisü Âli'l-Beyt, 127: 37, 379.

varaklar arasında yer almaktadır. Hizane’de 38460 numarada Rampor 1/237; Medine Mahmudiyye Kütüphanesi 8/7 2646; Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1248(2868) numarada iki varak halinde yer almaktadır.⁴⁴¹ Kral Suud Üniversitesi 399 numarada üç varak halinde yer almaktadır. Bu risale, Abdülkerim eş-Şeyh Ali tahkikiyle Mektebetü Dârü’s-Sabah’ta 2011’de yayınlanmıştır.

Eserde, Hanefî mezhebinde ihtilaf edilen meselelerde imamların görüşlerinin hangi usûle göre tercih edileceği hatırlatılıp İmam Züfer’in on sekiz görüşüne yer verilmektedir.

20. (رسالة في قصر الصلاة من مكة إلى جدة) *Risâle fî kasri’s-salâti min Mekke ilâ Cidde*⁴⁴²

21. (رسالة في معنى الاستحسان والقياس) *Risâle fî ma’ne’l-istihsân ve’l-kiyâs*⁴⁴³ Risalenin kaleme alınma gerekçesi, Pîrîzâde’ye sorulan “bunun hükmü kıyasen değil de niçin istihsânen caiz oluyor?” sorusunun cevabıdır. Bu çerçevede kıyas ve istihsanın tanımı ile istihsanın kısımlarına değinen Pîrîzâde, istihsan ile kıyasın taaruzu halinde nasıl bir yöntem izleneceği konusunu tartışmaktadır.

22. (رسالة على الطراز المذهب في بيان الصحيح من المذهب) *Risâle ale’t-Tırâzi’l-müzheb fî beyâni’s-sahîhi mine’l-mezheb*⁴⁴⁴

23. (رسالة في لبس الأحمر) *Risâle fî lübsi’l-ehmar*⁴⁴⁵

24. (رسالة في بيع ماء التبنك) *Risâle fî bey’i mâi’t-tonbâk*⁴⁴⁶

25. (رسالة في حكم القبض) *Risâle fî hükmi’l-kabz*⁴⁴⁷ Bu risale *el-Muhtasar*’da *Raf’u’l-kabz fî hükmi’l-kabz* olarak zikredilmektedir.

26. (رسالة القول الصواب في حكم إحداث الباب) *Risâle el-Kavlü’s-savâb fî hükmi ihdâsi’l-bâb*⁴⁴⁸ Bu risale *Hediyetü’l-Ârifîn*’de *el-Kavlü’s-savâb fî hükmi’l-bâbi bi-menkûli’l-*

⁴⁴¹ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁴² Pîrîzâde, “*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴⁴³ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 321^b”; Ebü’l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43. Yazma nüshalar için bkz. Medine Mahmudiyye Kütüphanesi nr. 6/2646.

⁴⁴⁴ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 321^b”; Ebü’l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43.

⁴⁴⁵ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî’l-basâir*”, vr. 321^b”; Ebü’l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43.

⁴⁴⁶ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴⁴⁷ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 321^b”; Ebü’l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

ashâb şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1257(2868) numarada 1071 tarihli üç varak olarak yer almaktadır.⁴⁴⁹

27. (رسالة في: إن للإنسان أن يحدث في ملكه ما يشاء ما لم يضر بجاره) *Risâle fî inne'l-insâne en-yuhaddise fî milkihi mâ yeşâu mâ lem yedurru bi-cârihi*.⁴⁵⁰ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1259(2868) numarada risalenin son kısmı *mâ lem yufahhiş* lafızlarıyla bitmekte ve iki varak halinde yer almaktadır.⁴⁵¹

28. (رسالة في نقص القسامة) *Risâle fî naksı'l-kasame*⁴⁵²

29. (رسالة فيما إذا ادعت المرأة الخلع وادعى الزوج الاستثناء) *Risâle fî mâ izâ idde'ati'l-meretü'l-hul'a ve idde'â'z-zevcü'l-istisnâ*⁴⁵³

30. (رسالة في انقسام الرشوة) *Risâle fî inkısâmu'r-rişveti*.⁴⁵⁴ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî beyâni aksâm'r-rişveti* lafızlarıyla, *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de ise *el-Vesîku mine'l-urveti fî beyâni aksâmi'r-rişveti* şeklinde zikredilmektedir. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1255(2868) numarada da aynı lafızlarla iki varak halinde yer almaktadır.⁴⁵⁵

31. (رسالة في الشرف من الأم) *Risâle fî ş-şerefi mine'l-ummi*⁴⁵⁶

32. (رسالة في تأخير الصلاة في السفر) *Risâle fî te'hîri's-salâti fî's-seferi*:⁴⁵⁷ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Def'u'z-zarar fî't-terhîs bi-te'hîri's-salâti fî's-seferi* lafızlarıyla

⁴⁴⁸ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴⁴⁹ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁵⁰ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴⁵¹ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁵² Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b”; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁵³ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴⁵⁴ A.g.e., vr. 321^b; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43.

⁴⁵⁵ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁵⁶ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 321^b.”

⁴⁵⁷ A.g.e., vr. 321^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41. Yazma nüshaları için Bkz. Riyad: Kral Suud Üniversitesi, 451/4, 8-11.

geçmektedir. Eserin yazma nüshası Kral Suud Üniversitesi 451 numarada iki sayfa halinde yer almaktadır.

Yolculuk halinde namazların geciktirilmesi, vaktinde kılınmasına riayet edilmemesi gibi sebeplerden ötürü insanların madur edilmemesi için bu eseri kaleme aldığı ifade edilmektedir.

33. (رسالة في الصيد بالبندقية) *Risâle fi 's-saydi bi 'l-bundukiyye*⁴⁵⁸ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fi cevâzi 's-sayd bi 'l-bundukati* şeklinde yer almaktadır.

34. (رسالة في بيض الصيد إذا دخل الحرم) *Risâle fi bâdi 's-sayd izâ dehale 'l-harame*⁴⁵⁹

35. (رسالة الفوائد المهمة الفريدة في إيضاح الألفاظ الغريبة) *Risâle el-Fevâidü 'l-mühimmeti 'l-ferîde fi izâhi 'l-elfâzi 'l-ğarîbe*⁴⁶⁰

36. (رسالة بلوغ الأرب في بيان أرض الحجاز وجزيرة العرب) *Risâle Bulûğü 'l-ureb fi beyâni arzi 'l-hicâz ve cezîrati 'l-arab*.⁴⁶¹ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar tarih bölümü 4454(2868) numarada beş varak olarak yer almaktadır.⁴⁶²

37. (رسالة رفع الأضرار فيما يضر بالجار) *Risâle Raf'u 'l-ezrâr fi mâ yezurru bi 'l-cârî*⁴⁶³

38. (رسالة فيمن علّق طلاق زوجته بالبراءة من النفقة للعدة والمهر ومؤنة السكنى) *Risâle fi men allaka talâke zevcetihî bi 'l-berâeti mine 'n-na fakati li 'l-iddeti ve 'l-mehri ve me 'ûneti 's-süknâ*.⁴⁶⁴ Bu risale Riyad Kral Suud Üniversitesi 3/2073'de 13-15 varakları ile 4/2073'de bir mecmua içerisinde on altıncı varakta yer almaktadır.

Eserde, kadının ileriye dönük şarta bağlı bazı hususlarda kocası tarafından teberrisine karşılık talakı talep etmesi halinde hemen talakın vâki olamayacağını, ancak şartların

⁴⁵⁸ Pîrîzâde, ‘‘Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 321^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43.

⁴⁵⁹ A.g.e., vr. 321^b; Muhibbî, *Hulâsâtü 'l-eser*, 1, 20.

⁴⁶⁰ Pîrîzâde, ‘‘Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 321^b; Bağdatlı, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43.

⁴⁶¹ Pîrîzâde, ‘‘Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 321^b; Bağdatlı, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, 1, 36; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261.

⁴⁶² <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁶³ Pîrîzâde, ‘‘Umdetü zevî 'l-basâir’’, vr. 321^b. *Fihrisu Âli 'l-Beyt*, 68: 10, 328. Yazma nüshaları için Bkz. Rampor M8961 (1809), v. 34^b-35^b.

⁴⁶⁴ Pîrîzâde, ‘‘Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

gerçekleşmesiyle bu teberrinin karşılık bulacağı ve o zaman talakın gerçekleşeceği anlatılmaktadır.

39. (رسالة في معنى العقر) *Risâle fî ma'na'l-ukri*.⁴⁶⁵ Bu risalenin yazma nüshası mektebetü Câmiati'r-Riyâd Ktp. 2077 numarada 45^b ile Rampor M8961 (1809)'da 31^b varağında yer almaktadır.

Eserin kaleme alınma gerekçesine mukaddime kısmında değinen müellif, Hanefî âlimlerinin “ukr” kelimesinin hangi anlamda kullandıklarını öğrenme istemeleri üzerine kendisinin kitaplardaki bilgileri özetleyerek “hür olanlar için ifade edildiğinde mehr-i misil; cariyeler için kullanıldığında bekâr olanlarda kıymetlerinin onda biri, dul olanlarda ise yirmide biri” şeklinde ifade etmektedir.

40. (رسالة في أحكام البناء بمبنى) *Risâle fî ahkâmi'l-binâ bi-Mina*:⁴⁶⁶ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hukmi'l-binâ bi-Mina* şeklinde yer almaktadır. Bir varaktan oluşan bir risaledir.

41. (رسالة في حكم الطلاق المعلق بالإبراء) *Risâle fî hükmi't-talâki'l-mu'allaki bi'l-ibrâ*:⁴⁶⁷ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hükmi't-talâki'l-mu'allaki bi-sihhati'l-berâeti* şeklinde yer almaktadır. Hizane 38456'da Rampor 1/199 olarak zikredilmektedir.

42. (رسالة في دعوى اليد) *Risâle fî da've'l-yed*:⁴⁶⁸ Bu risale *Hediyetü'l-Ârifîn ve Osmanlı Müellifleri*'nde *İfrâğu'l-cehdi fî da'va'l-yedi* şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fihkî bölümü 1250(2868) numarada *İfrâğu'l-cehdi fî hükmi da'va'l-yedi* başlığıyla iki varak olarak yer almaktadır.⁴⁶⁹

43. (رسالة القول الأسنى في دعوى الاستئنا) *Risâle el-Kavlü'l-esnâ fî da'vâ'l-istisnâ*⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42. *Fihrisu Âli'l-Beyt*, 175: 12, 122.

⁴⁶⁶ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁶⁷ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42. *Fihrisu Âli'l-Beyt*, 58: 37, 1354. Yazma nüshaları için Bkz. Rampor M8961 (1809), v. 30^b-31^a

⁴⁶⁸ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 36; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1. 261.

⁴⁶⁹ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁷⁰ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a.

44. (رسالة إعلام الأعلام لشرح مهمات مسائل الأحكام) *Risâle İ'lâmü'l-a'lâm li şerhi mühimmâti mesâili'l-ahkâm*.⁴⁷¹ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle İ'lâmü'l-a'lâm bi-mühimmâti mesâili'l-ahkâm* şeklinde yer almaktadır.
45. (رسالة العجالة في بيع العدة والأمانة) *Risâle el-Acâletü fî bey'i'l-iddeti ve'l-emâneti*.⁴⁷² Bu eser *el-Acâletü fî hükmi bey'i'l-iddeti ve'l-emâneti* şeklinde de kaynaklarda yer almaktadır. Yazma nüshaları Kral Suud Üniversitesi 1/2498'de 1-4 varakları arasında ve Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar 622, 11/1160'da yer almaktadır.
46. (رسالة دفع الضرر والإضرار في فساد الإقرار الشائع بين الناس بالأعدان) *Risâle Def'ü'z-zarar ve'l-izrâr fî fesâdi'l-ikrâri's-şâi'i beyne'n-nâsi bi'l-a'zâri*.⁴⁷³ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî fesâdi'l-ikrâri* şeklinde yer almaktadır.
47. (رسالة في حكم المسكن للزوجة وخروجها للأبوين وفيما إذا زُفَّت بلا جهاز) *Risâle fî hükmi'l-meskeni li'z-zevceti ve hurûcihâ li'l-ebeveyni ve fî mâ izâ züffet bilâ cihâz*.⁴⁷⁴
48. (رسالة رفع الأضرار في رد القول بأن قبول الإبراء إقرار) *Risâle Raf'ü'l-ezrâr fî reddi'l-kavli bi-enne kabûle'l-ibrâri ikrârun*.⁴⁷⁵
49. (رسالة القول التام في عدم صحة عزل القوام) *Risâle el-Kavlü't-tâm fî ademi sıhhati azli'l-kivâm*.⁴⁷⁶ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî ademi sıhhati azli'l-kivâm* şeklinde yer almaktadır.
50. (رسالة في عدم السقوط بموت المدرس والطلبة في أثناء السنة وقد باشرُوا) *Risâle fî ademi's-sukûti bi-mevti'l-müderresi ve't-talebeti fî esnâi's-seneti ve kad bâşeru*.⁴⁷⁷ Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1263(2868) numarada *Risâle fî*

⁴⁷¹ A.g.e., vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41.

⁴⁷² Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a. *Fihrisu Âli'l-Beyt*, 103:11, 53. *Hizânetü't-türâs*, 38452.

⁴⁷³ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁷⁴ A.g.e., vr. 322^a.

⁴⁷⁵ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁷⁶ Pîrîzâde, “*Umdetü ze vî'l-basâir*, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁷⁷ Pîrîzâde, “*Umdetü ze vî'l-basâir*, vr. 322^a.

*ademi's-sukûti 'l-ma 'lûmi bi-mevti 'l-müderrisi ve 't-talebeti fî esnâi 's-seneti lafızlarıyla iki varak olarak yer almaktadır.*⁴⁷⁸

51. (رسالة الجمع والتحرير في حكم التعزير) *Risâle el-Cem 'u ve 't-tahrîr fî hükmi 't-ta 'zîr*⁴⁷⁹

52. (رسالة في حكم الاستبراء) *Risâle fî hükmi 'l-istibrâ*⁴⁸⁰

53. (رسالة في الطلاق) *Risâle fî 't-talâk*⁴⁸¹

54. (رسالة في تقييد المحتمل) *Risâle fî takyîdi 'l-muhtemel*⁴⁸²

55. (رسالة في أدب المفتي) *Risâle fî edebi 'l-müftî*⁴⁸³

56. (رسالة الإيضاح والتبيين في حكم البراءة بالاستيفاء والإسقاط للدين) *Risâle el-Îzâh ve 't-tebyîn fî hükmi 'l-berâeti bi 'l-istifâi ve 'l-iskâti li 'd-dîn*⁴⁸⁴

57. (رسالة في الجبِّ والعنَّة) *Risâle fî 'l-cebbi ve 'l-inneti*:⁴⁸⁵ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî ademi irsi 'z-zevci mine 'l-mufârakati bi 'l-marazi bi 'l-cebbi ve 'l-inneti* şeklinde yer almaktadır.

58. (رسالة الأقوال المرجحة في فساد الرسالة الموضحة) *Risâle el-Akvâlü 'l-müracceha fî fesâdi 'r-risâleti 'l-muvazzaha*:⁴⁸⁶ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî fesâdi 'r-risâleti 'l-mevzûha* şeklinde yer almaktadır.

59. (رسالة السهام الصائب في الحكم على الغائب) *Risâle es-Sihâmü 's-sâib fî 'l-hükmi ale 'l-ğâib*:⁴⁸⁷ Bu risale *el-Muhtasar*'da *es-Sehmü 's-sâib alâ men hakeme min nuvvâbi 'l-vakti ale 'l-ğâib* şeklinde yer almaktadır.

⁴⁷⁸ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁷⁹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a.

⁴⁸⁰ A.g.e., vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁸¹ A.g.e., vr. 322^a.

⁴⁸² A.g.e., vr. 322^a.

⁴⁸³ A.g.e., vr. 322^a.

⁴⁸⁴ A.g.e., vr. 322^a.

⁴⁸⁵ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁸⁶ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁸⁷ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41.

60. (رسالة في إسقاط الصلاة عن الميت) *Risâle fî iskâti's-salâti ani'l-meyyiti*:⁴⁸⁸ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hükmi iskâti's-salâti* şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fihkî bölümü 1787(2868) numarada da *Risâle fî beyâni hükmi iskâti's-salâti ani'l-meyyiti* başlığıyla bir varak olarak yer almaktadır.⁴⁸⁹

61. (رسالة في حكم الفناء للدار) *Risâle fî hükmi 'fenâi li'd-dâr*:⁴⁹⁰

62. (رسالة القول الصحيح في حكم الواقع بالطلاق الصريح) *Risâle el-Kavlü's-sahîh fî hukmi'l-vâki'i bi't-talâki's-sarih*:⁴⁹¹ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hukmi'l-vâki'i bi't-talâki's-sarih* şeklinde yer almaktadır. Bu eser h. 1106 senesinde istinsah edilmiştir. Riyad Kral Suud Üniversitesi 2077/1'de 1-3 varakları arasındadır.

Eserin yazılma gerekçesini mukaddime kısmında değinen müellif, Mekke kadısı Hasan Efendi'nin kendisinden “sarih talakın, muallak olması halinde bir ric'i talakın oluşup oluşmayacağı” konusu ile ilgili âlimlerin görüşlerinin derlenmesini talep ettiğini ifade etmektedir.

63. (رسالة القول البات في إيصال الثواب إلى الأموات) *Risâle el-Kavlü'l-bâte fî îsâli's-sevâbi ilâ'l-embât*:⁴⁹² Bu risalede yer alan *ile'l-embât* kelimesi *Hediyetü'l-Ârifîn ve Osmanlı Müellifleri*'nde *li'l-embât* şeklinde zikredilmektedir. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar akaid bölümü 2572 (2868) numarada 1^b-42^a varakları arasında yer almaktadır.⁴⁹³

64. (رسالة الإبانة في زمن سقوط النفقة المفروضة دون المستدانة) *Risâle el-İbâne fî zemeni sukûti'n-nafakati'l-mefrûza dûne'l-müstedâne*:⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a”; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁴⁸⁹ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁹⁰ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a”.

⁴⁹¹ A.g.e., vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42. *Fihrisu Âli'l-Beyt*, 129: 5, 427.

⁴⁹² Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a”; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261.

⁴⁹³ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁹⁴ Pîrîzâde, “*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 322^a”; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

65. (رسالة في حكم استعمال أواني الذهب والفضة) *Risâle fî hükmi isti'mâli evânî'z-zehebi ve'l-fidda*⁴⁹⁵ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hükmi isti'mâli evânî'l-fidda ve'z-zehebi* şeklinde, *Hediyetü'l-Ârifîn*'de ise *Înâletü'r-rabb fî hükmi isti'mâli evânî'l-fidda ve'z-zehebi* olarak geçmektedir. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fihhî bölümü 1253 (2868) numarada da *Înâletü'l-ereb fî hükmi isti'mâli evânî'l-fidda ve'z-zeheb* başlığıyla iki varak olarak yer almaktadır.⁴⁹⁶
66. (رسالة في النزول عن الوظائف) *Risâle fî'n-nüzûli ani'l-vezâif*⁴⁹⁷
67. (رسالة في حكم العلو والسفل) *Risâle fî hükmi'l-uluviyy ve's-süfli*⁴⁹⁸
68. (رسالة القول الفصل في محمل الجنابة في الأصل) *Risâle el-Kavlü'l-fasli fî muhmelî'l-cenâzeti fî'l-asl*:⁴⁹⁹ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hükmi hamli'l-cenâzeti ile'l-makbarati* şeklinde yer almaktadır.
69. (رسالة الأمانة في صحة الوضوء بلا نية) *Risâle el-Umniyye fî sıhhati'l-vudûi bilâ niyyeti*⁵⁰⁰
70. (رسالة رفع الأوهام في عدم جواز صلاة الرجال خلف صف النساء في المسجد الحرام) *Risâle Raf'u'l-evhâm fî ademi cevâzi salâti'r-ricâli halfe saffi'n-nisâi fî'l-mescidi'l-harami*:⁵⁰¹ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî ademi cevâzi salâti'r-ricâli halfe saffi'n-nisâi* şeklinde yer almaktadır. Eser, Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf tarafından tahkik edilerek 1437/2015'te yayınlanmıştır. Eser ayrıca Mekke'de Matbaa-ı Terakki-i Mecîdiyye-i Osmâniyye'de 1331'de beş sayfa müstakil risale olarak basılmıştır.

⁴⁹⁵ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir', vr. 322^a; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 43.

⁴⁹⁶ <http://www.almajidcenter.org/>

⁴⁹⁷ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir', vr. 322^a.

⁴⁹⁸ A.g.e., vr. 322^a

⁴⁹⁹ A.g.e., vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁵⁰⁰ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir', vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41.

⁵⁰¹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir', vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41.

71. (رسالة في عدم دخول أولاد البنات في الوقف) *Risâle fî 'ademi duhûli evlâdi 'l-benâti fî 'l-vakfi*.⁵⁰² Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî ademi duhûli evlâdi 'l-benâti fî müsemmâ evlâdi 'l-evlâdi* şeklinde yer almaktadır
72. (رسالة في أدب المفتي والقاضي) *Risâle fî edebil 'l-müftî ve 'l-kâdi*⁵⁰³
73. (رسالة في المعاملات لمن ابتلي بالخصومات عشرون فصلاً لا يستغني عنها كل حنفي) *Risâle fî 'l-muâmelâti li-men übtüliye bi 'l-husûmâti işrûne faslen lâ yestağni anhâ küllü Hanefiyyin*⁵⁰⁴
74. (رسالة الإتحاف في مهمات الأوقاف) *Risâle el-Îthâf fî Muhimmâti 'l-evkâf*.⁵⁰⁵ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle el-Îthâf bi-muhimmâti mesâili 'l-evkâf* şeklinde yer almaktadır.
75. (رسالة العمدة في طلاق المعتدة) *Risâle el-Umdetü fî talâki 'l-mu'tedde*.⁵⁰⁶ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hükmi ca 'li 't-talâki bi-yedi 'z-zevceti ve 'l-mevlâ ve 'l-iddetü fî talâki 'l-mu'tedde* şeklinde yer almaktadır.
76. (رسالة الاستدلال في حكم الاستبدال) *Risâle el-İstidlâl fî hükmi 'l-istibdâl*.⁵⁰⁷ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle fî hükmi 'l-ferâğî ve 'l-istidlâli fî hükmi 'l-istibdâl* şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1261(2868) numarada da *İfrâğu 'l-cehdi fî hükmi da 'va 'l-yedi* başlığıyla bir varak olarak yer almaktadır.⁵⁰⁸
77. (رسالة في فضل الطواف) *Risâle fî fadli 't-tavâfi*⁵⁰⁹ Bu risale *Hediyetü 'l-Ârifîn ve el-Muhtasar*'da *el-Îthâfu bi 'l-ehâdîsi 'l-vârideti fî [fazli] 't-tavâfi* şeklinde yer

⁵⁰² Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁵⁰³ A.g.e., vr. 322^a.

⁵⁰⁴ A.g.e., vr. 322^a.

⁵⁰⁵ A.g.e., vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁵⁰⁶ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^a; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁵⁰⁷ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^b; Bağdatlı, *Hediyetü 'l-ârifîn*, 1, 34; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁵⁰⁸ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵⁰⁹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî 'l-basâir, vr. 322^b; Bağdatlı, *Hediyetü 'l-ârifîn*, 1, 34; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

almaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 695(2868) numarada iki varak halinde yer almaktadır.⁵¹⁰

78. (رسالة في ضمان الصيرفي) *Risâle fî damâni's-sayrafi*⁵¹¹ Bu risale *Hediyetü'l-Ârifîn* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde *İzhâru'l-kenzi'l-mahfî fî 'ademi damâni's-sayrafi* şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1260(2868) numarada h. 1060 tarihli, iki varak olduğu belirtilmektedir.⁵¹²

79. (رسالة اللمعة في صلاة الأربع بعد الجمعة) *Risâle el-Lüm'atü fî salâti'l-erba' ba'de'l-cum'ati*:⁵¹³ Bu risale *Hediyetü'l-Ârifîn* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde *el-Lüm'atü fî hükmi salâti'l-erba' ba'de'l-cum'ati* şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1789(2868) numarada ik varak olarak yer almaktadır.⁵¹⁴

80. (رسالة إعلام الرتب في حكم الإيثار بالقرب) *Risâle I'lâu'r-rutebi fî hükmi'l-îsâri bi'l-kurab*:⁵¹⁵ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1251(2868) numarada da 1067 tarihli üç varak olarak yer almaktadır.⁵¹⁶

81. (رسالة بغية الخاص والعام فيما أوجب الله على المكلفين من الأنام) *Risâle Buğyetü'l-hâssi ve'l-âmi fî mâ evceballâhu ale'l-mükellefîne mine'l-enâm*⁵¹⁷

82. (رسالة في حكم الصلوة إلى الجانب الشرقي من الكعبة) *Risâle fî hükmi's-salâti ile'l-cânibi's-şarkî mine'l-ka'be*⁵¹⁸

⁵¹⁰ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵¹¹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 322^b; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261.

⁵¹² <http://www.almajidcenter.org/>

⁵¹³ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 322^b; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 41.

⁵¹⁴ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵¹⁵ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir', vr. 322^b; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261.

⁵¹⁶ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵¹⁷ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 322^b. Yazma nüshaları için Bkz. Fihrisu Âli'l-Beyt, 27:26, Rampor M896 (1809), v. 38^b-42^b.

83. (رسالة القول السار في ثبوت الاستحقاق بالإقرار) *Risâle el-Kavlü's-sâri fî sübüti'l-istihkâk bi'l-ikrâr*.⁵¹⁹ Bu risale *Hediyetü'l-Ârifî*'nde *el-Kavlü's-sâr fî hükmi fenâi'd-dâr* şeklinde yer almaktadır. Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fihkî bölümü 1258 (2868) numarada da *el-Kavlü's-sâr fî hükmi fenâi'd-dâr lafızlarıyla* iki varak olarak yer almaktadır.⁵²⁰
84. (رسالة في حد الجهر بالصلاة، ورسالة في صوم يوم الشك) *Risâle fî haddi'l-cehri bi's-salâti*⁵²¹ Bu risale *el-Muhtasar*'da *Risâle Tahsîlü'l-ecri fî ibâneti haddi'l-cehri* şeklinde yer almaktadır.
85. (رسالة في صوم يوم الشك) *Risâle fî savmi yevmi's-şekk*⁵²²
86. (رسالة القول الظريف في حكم مفهوم التصانيف) *Risâle el-Kavlü'z-zarîf fî hükmi mefhûmi't-tesânîf*⁵²³
87. (رسالة في زيارة قبر النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) *Risâle fî ziyâreti kabri'n-nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem*⁵²⁴
88. (تبلغ الأمل في عدم جواز التقليد بعد العمل) *Tebliġu'l-emel fî 'ademi cevâzi't-taklîdi ba'de'l-amel*.⁵²⁵ Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fihkî bölümü 836(2868) numarada 18 Rebûussânî 1065 tarihli üç varak olarak yer almaktadır.⁵²⁶
89. (رفع الضلال في بيان حكم التعزير بأخذ المال) *Rafu'd-dalâli fî beyâni hükmi't-ta'zîri bi-ahzi'l-mâli*.⁵²⁷ Princeton Üniversitesi İslâmî Yazmalar Hanefî fihkî bölümü 1256 (2868) numarada bir varak olarak yer almaktadır.⁵²⁸

⁵¹⁸ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 322^b.

⁵¹⁹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 322^b; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

⁵²⁰ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵²¹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 322^b; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 42.

⁵²² A.g.e., vr. 322^b.

⁵²³ A.g.e., vr. 322^b.

⁵²⁴ A.g.e., vr. 322^b.

⁵²⁵ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

⁵²⁶ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵²⁷ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

90. (القول التام في عدم انفساخ الدار المستأجرة بالانهدام) *el-Kavlü't-tâm fi 'ademi infisâhi'd-dâri'l-müste'cirati bi'l-inhidâm*.⁵²⁹ Yazma nüshaları Rampor D9406 (2515)'de 34^a-35^a varakları arasında bulunmaktadır. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1252(2868) numarada h. 1074 tarihli iki varak olarak yer almaktadır.⁵³⁰
91. (القول الفاصل الماضي في بيان حكم عزل السلطان للقاضي) *el-Kavlü'l-fâsılı'l-mâzî fi beyâni hükmi azli's-sultâni li'l-kâdî*.⁵³¹ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1249 (2868) numarada iki varak olarak yer almaktadır.⁵³²
92. (التقول المنيفة في حكم شرف ولد الشريف) *en-Nukûlü'l-munîfeti fi hükmi şerefi veledi's-şerîfe*.⁵³³ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1265(2868) numarada istinsah tarihi 1120 Cemâziyelevvel tarihli iki varak olarak yer almaktadır.⁵³⁴
93. (الواضح من القول في حكم الفراغ والنزول) *el-vâdıhu mine'n-nukûl fi hükmi'l-ferâği ve'n-nuzûl*.⁵³⁵ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1262(2868) numarada iki varak olarak yer almaktadır.⁵³⁶
94. (إزالة الضنك في المراد من يوم الشك) *İzâletü'z-zank fi'l-murâdi min yevmi's-şekk*⁵³⁷ Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1843 (2868) numarada 1059 Ramazan tarihli bir varak olarak yer almaktadır.⁵³⁸ Nizamiye Üniversitesi 226 numarada dört varak halinde yer almaktadır.

⁵²⁸ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵²⁹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34. Fihrisü Âli'l-Beyt 40: 127, 392.

⁵³⁰ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵³¹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

⁵³² <http://www.almajidcenter.org/>

⁵³³ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

⁵³⁴ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵³⁵ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

⁵³⁶ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵³⁷ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1, 34.

⁵³⁸ <http://www.almajidcenter.org/>

95. (إرشاد القدير) *İrşâdü'l-kadîr*. Bu eserin şerh olduğu *Fihrisu Âli'l-beyt*'te zikredilmektedir.⁵³⁹
96. (جامع أشتات الوهم) *Câmiu eşâtî'l-vehmi*.⁵⁴⁰ Bu risale h. 1175'te Muhammed Ahsâî tarafından istinsah edilmiştir. Risale bir varaktan oluşmaktadır.
97. (رسالة في حكم جواز العمل بالحيله لمن قصد مجاوزه الميقات بلا احرام) *Risâle fî hükmî cevâzi'l-ameli bi'l-hîleti li-men kasade mücâvezete'l-mîkâte bi-lâ ihrâmin*.⁵⁴¹ Eserin kaleme alınma gerekçesi, ihramsız olarak mikat sınırlarını geçen bir kimse için hile (çözüm) ile amel etmenin cevazı hakkındaki hükmü ortaya koymaktır. Bu eser h. 1063 tarihinde istinsah edilmiş, müstensihî ise belli değildir. Eser Mekke el-Mükerereme Kütüphanesinde Hanefî fihhî kısmında mecâmî' içerisinde 115 numarada 4 varak olarak yer almaktadır. Ayrıca Rampor D9406 (2515)'de 35^b-37^a varakları arasında yer almaktadır.
98. (الكشف والتدقيق، لشرح غاية التحقيق في منع التلفيق في التقليد) *el-Keşf ve't-tatkîk li-şerhi ğâyeti't-tahkîk fî men'i't-telfiki fî't-taklîd*.⁵⁴² Bu eser, Pîrîzâde'nin daha önce telif ettiği *Ğâyetü't-tahkîk fî men'i't-telfiki fî't-taklîd* adlı eserindeki kapalılığı ortadan kaldırmak için kaleme aldığı risalesidir. Risale, 271^a-281^a arasındadır. Metin rengi kırmızı mürekkep ile yazılarak şerhten ayrıştırılmıştır. Ayrıca Medine el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye Kütüphanesi nr. 2646'da 6^b-16^b varakları arasında yer aldığı belirtilmektedir.⁵⁴³
99. (مذهب الإمام أبي حنيفة) *MezhEbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*.⁵⁴⁴ Bu eser, Kahire Dârü'l-Kütüb'de 1/433 (545) de yer almaktadır. Eserin tahkik ve tercümesi Hasan Özer tarafından neşredilmiştir.⁵⁴⁵

⁵³⁹ Fihrisu Âli'l-Beyt, 8: 4, 1222.

⁵⁴⁰ Fihrisu Âli'l-Beyt, 48:9, 24. Yazma nüshaları için Bkz. Rampor M6632 (902), v. 108^b-109^a.

⁵⁴¹ Fihrisu Âli'l-Beyt, 59:70, 1653.

⁵⁴² Mahtûtâtü Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî'ş-Şerîf Ktp. nr. 4/4013.

⁵⁴³ Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, 61.

⁵⁴⁴ Fihrisu Âli'l-Beyt, 163:46, 891.

100. (المهمات الواجبة لجنابة المسلم الحاضرة) *el-Muhimmâti 'l-vâcibe li-cenâzeti 'l-müslimi 'l-hâzırı*.⁵⁴⁶ Bu risale Riyad Kral Suud Üniversitesi 5/451'de 12-13 varakları ile 6/4447'de 12. varakta yer almaktadır. Yine Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1788 (2868) numarada iki varak olarak yer almaktadır.⁵⁴⁷
101. (جامع المسائل المهمات في الأحكام) *Câmiu 'l-mesâili 'l-mühimmâti fi 'l-ahkâm*.⁵⁴⁸
102. (رسالة في الفرائض) *Risâle fi 'l-ferâiz*.⁵⁴⁹
103. (رفع الأذرع فيما تدور بالعيار) *Raf'ü 'l-ezrai fîmâ tedûru bi 'l-iyâri*.⁵⁵⁰
104. (الإلهام بمهمات مسائل الأحكام) *el-İlhâmu bi-muhimmâti mesâili 'l-ahkâm*.⁵⁵¹
105. (رفع الالتباك في حكم تعاطي شجره التناك) *Raf'ü 'l-iltibâk fi hükmi teâtî şecerati 't-tonbâk*.⁵⁵²
106. (المنقولات الواضحة في الإستثناء في اليمين الكاذبة الواضحة) *el-Menkûlâtü 'l-vâzihatü fi 'l-istisnâi fi 'l-yemîni 'l-kâzibeti 'l-vâzihati*. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1264 (2868) numarada bir varak olarak yer almaktadır.⁵⁵³
107. (المتعة في عدم جواز استخلاف خطيب الجمعة) *el-Mut'atü fi ademi cevâzi istihlâfi hatîbi 'l-cum'a*. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1844 (2868) numarada iki varak olarak yer almaktadır.⁵⁵⁴

⁵⁴⁵ Bkz. Hasan Özer, "Pîrîzâde İbrahim ve Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam İsimli Risalesinin Tahkik ve Tercümesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 19 (2012): 327-341.

⁵⁴⁶ Fihrisu Âli'l-Beyt, 188: 38, 1335.

⁵⁴⁷ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵⁴⁸ *Hizânetü 't-türâs*, 38451; *Princeton University Islamic manuscripts*, nr. 862.

⁵⁴⁹ *Hizânetü 't-türâs*, 38457'da Rampor 1/199 olarak zikredilmektedir.

⁵⁵⁰ *Hizânetü 't-türâs*, 38458'da 1/202 olarak zikredilmektedir.

⁵⁵¹ Medine Mahmudiyye Ktp. nr. 5/2620.

⁵⁵² Medine Mahmudiyye Ktp nr. 3/2682.

⁵⁵³ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵⁵⁴ <http://www.almajidcenter.org/>

108. (الإبانة في حكم طلب والد ولده احيانا زمن الحضانة) *el-İbâne fî hükmi talebi vâliidi veledihi ehyânen zemeni'l-hidâne*. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1266 (2868) numarada iki varak halinde yer almaktadır.⁵⁵⁵

109. (تحسين العبارة في حكم الدهن وقد ماتت فيه الفأرة) *Tahsînü'l-ibârati fî hükmi'd-dehni ve-kad mâtet fîhi'l-fa're*. İçerisinde fare ölüsü bulunan yağın hükmü ile ilgili kaleme alınmış bir risâledir. Princeton Üniversitesi İslamî Yazmalar Hanefî fikhî bölümü 1268 (2868) numarada 3 sayfa olarak yer almaktadır.⁵⁵⁶

110. (رسالة في بيع الوفاء) *Risâle fî beyi'l-vefâ*. Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi Hanefî fikhî bölümünde bir mecâmî' içerisinde 3 (10) numarada h. 1103 istinsah tarihli iki varak halinde yer almaktadır.⁵⁵⁷

111. (رسالة في مفهوم الرواية) *Risâle fî mefhûmi'r-rivâye*. Pîrîzâde, mefhûm-ı rivâyetin hükmünü araştırıp muteber müteahhir fakihlerin kitaplarından derleyerek bu risaleyi kaleme aldığını ifade etmektedir. Pîrîzâde, risâlenin ilk kısmında mefhûm-ı rivâyetin tanımını, delil olmasını, muhalefe ile mukayesesini yaptıktan sonra ikinci kısımda *edebü'l-kâdı*, üçüncü kısımda *da'vâ*, dördüncü kısımda *şahitlik* ve beşinci kısımda *da ta'zîr* konusu altında konuyu ele alarak izah etmektedir.⁵⁵⁸

112. (الإعلام في المهمات الشرعية من الأحكام) *el-İ'lâm fî'l-mühimmâti'ş-şer'ıyyeti mine'l-ahkâm*. Eser, bir mecmua içerisinde otuz beş sayfa olarak yer almaktadır.⁵⁵⁹ Ancak eser incelendiğinde *Umdetü'l-hükkâm fî mesâili'l-ahkâm* adlı eserinin ilk beş faslının aynen burada yer aldığı görülmektedir.

Müstensih Üdî, bu zikrettiklerinin dışında Pîrîzâde'nin daha da fazla risalesinin olduğunu vurgulayıp kitapların isimlerini zikretmeyi burada yeterli gördüğünü ifade etmektedir.

⁵⁵⁵ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵⁵⁶ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵⁵⁷ <http://www.almajidcenter.org/>

⁵⁵⁸ Eser, 8 vr., 21 str., 200x150mm. Bkz. Mahtûtâtu Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî'ş-Şerîf Ktp. nr. 4/4045.

⁵⁵⁹ Mahtûtâtu Mektebeti'l-Harami'l-Mekkî'ş-Şerîf Ktp. nr. 4/3852.

3.2. ‘Umdetü Zevî’l-Basâir li-Halli Mühimmâti’l-Eşbâh ve’Nezâir Adlı Eseri ve Tahlili

Bu başlık altında tezimizin ana konusunu teşkil eden Pîrîzâde’nin eserinin şekil ve muhteva yönden incelenmesi, müellifine aidiyetinin ortaya çıkarılması, kullanılan kaynak eserlerin tespit edilmesi, müellifin eserdeki şerh metodunun ortaya koyulması ve eserin benzer diğer eserler arasındaki yerinin tespit edilmesi konularına yer verilecektir. Pîrîzâde’nin eserinin şekil ve muhteva açısından incelenmesi yapılırken İbn Nüceym’in *el-Eşbâh*’ı ile zaman zaman mukayesesi yapılmış, analizler tablo ve grafiklerle ortaya koyulmuştur.

3.2.1. Eserin Adı ve Müellifine Aidiyeti

Pîrîzâde eserin mukaddimesinde, kitabına *‘Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâti’l-eşbâh ve’n-nezâir* adını verdiğini açıklamış, bu ismi neden tercih ettiğine dair bilgi vermemiştir. Ancak eseri telif etme gerekçelerini sıraladıktan sonra bu ismi vermenin güzel olduğunu belirtmesinden anlaşıldığına göre “İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâir*’inde yer alan önemli konuların çözümünde basiret sahiplerine başvuru kaynağı” şeklinde tercüme edebileceğimiz başlığı koyması muhtevaya daha uygun olmaktadır. Yine, mukaddime kısmında besmele, hamdele ve salveleden sonra *ve-ba’d* kelimesiyle başlayıp “Allahu Teâlâ’ya muhtaç olan İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Pîrîzâde der ki” ile devam etmesinden, eserin müellifinin Pîrîzâde İbrahim olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin bazı yazma nüshalarının zahriye ile vikaye sayfalarında kitabın ismi ile ilgili kısaltmalar,⁵⁶⁰ biyografi kaynaklarında ise farklı kelime telaffuzları görülmektedir.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ *Kitâbü ‘Umdetü zevî’l-basâir ‘alâ kitâbi’l-Eşbâh ve’n-nezâir li’l-Allâme eş-Şeyh İbrahim b. Hüseyin Bîrî*. Bkz. Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 406; *‘Umdetü zevî’l-basâir alâ’l-Eşbâh ve’n-nezâir li-hâtimetü’l-muhakkikîn şeyhunâ Burhânuddîn eş-Şeyh İbrahim b. Hüseyin Bîrî*. Bkz. Laleli, nr. 1106; *Hâşiyetü el-Allâme Bîrî ‘ala’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. Bkz. Nuruosmaniye, nr. 1445;

⁵⁶¹ *Hâşiyetü ‘ala’l-eşbâh ve’n-nezâir*: Bu eserini *‘Umdetü zevî’l-basâir* diye isimlendirdi. Bkz. Muhibbî, *Hulâsâtü’l-eser*, 1, 20; *‘Umdetü ze vi’l-basâir bi-halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-Nezâir li’bn Nüceym*. Bkz. Bağdatlı, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1, 34; *Îzâhü’l-meknûn*, 2, 121; (*Hâşiyetü Eşbâh ve Nezâir*) *‘Umdetü zevî’l-basâir*. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 261; *‘Umdetü zevî’l-basâir Hâşiyetü ‘alâ’l-Eşbâh ve’n-Nezâir*.

Eserin ferağ kaydındaki bilgilere göre Pîrîzâde eserini 5 Ramazan 1082 [6 Ocak 1672] Çarşamba günü Mekke'de, Harem-i Şerîf'in karşısında yer alan Süleymaniye Medresesinde tamamlamıştır.

3.2.2. Esere Ait Nüshaların Tanıtımı

3.2.2.1. Nüshaların Sayısı, Buldukları Ülke, Kütüphane, Koleksiyon

a) Türkiye Kütüphaneleri

İstanbul, Süleymaniye Ktp., Mehmed Nuri Efendi, nr. 69; Laleli, nr. 1106; nr. 1107; Nuruosmaniye, nr. 1445; Hacı Beşir Ağa, nr. 220; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 406; Şehid Ali Paşa, nr. 743; Ragıp Paşa, nr. 508; İstanbul İl Müftülüğü Ktp. r. 189; Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, nr. 730; **Diyarbakır** İl Halk Ktp., nr. 1509; **Kastamonu** Ktp., Kastamonu Halk Ktp., nr. 1593/05; **Edirne** Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 986; **Kayseri**, Râşid Efendi, 1/1360(2191) [1^b-262^a]

b) Irak Kütüphaneleri

Musul, Mektebetü'l-evkâfi'l-âimme, 13/7 (313 varak); Mektebetü'l-evkâfi'l-âimme, nr. 4/149; **Bağdat**, el-Mektebetü'l-Kâdiriyye, nr. 349 (369 varak); Mektebetü'l-evkâfi'l-âimme, nr. 4056 (250 varak); nr. 18261 (570 sayfa, istinsah tarihi h. 1136); Mektebetü'l-merkeziyye fî vuzâratî'l-evkâf 88/479 (37)'de 457 sayfa olarak yer almaktadır.

c) Suudi Arabistan Kütüphaneleri

Mekke, Mektebetü'l-Haramî'l-Mekkî, nr. 497 (Hanefî); Mektebetü'l-Haramî'l-Mekkî, nr. 1979 (323 varak; 320-322 arası terceme-i müellif); Mektebetü'l-Haramî'l-Mekkî, nr. 4219 (88 varak; sadece birinci cilt mevcuttur.); Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, nr. 70 (Ezheriyye 353); Mahtûtâtî'l-Melik Suud, nr. 1820 (2174 ع.ب. 2174) كتاب اللقيط واللظة والآبق والمفقود (ع.ب. 2174) konusuna kadardır. Eksik nüshadır. 86 varaktan sonrası yoktur. Eser sayfa satır sayısı 25, sayfa ebatı ise 23x16'dır. Eserin hattı nesihtir.

Taif, Mektebetü Abdullah İbn Abbas, nr. 4/214, 4/219.

Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1, 36-37; *Hâşiyetü 'alâ'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 'Umdetü zevî'l-basâir li-halli mübhemâti'l-Eşbâh ve'n-Nezâir. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1, 20.

Riyad, Merkez el-Melik Faysal li'l-buhûs ve 'd-dirâsâti 'l-İslâmiyye, nr. 1465.⁵⁶²

d) Hindistan Kütüphaneleri

Rampor, Mektebeti Rampor, nr. 1/216, 326; (2497) 5047 287M (istinsah tarihi h. 1101); (2498)11231 275 D; 1/216 (326)'da *Umdetü zevi'l-elbâbi ve'l-basâiri li-küllî ahbâri'n-nezâiri* olarak zikredilmektedir.

Tunek, Ma'hadi'l-Ebhâsi'l-Arabiyye ve'l-Fârisiyye, (990)102- Y/713

e) Suriye Kütüphaneleri

Dımaşk, Mektebetü'z-Zâhiriyye, nr. 6504 (istinsah 1110h)

f) Cezair Kütüphaneleri

el-Mektebetü'l-Vataniyye, nr. 1025 (224 varak, istinsah tarihi h. 1187); nr. 1025 (324-448) R.1342 f (istinsah tarihi h. 1187)

g) Mısır Kütüphaneleri

Kahire, el-mektebetü'l-Ezheriyye, nr. (353)7534- 263 vr.; Dârü'l-Kütüb, nr. 248, 249; el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 7534 (353); Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye 1175 numarada 460 sayfa halinde yer almaktadır.

h) Tunus Kütüphaneleri

Dârü'l-Kütübü'l-Vataniyye, nr. 3748; Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, 3748 (358 vr.)

Hizane 49722'de *Umdetü zevi'l-basâir li-halli mübhemâti 'l-eşbâh ve 'n-Nezâir* olarak zikredilmektedir.

3.2.2.2. Nüshaların Listesi ve Rumuzları

Tahkik çalışmasını yaptığımız eserin yazma nüshaları hakkında detaylı bilgi yukarıda zikrettik. Türkiye ve diğer ülkelerde eserin pekçok nüshalarına ulaştık. Bu nüshalar içerisinde belli ölçütlere göre sekiz adet seçtiğimiz nüshaları, eserin tahkikinde karşılaştırma ve mukabele yaparak farklılıkları rumuz halinde dipnotlarda belirttik. Aşağıdaki tabloda tahkikte kullandığımız nüshaların, buldukları kütüphane kayıtları, istinsah tarihleri ve varak sayfaları bir bütün halinde sunulmuştur.

⁵⁶² *Hizânetü't-Türâs*, nr. 27610. Eser adı *عمده ذوي البصائر لحل معاني الاشباه والنظائر* olarak kaydedilmiştir.

s.no	Kütüphane/Bölüm Adı/Demirbaş No	Ru muz	Varak sayfası	İstinsah Tarihi	Müellifin vefatından sonra
1	Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî Nüshası (Asıl Nüsha)	ا	323	-	-
2	Süleymaniye/Laleli Nüshası/1107	ب	215	1104	5 sene
3	Süleymaniye/Laleli Nüshası (Mukabele nüshası) /1106	ق	203	1107	8 sene
4	Süleymaniye/Hacı Beşir Ağa Nüshası/220	و	250	1117	18 sene
5	Süleymaniye/Hasan Hüsnü Paşa Nüshası/406	ج	172	1139	40 sene
6	Süleymaniye/Ragıp Paşa Nüshası/508	ح	296	1159	60 sene
7	Süleymaniye/Nuruosmaniye Nüshası/1445	د	368	-	-
8	Süleymaniye/Şehid Ali Paşa Nüshası/743	هـ	271	-	-

3.2.2.3. Nüshaların Üzerindeki Bilgiler

Tahkik çalışmalarında müellif nüshasına ulaşmak temel amaçlardan biridir. Bu mümkün olmadığında istinsah nüshalarına başvurulur. Burada bizim öncelikli amaçlarımızdan bir tanesi, yazma bir eser olan *Umdetü zevî'l-basâir*'in Pîrîzâde'nin kaleminden çıkmış haline ulaşmaktır. Bu da mukabele nüshaları ve/veya müellife yakın tarihte istinsah edilmiş olan nüshalara ulaşmakla elde edilir. Biz bu çalışmamızda pekçok nüshaya ulaştık. Ancak çalışmamızı iki mukabele nüshası ve yakın tarihli/tarihsiz altı nüsha ile birlikte sekiz nüsha üzerinden mukabele ederek, farklılıkları dipnotta tahkik esaslarına uygun bir şekilde tamamladık. Burada nüshaların tanıtımları yapılırken sadece mukabelede esas aldığımız nüshalar için rumuz tayin ettik. Bu nüshalar aşağıda zikredilmiştir.

a) *Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî Nüshası (Asıl Nüsha, Rumuzu: أ)*

Nüsha, Mekke Haremü'l-Mekkî Kütüphanesinde 1979 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eser, mukâbele nüshasıdır. Eserin içeriği 323 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 23, her satır ise yaklaşık 10 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni ile bölüm başlıkları kırmızı, şerh metni ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Nesih kırması hattı ile yazılan eserin istinsah tarihi belirtilmemesine rağmen, müstensih'in ismi Ahmed b. Ali b. Mustafa el-Ûdî'dir. Müstensih kitabın kenarlarına “قف، قف على” gibi kelimelerle dikkat çekmekte, konuya vurgu yapmaktadır. Ayrıca metin içinde yazım yanlışlarını tashih etmek için derkenarda aynı hizada doğrusunu

yazarak (صح) kelimesiyle tamamlamaktadır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi diğer sayfanın sonunda yer almaktadır. Eser tek kitap içerisinde iki cilt olarak yazılmıştır. Birinci cilt [1-136^b], ikinci cilt ise [137^a-323^b] varaktan oluşmaktadır.

Eserin mukabele nüshası olduğunu, birinci cildin sonunda [136^b]de, müstensihin sayfanın sağ alt tarafında (بلغ مقابلة على نسخة المؤلف سامحه الله تعالى) yazmış olduğu ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca sık sık, ortalama beş-on sayfada bir, “بلغ مقابلة” cümlesi derkenar olarak yer almaktadır. Bu, belli bir süre içerisinde eserin mukabele edildiğini ve her bir mukabelede de ulaştığı sayfayı ifade ettiğini göstermektedir. (تم (النصف الأول من حاشية الأشباه والنظائر) ifadelerinden birinci cildin sonuna geldiği ve ikinci cildin ise *besmele* ile başlayıp (كتاب القضي) ile devam ettiği görülmektedir. İkinci cilt ise [320^a]nın ortalarında bitmektedir. Eserde ferâğ kaydı yer almamaktadır.

Müstensih, [320^a-322^b] varakları arasına “ترجمة المؤلف” başlığı altında yeni bir bölüm ilave etmiştir. Burada, Pîrîzâde'nin hayatı, hoca ve talebeleri, icazetleri, kitap ve risaleleri ile iki kerametine yer vermektedir. Son satırlarını ise (قال ذلك بفمه، ورقمه بقلمه،) cümlesiyle tamamlayarak (الفقير إلى الله تعالى، أحمد بن علي بن مصطفى الشهير بالعودي. والله أعلم. انتهى.) eserini ve ilave kısmı kendisi tarafından yazıldığını ifade etmektedir.

Nüshanın baş tarafında kısa bir fihristi mevcuttur. Zahriye kısmında yer alan عمدة ذوي البصائر على الأشباه والنظائر، للعالم العلامة، والقدوة الفهامة، خاتمة المحققين، ببلد الله الأمين، الشيخ إبراهيم بن الشيخ حسين بن الشيخ أحمد بن ييري زاده، الرومي أصلاً، المكي وطناً، الحنفي مذهباً، رحمه الله تعالى. şeklindeki bilgiye göre, eserin ve müellifin adı belirtilmiş; müellifin ailesinin Anadolu'dan gittiği, Mekke'de yaşadığı ve mezheben Hanefî olduğu anlaşılmaktadır.

b) Laleli Nüshası (Rumuzu: ب)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu'nda 1107 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 215 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 27, her satır ise yaklaşık 11 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Yazının metni ince iki kırmızı cetvel içerisinde yer almaktadır. Cetvel dışında derkenarda herhangi bir yazı, bilgi vb. mevcut değildir. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi diğer

sayfanın sonunda yer almaktadır. Nesih kırması hattı ile tek cilt halinde yazılan eserin müstensihi ferâğ kaydında yer almamaktadır. Sadece istinsah tarihi olarak Şaban'ın ortası salı günü 1104/1693 tarihi verilmekte, [213^b] de şöyle yer almaktadır:

وكان الفراغ من نسخ هذا الكتاب المبارك سنة ألف ومائة وأربعة من الهجرة النبوية على صاحبها أفضل الصلاة والسلام،
وحسبنا الله ونعم الوكيل.

Kitabın zahriye kısmında شرح الأشباه yazmaktadır. Eserin zahriye ile ferâğ kaydının olduğu sayfalarda III. Selim'in (saltanat yılları 1789-1818) vakıf mührü bulunmaktadır.

Nüshanın fiziksel özelliği 250x180-168x108 mm.

c) *Hasan Hüsnü Paşa Nüshası (Rumuzu: ج)*

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Koleksiyonu'nda 406 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 172 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 29, her satır ise yaklaşık 20 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi önceki sayfanın sonunda yer almaktadır.

Nesih kırması hattı ile yazılan eserin birinci cildinde müstensih ve istinsah tarihi ile ilgili bir kayıt mevcut değildir. Ancak ikinci cildin zahriye kısmında “الجزء الثاني من عمدة” cümlesinden sonra, biraz alt tarafında yer alan “ذوي البصائر على الأشباه والنظائر للشيخ إبراهيم بيبي زاده رحمه الله تعالى آمين الفقير عبد الرحمن بن السيد أسلم الحنفي عفى عنهما” ifadelerinden müstensihin Abdurrahman b. es-Seyyid Eslem el-Hanefî olduğunu, “أواخر جمادى الثاني 1139” dan da 1139 cemaziyel-âhir'in sonlarında istinsahın başladığı yahut bittiği anlaşılmaktadır.

Eserin birinci cildi 76^a, ikinci cilt ise tekrar birden başlayarak [92^a] ile bitmektedir. İkinci cildin sonunda yer alan ferâğ kaydındaki bilgiye göre eserin 29 Zilkade Pazartesi günü aynı senede bittiği ifade edilmektedir. Ferâğ kaydında yer alan ifadeye göre: “تحريرا يوم الإثنين تسعة عشرين من ذي القعدة الحرام من سنته، تم هذا الكتاب بعون الملك . الوهاب.” eserin birinci cildinin bitmesi yahut ikinci cildin başlaması 1139 cemaziyel-âhir'in sonunda; ikinci cildin yaklaşık beş ay sonra, yine aynı senede 29 Zilkade Pazartesi günü tamamlandığını söylemek mümkündür.

Kitabın zahriye kısmında كتاب عمدة ذوي البصائر على كتاب الأشباه والنظائر للعلامة الشيخ إبراهيم بن حسين بيري زاده رحمه الله تعالى bilgileri yer almaktadır.

Eserin fiziksel özelliği 160x220-120x170 mm.'dir.

d) Nuruosmaniye Nüshası (Rumuzu: د)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda 1445 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 368 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 23, her satır ise yaklaşık 9 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi önceki sayfanın sonunda yer almaktadır.

Müstensih tarafından derkenarlarda, çok az sayfada yer alan “مطلب” gibi dikkat çekici başlıklar altında vurgular kırmızı mürekkeple yapılmıştır. Nesih kırması hattı ile tek cilt halinde yazılan eserin ferâğ kaydı bulunmamaktadır. Eserin herhangi bir yerinde müstensih ya da istinsah tarihine dair bir kayıta rastlanmamıştır.

Zahriye kısmında III. Osman'ın (saltanat yılları 1754-1757) tuğralı vakıf mührü ile vakıf notları yer almaktadır.

Eserin fiziksel özelliği 211x149-147x80 mm., kağıt özelliği aharlı, kalın, su yolu yatay ve dikey krem renk, filigranlı; cilt özelliği mukavva üzeri siyah meşin kaplı kapaklar ve miklebi gömme şemseli soğuk cetveli şemse cilttir.

e) Şehid Ali Paşa Nüshası (Rumuzu: هـ)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu'nda 743 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 271 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 29, her satır ise yaklaşık 12 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi önceki sayfanın sonunda yer almaktadır.

Müstensih tarafından derkenarlarda çok az “matlab, kıf,” gibi dikkat çekici başlıklar mevcuttur. Nesih kırması hattı ile tek cilt halinde yazılan eserin ferâğ kaydı bulunmamaktadır. Eserin herhangi bir yerinde müstensih ya da istinsah tarihine dair bir kayıta rastlanmamıştır. Eserin zahriye ile ferâğ kaydının olduğu sayfalarda Şehid Ali Paşa'nın vakıf mührü yer almaktadır.

Eserin fiziksel özelliği 208x152-170x87 mm.'dir.

f) Hacı Beşir Ağa Nüshası (Rumuzu: و)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu'nda 220 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 250 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 25, her satır ise yaklaşık 12 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni ile şerhin rengi siyah olup metin kısmının üzerinde çizgi bulunmaktadır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi diğer sayfanın sonunda yer almaktadır. Müstensih tarafından derkenarlarda bazı açıklamalar, başlıklar yapılmıştır.

Nesih kırması hattı ile tek cilt halinde yazılan eserin ferâğ kaydındaki bilgilere göre "... تحريراً في اليوم الخامس والعشرين من شهر ذي القعدة الشريفة لسنة سبع عشرة ومائة وألف، الفقير عمر بن عثمان " "عمر السينوبى" müstensihi Ömer b. Osman Ömer es-Sinobî; istinsah tarihi ise 25 Zilkade 1117/1706'dir.

Zahriye'den önce yer alan sayfada kâideleri kapsayan bir fihrist bulunmaktadır. Zahriye sayfasında yer alan diğer metinler ise şunlardır:

حاشية المولى إبراهيم الشهير ببيري زاده القسطنطيني نزيل مكة المكرمة شرفها الله تعالى وعظم وكرم وفخم.

وكتب ناسخها: مما ألفه المؤلف: هذه الحاشية المقبولة على الأشباه. وشرح مفصل على موطأ الإمام محمد رحمه الله تعالى. رسالة في فساد صلاة من صلى خلف النساء. رسالة في المسائل المفتى بها على قول زفر. غاية التحقيق في منع التلفيق.

Eserin fiziksel özelliği 202x137-150x75 mm.'dir.

g) Ragıp Paşa Nüshası (Rumuzu: ح)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa Koleksiyonu'nda 508 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 296 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 27, her satır ise yaklaşık 10 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi diğer sayfanın sonunda yer almaktadır. Kitap içeriği ince iki kırmızı mürekkepli çerçeve içerisinde yer almaktadır. Çerçeve dışında derkenarda herhangi bir yazı, bilgi vb. mevcut değildir.

Güzel bir nesih hattı ile tek cilt halinde yazılan eserin ferâğ kaydındaki bilgilere göre: “وكان الفراغ من كتابة هذا الكتاب المبارك في يوم الأربعاء المبارك [في] العشرين من شعبان المكرم، سنة ألف ومائة وتسعة وخمسين من الهجرة النبوية، على صاحبها أفضل الصلاة والسلام، على يد كاتبه الفقير إلى رحمة مولاه الغني السيد es-Seyyid Abdullah el-Makkarî el-Mısırî, istinsah tarihi ise 20 Şaban 1159/1747 Çarşamba günüdür. Eserin zahriyye ve ferâğ kaydının olduğu sayfalarda vakfiye mührü vardır. Mühürdeki bilgiye göre eser 1175 tarihinde Muhammed el-Meduvv b. es-Sudur tarafından vakfedilmiştir.

Eserin fiziksel özelliği 265x155-183x75 mm.’dir.

h) Laleli Nüshası (Rumuz: ق)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu’nda 1106 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eser, mukabele nüshasıdır. Eserin içeriği 203 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 29, her satır ise yaklaşık 10 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni ile bölüm başlıkları, derkenarda yer alan bazı açıklamalar kırmızı mürekkep, şerh metni ise siyahtır. Müstensih kitabın kenarlarına “مطلب قف” gibi kelimelerle başlıklar koyarak dikkat çekmekte, konuya vurgu yapmaktadır.

Nesih kırması hattı ile yazılan eserin istinsah tarihi birinci cildin sonunda (تم الجزء الأول) cümlelerinden sonra [85^b]de alt tarafın derkenardaki ifadeye göre 5 Cemaziyelûlâ 1107/1696 pazar günü müellifin yazdığı kitap ile mukabelesini tamamladığı anlaşılmaktadır.

أنهاه مقابلةً على أصل المؤلف المكتوب بخطه وصح والله الحمد والمنة وذلك في عصر يوم الأحد الخامس من جمادى الأولى سنة (1107هـ)، ختمت بخير لا بشر.

İkinci cildin istinsah tarihi ise mevcut değildir. İkinci cildin sonunda “بلغ مقابلة بحسب” imkân ve takat ölçüsünde mukabeleyi tamamladığını ifade eden müstensih, devamındaki cümle ile “على يد كاتبه الفقير إلى الله تعالى أحمد بن علي بن مصطفى العودي” eserinin Ahmed b. Ali b. Mustafa el-Ûdî’nin eliyle yazıldığını belirtmektedir.

ولولاه ما كنا. عمدة ذوي الأبصار على أشباه النظائر، الصحيح: البصائر، إلا أنه كتب في Kitabın ilk sayfasında للمؤلف üçüncü varagında; شرح الأشباه لبيري زاده ikinci varakta; الدفتر بلفظ الأبصار، ولذا كتب هكذا رسالة غاية التحقيق في منع التلفيق ve arka sayfasında sayfa numaraları belli kısa bir fihrist bulunmakta; dördüncü varakta cennete girecek sekiz hayvanın neler olduğu ve isimleri zikredilmekte; altıncı varakta, yani zahriye sayfasında ise aşağıdaki cümleler yer almaktadır.

عمدة ذوي البصائر على الأشباه والنظائر لخاتمة المحققين شيخنا برهان الدين الشيخ إبراهيم بن حسين بيري رحمه الله تعالى.

إني نظمت ضابطاً * لا بأس في استفادته

عدة أوراق الكتا * ب مدة استعارته

وذاك أقصى غاية * للنسخ أو قراءته

وفوق ما ذكرته * يفضي إلى إضاعته

فلا جزى الله الذي * خالف في استعارته

هذا وقف سلطان الزمان “ Nüşanın zahriye ile ferâğ kaydının olduğu sayfada III. Selim’e ait vakıf mührü bulunmaktadır.” الغازي سلطان سليم خان بن السلطان مصطفى خان عفا عنهما الرحمن

Nüşanın fiziksel özelliği 213x145-160x98 mm.’dir.

i) İstanbul İl Müftülüğü Ktp. Nüşası (nr. 189)

Nüşa, İstanbul İl Müftülüğü Kütüphanesinde 189 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 253 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 29, her satır ise yaklaşık 10 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni ile bölüm başlıkları, derkenarda yer alan bazı açıklamalar kırmızı mürekkep, şerh metni ise siyahtır. Müstensih kitabın derkenarlarında “قف، مطلب” ifadeleriyle dikkat çekmekte, konuya vurgu yapmaktadır.

ترجمة “ Nesih hattıyla yazılan eserin baş tarafında üç sayfa fihrist ile iki sayfa halinde المؤلف رحمه الله başlığı altında müellifin künyesini, eserin telif sebebini, İbn Hazm’den rivayetle kitap telif etme gerekçeleri üzerinde durduktan sonra müellifin yazdığı

kitap ve risalelerini, hoca ve talebelerinin isimlerini zikretmektedir. Eser Zilhicce'nin sonlarında 1116 tarihinde istinsah edilmiştir.

j) Süleymaniye Ktp. Mehmet Nuri Efendi Nüshası (nr. 69)

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Mehmet Nuri Koleksiyonu'nda 69 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 195 varak, her varak 2 sayfa, sayfa satır sayısı 23, her satır ise yaklaşık 14 kelimedenden oluşmaktadır. *El-Eşbâh* metni ile bölüm başlıkları, derkenarda yer alan bazı açıklamalar kırmızı mürekkep, şerh metni ise siyahtır. Müstensih kitabın kenarlarına "مطلب" ifadesiyle başlık koyarak dikkat çekmekte, konuya vurgu yapmaktadır.

Talik hat ile yazılan nüshanın ferâğ kaydındaki bilgiye göre eser Hüseyin Feyzî talebelerinden Besim (?) b. Muhammed tarafından 2 Rebiulâhir 1105 tarihinde istinsah edilmiştir.

... على يد أضعف العباد وأنه بسيم بن محمد من تلاميذ حسين فيضي عزيز الله ... في اليوم الثاني من شهر ربيع الآخر سنة خمس ومائة وألف.

Müstensih istinsah ettiği nüshayı, baştan sona müellif nüshasıyla mukabele ettiğini, 4 Cemaziyelulâ 1105 tarihinde mukabeleyi tamamladığını ifade etmektedir. Böylece mukabele yaklaşık iki ayda tamamlanmış olmaktadır.

بلغ مقابلة من أوله إلى آخره من نسخة، قوبلت من نسخة المصنف، فله الحمد وإليه أولا وآخرا وظاهرا وباطنا، تحريرا في اليوم الرابع من جمادى الأولى سنة خمس ومائة وألف من الهجرة النبوية عليه أفضل التحية

Nüshanın baş tarafında üç sayfa kırmızı mürekkep ile bölüm başlıkları ve sayfa numaraları; konu isimleri ise siyahtır. Mevcut nüshalar içerisinde en iyi fihrist olanı bu nüshadır. Nüsha serlevha ile başlamaktadır.

Nüshanın fiziksel özelliği 270x165-195x100 mm.'dir.

k) Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 986

Nüsha, Selimiye Kütüphanesi Selimiye Yazmalar Koleksiyonu'nda 986 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 194 varak, her varak iki sayfa, sayfa satır sayısı 23, her satır ise yaklaşık 11 kelimedenden oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Eserin fiziksel özelliği 162x226-92x158 mm. Eser meşin kaplı, yazı türü nesihdir.

l) Kastamonu Ktp., Kastamonu Halk Ktp., nr. 1593/05

Nüsha, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Kastamonu Halk Koleksiyonu'nda 1593/05 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 150b-156a, sayfa satır sayısı 27, eserin sonu eksiktir. *el-Eşbâh* metni üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, diğer metinler ise siyahtır. Eserin fiziksel özelliği 215x155-170x95 mm. Eser mıklebli, ebrulu, mukavva, çaharkuşe meşindir. Yazı türü kırma taliktir.

m) Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 1509

Nüsha, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde 1509 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 215 varak, sayfa satır sayısı 33, eserin sonu eksiktir. *el-Eşbâh* metni, kâle, ekûlu kelimeleri ve keşideler kırmızı mürekkepli, diğer metinler ise siyahtır. Eserin baş tarafında üç sayfa fihrist vardır. Eserin fiziksel özelliği 265x140-195x80 mm. Eser zencirekli, köşebendli, bordürlü, şemseli, mıklebli, yeşil meşin kaplı mukavva yeni cilt içindedir. Yazı türü kırma taliktir.

n) Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, nr. 730

Nüsha, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi Koleksiyonu'nda 730 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin içeriği 191 varak, her varak iki sayfa, sayfa satır sayısı 31, her satır ise (yaklaşık) 11 kelimededen oluşmaktadır. *el-Eşbâh* metni ile bölüm başlıkları, derkenarda yer alan bazı açıklamalar kırmızı mürekkep, şerh metni ise siyahtır. Müstensih kitabın kenarlarına “مطلب-قف” ifadesiyle başlık koyarak dikkat çekmekte, konuya vurgu yapmaktadır. Varak arası geçişlerde, b'den a'ya, sayfanın ilk kelimesi diğer sayfanın sonunda yer almaktadır.

Nesih hat ile yazılan nüshanın ferâğ kaydındaki bilgiye göre eser Ahmed b. Osman b. Ebî Safâ tarafından Rebiussânî'nin ilk günlerinde, 1123 tarihinde salı günü istinsah edilmiştir.

وحررت هذه النسخة بقلم العبد الفقير الفاني أحمد بن عثمان بن أبي الصفا الاسطواني، وكان الفراغ من تحريرها نهار الثالث غرة ربيع الثاني سنة ثلاث وعشرين ومائة بعد الألف من الهجرة النبوية المحمدية، والحمد لله، وخذه أولا وآخرا وظاهرا وباطنا.

جل من لا فيه عيب وعلا وإن تجد عيبا فسد الخلا

3.2.3. Eserin Kaynakları

Pîrîzâde eserini telif ederken temel Hanefî fıkıh ve fetvâ kitaplarından yararlandığı gibi diğer mezheplere ait fıkıh ve fetvâ kitaplarından, hadis ve şerhlerinden, lügat kitaplarından da istifade etmiştir. Onun başvurduğu kaynaklar alfabetik olarak şu şekilde sıralanabilir:

- 1) *el-Ecnâs fî'l-furû'*: Nâtîfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 446/1054); Kirmânî, Ebü'l-Alâ Sa'd b. Mansûr en-Nîsâbü'rî (ö. 506/1112).
- 2) *el-İhkâm fî ma'rifeti'l-eymân ve'l-ahkâm*: Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Sa'd er-Rûmî el-Hanefî (ö. 879/1474).
- 3) *el-Esrâr fî'l-usûl ve'l-furû'î'l-Hanefiyye*: Debusî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa (ö. 430/1039).
- 4) *el-Asl*: Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Fergad eş-Şeybânî (ö. 189/805).
- 5) *Usûlü'l-Pezdevî=Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*: Ebü'l-'Usr el-Pezdevî, Fahrulislâm Ali b. Muhammed (ö. 482/1089).
- 6) *Enfa'ul-vesâil=el-Fetâvâ et-Tarsûsî*: Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrahim b. Ali b. Ahmed (ö. 758/1357).
- 7) *Evkâfü'n-Nâsihî=el-Cem' beyne vakfeyi Hilâl ve'l-Hassâf*: Nâsihî, Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hüseyn en-Nîsâbü'rî (ö. 447/1055).
- 8) *Ahkâmü'l-vakf*: Hilâlü'r-re'y, Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî el-Hanefî (ö. 245/860). Hassâf, Ahmed b. Ömer (ö. 261/875).
- 9) *el-Îzâh fî şerhi't-Tecrîd*: Kirmânî, Ebü'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh (ö. 543/1149).
- 10) *Âkâmü'l-mercân fî ahkâmi'l-cân*: Şiblî, Bedruddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah eş-Şiblî ed-Dımaşkî et-Trablûsî (ö. 769/1367).
- 11) *el-Bahrü'l-'amîk fî menâsiki'l-mu'temir ve'l-hâccî ile'l-beyti'l-'atîk*: Sâğânî, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. ez-Zıyâ el-Mekkî el-Hanefî (ö. 854/1450).
- 12) *Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*: Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed (ö. 587/1191).
- 13) *el-Burhân Şerhu Mevâhibi'r-rahmân fî mezhebi'n-Nu'mân*: Tarablusî, Burhânüddîn İbrahim b. Musa b. Abdullah (ö. 922/1516).

- 14) *el-Buğye fî telhisi'l-Gunye*: Konevî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Ebu's-Senâ Mahmud b. Ahmed b. Mes'ud (ö. 770/1369).
- 15) *Tetîmmetü'l-Fetâvâ*: Burhânüddîn (Burhânü's-şerî'a) İbn Mâze Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî (ö. 616/1219).
- 16) *et-Tecrîd*: Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Haneî (ö. 428/1037.)
- 17) *et-Tecnîs*: Hâherzâde, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî (ö. 483/1090).
- 18) *et-Tecnîs ve'l-Mezîd*: Mergînânî, Ebû Bekir b. Abdülcelîl el-Ferğânî (ö. 593/1197).
- 19) *et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'l-kebîr*: Hasîrî, Ebü'l-Mehâmid Cemâlüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdisseyid el-Buhârî (ö. 636/1238).
- 20) *Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*: Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el- er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384).
- 21) *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en-Yu'mele fî'l-mülk*: Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrahim b. Ali b. Ahmed (ö. 758/1357).
- 22) *Tuhfetü'l-mülûk fî'l-furû'*: Râzî, Ebû Abdullah Zeynüddîn Muhammed b. Ebû Bekr b. Hasen, (ö. 666/1268'den sonra).
- 23) *Takvîmü'l-edille*: DEbusî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa (ö. 430/1039).
- 24) *el-Câmi'u'l-esğar fî'l-furû'*: Semerkandî, Ebû Ali Muhammed b. el-Velîd (ö. 450/1059'dan sonra).
- 25) *Câmi'ü'l-Fetâvâ*: Semerkandî, Ebü'l-Kasım Nâsîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Alî el-Hüseynî el-Medenî (ö. 556/1161).
- 26) *Câmi'ü'l-Fusûleyn*: Şeyh Bedreddîn Simâvî, Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz (ö. 823/1420).
- 27) *Cem'ü't-Tefârik fî'l-furû'*: Bakkâlî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebü'l-Kâsım b. Bâbcûk (Baycûk) el-Hârizmî (ö. 562/1167)
- 28) *Cevâhirü'l-Fetâvâ*, Kirmânî, Ebû Bekir Rukneddîn b. Ebü'l-Meğâfir (ö. 565/1170).
- 29) *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*: Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed (ö. 775/1373).
- 30) *el-Cevâhirü'n-nefise fî şerhi'd-Dürreti'l-münife fî fikhü'l-İmâm Ebî Hanîfe*: Ömer b. Ömer ez-Zührî ed-Düfrî el-Kâhirî (ö. 1079/1669).
- 31) *el-Hâvî'l-Kudsî*: Gaznevî, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 593/1197).

- 32) *el-Hakâik=Hakâikü'l-manzûme*: Ebü'l-Mehâmid Mahmud b. Muhammed b. Dâvud el-Lü'lü el-Buhârî el-Efşencî (ö. 671/1273).
- 33) *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-esfiyâ*: Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî (ö. 430/1038).
- 34) *Halbetü'l-mücellî ve buğyetü'l-mühtedî fi şerhi Münyeti'l-musallî*: İbn Emîr Hâc, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 879/1474).
- 35) *Hizânetü'l-ekmel fi furû'î'l-Hanefiyye*: Cürcânî, Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 522/1128'den sonra).
- 36) *Hizânetü'r-rivâyât ev Hizânetü'l-Fetâvâ*: Kâdı Ceken el-Hanefî el-Hindî (ö. 920/1515).
- 37) *Hizânetü'l-Fetâvâ*: Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 522/1147).
- 38) *Hizânetü'l-müftîn fi'l-furû'*: Semenkânî (?) (Sem'ânî), el-Hüseyn b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 746/1346).
- 39) *Hülâsatü'l-Fetâvâ=el-Hulâsa*: Buhârî, İftihârüddîn Tahir b. Ahmed b. Abdürreşîd b. el-Hüseyn (ö. 542/1167).
- 40) *ed-Dürer ve'l-ğurer=Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm*: Molla Hüsvrev (ö. 885/1481).
- 41) *ez-Zehâirü'l-eşrefiyye fi'l-elgâzi'l-Hanefiyye*: İbn Şihne, Ebü'l-Berekât Seriyüddîn Abdülber b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 921/1515).
- 42) *ez-Zehîratü'l-bürhâniye fi'l-Fetâvâ*: Sadrüşşehîd el-Buhârî, Burhânüddîn İbn Mâze Mahmud b. Ahmed (ö. 570/1175).
- 43) *Zehîratü'n-nâzir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir li'bni Nüceym*: Ali b. Abdullah et-Tûrî el-Mısrî (ö. 1004/1596).
- 44) *ed-Dürü'l-muhtâr*: Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1088/1677).
- 45) *er-Ravza fi'l-furû'*: Nâtıfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 446/1054).
- 46) *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*: Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şerif (ö. 676/1277).
- 47) *Ravzatü'l-'ulemâ ve nüzhetu'l-fuzalâ*: Buhârî Zendevisi, Ebü'l-Hasen Ali b. Yahya b. Muhammed (ö. 382/993).

- 48) *eş-Şâfi fî İhtiyâri'l-kâfi mine'l-usûl li'l-Pezdevî*: Sâğânî, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed ez-Zıyâ el-Mekkî el-Hanefî (ö. 854/1450).
- 49) *Şerhu Edebi'l-kâdi li'l-Hassâf*: Sadrüşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülaziz b. Ömer İbn Mâze (ö. 536/1141).
- 50) *Şerhu'l-Bedâi' = Telhîsü'l-Fusûl ve terhîsu'l-usûl*: Mehmed Şah Fenârî (Molla Fenârî'nin oğlu) (ö. 839/1435 [?]).
- 51) *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*: Kadıhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196).
- 52) *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*: Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî (ö. 321/933).
- 53) *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*: İsbîcâbî, Ebû Nasr Ahmed b. Mansur (ö. 480/1087).
- 54) *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*: Pezdevî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Fahrulislâm Ali b. Muhammed (ö. 482/1089).
- 55) *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*: Mahbûbî, Camâlüddîn Abdullah b. İbrahim el-İbâdî (ö. 630/1244).
- 56) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*: Pezdevî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Fahrulislâm Ali b. Muhammed (ö. 482/1089).
- 57) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*: İskâfî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Belhî el-Hanefî (ö. 333/945).
- 58) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*: İsbîcâbî, Ebû Nasr Ahmed b. Mansur (ö. 480/1087).
- 59) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*: Kirmânî, Ebü'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh (ö. 543/1149).
- 60) *Şerhu'l-Hallâtî, Telhîsu'l-Câmi'i'l-kebîr li's-Şeybânî*: Hallâtî, Sadruddîn (ö. 652/1253).
- 61) *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavzîh fî halli ğavâmidü't-Tenkîh*: Taftâzânî, Sa'düddîn Mesûd b. Ömer (ö. 793/1390).
- 62) *Şerhu'l-Kâfi li's-Sadri's-Şerî'a*: İsbîcâbî, Ebû Nasr Ahmed b. Mansur (ö. 480/1087).
- 63) *Şerhu'l-Kenz (Kenzü'd-dekâik*: Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310)).
- 64) *Şerhu'l-Kenz (Tebyînü'l-hakâik*: Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-Zeylaî (ö. 743/1343).

- 65) *Şerhu'l-Keydânî (Câmi'u'l-Mebânî fî şerhi fıkhu'l-Keydânî)*: Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî (ö. 962/1555).
- 66) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*: Cassâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980).
- 67) *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî: (es-Sirâcü'l-vehhâc)*: Zebîdî, Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed el-Haddâdî el-İbâdî (ö. 800/1397).
- 68) *Şerhu'l-Mukaddime (et-Tavzîh şerhu Mukaddimeti's-salât li-Ebi'l-Leys es-Semerkandî)*: Kırmanî, Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriyya (ö. 809/1408).
- 69) *Şerhu'n-Nikâye (Muhtasaru'l-vikâye li-Sadruşşerî'a Ubeydullah b. Mes'ûd)*: Kasım İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) şerhe başladığı bu eseri Bercendî tamamlamıştır. *Bercendî*, Abdülali b. Muhammed b. Hüseyin el-Hanefî (ö. 932/1526); *Kuhistânî*, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî (ö. 962/1555).
- 70) *Şerhu'l-Hidâye (el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî)*: Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197).
- 71) *Şerhu'l-Hidâye (Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî âhiri'z-zamân)*: İtkânî, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî (ö. 758/1357).
- 72) *Şerhu'l-Hidâye (el-İnâye)*: Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-er-Rûmî el-Mısrî (ö. 786/1384).
- 73) *Şerhu'l-Hidâye (Fethü'l-kadîr)*: İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457).
- 74) *Şerhu'l-Hidâye (Nihâyetü'n-nihâye)*: Ebü'l-Fazl Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (ö. 890/1485).
- 75) *Şerhu'l-Vikâye (Vikâyetü'r-rivâye li Burhânü's-şerî'a fî'l-furû')*: İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminüddîn b. Firişte (ö. 801/1418).
- 76) *eş-Şerî'a*: Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî (ö. 360/970).
- 77) *ez-Zıyâü'l-ma'nevî*: Sâğânî, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. ez-Zıyâ el-Mekkî el-Hanefî (ö. 854/1450).
- 78) *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'ıyyîn*: İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr eş-Şâfiî (ö. 774/1373).

- 79) *et-Tırâzü'l-müzheb fî tercihi's-sahîhi mine'l-mezheb*: Şehâvî, Muhammed Bedreddîn el-Hanefî (ö. 961/1556'dan sonra).
- 80) *Tarhu't-tesrîb fî şerhi't-Takrîb= (Takrîbü'l-esânîd ve tertîbü'l-mesânîd)*: Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân (ö. 806/1404). Eserin tamamlanması oğlu Abdurrahîm b. el-Hüseyn (ö. 826/1424) tarafından gerçekleştirilmiştir.
- 81) *İkdü'l-kalâid fî halli kaydi's-şerâid*: İbn Vehbân: Ebü Muhammed Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed (ö. 768/1367).
- 82) *'Umdetü'l-Fetâvâ*: Sadrüşşehîd el-Buhârî, Burhânüddîn İbn Mâze Mahmud b. Ahmed (ö. 570/1175).
- 83) *el-Fetâvâ*: Kirmânî, Ebü'l-Fazl Rüknüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh (ö. 543/1149).
- 84) *Fetâvâ Ebi'l-Leys=en-Nevâzil mine'l-Fetâvâ*: Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö. 373/983).
- 85) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*: Bezzâzî, Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî (ö. 827/1424).
- 86) *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*: Âlim b. Alâ, Ferîdüddîn el-Enderpetî ed-Dihlevî (ö. 786/1384).
- 87) *el-Fetâva'd-Dînârî*: Dînârî, Ebü Nasr Alâuddîn Abdülkerim b. Yûsuf b. Mahmud (ö. 590/1194).
- 88) *el-Fetâva's-Sirâciyye*: Ūşî, Ebü Muhammed Siracüddîn Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman (ö. 569/1173).
- 89) *el-Fetâva's-Sayrafîyye*: Ali es-Sayrafî, Mecdüddîn Es'ad b. Yusuf el-Buhârî (ö. 1088/1677).
- 90) *el-Fetâva'z-Zahîriyye*: Zahîrüddîn Ebü Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî (ö. 619/1222).
- 91) *el-Fetâva'l-'Attâbiyye*: 'Attâbî, Ebü Nasr Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 586/1190).
- 92) *el-Fetâva'l-'İmâdiyye*: 'İmâdüddîn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed (ö. 1051/1642).
- 93) *el-Fetâva'l-Ğiyâsiyye*: Dâvud b. Yusuf el-Hatîb el-Hanefî (ö. 601/1205) hamîşinde
- 94) *el-Fetâva'z-Zeyniyye*: Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563).

- 95) *Fetâvâ Kâdîhân*: Kadîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd b. Abdülazîz el-Özkendî el-Fergânî el-Hanefî (ö. 592/1196).
- 96) *Fetâva'-Nesefiyye*: Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (ö. 537/1142).
- 97) *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*: Ebul-Feth Zahîruddîn Abdürreşîd el-Velvâlici el-Hanefî (ö. 540/1146'dan sonra).
- 98) *el-Furûk*: Ebul-Muzaffer en-Nîsâbü'rî, Cemâlülislâm Esad b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 570).
- 99) *Fedâilü's-Sahâbe*: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).
- 100) *el-Fevâidü'z-Zahîriyye*: Zahîruddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî (ö. 619/1222).
- 101) *el-Fevâkihü'l-bedriyye fi'l-akziyyeti'l-hükmiyye=el-Kazâyâ'l-hükmiyye fi'l-havâdisi's-şeri'iyye*: İbnü'l-Gars, Ebü'l-Yüsr Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 894/1489).
- 102) *Feyzü'l-ğaffâr şerhü'l-Muhtâr*: Semdîsî, Şemsüddîn Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Hanefî (ö. 932/1526). [Muhtâr: Mevsilî]
- 103) *Feyzü'l-Mevla'l-Kerîm 'alâ 'abdihi İbrahim=el-Fetâvâ*: Ebul-Vefâ Burhânüddîn İbrahim b. Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail (ö. 922/1516).
- 104) *el-Kâmûsü'l-Muhîr*: Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tahir Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415).
- 105) *Keşfü'l-Esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*: Abdülaziz el-Buhâri, Alâüddîn Abdülaziz b. Ahmed b. Muahammed (ö. 730/1330).
- 106) *Kemâlü'd-dirâye fi şerhi'n-Nukâye*: Şümünnî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 872/1468).
- 107) *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l-kitâb*: Cemâlüddîn Ebû Muhammed Ali b. Ebû Yahya Zekerıyye b. Mesûd (ö. 686/1288).
- 108) *Lisânü'l-hükkâm fi ma'rifeti'l-ahkâm*: İbnü'ş-Şihne, Ebü'l-Velîd İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. 882/1477).
- 109) *el-Mübteğâ fi'l-furû'i'l-Hanefiyye*: Kırşehirî, İsa b. Muhammed (ö. 734/1334'den sonra).
- 110) *el-Mebsût*: Ebü'l-'Usr el-Pezdevî, Fahrülislâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdülkerîm (ö. 482/1089).
- 111) *el-Mücerred*: Hasan b. Ziyad, Ebû Ali el-Lü'lû el-Kûfî (ö. 204/819).

- 112) *Mecma'ü'l-bahreyn ve Mülteka'n-neyyireyn*: İbnüssâ'âtî, Muzafferüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Tağlib (ö. 694/1295).
- 113) *el-Mecmû' şerhü'l-Mühezzeb*: Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn b. Şerif (ö. 676/1277; *el-Mühezzeb*: Şirâzî, Ebû İshak Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yusuf eş-Şirâzî (ö. 476/1083).
- 114) *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*: İbn Seyde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Seyde el-Mursî (ö. 458/1067).
- 115) *el-Muhîtü'l-burhân fi'l-fikhi'n-Nu'mân fikhi'l-İmâm Ebî Hanîfe*: Burhânüddîn (Burhânü's-şerî'a) İbn Mâze Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî (ö. 616/1219).
- 116) *Muhtârâtü'n-nevâzil*: Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197).
- 117) *el-Merâsîl*: Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd el-Ezdî (ö. 275/889).
- 118) *Merâki'l-fellâh şerhu metni Nûri'l-îzâh ve Necâti'l-ervâh*: Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Mısırî (ö. 1069/1659).
- 119) *el-Müstasfâ*: Nesevî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310). Ebû Hafs en-Nesevî'nin (v 537/1142) *el-Manzûmeti'n-Nesevî* adlı adlı eserinin şerhidir. Sonra bu eserini *el-Musaffâ* diye muhtasar etmiştir.
- 120) *el-Meşra' fi şerhi'l-Mecma' (Mecma'i'l-bahreyn li'bni's-Sâ'âtî)*: Sâğânî, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. ez-Zıyâ el-Mekkî el-Hanefî (ö. 854/1450).
- 121) *Müşkilü'l-âsâr*: Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (ö. 321/933).
- 122) *Mesâbihü's-Sünne*: Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122).
- 123) *Misbâhü'z-zücâce 'alâ Süneni İbn Mâce*: Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr eş-Şâfiî (ö. 911/1505).
- 124) *el-Misbâhü'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*: Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed (ö. 770/1368).
- 125) *Musannef ibn Ebî Şeybe=el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*: İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849).

- 126) *Musannefü Abdürrezzâk*: San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' (ö. 211/826).
- 127) *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*: Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213).
- 128) *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr= Tahrîcu mâ fî'l-İhyâi mine'l-ahbâr*: Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân (ö. 806/1404).
- 129) *Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî mevzu'âtî'l-'ulûm*: Taşköprizâde Ahmed Efendi, Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil (ö. 968/1561).
- 130) *el-Makasidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*: Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 902/1497).
- 131) *el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye*: Gaznevî, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 593/1197). el-Hâvî el-Kudsî eserin sahibidir.
- 132) *el-Mültekadât fî'l-Fetâvâ el-Hanefiyye*: Semerkandî, Ebü'l-Kâsım Nâsirüddîn Muhammed b. Yusuf b. Muhammed Ali el-Medenî (ö. 556/1161).
- 133) *el-Müntehab min Müsned Abd b. Hümejd*: Ebü Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (ö. 249/863).
- 134) *el-Müntekâ fî'l-furû'*: Hâkim eş-Şehîd, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (ö. 334/945).
- 135) *Minehü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*: Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Gazzî (ö. 1006/1598).
- 136) *Minhatü's-Sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk*: Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451).
- 137) *el-Mensekü'l-kebîr, Hidâyetü's-sâlik ilâ'l-mezhebi'l-erba'a fî'l-menâsik*: İbn Cemâa, Ebü Ömer İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 767/1366).
- 138) *Menhecü's-sâlik ve şir'atü'l-menâsik=Menâsikü't-Tarâblusî*: Tarâblusî, Ebü Abdullah Şemsüddîn Muhammed (ö. ?).
- 139) *Münyetü'l-Müftû*: Sicistânî, Yusuf b. Ahmed (ö. 638'den sonra).
- 140) *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasari's-Şeyh Halîl* (Cündî, Ziyâüddîn Ebü'l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ (ö. 776/1374'den sonra).
- 141) *Mûcibâtü'l-ahkâm*: Kutluboğâ, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğâ b. Abdillâh (ö. 879/1474).

- 142) *Muvattaü'l-İmâmı Mâlik*: Malik b. Enes (ö. 179/795).
- 143) *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*: Suğdî, Ebü'l-Hasen Rüknüslâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068).
- 144) *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîsi ve'l-eser*: İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210).
- 145) *en-Nevâdir*: Ebû Yusuf, Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798).
- 146) *en-Nevâdir*: Muallâ b. Mansûr, Ebû Ya'lâ Muallâ b. Mansûr er-Râzî (ö. 211/826).
- 147) *el-Vâki'ât=Mecmû'u'n-nevâzil ve'l-vâki'ât*: Nâtîfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 446/1054).
- 148) *el-Vâki'âtü'l-Hüsâmî*: Sadrüşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülaziz b. Ömer İbn Mâze (ö. 536/1141).
- 149) *el-Vecîz fi'l-Fetâvâ*: Burhânüddîn (Burhânü's-şerî'a) İbn Mâze Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî (ö. 616/1219).
- 150) *el-Vasît fi muhtasari'l-Muhît*: Aynî, Mahmud b. Şihâbüddîn Ahmed b. Musa (ö. 855/1451).
- 151) *Yetîmetü'd-dehr*: Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 429/1038).
- 152) *el-Yenâbî' fi ma'rifeti'l-usûl ve't-tefâri'*: Şiblî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 769/1367).

3.2.4. Pîrîzâde'nin 'Umde'si ile Aynı Konudaki Başka Eserlerin Mukayesesi

İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ı üzerine şerh ve haşiye, ta'lik, tertîb ve risâle formatlarında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Pîrîzâde ile aynı kategori içerisine dâhil edilebilecek olanlar daha çok şerh ve haşiye özelliği taşıyan eserlerdir. Bu açıdan bakıldığında, şerh ve haşiye özelliği taşıyanlarla Pîrîzâde'nin eserinin genel bir karşılaştırılması mümkün olduğu kadar bütüncül bir bakış ile ele alınacaktır. Aslında bu çalışmanın başlı başına bir doktora tezi konusunu bile aştığını söylemek mümkündür. Konumuzun çerçevesini aşmadan, belli özellikler çerçevesinde Pîrîzâde'nin bu çalışmasının diğer çalışmalar arasındaki yerini ortaya koymaya çalışacağız. Bunu gerçekleştirirken de *el-Eşbâh*'ın bölümlerine ne kadar yer

verdikleri, konuya yaklaşım usûlleri ve sonrakilerin eserlerinde referans olarak yer almaları gibi kıstaslar göz önünde bulundurulmaya çalışılacaktır.⁵⁶³

Pîrîzâde'nin haşiyesinin çerçevesi, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ının sadece ilk üç bölümünü kapsadığını daha önce belirtmiştik. Bu açıdan bakıldığında, eser üzerine yazılan diğer şerh ve haşiyelerden ilk üç bölümü şerhedenlerin Ali et-Tûrî, Ali b. Carullah ve Muhammed el-Kırşehrî olduğu görülmektedir. Bu üç bölümü de içine alacak şekilde diğer bölümleri de şerhedenlerin İbn Habîb el-Gazzî, Timurtâşî, Hayreddîn er-Remlî, Hamevî, Hibetullah et-Tâcî, Süleyman Sırrı ve Kırîmî; sadece ilk üç bölüm içerisindeki bazı bölümleri şerhedenlerin de Zeyrekzâde, Celeb Muslihuddîn, Karaçelebizâde, Nablusî, Ebussuûd ve Sünbülzâde olduğunu söyleyebiliriz.

el-Eşbâh'ın konularını ele alma ve açıklama açısından yapılan karşılaştırmada Pîrîzâde'ye göre daha çok konulara ve açıklamalara yer veren eşbâh şarihlerinin Timurtâşî, Hamevî, Kırşehrî, Ebussuûd, Hibetullah et-Tâcî ve Süleyman Sırrı olduğu görülmektedir.

Yöntem olarak konuları kısa ve öz olarak açıklama yapan şarihlerin Zeyrekzâde, Ali et-Tûrî, Ali b. Carullah, Karaçelebizâde, Hayreddin er-Remlî olduğu, bunların daha çok “fe-in külte, kultü”, “kavluhu, ey” formatına yer vererek eserlerinde bir metot ortaya koydukları görülmektedir. Bu eserlerde daha çok *el-Eşbâh* metninin anlaşılmasına yönelik bir gayret söz konusu olduğu söylenebilir. Ancak, Hamevî, Hibetullah et-Tâcî, Nablusî, Süleyman Sırrı gibi müelliflerin eserlerinin ise tam bir şerh özelliğini gösterdiğini söylemek mümkündür.

3.2.5. Pîrîzâde'nin Kendisinden Sonraki Eserlere Etkisi

Pîrîzâde kendisinden sonra gelen Hanefî âlimlerinin birçoğunu etkilemiş ve onların eserlerinde referans olarak yerini almıştır. Örnek olması açısından birkaç eser üzerinden tarama yapılarak bir karşılaştırma yapılacaktır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

⁵⁶³ Eserlerin *el-Eşbâh* bölümlerine göre içerik karşılaştırması yapılırken bir bütün olarak görülmesini sağlamak amacıyla tablo üzerinde gerekli açıklamalar için bkz. Şekil 2.1. (s. 96)

Nablusî, *Keşfü'l-hatâir ani'l-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde Pîrîzâde'den alıntı yapmakta ve onu 'muhaşşî, Pîrî er-Rûmî el-Mekkî' olarak ifade etmektedir. Tespitlerimize göre Nâblûsî, şerhinde dört yerde Pîrîzâde'den alıntı yapmıştır.⁵⁶⁴

Ebussuûd Muhammed, '*Umdetü'n-nâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*' adlı eserinin mukaddimesindeki ifadelerden anlaşıldığına göre, Timurtâşî, Hamevî ve Pîrîzâde'nin eserlerini özetleyerek eserini hazırladığını ifade etmektedir.⁵⁶⁵

Bahru'r-râik'e tekmile yazan Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî (ö. 1138/1725 sonrası) Pîrîzâde'nin haşiyesinden alıntılar yapmaktadır. Örnek olarak; vakıf mallarının gallesinin tazmini konusunda Pîrîzâde'den alıntı yaptıktan sonra Ali et-Tûrî kendi görüşünü beyan etmektedir.⁵⁶⁶ Yine mirasçının mûrisin yapmış olduğu akitlerin devamlılığında onun yerine geçemeyeceği konusunu örnek vererek izah etmektedir.⁵⁶⁷

Tahtâvî (ö. 1231/1815), *Merâkî'l-felâh* haşiyesinde bir kişinin kendisi hakkında zayıf görüşle amel etmesinin caiz olması meselesini izah ettikten sonra 'nitekim Pîrîzâde de şerhinde böyle zikretmiştir'⁵⁶⁸ diyerek alıntı yapmaktadır.

İbn Abidin'in (ö. 1252/1836) eserlerinde Pîrîzâde'den pek çok alıntı yaptığını görmek mümkündür.⁵⁶⁹ Mesela, "Uyuyan kimseyi vaktin başında uyandırmak vâcib değildir, ancak vakit daralır o zaman vâcib olur" bilgisini Pîrîzâde'den alıntı yaptıktan sonra İbn Abidin konu ile ilgili hadisi zikredip, çeşitli olası örneklerle

⁵⁶⁴ Nablusî, *Keşfü'l-hatâir ani'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, İstanbul Müftülüğü, nr. 209, vr. 76^b. Nablusî'nin Pîrîzâde'den yaptığı alıntıları için bkz. Nablusî, *Keşfü'l-hatâir*, 93^b, 99^b, 174^b, 187^b.

⁵⁶⁵ Ebussuûd, '*Umdetü'n-nâzır 'alâ'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*', Pertev Paşa nr. 103, vr. 1^b.

⁵⁶⁶ Muhammed b. Hüseyin Ali et-Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 5, 262. Pîrîzâde'den yapılan nakil için bkz. Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*', vr. 242^b.

⁵⁶⁷ A.g.e., 6, 19. Pîrîzâde'den yapılan nakil için bkz. Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*', vr. 128^a
^b.

⁵⁶⁸ Ahmed b Muhammed b İsmail el-Hanefî Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahâvî 'ala Merâkî'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 1418), 28.

⁵⁶⁹ Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*', vr. 63^b.

konuyu genişleterek izah etmektedir.⁵⁷⁰ Ayrıca, *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*'de⁵⁷¹ on iki yerde Pîrîzâde'nin görüşlerine yer vermektedir. Örnek olarak; ihtilafli olan konularda tercih edilecek görüşü seçmede müctehit olan kişilerle mukallid olan kişilerin nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusunda Pîrîzâde'den nakiller yapmıştır.⁵⁷²

Mecelle şârihlerinden Ali Haydar Efendi (ö. 1354/1935) *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* adlı eserinde Pîrîzâde'den alıntı yapmaktadır. Mecelle'nin 441. maddesinin açıklamasında, kira artış oranı ile ilgili farklı yaklaşımlar çerçevesinde Pîrîzâde'nin de tercih ettiği en fazla artış oranının bir önceki kiranın yarısı kadar olabileceği görüşüdür.⁵⁷³ Ali Haydar Efendi daha sonra bu görüşü destekleyen diğer kaynakları da belirterek konu hakkındaki görüşünü zikretmektedir.⁵⁷⁴ Ali Haydar Efendi *Dürerü'l-Hükkâm*'ın mukaddimesinde makâle-i ûlâ'nın birinci maddesinde Ebû Hanîfe'nin fikhî bâblara göre tertip ettiğini;⁵⁷⁵ İbn Nüceym'in el-fennü'l-evveli 'el-kavâidü'l-külliyeye' olarak tanımlamasını Pîrîzâde'nin 'ağlebiyye' olarak

⁵⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, 1: 358. Ayrıca *Reddü'l-muhtâr*'da Pîrîzâde'den yapılan diğer alıntılar için bkz. 1: 70, 71, 72, 74, 87, 209, 318,330, 358, 377, 418, 439, 440, 563, 564, 569, 656, 662; 439; 2: 144, 271, 351, 525; 3: 157, 454, 656, 657; 4: 27, 81, 218, 218, 242, 246, 364, 371, 372, 380, 382, 388, 388, 403, 408, 410, 413, 415, 417, 418, 420, 425, 428, 433, 434, 439, 441, 444, 485, 508, 519, 520, 581, 582; 5: 42, 97, 108, 145, 158, 160, 179, 280, 332, 336, 370, 389, 423, 425, 435, 436, 441, 492, 614, 6: 8, 11, 12, 22, 23, 81, 94, 96, 150, 153, 153, 156, 176, 180, 181, 193, 198, 203, 207, 208, 209, 246, 268, 272, 310, 318, 357, 369, 397, 413, 460, 490, 502, 542, 549, 566, 712, 720, 722, 724, 758.

⁵⁷¹ İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî (Hanefîlerde Mezhep Usûlü)*, çev. Şenol Saylan (İstanbul: Klasik, 2016), 137. Bkz. 138, 154, 170, 172, 190, 196, 228, 238, 240, 272.

⁵⁷² Pîrîzâde'den yapılan nakiller için bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 3^a, 4^a, 4^b, 5^a, 5^b, 24^b, 151^b.

⁵⁷³ Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr.232^b.

⁵⁷⁴ Eminefendizade Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürerül-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1313), 441. madde. Ayrıca diğer maddeler için bkz. 11, 113, 1158 ve 1217. maddeler.

⁵⁷⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerül-hükkâm*, 1, 35.

düzenlediğini;⁵⁷⁶ mecellenin üçüncü maddesinde hem lafza hem de manaya mürâ'ât mümkün olmadığında manaya itibar edilmesi gerektiğini;⁵⁷⁷ yine üçüncü maddede hibe ile amel etmek güç olduğunda hibe lafzının ikale olarak mecazen kullanıldığını;⁵⁷⁸ onbirinci maddede Pîrîzâde'nin Hizânetü'l-ekmel'den nakline yer verdiğini;⁵⁷⁹ otuz ikinci maddede zaruret ile hacetin farklı olduğunu;⁵⁸⁰ elli dokuzuncu maddede doğru olanın velâyet-i hâssanın bulunduğu yerde velâyet-i âmmenin amel ve tesirinin olmadığını;⁵⁸¹ altmış altıncı maddede i'âde lafzının mutlak olarak zikredilmesinin fıkhnın tüm konularını kapsadığını⁵⁸² ve yetmiş ikinci maddede hatası zahir olan zanna itibar yoktur kâidesinde Tahâvî şerhinden nakilde bulunarak istisnalarına işaret ettiğini⁵⁸³ Pîrîzâde'den alıntı yaparak açıklamaktadır.

⁵⁷⁶ A.g.e., 1, 38, 45.

⁵⁷⁷ A.g.e., 1, 45-46.

⁵⁷⁸ A.g.e., 1, 47.

⁵⁷⁹ A.g.e., 1, 65.

⁵⁸⁰ A.g.e., 1, 90.

⁵⁸¹ A.g.e., 1, 128.

⁵⁸² A.g.e., 1, 137.

⁵⁸³ A.g.e., 1, 149.

Tablo 3.2: *el-Eşbâh* Üzerine Yapılan Şerh ve Haşiyelerin Bölümler Açısından Analizi

SN	TÜR	MÜELLİF ADI	VEFAT(H.)	KİTAP ADI	EL-EŞBÂH'IN BÖLÜMLERİ
1	Haşîye	Pîrüzâde, İbrahim	1099	عمدة ذوي البصائر لحل مهمات الأشباه والنظائر	1 2 3
2	Haşîye	Ali et-Türî	1004	ذخيرة الناظر في الأشباه والنظائر	1 3 4
3	Haşîye	Ali b. Cârullah	1010	حاشية على الأشباه والنظائر	1 2 3
4	Şerh	Muhammed b. Veli el-Kırşehrî el-İzmirî	1165	شرح الأشباه والنظائر	1 2 2/3
5	Haşîye	İbn Habîb el-Gazzî, Şerefüddin	1005	تنوير البصائر على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6
6	Haşîye	el-Gazzî, Tîmurtâşî	1055	زواهر الجواهر النضائر على الاشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
7	Şerh	Hayreddîn er-Remî	1081	نزهة الناظر على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
8	Şerh	Hamevî	1098	غمز عيون البصائر على محاسن الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
9	Şerh	Hibetullah et-Tâcî	1224	التحقيق الباهر شرح الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
10	Terceme	Süleyman Sırrı Efendi	1930	إيضاح الأشباه	1 2 3 4 5 6 7
11	Haşîye	Kırîmî, Abdülbâkî b. Saîd	?	حاشية على الأشباه والنظائر	1 2 3 4 5 6 7
12	Şerh	Zeyrekzâde, Muhammed	1003	شرح الأشباه والنظائر	1 1/2
13	Şerh	Celeb Muslihiddîn	1025	تنوير الأذهان والضمائر في شرح الاشباه والنظائر	2
14	Şerh	Kara Çelebîzâde	1068	حل الإشباه عن عقد الأشباه	2 3
15	Haşîye	Nabûsî, Abdulgâmi	1143	كشف الخطائر عن الأشباه والنظائر	1
16	Haşîye	Muhammed Ebu's-Su'ûd	1172	عمدة الناظر على الأشباه والنظائر	1 2
17	Şerh	Sünbülzâde el-Mar'âşî	?	توفيق الإله في شرح فن من الأشباه	1

3.2.6. Daha Önce Yapılan Neşir Çalışmasının Değerlendirilmesi

Pîrîzâde'nin bazı risale ve kitapları üzerine gerek ülkemizde gerek İslâm dünyasında tahkik, tercüme çalışmaları yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ile ilgili bilgiler müellifin eserleri kısmında belirttik. Bu yapılan çalışmalara bakıldığında eserlerin daha çok tahkik edilip makale olarak yayınlandığı görülmektedir. Ancak müellifin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmadığından birkaç biyografi eserleriyle ve bazı yazma nüshaların terceme-i hâl kısımlarındaki bilgilerle yetinildiği görülmektedir.

Tez konumuz olan Pîrîzâde'nin '*Umdetü zevi'l-basâir li-halli mühimmâti'l-eşbâh ve'n-nezâir*' adlı eserini 2015 yılında tahkik etmeye başladığımızda eser üzerine gerek ülkemizde gerek İslâm dünyasında herhangi bir tahkîk/akademik çalışma yapılmamıştı. Ancak daha sonra eser İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'i⁵⁸⁴ ile birlikte iki cilt halinde Saffet Köse ile İlyas Kaplan'ın ortak çalışması olarak neşredilerek İrşad kitapevi tarafından 2016 yılında yayınlandı. Bu eser üzerine Mahmut Samar tarafından İslam Hukuku Dergisinde kitap tanıtımları kısmında bir değerlendirme yazısı kaleme alınmıştır.⁵⁸⁵

İrşad Kitapevi tarafından yayınlanan Pîrîzâde'nin mezkûr eseri, neşir çalışması olarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Eseri hazırlayanların mukaddime kısmında eseri neşrederken yöntem olarak sadece İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalar içerisinde dört tanesini esas alarak çalışmaya başladıklarını, bunu yaparken herhangi bir nüshayı esas almadıklarını, dört nüsha üzerinden ortak bir metin inşa ettiklerini belirtmektedirler. Hâlbuki eklemleme yöntemi ile yapılan çalışma tahkik çalışması olarak kabul edilemez. Söz konusu nüshaların bulunduğu kütüphaneler ve demirbaş numaraları şunlardır: İstanbul İl Müftülüğü nüshası nr. 189; Laleli nüshası nr. 1107; Ragıp Paşa nüshası nr. 508 ve Şehit Ali Paşa nüshası nr. 743.

Eserin dirase kısmında, önemli yazma eserlerin tahkik edilip okuyucuyla buluşması gerekliliğinden hareketle bu eserin hazırlandığını, *el-Eşbah* türünün ve bu tür içerisinde bu haşiyenin önemini ifade eden açıklamaların yer aldığı kısa bir mukaddime sonrası terceme-i muhaşşî kısmına geçilmektedir. Pîrîzâde'nin hayatı, hocası ve talebeleri, telifatlarının isimleri ve buldukları kütüphane kayıt

⁵⁸⁴ *el-Eşbâh*'in sadece ilk üç bölümü yer almaktadır.

⁵⁸⁵ Mahmut Samar, "Pîrîzâde, 'Umdetü ze vi'l-Besâir li Halli Mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-Nezâir," *İslam Hukuku Dergisi*, S. 28 (2016): 617-620.

numaraları verildikten sonra *el-Eşbâh* üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'likatlar hakkında Kâtib Çelebî'nin *Kesfî'z-zünûn* adlı eserinden bilgilerin aktarıldığı bölüm, Pîrîzâde'nin haşiyesini yazma gerekçelerini ifade eden cümleleriyle devam etmektedir. Sonrasında yukarıda bahsettiğimiz şekilde, nüshaların özellikleri hakkında bilgilere yer verilmekte; tahkikte takip ettikleri yöntem altı maddede özetlenmektedir. Dirase kısmını yazma nüshaların ilk ve son sayfa resimlerini koyarak tamamladıktan sonra eserin tahkikine başlamaktadırlar. Ancak, neşirde genelde âyet ve hadislerin kaynaklarını vermekle yetinmişlerdir.

Yayınlanan bu eserin tahkik çalışması olarak nitelendirilebilmesi için eksik taraflarının tamamlanması gerekmektedir. Eserde, bu anlamda, görülen eksiklikleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) Nüsha seçiminde isabetsizlik: Eserin bizim tespitlerimize göre iki tane mukabele nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan birisi esas nüsha alınarak tahkik işlemlerine başlanabilirdi.
- b) Nüsha farklılıklarına işaret edilmemesi: Tahkik çalışmalarında en önemli hususların başında; yazma nüshalardaki farklılıkları, fazla ya da eksiklikleri dipnotta nüshanın rumuzuyla birlikte gösterilmesi gelmektedir. Böylece okuyucuya farklı yazımları bir arada gösterme fırsatı sunulmuş olur.
- c) Bazı tanıtıcı bilgilere yer verilmemesi: Eserde geçen şahıs ve eser isimlerinin ilk geçtiği yerde dipnotta bilgilendirmek açısından kısaca tanıtıcı bilgilere yer verilmesi gerekirdi. Ayrıca bazı garip ve anlamı kapalı kelimeleri izah edici açıklamalara da yer verilebilirdi.
- d) Metin-Haşiye karışıklığı: *el-Eşbâh* metninde bazı kelimeleri açıklamak üzere kullanılan dipnot, çoğu yerde Pîrîzâde'nin haşiyesi içerisinde yer almakta, böylece haşiye ile dipnot birbirine karışmaktadır.
- e) İmla ve kelime hataları: Tahkik usûlüne göre nüshaların doğru seçilmemesi, dipnotlarda nüsha farklılıklarına işaret edilmemesi vb. durumlardan dolayı eser içerisinde kelime yazım hatalarından kurtulmak oldukça zordur.
- f) Fihrist, dizin ve kaynaklar bölümünün olmaması: Bu eksiklik eserden istenilen düzeyde istifade etmeyi zorlaştırmaktadır.

Tüm bunlara rağmen, eserin ilk defa neşir ediliyor olması, *el-Eşbâh*'ın şerh ve haşiyeleri içerisinde önemli bir yeri doldurması açısından alana bir katkı sağlamıştır.

3.2.7. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Tahkik bölümünde nüsha seçimi, metnin ortaya çıkarılması, nüsha farklarının gösterilmesi, bazı açıklamaların yapılması, imlâ kuralları hakkında bilgi, bibliyografya ve fihristlerin hazırlanmasına yer verilecektir. Bu bölüm daha çok İSAM tahkik esasları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

3.2.7.1. Nüsha seçimi

Tahkik yaparken nüsha seçiminde öncelikli olarak müellif nüshasına ve/veya bizzat müellife okunmuş, mukâbele edilmiş nüshasına ulaşmaya çalışmak esastır. Sonrasında makul sayıda nüshaya ulaşmak yeterli olmaktadır. Biz bu çalışmamızda iki adet mukabele nüshasına ulaştık. Ayrıca yakın tarihli ve tarihsiz olarak altı nüsha daha tespit ederek çalışmamızı sekiz nüsha üzerinden mukabele ederek, farklılıkları dipnotta tahkik esaslarına uygun bir şekilde belirtip devam ettirdik. Bu nüshaların isim ve özelliklerini daha önce açıkladık. Burada sadece isimleri verilecektir. Bunlar; Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî Nüshası (Asıl Nüsha, Rumuzu: “۱”), Laleli Nüshası (Rumuzu: “ب”), Hasan Hüsnü Paşa Nüshası (Rumuzu: “ج”), Nuruosmaniye Nüshası (Rumuzu: “د”), Hacı Beşir Ağa Nüshası (Rumuzu: “و”), Ragıp Paşa Nüshası (Rumuzu: “ح”), Laleli Nüshası (Rumuzu: “ق”) nüshalarıdır.

3.2.7.2. Metnin İnşa Edilmesi

Metnin ortaya çıkarılmasında müellife okunduğu tespit edilen mukâbele nüshası esas alınmıştır. Bu nüsha ise 1106 demirbaş numaralı Laleli nüshasıdır. Pîrîzâde'nin Mekke'de müfî olarak görev yapması sebebiyle müellif/mukabele nüshasına ulaşabilir miyiz? diye araştırmaya başladık. İnternet ortamında yaptığımız araştırmalar sonucu on iki cilt halinde basılmış olan Mekke Yazma Eserler kataloğuna ulaştık. Katalog içerisinde yaptığımız taramalar sonucu bir adet nüsha tespit ettik. Bu bilginin izini sürerek esere ulaştık. Nüsha üzerinde biraz çalıştıktan sonra nüshanın bir mukabele nüshası olduğunu, bizdeki Laleli mukabele nüshasından daha güzel istinsah edildiğini, konuları tasniflemede daha başarılı olduğunu, başlıklar koyduğunu, yeri geldiğinde uyarı kelimeleri ilave ettiğini, önemli olan yerlere vurgu yaptığını, derkenarlarda kısa bilgilerle okuyucuyu yönlendirdiğini gördük. Nihayetinde bu eseri de diğer nüshalar arasına dâhil ettik. Hatta esas nüsha olarak

Laleli nüshasından vazgeçerek yeniden bir rumuz düzenlemesi ve mukabele yaparak Mekke nüshasını esas nüsha yaptık.

Metin inşa edilirken mukâbele nüshasında yer alan hatalar aynen korunup dipnotta işaret edilmiştir. Ancak âyetlerin yazımı ile ilgili hatalar olduğunda bunlar dikkate alınmamış metin içerisinde doğru şekli yazılmıştır.

Hadislerin yazımında, referans olarak hadis kitapları veya şerhleri yahut fıkıh kitapları gösterilmiş ise ilgili referansın kaynağına ulaşılmış, cilt ve sayfa numaraları dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca, hadisin tahrirci yapılarak dipnotta kaynakları zikredilmiştir. Referans kaynağı belirtilmeden hadis metni zikredilmiş ise, Buhari ve Müslim hadis kitaplarında yahut kütüb-i sitte’de yer alıyor olması yeterli görülerek tahrircileri yapılmıştır. Kaynaklarda yer aldığı şekilde geçmiyorsa, metin içerisinde mevcut yazım halleri korunmuş, dipnotta kaynağında geçtiği şekliyle yazılarak tahrirci yapılmıştır.

Nüşhalarda hemzenin yazım şekli ile ilgili yazım şekilleri günümüz imlâ kurallarına göre düzenlenerek ‘ye’ yerine ‘hemze’ olarak kullanılmıştır.

Metin içerisinde İbn Nüceym’e ait olan metin parantez içerisinde (...) kalın yazı tipine dönüştürülerek verilmiştir. Ayrıca konu değişikliklerinde ve müellife ait görüşlerin belirtildiği yerlerde ve yine tarafımızdan gerekli görülen yerlerde, metnin bütünlüğü ve anlaşılabilirliği açısından köşeli parantez [...] içerisinde başlık ya da alt başlıklar yapılmıştır. Nüsha derkenarlarında yer alan “قف” vb ile ifade edilen konu başlığı formatındaki bilgiler metin içerisine köşeli parantez [...] içerisine alınmış ve dipnotta nüsha farkı olarak zikredilmiştir.

3.2.7.3. Nüsha Farklarının Gösterilmesi

Nüşhaların bulunduğu kütüphaneleri işaret eden kısaltmalar/rumuzlar, dipnotta nüshalar arasındaki farkları göstermektedir. Çalışmamızda yer alan sekiz nüsha için oluşturduğumuz rumuzlara yukarıda işaret etmiştik.

Nüsha farklılığı dipnotta rumuzla birlikte + (artı), - (eksi) ve : (iki nokta) işareti konularak ifade edilmiştir.

Nüşhalarda yanlış yazılmış ve/veya hiç yazılmamış metinler yahut derkenarda/satır arasında tashih edilmiş metinler nüsha farkı olarak dipnotta gösterilmiştir. Nüsha

derkenarlarında yer alan açıklayıcı ifadeler وفي هامش ب: şeklinde ifade edilerek dipnotta gösterilmiştir.

Bunlarla birlikte dipnotta verilen bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

- a) Âyetlerin kaynaklarının gösterimi çiçekli âyet parantezi içerisinde âyet verildikten sonra köşeli parantez içerisinde sûre ismi ve âyet numarası ﴿فَسْتَلُوا أَهْلَ﴾ [النحل، 43/16] formatında gösterilmiştir.
- b) Hadislerin tahricinde Concordance sistemi tecih edilmiştir. Kütüb-i tis'a dışındaki hadislerde cilt ve sayfa numaralı verilmiştir.
- c) Metinde geçen şahıs, kitap, yer adları... vb. hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Anlaşılması zor kelimelerin açıklaması yapılmıştır. Kitap isimlerin ilk geçtiği yerlerde tam künyeleri verilmiştir. Kitap üzerine şerh ve haşiyeler yazılmış ise, onların da künyeleri mümkün mertebe verilmeye çalışılmıştır. Müellif ya da şahıs isimlerinin hakkında ilk geçtiği yerlerde bibliyografya kaynaklarından kısaca bilgi verilmiştir.
- d) Metinde yer alan nakiller yeterince açık değil yahut anlaşılmasında güçlük olacak şekilde telhis edilmiş ise genelde dipnotta referans kaynağına gidilerek buna işaret edilmiş ve cümle halinde dipnota ilave edilmiştir. Şayet bir nüshanın dipnotundan yahut derkenarından nakil yapılacaksa bunun ifade tarzı وفي هامش ج şeklinde olmuştur.
- e) Metin içerisinde nakil yapılan bilgilerde şayet yanlış yazım yahut eksik alıntı varsa, dipnotta doğrusu ما أثبتناه والأصح şeklinde yazılarak belirtilmiştir. *e-Eşbâh* metninden alıntı yapılan cümle içerisinde eksik kelimeler tespit edilmiş, metin tamamlanarak dipnotta buna işaret edilmiştir.
- f) Metinlerin kenarlarında yer alan bazı açıklamalar, منه/ منهوات şeklinde yapılan açıklamalar dipnotta gösterilmiştir. Metinde yapılan atıfların kaynağı mümkün mertebe tespit edilerek dipnotta gösterilmiştir.
- g) “Bazı âlimlerden ‘.....’ nakledildi” şeklindeki ifadelerin kaynakları tespit edilerek dipnotta belirtilmiştir.
- h) Kitabın sonuna âyet, hadis, eser ve müellif isimleri ile ilgili fihristler eklenmiştir.

3.2.8. Pîrîzâde'nin Eserinin Tahlili

3.2.8.1. Eserin Konusu, Muhtevası ve Telif Sebebi

Fıkhın alt türlerinden birisi olan, kavâid literatürü içerisinde gelişen, farklı okumaları bir çatı altında bir araya getirme çabası olarak ifade edilen, Şâfiî fakîhleri eliyle üretilen ve geliştirilen, Hanefî fakîhlerinden İbn Nüceym ile sürdürülüp tamamlanan eşbâh nezâir yazım türü; kendi içerisinde birçok fikhî disiplini barındırmaktadır. Bunlar hakkında, daha önce detaylı bilgi verilmişti. Pîrîzâde'nin '*Umdetü zevi'l-basâir li-halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*' adlı eserinin konusunu, planını ortaya koymadan önce İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ında yer verdiği konular bölümlere göre ortaya konulacak; böylece Pîrîzâde'nin eseriyle *el-Eşbâh* arasındaki ortak ilişkiler⁵⁸⁶ tespit edildikten sonra Pîrîzâde'nin konulara yaklaşım tarzı, konuları ele alma sebepleri üzerinde durulacaktır. Analizlerin yapıldığı tablo ve grafiklerdeki verilerin referans kaynaklarından birisi tahkikte esas nüsha olarak kullandığımız Mekke nüshası, diğeri ise İbn Nüceym'in⁵⁸⁷ *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'idir.

İbn Nüceym'in *el-Eşbâh* adlı eserinin, mukaddime ve fihristten sonra, yedi bölümden oluştuğunu belirtmiştik. Pîrîzâde'nin haşiyesi ise bu *el-Eşbâh*'ın sadece ilk üç bölümünü (kavâid, fevâid, cem' ve fark) kapsamaktadır. Diğer dört bölüme (elgâz, hiyel, furûk ve hikâyât) yer vermemektedir. Dolayısıyla Pîrîzâde'nin eserinin muhtevası, *el-Eşbâh*'ın ilk üç bölümüdür.

Tablo 3.3: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Bölümlerinin Dağılımı

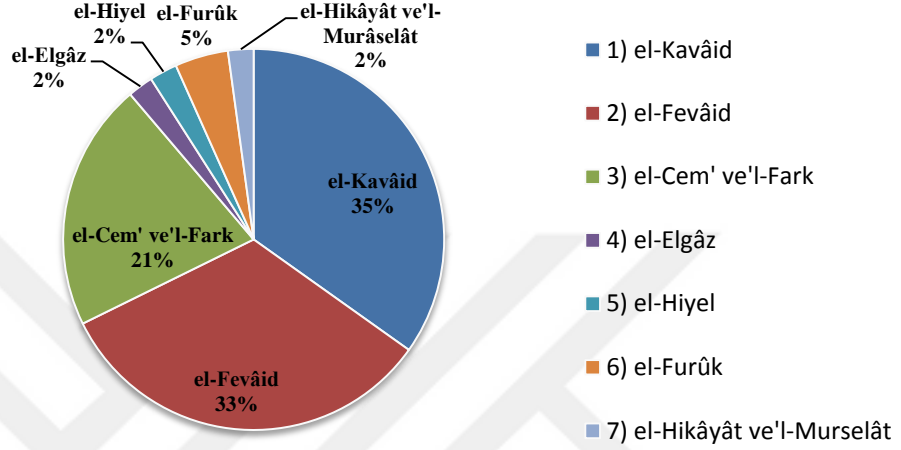
Bölümler	Eşbâh Konuları	Sayfa sayısı	%'lik Oran
el-Fihrist		8	1,54%
el-Mukaddime		5	0,96%
Birinci Bölüm	el-Kavâid	177	33,97%
İkinci Bölüm	el-Fevâid	167	32,05%
Üçüncü Bölüm	el-Cem' ve'l-Fark	107	20,54%
Dördüncü Bölüm	el-Elgâz	11	2,11%
Beşinci Bölüm	el-Hiyel	12	2,30%

⁵⁸⁶ İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i ile Pîrîzâde'nin '*Umdetü ze vi'l-basâir li-halli mühimmâti'l-eşbâh ve'n-nezâir*' adlı eserlerinin isimlerinin sadece ilk kelimeleri tablo ve şekillerde kısaltma olarak *el-Eşbâh*, *Umde* şeklinde kullanılacaktır.

⁵⁸⁷ Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından 1983'te neşredilen eser esas alınmıştır.

Bölümler	Eşbâh Konuları	Sayfa sayısı	%'lik Oran
Altıncı Bölüm	el-Furûk	23	4,41%
Yedinci Bölüm	el-Hikâyât ve'l-Murselât	11	2,11%
Toplam		521	100,00%

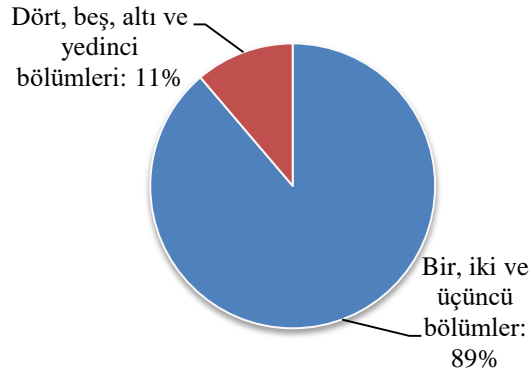
Şekil 3.1: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Bölümlerinin Dağılımı Grafiği

Şekil 3.1 incelendiğinde el-kavâid, el-fevâid, el-cem ve'l-fark bölümlerinin diğer bölümlere göre nisbî ağırlığının çok fazla olduğu görülmektedir. Buna göre el-kavâid (%35), el-fevâid (%33), el-cem' ve'l-fark (%21), el-elgâz (%2), el-hiyel (%2), el-furûk (%5), el-hikâyât ve'l-mürâselât (%2) nisbî ağırlıklara sahiptir.

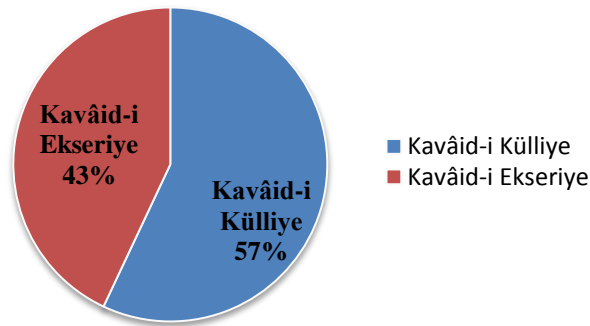
Pîrîzâde'nin, *el-Eşbâh*'in yedi bölümünün tamamını çalışma alanı olarak tercih etmediğini, bunlardan sadece ilk üç bölümünü ele aldığını ve bunlar üzerine haşiyesini yazdığını belirtmiştik. (Şekil 3.2)'de ilk üç bölüm ile geri kalan son dört bölümün toplam nisbî ağırlıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Buna göre her ne kadar Pîrîzâde, İbn Nüceym'in eserinin bir kısmını ele almış ise de ağırlıklı olarak *el-Eşbâh*'in %89'una haşiye yazdığını söyleyebiliriz. Bir başka açıdan bakıldığında ise, *el-Eşbâh*'in %11'lik kısmını kapsayan bölümlerin haşiyesini yazmadığını söylemek mümkündür.

Şekil 3.2: Pîrîzâde'nin Haşiyesinin *el-Eşbâh*'a Göre Kapsam Alanı

el-Eşbâh'ın birinci bölümünü iki kısımda ele alan İbn Nüceym, altı temel kâideyi birinci kısımda; on dokuz küllî (ekserî) kâideyi de ikinci kısımda inceleyerek yirmi beş kâideye yer vermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi temel ve küllî kâidelerin açıklamasında yer alan alt kâideler de ilave edildiğinde kırktan fazla kâidenin bu bölüm içerisinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, birinci bölümün kitabın diğer tüm bölümlerine göre en fazla nisbî ağırlığa sahip olduğu bilgisi tekrar hatırlanmalıdır. Bu çerçevede (Şekil 3.3) incelendiğinde zikredilen kâideleri ve bunların bölüm içerisindeki nisbî ağırlıklarının %57'lik oranla temel kâidelerin bulunduğu birinci kısımda,⁵⁸⁸ sonrasında ise %43'lük oranla küllî (ekserî) kâidelerin yer aldığı ikinci kısımda olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile altı küllî kâidenin yer aldığı kısım, on dokuz ekseri kâidenin yer aldığı kısma göre %14 daha fazla nisbî ağırlığa sahiptir demek, mümkündür.

Şekil 3.3: *el-Eşbâh*'ın Birinci Bölümünün Dağılım Grafiği

⁵⁸⁸ Şekil-3'te kâide A1, A2, A3, A4, A5 ve A6 olarak verilen bilgiler, birinci bölümün ilk kısmını; B1, B2, B3...B19 olarak verilen kâideler ise birinci bölümün ikinci kısmını teşkil etmektedir.

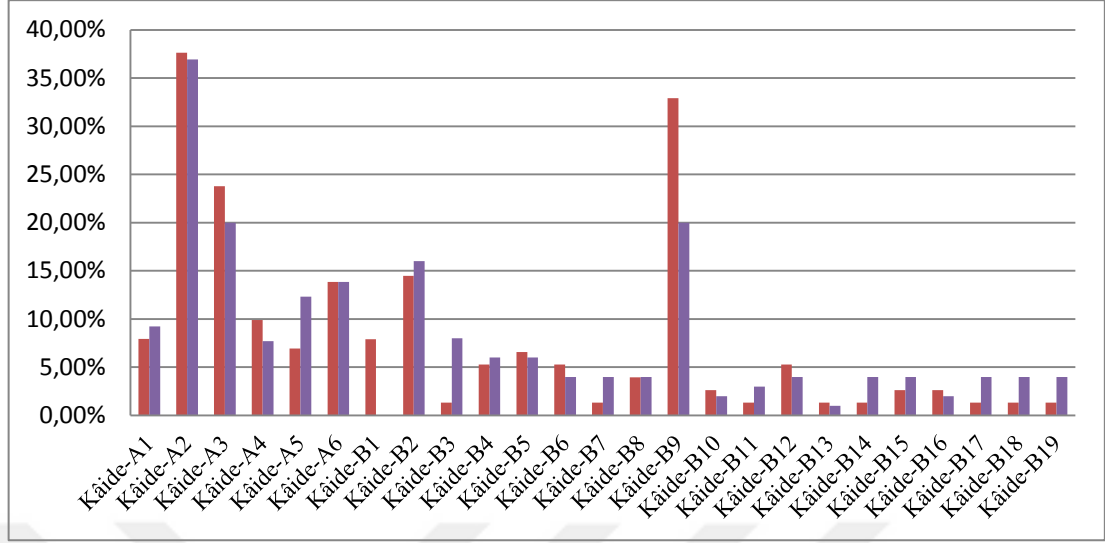
Tablo 3.4: el-Eşbâh ve'n-nezâir'in Birinci Bölümün Birinci Kısımının Dağılımı

Birinci Bölüm	Kavâid-i Külliye	el-Eşbâh (sayfa)	el-Eşbâh (sayfa oran)	Umde (sayfa)	Umde (sayfa oran)
Kâide-A1	لا ثواب إلا بالنية	8	7,92%	6	9,23%
Kâide-A2	الأمر بمقاصدها	38	37,62%	24	36,92%
Kâide-A3	اليقين لا يزول بالشك	24	23,76%	13	20,00%
Kâide-A4	المشقة تجلب التيسير	10	9,90%	5	7,69%
Kâide-A5	الضرر يزال	7	6,93%	8	12,31%
Kâide-A6	العادة محكمة	14	13,86%	9	13,85%
Toplam		101	100,00%	65	100,00%

Tablo 3.5: el-Eşbâh ve'n-nezâir'in Birinci Bölümün İkinci Kısımının Dağılımı

Birinci Bölüm	Kavâid-i Ekseriye	el-Eşbâh sayfa	el-Eşbâh sayfa oran	Umde sayfa	Umde sayfa oran
Kâide-B1	الإجتهد لا ينقض بمثله	6	7,89%	0	0,00%
Kâide-B2	إذا اجتمع الحلال والحرم غلب الحرم على الحلال	11	14,47%	8	16,00%
Kâide-B3	هل يكره الإيثار بالقرب	1	1,32%	4	8,00%
Kâide-B4	التابع تابع	4	5,26%	3	6,00%
Kâide-B5	تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة	5	6,58%	3	6,00%
Kâide-B6	الحدود تدرأ بالشبهات	4	5,26%	2	4,00%
Kâide-B7	الحر لا يدخل تحت اليد	1	1,32%	2	4,00%
Kâide-B8	إذا اجتمع أمران من جنس واحد ولم يختلف مقصودهما دخل أحدهما في الآخر غالباً	3	3,95%	2	4,00%
Kâide-B9	إعمال الكلام أولى من إهماله متى أمكن وإلا أهمل	25	32,89%	10	20,00%
Kâide-B10	الخراج بالضممان	2	2,63%	1	2,00%
Kâide-B11	السؤال معاد في الجواب	1	1,32%	1,5	3,00%
Kâide-B12	لا ينسب إلى ساكت قول	4	5,26%	2	4,00%
Kâide-B13	الفرض أفضل من النفل	1	1,32%	0,5	1,00%
Kâide-B14	ما حرم أخذه، حرم إعطاؤه (ما حرم فعله حرم طلبه)	1	1,32%	2	4,00%
Kâide-B15	من استعجل بالشيء قبل أوانه عوقب بحرمانه	2	2,63%	2	4,00%
Kâide-B16	الولاية الخاصة أقوى من الولاية	2	2,63%	1	2,00%
Kâide-B17	لا عبرة بالظن البين خطؤه	1	1,32%	2	4,00%
Kâide-B18	ذكر بعض ما لا يتجزأ كذكر كله	1	1,32%	2	4,00%
Kâide-B19	إذا اجتمع المباشر والمتسبب أضيف الحكم إلى المباشر	1	1,32%	2	4,00%
Toplam		76	100,00 %	50	100,00 %

Şekil 3.4: el-Eşbâh ve'n-nezâir'in Birinci Bölümünün İbn Nüceym-Pîrîzâde Karşılaştırmasının Dağılımı

Pîrîzâde'nin hâşiyesinde birinci bölümün, hâşiyenin tamamı göz önünde bulundurulduğunda İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ına göre daha az yer kapladığını söyleyebiliriz. Ancak kâide temelli incelendiğinde Pîrîzâde'nin bazı kâidelerin açıklamasına daha çok yer verdiği görülmektedir. Örneğin (Şekil 3.4) incelendiğinde Pîrîzâde'nin birinci kısımda yer verdiği altı kâide içerisinde birinci ve beşinci kâideleri daha ayrıntılı işlediği, detaylarda meseleleri örneklendirdiği görülmektedir. İkinci kısımdaki on dokuz kâide içerisinde iki, üç, dört, yedi, sekiz, on bir, on dört, on beş, on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu kâidelerdeki açıklamalarının da daha çok olduğu; bununla birlikte birinci kâideye yer vermediği görülmektedir.

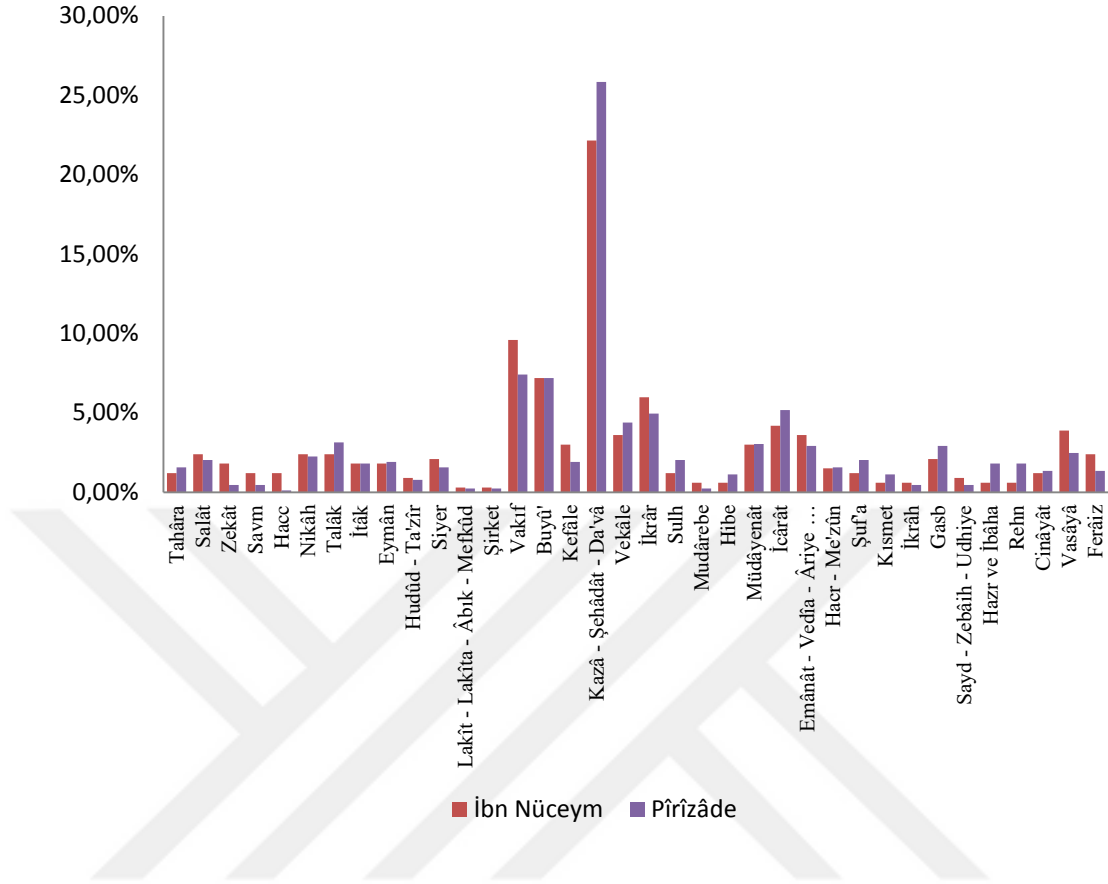
Tablo 3.6: el-Eşbâh ve'n-nezâir'in İkinci Bölümünün Dağılımı

İkinci Bölüm	el-Fevâid	el-Eşbâh (sayfa)	el-Eşbâh (syf. oran)	Umde (sayfa)	Umde (sayfa oran)
1	Tahâret	2	1,20%	7	1,57%
2	Salât	4	2,40%	9	2,02%
3	Zekât	3	1,80%	2	0,45%
4	Savm	2	1,20%	2	0,45%
5	Hacc	2	1,20%	0,5	0,11%
6	Nikâh	4	2,40%	10	2,25%
7	Talâk	4	2,40%	14	3,15%
8	İtâk	3	1,80%	8	1,80%
9	Eymân	3	1,80%	8,5	1,91%
10	Hudûd - Ta'zîr	1,5	0,90%	3,5	0,79%
11	Siyer	3,5	2,10%	7	1,57%
12	Lakît - Lakîta - Âbık	0,5	0,30%	1	0,22%

İkinci Bölüm	el-Fevâid	el-Eşbâh (sayfa)	el-Eşbâh (syf. oran)	Umde (sayfa)	Umde (sayfa oran)
13	Şirket	0,5	0,30%	1	0,22%
14	Vakıf	16	9,58%	33	7,42%
15	Buyû'	12	7,19%	32	7,19%
16	Kefâle	5	2,99%	8,5	1,91%
17	Kazâ - Şehâdât - Da'vâ	37	22,16%	115	25,84%
18	Vekâlet	6	3,59%	19,5	4,38%
19	İkrâr	10	5,99%	22	4,94%
20	Sulh	2	1,20%	9	2,02%
21	Mudârebe	1	0,60%	1	0,22%
22	Hibe	1	0,60%	5	1,12%
23	Müdâyenât	5	2,99%	13,5	3,03%
24	İcârât	7	4,19%	23	5,17%
25	Emânât - Vedîa - Âriye	6	3,59%	13	2,92%
26	Hacr - Me'zûn	2,5	1,50%	7	1,57%
27	Şuf'a	2	1,20%	9	2,02%
28	Kısmet	1	0,60%	5	1,12%
29	İkrâh	1	0,60%	2	0,45%
30	Gasb	3,5	2,10%	13	2,92%
31	Sayd - Zebâih - Udhiye	1,5	0,90%	2	0,45%
32	Hazr ve İbâha	1	0,60%	8	1,80%
33	Rehin	1	0,60%	8	1,80%
34	Cinâyât	2	1,20%	6	1,35%
35	Vasâyâ	6,5	3,89%	11	2,47%
36	Ferâiz	4	2,40%	6	1,35%
Toplam		167	100,00%	445	100,00%

Tablo 3,5'te, İbn Nüceym'in ikinci bölümde yer verdiği konular ve bu konuların nisbî ağırlık durumları gösterilmektedir. İbn Nüceym bu bölümü fûrû-i fikhın tertibine göre düzenlemiş, konuların açıklamalarında pek çok dâbîta yer vermiştir. *el-Eşbâh*'ta hacim olarak ikinci sırada nisbî ağırlığı olan bu bölümün, Pirîzâde'nin eserinde en fazla, neredeyse diğer bölümlerinin iki katı kadar alanı kapsadığı görülmektedir.

Şekil 3.5: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in İkinci Bölümünün İbn Nüceym-Pîrîzâde Karşılaştırmasının Dağılımı

Şekil 3.5'te Pîrîzâde'nin hâşiyesinde ikinci bölümdeki açıklamalarına bakıldığında, bazı konularda İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ına göre daha fazla yer verdiğini söyleyebiliriz. Örneğin tahâret, talâk, eymân, kazâ, şehâdet, dava, vekâlet, sulh, hibe, müdâyenât, icâre, hacr, me'zun, şuf'a, kısmet, gasp, hazr ve ibâha, rehn, cinâyât konularında Pîrîzâde'nin daha çok detaylı açıklamalara yer verdiği; itâk, alış-veriş konularında eşit düzeyde açıklama yaptığı görülmektedir. Ayrıca şekilde dikkat çeken en önemli konunun yargı alanını ifade ettiğini belirtebiliriz.

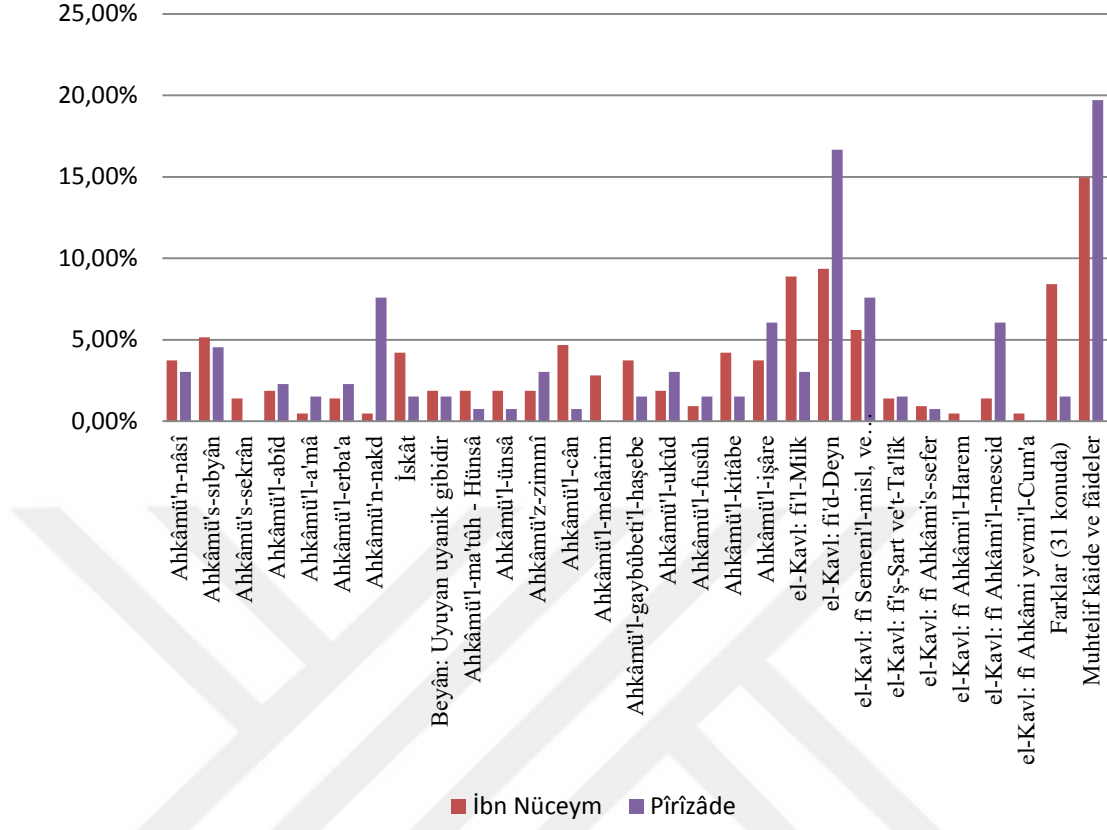
Tablo 3.7: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Üçüncü Bölümün Dağılımı

Üçüncü Bölüm	el-Cem ve'l-Fark	Eşbâh (sayfa)	Eşbâh (syf. oran)	Pîrîzâde (sayfa)	Pîrîzâde (syf. oran)
1	Ahkâmü'n-nâsî	4	3,74%	2	3,03%
2	Ahkâmü's-sıbyân	5,5	5,14%	3	4,55%
3	Ahkâmü's-sekrân	1,5	1,40%	0	0,00%
4	Ahkâmü'l-abîd	2	1,87%	1,5	2,27%
5	Ahkâmü'l-a'mâ	0,5	0,47%	1	1,52%
6	Ahkâmü'l-erba'a	1,5	1,40%	1,5	2,27%
7	Ahkâmü'n-nakd	0,5	0,47%	5	7,58%

Üçüncü Bölüm	el-Cem ve'l-Fark	Eşbâh (sayfa)	Eşbâh (syf. oran)	Pîrîzâde (sayfa)	Pîrîzâde (syf. oran)
8	İskât	4,5	4,21%	1	1,52%
9	Beyân: Uyuyan uyanık gibidir	2	1,87%	1	1,52%
10	Ahkâmü'l-ma'tûh - Hünsâ	2	1,87%	0,5	0,76%
11	Ahkâmü'l-ünsâ	2	1,87%	0,5	0,76%
12	Ahkâmü'l-zimmî	2	1,87%	2	3,03%
13	Ahkâmü'l-cân	5	4,67%	0,5	0,76%
14	Ahkâmü'l-mehârim	3	2,80%	0	0,00%
15	Ahkâmü'l-gaybûbeti'l-haşebe	4	3,74%	1	1,52%
16	Ahkâmü'l-ukûd	2	1,87%	2	3,03%
17	Ahkâmü'l-fusûh	1	0,93%	1	1,52%
18	Ahkâmü'l-kitâbe	4,5	4,21%	1	1,52%
19	Ahkâmü'l-işâre	4	3,74%	4	6,06%
20	el-Kavl: fi'l-Milk	9,5	8,88%	2	3,03%
21	el-Kavl: fi'd-Deyn	10	9,35%	11	16,67%
22	el-Kavl: fi Semeni'l-misl, ve ücreti'l-misl, ve mehri misl	6	5,61%	5	7,58%
23	el-Kavl: fi'ş-Şart ve't-Ta'lik	1,5	1,40%	1	1,52%
24	el-Kavl: fi Ahkâmi's-sefer	1	0,93%	0,5	0,76%
25	el-Kavl: fi Ahkâmi'l-Harem	0,5	0,47%	0	0,00%
26	el-Kavl: fi Ahkâmi'l-mescid	1,5	1,40%	4	6,06%
27	el-Kavl: fi Ahkâmi yevmi'l-Cum'a	0,5	0,47%	0	0,00%
28	Farklar (31 konuda)	9	8,41%	1	1,52%
29	Muhtelif kâide ve fâidelere	16	14,95%	13	19,70%
Toplam		107	100,00%	66	100,00%

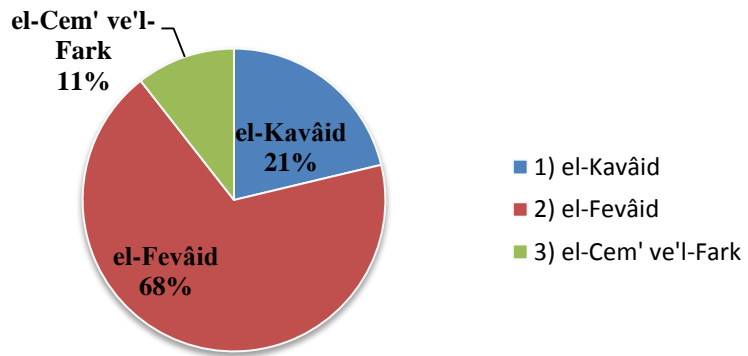
Tablo 3.6 incelendiğinde İbn Nüceym'in bu bölümde çeşitli meselelere ilişkin ahkâm konularına, benzer meseleler arasındaki farklılıklara ve birtakım muhtelif kâide ve fâidelere yer verdiğini görmekteyiz. Bu bölüm İbn Nüceym'in sıralamasında üçüncü sırada gelmektedir. Pîrîzâde'nin eserinde yer alan bu üçüncü bölüm, nisbî ağırlık açısından eserin diğer bölümlerine göre daha da az yer teşkil etmektedir.

Şekil 3.6: *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in Üçüncü Bölümünün İbn Nüceym-Pîrîzâde Karşılaştırmasının Dağılımı

Şekil 3.6'da Pîrîzâde'nin hâşiyesinde üçüncü bölümdeki açıklamalarına bakıldığında, genel olarak İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ına göre daha az açıklamalarda bulunduğu söylenebilir. Ancak ahkâmü'n-nakd, deyn ve bazı kâide ve fâidelerdeki açıklamalarda ciddi farkın olduğu, Pîrîzâde'nin bu konulardaki detaylı açıklamalarının dikkatleri çektiği görülmektedir. Bunun da toplumsal hayattaki gerçeklerin eserlere yansıdığı bir göstergesi olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3.7: Pîrîzâde'nin Hâşiyesinin Bölüm Grafiği

Şekil 3.7’de Pîrîzâde’nin haşiyesinde yer alan bölümlerin kendi içindeki nisbî ağırlıklarına bakıldığında en fazla yer teşkil eden bölümün (%71)’lik bir oranla ikinci bölüm (dâbitlar) olduğu görülmektedir. Sonrasında (%18) oran ile birinci bölüm (kâideler), son olarak da (%11) ile üçüncü bölüm (cem ve fark) yer almaktadır.

Pîrîzâde eserine besmele, hamdele⁵⁸⁹ ve salvele ile başladıktan sonra *el-Eşbâh*’ın daha önce benzeri olmayan kitaplardan olduğunu, fûrû-i fikha ait çok güzel konuları bir araya getirdiğini, bu konularda derin bilgi sahibi olanlar için bir kılavuz teşkil ettiğini belirttikten sonra birtakım hususlara dikkat çekerek eserini kaleme alma gerekçelerini sıralamaktadır. Dikkat çektiği hususların başında; *el-Eşbâh*’ta bazı bilgilerin mutlak, mücmel ve âmm olarak zikredilmesi; mezhep imamlarından nakledilen bazı zayıf rivayetlerle aykırı görüşlerin bulunması gelmektedir. Pîrîzâde, bir açıdan, eserindeki yöntemini, usûlünü, planını eserini yazma gerekçelerinde belirtmektedir. Buna göre Pîrîzâde;

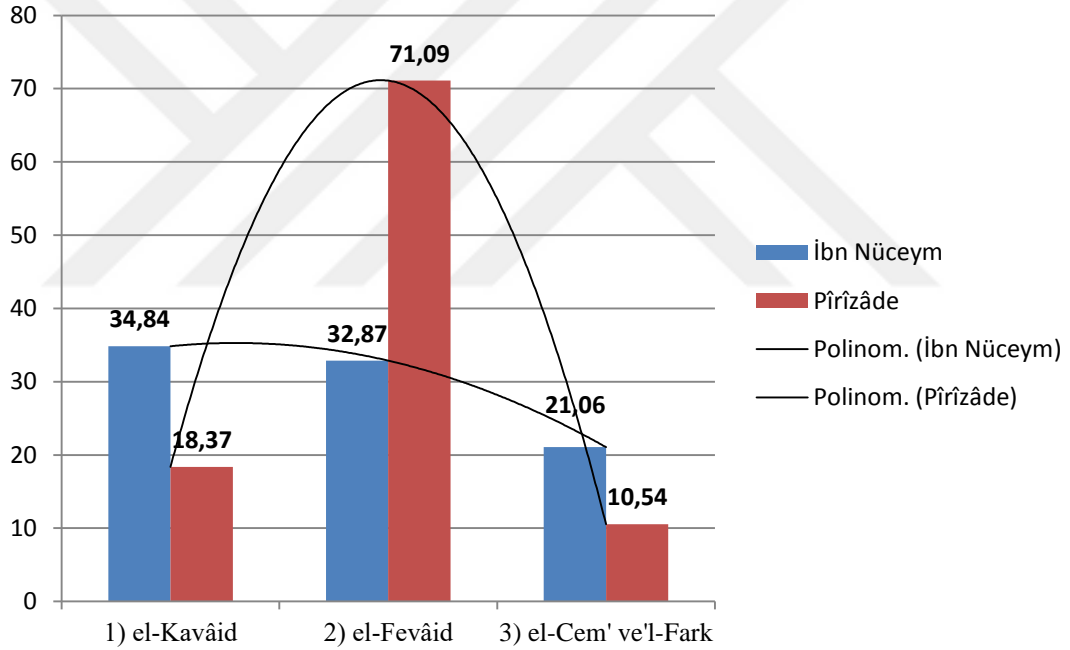
- a) İbn Nüceym’in mutlak olarak ele aldığı konuları takyîd ettiğini,
- b) Mücmel olarak zikrettiklerini tafsil ettiğini,
- c) Mezhep imamlarından nakledilen sarîh rivayetleri sunduğunu,
- d) İbn Nüceym’in bazı yerlerde “bugüne dek mezhep müktesebatında böyle bir şey görmedim” şeklindeki yaklaşımına tespit ettiği rivayetleri ek olarak ilave ettiğini,
- e) Sahih olmayan bazı istisnalara yeri geldikçe dikkat çektiğini,
- f) Naklettiği rivayetler içerisinde tercih edilen muteber görüşleri açıkladığını,
- g) Bazı mühim faideler ilave ettiğini, bunlardan bir kısmını da “el-Ferâidü’l-müfredât” olarak başlıklandırıldığını ifade etmektedir.

Ayrıca bu bölümlerde zikrettiği görüşlerin sahibi olmadığını, kendisinin sadece bir yorumcu ve bir elçi olduğunu belirttikten sonra eserindeki bir takım sürçme, hata ve zellelerden dolayı Allah’tan bağışlanmayı ifade eden dua cümleleriyle mukaddimesine son verirken, kitabının ‘*Umdetü zevi’l-basâir li-halli mühimmâti’l-eşbâh ve’n-nezâir*’ olarak isimlendirmenin güzel olacağını belirtip, besmeledeki *Rahmân* ve *Rahîm* kelimelerini açıklamaya başlamaktadır.

⁵⁸⁹ Fakîhleri insanlar için yol aydınlatıcı, karanlıkta kalanlar için parıldayan bir kandil, helal ve haramı açıklayan bir kılavuz, ahkâm-i şer’iyyeyi beyan etmede peygamberlerin varisi yapan Allah’a hamdolsun.

Pîrîzâde'nin yukarıda belirttiği yöntem çerçevesinde *el-Eşbâh*'ın bazı konularını ele aldığı, bunu yaparken gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar, tashihler, eksikleri tamamlama yaptığını; bu açılarından Şekil 3.11'e bakıldığında, *el-Eşbâh* ile hâşiyesi arasında bir değerlendirme yapacak olursak, birinci bölümde İbn Nüceym'in ele aldığı konular içerisinde Pîrîzâde'nin açıkladığı konular (%16)'lık bir nisbî oranı ifade etmekte; ikinci bölümde bu oranın (%40)'lara kadar çıktığını; üçüncü bölümde ise aradaki oranın tekrar (%12)'lere kadar indiğini görmekteyiz. Buna göre, *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünde İbn Nüceym'in ele aldığı konular ve onların açıklamalarına karşı Pîrîzâde'nin açıklamasını yaptığı konular yaklaşık 1/6 kadardır. İkinci bölümde ise neredeyse yarısına yakın konularda Pîrîzâde açıklama yapmakta; üçüncü bölümde ise bu oran yaklaşık 1/8 e kadar azalmaktadır.

Şekil 3.8: İbn Nüceym-Pîrîzâde (Metin-Haşiye) Bölüm Konularının Karşılaştırması

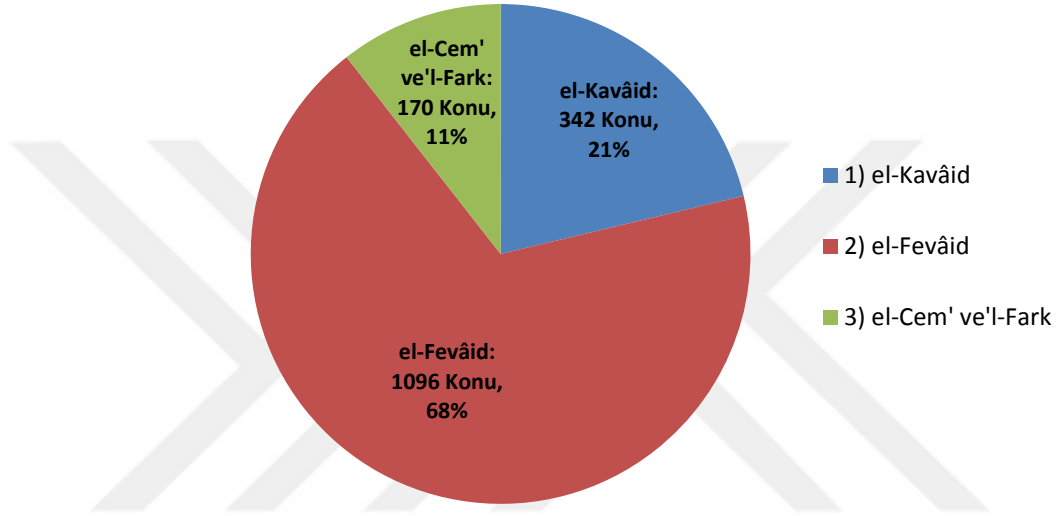

Pîrîzâde, mukaddimesinde belirlediği kriterlere göre, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ında ele aldığı, haşiyesini yaptığı meselelerin sayısı 1608'i bulmaktadır. Bu meselelerin bölüm içerisindeki dağılımı şöyledir:

Birinci bölümde 342 mesele, ikinci bölümde 1096, üçüncü bölümde ise 170 mesele bulunmaktadır. Buna göre Pîrîzâde, fûrû-i fikhın tertibine göre hazırlanan, el-fevâid olarak isimlendirilen ikinci bölümdeki konularda daha çok açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu bölümün daha çok müderris, müftî ve kadılar için faydalı olduğunu belirtmiş olan İbn Nüceym'in vurgusu ile Pîrîzâde'nin en çok açıklamada

bulunmasından anlaşıldığına göre bu bölüm, diğer bölümlere göre daha çok damıtılmış, ciddi bir birikim sahibi olanların daha çok istifade edebileceğini göstermektedir. Mezhepten nakledilen zayıf ya da muhalif görüşleri dışarıda tutacak olursak mücmel, mutlak ve umum ifade eden cümlelerin neden bu kadar çok açıklanmaya muhtaç olduklarını, bölümün özgül ağırlığının bunun sebeplerinden birisi olduğunu söylememiz mümkündür.

Şekil 3.9: Pîrîzâde Ele Aldığı Konuların Bölümlere Göre Dağılımı

Pîrîzâde'nin haşiyesinin içerik olarak analiz edilmesi, meseleleri ele alma usûlü ve yöntemi ile ilgili ipuçlar aslında eserin mukaddimesinde telif sebeplerinde zikredilmektedir. Biz de bu gerekçeler üzerinden bütüncül bir bakış ile bir sınıflandırma yaparak eserin tahliline devam edeceğiz.

Bu sınıflandırma içerisinde pek çok alt başlık bulunacağından, herbir başlık altında birkaç örnek verilecektir. Diğer örneklere ise dipnotta işaret edilip varak numaraları belirtilecektir.

3.2.8.2. *el-Eşbâh* Metninin Anlaşılmasına Pîrîzâde'nin Katkıları

el-Eşbâh metninin muhtasar olması, alıntılarının özet bilgi olarak verilmesi, bazı kelimelerin anlamlarının kapalı olması, daha çok bazı bölümlerin kâdı, müftî ve müderrisler için yazıldığına ifade edilmesi vb. gerekçeler eserden istifadeyi zorlaştırmaktadır. Bu sebeplerden dolayı eser üzerine kırktan fazla şerh ve haşiye yazıldığını söylemek mümkündür. Nitekim diğer şarihler gibi Pîrîzâde'de yukarıda

ifade edilen benzer gerekçeleri sistemli bir şekilde zikretmektedir. Bizler de bu sistematığı devam ettirip önce metnin anlaşılmasına yönelik Pîrîzâde'nin katkılarını ifade etmeye çalışacağız.

a) Mutlak olanı takyîd/Mukayyed olanı mutlak hale getirmesi

İbn Nüceym niyetin şartlarından ikincisinin kişinin mümeyyiz olması gerektiğini, mümeyyiz ve mecnun olmayan bir çocuğun ibadetlerinin sahih olmadığını belirtmektedir.⁵⁹⁰

Pîrîzâde, İbn Nüceym'in, çocuğu mutlak olarak değil de gayri mümeyyiz ve mecnun olarak takyîd ettiğini ifade etmektedir. Hâlbuki *el-Meşra'* müellifi *el-Ğâye*'de: "Çocuğun itikâfi, orucu, namazı, haccı ihtilaf olmaksızın şeran sahihtir ve sevabı ailesine değil kendisinedir ve fetvâ kitaplarında da durum bu şekildedir"⁵⁹¹ diyerek çocuğu mutlak olarak zikretmektedir.⁵⁹²

b) Mücmel olanı açıklaması

İbn Nüceym'in "fî kütübün ğarîbetin"⁵⁹³ ile neyi kastettiğinin anlaşılmadığını ifade eden Pîrîzâde, kitaplardan maksadın müteahhir fakîhler arasında tedavülde bulunan eserler olduğunu söylemekte, ancak garabetin ne olduğunu sorgulamaktadır. İbn Nüceym'in "ğarîbe" yerine "başkalarının üzerinde ittifak etmediği meselelerin bir araya getirildiği kitaplar" şeklinde bir ifade kullanmasının anlamca daha uygun olacağını ifade etmektedir. Nitekim İbn Şihne'nin: "*el-Hidâye*'nin on sekiz kadar şerhini, kırk kadar da fetva kitabı topladığını" ifade ettikten sonra *el-Hidâye* ve *en-Nukâye* üzerine şerh yazdığını, ancak bunları tamamlamadığını, kendisinin de bu eserleri gördüğünü belirtmektedir.

⁵⁹⁰ قال: التمييز، فلا تصح عبادة صبي غير مميز ولا مجنون. Bkz. Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 17^b.

⁵⁹¹ Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 17^b.

⁵⁹² İbn Nüceym eserinde mutlak olarak zikrettiği hususların takyîd edildiğine dair Pîrîzâde'nin açıklamaları hakkında bkz. Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 6^a, 8^a, 9^b, 10^a, 40^b, 47^b, 47^a, 55^b, 57^b, 60^b, 65^a, 70^b, 70^a, 71^b, 79^a, 86^b, 90^b, 95^b, 96^a, 109^a, 111^b, 112^a, 117^a, 124^a, 126^b, 145^a, 147^b, 169^b, 174^a, 179^a, 181^b, 185^b, 186^a, 192^b, 195^b, 196^a, 198^b, 200^b, 202^b, 203^a, 211^b, 213^a, 216^b, 218^a, 223^a, 224^b, 224^a, 228^a, 233^b, 235^a, 237^a, 239^a, 260^a, 268^b, 273^a, 280^b, 286^b, 289^b, 295^a, 301^a, 310^a.

⁵⁹³ قال: وأكثر فروعها ظفرت بها في كتب غريبة. Bkz. Pîrîzâde, '*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 4^b.

İbn Nüceym'in "Örf, şeriatle tearuz ettiğinde..."⁵⁹⁴ ifadesindeki şeriat kelimesine açıklık getiren Pîrîzâde, burada şeriatın maksadın müçtehidin içtihadı olduğunu, şâri' tarafından vaz edilen bir nassın örf ile bir araya gelmesiyle örfe itibar edilemeyeceğini belirtmektedir.

c) *Umum olanı açıklaması*

İbn Nüceym, niyet bahsinde bazı ibadetlerde niyete ihtiyaç olmadığını bahsederken 'zikirler'in de bu sınıfta ele alındığını belirtmektedir.⁵⁹⁵ Pîrîzâde, İbn Nüceym'in bu görüşüne aynen katılmakla birlikte, "ezkar" kelimesi ile ilgili detaylı açıklamalara yer vermektedir. Pîrîzâde, 'ekûlü' ile başlayarak *Şerhu'l-Kudûri*'den nakille Âmidî'nin; "Bil ki, amellerin çoğu, -tesbih ve diğer zikirler, tilavet- Allah'a takarrub için olduğundan bunlarda niyete ihtiyaç yoktur" görüşünü belirttikten sonra 'ezkâr' kelimesinin umum ifade ettiğini, "dua, tesbih, tehlil, va'z, kıraat, Kur'an-ı Kerim' gibi konuları kapsadığını *ez-Zehîra*'dan naklederek açıklamaktadır. Sonrasında ise وَلَتَلَاوَةُ الْقُرْآنِ أَكْبَرُ اَيَاتِنِ İbn Abbâs'ın şeklindeki açıklamasıyla tamamlamaktadır.⁵⁹⁶

'İçtihat'⁵⁹⁷ kelimesinin umum ifade etmesinden dolayı hangi çeşit içtihadın kastedildiğinin belli olmaması sebebiyle Pîrîzâde bu kelimeye açıklık getirmektedir. Burada içtihat kelimesiyle ya mezhepte müçtehitlik ya da mütebahhirlik kastedildiğini ifade eden Pîrîzâde, mezhep imamının usûlü üzerine meselelerde tahriç usûlünü yapabilen kişiye mezhepte müçtehit; mezhep içerisinde bir görüşün diğerine tercih edilmesinde mahir olan kişiye de mezhepte mütebahhir dendiğini belirtmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ فصل في تعارض العرف مع الشرع. Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 33^b.

⁵⁹⁵ قال: والأذكار. Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 9^b.

⁵⁹⁶ Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 9^b.

⁵⁹⁷ قال: وبها يرتقي الفقيه إلى درجة الاجتهاد ولو في الفتوى. Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 4^b.

⁵⁹⁸ Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 4^b.

d) *İbn Nüceym'in kine benzer örnek zikretmesi*

İbn Nüceym'in "bir kişi tarih belirtmeden mutlak mülkiyet iddiasında bulunur ve iki şahit bir tarihe tanıklık ederse muhtâr olan görüşe göre iddia kabul edilir"⁵⁹⁹ ifadesi hakkında Pîrîzâde, 'bu örneğin naziri', 'bu örneğin benzeri şu şekildedir' diyerek bir taraftan kaynarlardaki kullanımına işaret ederken diğer taraftan konunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu örnekte 'ekûlü' ile başlayarak bunun nazirinin olduğunu *el-Velvâliciyye*'den nakil yaparak şöyle açıklamaktadır: "Birisi mutlak milk ile bir mala sahip olduğunu iddia etse, şahitler de milk-i sebep ile o mala sahip olduğuna şahitlik etseler, şahitlerin şهادتleri kabul edilir. Çünkü şahitler, milk-i mutlak ile mala sahip olanın iddia ettiğinden daha az bir şey [milk-i sebep] ile şahitlik etmektedirler."⁶⁰⁰

e) *Kavram tanımı yapması*

Pîrîzâde, eserinde pekçok fikhî kavramı açıklamaktadır. Bunlardan kâide, ahkâm, fakih ve fetva kelimelerine burada yer verilecektir.

Pîrîzâde, kâide kelimesinin lugatta 'dâbıt' manasına geldiğini, tanım olarak ise "bütün cüzîlerine uygulanan küllî emirdir" şeklinde ifade etmektedir.⁶⁰¹ Ahkâm kelimesini 'ahkâm-ı şer'î' olarak takyîd ettikten sonra tanımını Nesefî'nin *el-Mustasfâ*'dan nakil yaparak: "cevâz, fesâd, hil, hürmet, vucûb, farz ve diğerlerinin kendisiyle sabit olduğu âsâr" olarak belirtmektedir. Fakîh, şerî meselelerde delilleriyle beraber fikhî görüşü inceleyen, tetkik eden kimseye denir. Hanefî âlimlerinin mütehit olmayan kimseleri mütefakkîh olarak kabul ettiklerini, bu bilginin *el-Gunye* adlı eserde zikredildiğini, Kasım b. Kutluboğa'nın da bunu kabul ettiğini, ayrıca *el-Mübteğâ*'da 'binlerce mesele ezberinde olsa bile' kaydının bulunduğunu ifade ederek fakîh kelimesini açıklamaktadır.⁶⁰²

⁵⁹⁹ قال: ادعى ملكاً مطلقاً بلا تاريخ فشهدا به بتاريخ على المختار 170^b.

⁶⁰⁰ Benzer örneklerin zikredildiği yerler için bkz. Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 8^b, 9^a, 36^a, 40^b, 41^a, 43^a, 51^b, 101^a, 114^b, 117^a, 122^a, 125^b, 136^b, 147^a, 149^a, 170^b, 172^a, 176^a, 181^a, 205^a, 217^a, 245^a, 280^a, 300^b, 306^a, 319^b.

⁶⁰¹ قال: معرفة القواعد التي ترد إليها وفرعوا الأحكام عليها 4^a.

⁶⁰² قال: وبها يرتقي الفقيه إلى درجة الاجتهاد ولو في الفتوى 4^b.

Pîrîzâde, İbn Nüceym'in "... içtihat derecesine ulaşır" sözüyle, onun fetvâda bu mertebeye ve daha fazlasına ulaştığına bir işaret olduğunu, Allah'ın ona bunu ihsan ettiğini söylemektedir. Ayrıca burada tezkiye-i nefse de cevaz verildiğine işaret olduğunu, ihtiyaç olduğunda insanların nefis tezkiyesi yapmaları gerektiğini belirtmektedir. Nitekim Tâtârhâniyye'nin (ö. 786/1384) tezkiye bölümünde de böyle zikredilmektedir.

'Fetva'nın tanımı ile ilgili Aynî'den; "hakiki riyasetin bu olduğu, ilimsiz olarak bu alana geçen kişilerin zemmedildiğinin hadislerde mevcut olduğunu" nakletmektedir.

f) Kelimeleri tashih etmesi

İbn Nüceym birinci bölümde kâideyi 'külli' olarak vasıflandırmaktadır. Pîrîzâde ise kâidenin tartışmasız "eğlebî" olduğunu belirttikten sonra, dört mezhepte de kavâid-i fihriyyenin 'ekseri' olduğunu, 'külli' olmadığını belirtmektedir.⁶⁰³

İbn Nüceym, eserin ikinci bölümünü dâbit olarak isimlendirip bölümün müderris, müftî ve kadılar için en faydalı bölüm olduğunu belirttikten sonra bazı müelliflerin dâbitleri zikredip, istisna olan şeyleri ondan çıkardığını; kendisinin ise başka şeyleri ilave ettiğini, bu ilavelere muttali olamayanların yeni şeylerin dâhil olduğunu zannedeceklerini, hâlbuki o şeylerin hariç olduğu gerçeğini göreceklerini vurgulamaktadır.

Pîrîzâde onun bu sözünün zahirinden istisnalara dâhil ve hariç olanların dâbitlerle gerçekleştiğinin anlaşıldığını, hâlbuki eserinde böyle bir şey zikretmediğini, gerekli yerlerde yapılan ilaveleri gördüğünü belirtmektedir. Böyle bir işin gerçekleşebilmesi için öncelikle mezhebin tüm fûrû ve kitaplarına hâkim olunması gerektiğinin altını çizen Pîrîzâde, "kâide ve dâbitlerle fetva vermenin helal olmayacağını, müftîlerin sarîh nakilleri aktarma yapmaları gerektiğini" zikretmektedir.⁶⁰⁴

g) Kelimelerdeki hazifleri ortaya çıkarması

Pîrîzâde, "niyetsiz sevap yoktur" kâidesinde, 'sevâb' kelimesine hazfedilen 'amel' kelimesini ilave ederek, "niyetsiz amelin sevabı yoktur" şeklinde anlaşılmasını

⁶⁰³ قال: الفن الأول في القواعد الكلية Bkz. Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 5^b.

⁶⁰⁴ قال: فمن لم يطلع على المزيد ظن الدخول وهي خارجة Bkz. Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 5^b.

sağlamaktadır.⁶⁰⁵ Zira niyet, amelin zineti ve süsüdür. Nitekim Efendimiz: “Müminin niyeti amelinden hayırlıdır” buyurmuştur.

Pîrîzâde, ‘Hacda iken’ kelimesini ‘hacın ihramında iken’⁶⁰⁶; ‘ma’dumun bey’i batıldır’ cümlesini, ‘kendi mülkünde olmayan bir şeyi satması’⁶⁰⁷ olarak açıklamaktadır.

h) Yanlış bilgiyi tashih etmesi

İbn Nüceym’in “Mescide girmek, ezan ve kamet okumak için teyemmüm yapan kimse bununla namaz kılamaz”⁶⁰⁸ ifadesine Pîrîzâde şöyle açıklama yapmaktadır: Teyemmüm niyetinde zımnem bunlar mevcuttur. Çünkü bunlar için teyemmüme niyet edilmiştir. Çok iyi biliyoruz ki, fiilin bizzat kendisine niyet etmeye itibar edilmez, bilakis o fiille arzulanan taharet, namaz, cenaze namazı, tilavet secdesi vb.lerine itibar edilir.

el-Mücerred’de Ebû Hanîfe’den rivayetle: ‘Eğer kişi teyemmüm ile temizliğe niyet etse bunun geçerli olduğu; fakat bu teyemmüm ile temizliğe niyet etmese geçerli olamayacağı” zikredilmektedir. Daha sonra Pîrîzâde konu ile ilgili olarak Ebû Bekir Said el-Belhî’nin: “Şayet mescide girmek, Kur’ân’a el sürmek niyetiyle teyemmüm etse, sonra da farz namazını kılsa, caizdir” görüşünü zikretmektedir.

İbn Nüceym’in “sadece farza niyet etmek yeterlidir”⁶⁰⁹ sözüne Pîrîzâde, *el-Mi’râc*, *el-Muhît* ve *el-Mebsût*’tan nakillerle sadece farza niyet etmenin yeterli olamayacağını belirtmektedir. *el-Muhît*’in ifadesi şöyledir: “Farz lafzıyla niyet etmesi yeterli değildir. Çünkü farzlar çeşitlidir. Ancak vaktin farzına vakti içerisinde niyet ederse o zaman geçerlidir.” Yine *el-Mebsût* ve *el-Muhît*’ten naklederek: “Şayet öğle namazına niyet etse, gününü veya vaktini zikretmezse geçerli değildir. Çünkü tayin etmediği o öğle namazı fevt etmiş olabilir.” Sonra Attâbî’nin *el-Fetâvâ*’sından: “Başka vakte

⁶⁰⁵ قال: لا ثواب إلا بالنية. Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 5^b.

⁶⁰⁶ Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 17^b.

⁶⁰⁷ A.g.e., vr. 127^b.

⁶⁰⁸ قال: ولو تيمم لدخول المسجد والأذان والإقامة لا يؤدي به الصلاة. Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 11^a.

⁶⁰⁹ قال: حتى لو نوى الفرض يجزئه. Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 11^b.

değil de öğle namazına niyet etse, denilir ki; ‘yeterli değildir’. Hâlbuki esah olan ise yeterli olmasıdır.” ifadeleriyle konuyu tamamlamaktadır.

i) Nüsha farklılıklarına işaret etmesi

İbn Nüceym’in eserinde geçen bazı kelimelerin nüsha farklılığı sebebiyle yanlış kullanımına işaret etmektedir. Böylece metinde yer alan hatalı hükümlerin tashih edilmesi, yanlış anlamlardan kurtulması sağlanmış olmaktadır. İbn Nüceym’in; “[iki kişinin sahip olduğu] kölenin istihdam edilmesi tecezzi kabul eden konulardan olduğunu” belirtmesi yani köle, birisinin yanında istihdam edilirken helak olması durumunda diğer sahibinin hakkı için tazminde bulunması gerekir. Oysa Pîrîzâde, iki kişinin sahip olduğu bir kölenin, sahiplerinden birisinin yanında istihdam edilirken helak olması halinde, tazminle sorumlu olamayacağını *el-Hizâne*’den naklederek bilgiyi düzelttiğini, sahih olan bir nüshaya göre ‘tecezzi kabul etmeyen bir konu’ olduğunu ve tespit ettiğinin doğru olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁰

j) Açıklamalarda detay unsurlara yer vermesi

Pîrîzâde bazı açıklamaları yaptıktan sonra konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak, ilave örneklerle detaylandırmak ve konunun tamamlanmasına yardımcı olmak amacıyla tetimme, tekmiil, tenbîh gibi kavramlara yer vermektedir.

“Namazında şüphe eden bir kimsenin o namazı tekrar kılıp kılamayacağı konusunda yapması gereken şeyin ne olduğuna dair açıklama; vakti devam ediyorsa iade edileceği”⁶¹¹ meselesine Pîrîzâde’nin *ez-Zehîra*’dan naklederek yaptığı açıklama şöyledir: “Sebeb-i vucûb devam ettiği için namazı tekrar kılması gerekir. Çünkü şüphe ve ihtimal söz konusudur. Vakıt ile kayıtlanmasının sebebi ise, şayet vakıt çıktıktan sonra şüphe ederse namazı iade etmesi gerekmez. Çünkü sebeb-i vucûb ortadan kalkmıştır. Kaza ise eda şartlarının bulunmadığı zamanlarda olur. Hâlbuki burada sadece şüphe edilmiştir.” Daha sonra tetimme ile farklı bir örnekleme yaparak konunun tamamlanmasına yardımcı olmaktadır. Yine *ez-Zehîra*’dan zekât konusunda bir örnek zikretmektedir. Buna göre: “Abdullah b. el-Mübarek’e ‘zekâtını verip-

⁶¹⁰ Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 74^b. Konu ile ilgili diğer örnekler için bkz. 30^a, 38^b-39^a, 44^b, 51^a, 58^{a-b}, 61^b, 74^b, 75^b, 108^b, 111^b, 139^b, 149^a, 167^b, 185^a, 186^a, 195^a, 202^b, 213^b.

⁶¹¹ قال: شك في صلاة هل صلاها، أعاد في الوقت Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 20^b.

vermediği hususunda şüpheye düşen bir kimse ne yapmalıdır?’ sorusuna cevap olarak; ‘zekâtı tekrar vermelidir’ diye cevap vermiştir. Bu zekât örneği ile vakti çıktıktan sonra namazında şüphe eden kimse arasındaki fark ise, o kimsenin namazını kılıp-kılmadığını bilmemesidir. Bu sebeple iade etmez.”⁶¹²

İbn Nüceym’in “Ticaret maksadıyla hamr elde edilen üzüm suyunu satmak haram değildir”⁶¹³ ifadesine Pîrîzâde, zahir olan görüşe göre mekruh olduğunu belirtmektedir. Örnek olarak *Velvâliciyye*’de: “Kişi, köse olan bir kölesini Allah’a isyanı sebebiyle fiskından dolayı satmayı istese, bu satış mekruh olur. Çünkü onun masiyetine yardımcı olmuş olur. Pîrîzâde, İbn Nüceym’in ‘haram değildir’ hükmünü bir adım daha ileriye götürerek ‘mekruh’ olduğunu belirterek hükmü detaylandırmaktadır.

İbn Nüceym eserinde “Eda edilen namazın hilafına niyet eden kimsenin namazı geçerli değildir. Ancak İmam Muhammed’e göre cuma namazını [imama teşehhütte ya da sehiv secdesinde yetişip, cumaya niyet eden kimse öğle namazı olarak] kılar.”⁶¹⁴ şeklinde geçen meseleye dair Pîrîzâde’nin açıklaması ise şöyledir: “Cuma namazına niyet ederek dört rekât namazını kılar. Şayet öğle namazı diyerek namazını kılmış olsaydı, namazı sahih olmazdı. Nitekim *el-Müstesfâ*’da böyle zikredilmektedir.” *Mi’râcü’d-dirâye*’de ise: “Cuma namazının sevabını almış olur, çünkü namazın bir kısmına ulaşmıştır. İhtiyat olarak dört rekât kılar ve her rekâta fatiha ile bir sure okur” bu mesele Mahbûbî’de de zikredilmektedir. Timurtaşî de: “Cemaat sevabına nail olacağına dair [mezhep içi] icma olduğunu ve bu görüşün sahih olduğunu belirttikten sonra bayram namazlarında ise esah olan görüşe göre ‘bayram namazı’ olarak o namazı tamamlar” şeklinde zikredilmektedir. Pîrîzâde, bu

⁶¹² Tetimme için bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 5^a, 25^b, 63^b, 69^a, 70^a, 71^a, 75^b, 77^b, 84^a, 88^a, 93^a, 99^b, 109^a, 112^b, 121^b, 122^b, 126^b, 128^a, 132^b, 134^b, 136^b, 150^a, 171^b, 180^b, 204^a, 216^a, 224^b, 235^a, 240^{a-b}, 247^b, 255^a, 280^b-281^a, 291^a, 298^b; Tekmîl için bkz. 26^a, 108^{a-b}, 149^a, 173^a, 186^a, 202^a, 211^b, 274^a, 296^a, 299^b, 316^b; Tenbîh için bkz. 120^a, 159^b, 176^b, 231^b.

⁶¹³ قال: وذكر قاضي خان في "فتاواه": أن بيع العصير ممن يتخذ خمراً إن قصد به التجارة لا يحرم. Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 8^b.

⁶¹⁴ قال: مسألة: ليس لنا من ينوي خلاف ما يؤدي إلا على قول محمد في الجمعة. Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 10^b.

iki namaz arasında bir fark görmediğini belirttiikten sonra *el-Cevhere*'de bu meselelerin ta'lîl edildiğini gördüğünü ve orada “bayram namazının bedelinin olmadığı hâlbuki cuma namazının bedelinin olduğu” vurgusunun yapıldığını söylemektedir.⁶¹⁵

“Salât ü selâm Peygamberimiz’e, âline ve ashabına olsun”⁶¹⁶ ifadesindeki “salât” kelimesi ile ilgili yaptığı açıklama şöyledir: Salât ü selâmı ömürde bir kere söylemek farz, Efendimiz’in ismi işitildiğinde ise vacibtir. Bazı âlimlerin görüşlerinin böyle olduğunu belirttiikten sonra, diğer peygamberlere salât getirmenin ancak peygamberimiz ile birlikte söylendiğinde mümkün olacağını, münferiden diğer peygamberlere salât etmenin mekruh olduğunu belirtip, bu görüşün sahih olduğunu zikretmektedir. Daha sonra bu görüşünü delillendirmek üzere Nesefî’nin el-Müstasfâ’sından *صل اللهم على آل ابى أوفى* hadisini zikredip, salâtın Efendimizin hakkı olduğunu, onun dışındakilerde ise bu hakkın olmadığını belirtmektedir. Salâtın hükmünü zikrettikten sonra Kudûrî şarihlerinden bazı müteahhir âlimlerin dediği gibi salatın üç çeşit anlamının olduğunu, bu anlamların hakikat ya da mecaz yoluyla mı?; bir kısmı hakikat bir kısmı mecaz mı?; umûmî müşterek veya umûmî mecaz yoluyla mı?; hakikat ve mecazı cemederek mi? elde edildiğini bilemediğini, doğrusunu ancak Allah’ın bildiğini zikretmektedir. Hocalarından Hafâcî’nin: “Salâtın asıl anlamının beden eğilmesi olduğunu, kelimenin kökünün *الصلوة* den geldiğini, manevî ta’zîm anlamını barındırdığını, bu sebeple rahmet ve dua için kullanıldığı” sözünü hatırlatarak konuyu tamamlamaktadır.

k) İbn Nüceym’in ifadelerini teyit eden açıklayıcı görüşler serdetmesi

İbn Nüceym’in bazı ibadetlerde niyete ihtiyaç olmadığını belirttiği meselelerde İbn Vehbân’dan naklederek şöyle demiştir. “Niyet, [başka bir] niyete ihtiyaç duymaz”.⁶¹⁷

Pîrîzâde, niyet ile amel arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak niyetin amelden farklı olduğunu belirtmektedir. Pîrîzâde, *Şerhu’l-Kudûrî*’den nakille Âmidî’nin “şayet niyet ameldir denilse o zaman niyet için başka bir niyete ihtiyaç olur” ifadesine “niyet amelden değildir, ameller ise beden hareketidir. Niyet kalbin hatırlamasıdır, ameli

⁶¹⁵ Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 11^a.

⁶¹⁶ A.g.e., vr. 2^a.

⁶¹⁷ قال: والنية لا تحتاج إلى نية. Bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 9^b.

değildir” şeklinde cevap vermektedir. Nitekim Efendimiz’in: “Müminin niyeti amelinden hayırlıdır” hadisi buna delalet etmektedir. Şayet niyet amel olsaydı, o zaman hadisin manası ‘müminin ameli müminin amelinden hayırlıdır’ olurdu ki bu da anlamsız bir mana ifade ederdi.

3.2.9.3. Pîrîzâde’nin İbn Nüceym’in Nakil ve Rivayet Yöntemine Müdahalesi

Pîrîzâde açıklamalarında genelde Hanefî mezhebinin muteber fıkıh ve fetvâ kitaplarında yer alan fakîhlerin görüşlerini esas almaktadır. İhtilafli konularda farklı görüşlere yer vererek müftâ-bih görüşü yahut sahih/esah olan rivayeti zikrederek tercihini belirtmektedir. Mütেকaddim ile müteahhir fakîhlerin görüşlerine yer verip mu‘temet ve râcih görüşlerini tercih etmektedir. Ayrıca meşayihın bazı rivayetlerinin zamana uygun olmadığını belirtmesine, mefhum-u rivayet ile amel etmesine, yeri geldikçe diğer mezheplerin görüşlerine yer vermektedir.

Fakihler, kitaplardan alıntı yaparken çoğu kez Hanefî mezhebi imamlarının, onlardan sonra gelen ashabının ve meşayihinin kavillerini aktarıp bir taraftan rivayetinin sağlamlık yönüne, diğer taraftan meselenin ihtilafli olduğuna işaret eden kavramlar geliştirmişlerdir. Buna göre bazı örnekleri burada zikredebiliriz: “ashabımızdan rivayet olundu ki”, “bazı ashabımız dedi ki”, “ashabımızdan iki rivayet vardır”, “shabımız arasında ihtilaf vardır”, “ashabımıza göre”, “bu ashabımızın metnidir”, “mütেকaddimin ashabımızın kavlini alırız”, “Nevâdirü’r-rivâye’de ashabımızdan rivayet olundu ki”, “tüm ashabımız ittifak ettiler”, “ashabımız icma ettiler”, “bazı ashabımız zannettiler ki”, “ashabımızdan bir rivayet gelmemiştir”, “mütেকaddimin ashabımızdan rivayet gelmemiştir”, “bazı müteahhir ashabımıza göre”, “çoğu ashabımıza göre”, “üç ashabımıza göre”, “ashabımıza göre meşhur olan”, “ashabımız arasında ihtilaf yoktur”.

a) *Mezhebin kaynaklarına yer vermesi*

Pîrîzâde, İbn Nüceym’in eserini şerh ederken, metnin anlaşılmasına ve sahih rivayetlerden nakil yapmasına yönelik gerekli çabaları göstermektedir. Bunun için eserinin ilk sayfalarında Hanefî mezhebinin kaynaklarına işaret etmekte ve bunların kendi içerisindeki hiyerarşisine dikkat çekmektedir. Sahih ve muteber rivayetleri naklederken ilk olarak *Zâhiru’r-rivâye*’de örnekleri ya da benzer uygulamaları mevcut ise tercihini o kitaplardan yapmaktadır. Bunlar, *el-Câmi’u’s-sağîr*, *el-Câmi’u’l-kebîr*, *el-Mebsût*, *ez-Ziyâdât*, *es-Siyerü’s-sağîr* ile *es-Siyerü’l-kebîr*’dir.

Sonra nâdirrivâyeye ve fetvâ kitapları gelmektedir. İhtilâflı bir meselede müçtehidin yapması gereken şeyin, delilleri inceledikten sonra râcih olan görüşü seçmesi; mukallidin ise İmam Muhammed'in son tasnifi olan *es-Siyer*'i incelemesi, ancak müteahhir âlimlerin *es-Siyer*'deki görüşün aksini seçmeleri halinde İmam Züfer'in görüşü dahi olsa, o aksi görüş ile amel etmesi gerektir. Pîrîzâde, İmam Muhammed'in fıkıh alanında en son telif ettiği eserin *es-Siyerü'l-kebir* olduğunu *Şerhu'l-Vehbâniyye*'den nakletmektedir. *Gâyetü'l-beyân*'da ise son iki eserden birisinin *el-Câmi'ü's-sağîr* olduğu zikredilmektedir.

İkinci olarak tercihini mesâilü'n-nevâdir kitaplarından yapmaktadır. Bunlar zâhirü'r-rivâyeye dışında mezhep imamlarından rivâyet edilen meselelerdir. İmam Muhammed'in *el-Keysâniyyât*, *el-Hârûniyyât*, *el-Cürcâniyyât*, *er-Rakiyyât* adlı eserleriyle, İbn Semâ'a, Muallâ b. Mansûr vb. gibi muayyen bir meselede münferid rivayetlere gayri zâhiri'r-rivâyeye de denmektedir. Yine Hasan b. Ziyad ve diğerlerinin mücerred kitapları ile Ebû Yûsuf'un imla ettirdiği kitaplar da bu kategoride yer almaktadır.

Üçüncü olarak tercihini fetvâ ve vâkı'ât türü eserlerden yapmaktadır. Bunların mütekaddim mezhep imamlarının rivayetlerinde çözümleri bulunmayan meselelerin müteahhir müçtehitler tarafından istinbat edilerek çözüme kavuşturulan meselelerdir. Bu müçtehitler, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in talebeleri ile onlardan sonra gelen talebeleridir. Bunların biyografileri hakkında mezhebin tabakât kitapları ile tarih kitaplarında bilgiler yer almaktadır. Örneğin; Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in talebelerinden olan Isâm b. Yûsuf (ö. 215/830), İbn Rüstem (ö. 211/826), Muhammed b. Semâa (ö. 232/846), Ebû Süleyman el-Cüzcânî (ö. 200/815), Ebû Hafs el-Buhârî (ö. 264/877) vb. talebelerinden sonra gelenler ise, Muhammed b. Seleme (ö. 278/891), Muhammed b. Mukatil (ö. 242/857), Nasr b. Yahya (ö. 268/882), Ebû Nasr el-Kâsım b. Selâm (ö. 224/839).

Fetva-Nevâzil türüne ait ilk telif edilen eser Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/984) *Kitâbü'n-Nevâzil*'idir. O, bu eserinde müçtehidlerin görüşlerini derleyerek bir araya getiren ilk kişidir. Sonra Nâtîfî'nin (ö. 446/1054) *Mecmu'u'n-nevâzil ve'l-vâkı'ât*ı, Sadrüşşehîd'in (ö. 536/1141) *el-Vâkı'ât*ı zikredilebilir. Müteahhir fakihlerin bazıları; Kadıhan'ın (ö. 592/1196) *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*'si, İftihâruddîn Buhârî'nin (ö. 542/1050) *Hülâsatü'l-fetâvâ*'sı bu meseleleri kitaplarında tasnif

etmeden karışık olarak bir araya getirdikleri; Radiyyüddîn es-Serahsî'nin (ö. 571/1175) *el-Muhît*'i gibi tasnif edilen eserler de bulunmaktadır.

Usûl meselelerine dair ilk eser Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/946) *el-Kâfi*'sidir. Bu eser, mezhep görüşlerini nakleden mutemet kitaplardandır. *el-Kâfi* üzerine pek çok şerh yazılmıştır. En meşhurları Şemsüleimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Mebûsûtu's-Serahsî*'sidir. İmam Muhammed'in *el-Mebûsûtu* eserinin pek çok ravisi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en meşhuru ise, Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin (ö. 200/815) *el-Mebûsûtu*'udur. Müteahhir fakîhlerden bazıları *el-Mebûsûtu/el-Asl*'ı şerh etmişlerdir. Bunlar; Hâherzade'nin (ö. 483/1090) *el-Mebûsûtu'l-kebîr*'i, Şemsüleimme el-Halvânî'nin (ö. 452/1060?) *el-Mebûsûtu fi'l-fikh*'dir. Bazıları ise, Fahrulislâm el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve Kadıhan gibi, *el-Câmi'ü's-sağîr*'inin şerhinde İmam Muhammed'in sözlerini ayırt etmeksizin, kendi şerhleriyle birlikte karışık olarak bir arada ele almışlardır.⁶¹⁸

b) İhtilafî konularda farklı rivayetlere yer vermesi ve sahih görüşü belirtmesi

İbn Nüceym, *ahkâmü's-sabî* konusunda, çocukların vasi olabileceğini, hâkimin çocuklar buluğa ulaşınca kadar yerlerine bir baliğ kimseyi ikame edeceğini belirtmektedir.⁶¹⁹

Pîrîzâde ise bu konunun meşayih arasında ihtilafî olduğunu, *el-Ecnâs* ve *el-Hizâne*'den nakille çocuğun vasi olamayacağını belirterek Ebû Hanîfe'ye göre çocuğun vasi olamayacağını, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre vasi olabileceğini; çocuğun tasarrufları meselesinde meşayih arasında ihtilafın olduğunu, bazılarının göre bu tasarrufların geçerli, bazılarının göre geçersiz olduğunu ve geçerli saymayan görüşün sahih olduğunu ifade etmektedir. *el-Hâvî* ile *Kâdihan*'dan nakille sahih görüşünü temellendirmektedir.

c) Mezhep kitaplarında nakledilen görüşlere muhalif nakilde bulunması

İbn Nüceym 'Hacda [niyetin] çoğaltılması' meselesinde *Fethü'l-Kâdîr*'in 'ihram' konusunda: "Bir kimse nezir ve nafiye yahut farz ve nafiye [cem ederek] niyet

⁶¹⁸ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 3^a-4^b.

⁶¹⁹ A.g.e., vr. 287^a.

edip ihrama girse esah görüşe göre Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre nafîle olur.⁶²⁰ demektedir.

Pîrîzâde bu görüşün mezhep kitaplarında nakledilen görüşlere muhalif bir nakil olduğunu belirttiikten sonra gerekçelerini kaynaklardan örnek vererek haccın nafîle olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır. Tarâblûsî'den naklederek: "Şayet bir kimse farz ve nafîle [hacca bir arada] niyet etse, İmam Muhammed'e göre o niyeti farz yerine geçerlidir. Esah olan kavle göre Ebû Yûsuf'a göre de durum böyledir." *Şerhu Câmi 'i'l-kebîr*' de İbn Mâze: "Şayet farz ve nafîle hacca niyet etse, yaptığı niyet farz için geçerli olur. Zira burada iki niyetin çakışması söz konusudur ve bu durumda her ikisi de batıl olur. Geriye sadece ihramın farz olan hac için geçerliliği kalır."; *Hizânetü'l-ekmel*' de: "Üzerine hac farz olan bir kimse, farz ve nafîle hacca birlikte niyet etse, icmaen o niyeti farz olan hac için geçerli olur." *Velvâliciyye*' de ise: "İki görüşe göre niyet haccın farziyeti için geçerli olur. Gerekçeleri ise, Ebû Yûsuf'a göre, farz nafîleden daha kuvvetlidir. İmam Muhammed'e göre ise, niyetin iki çeşidi iptal olur ve geriye sadece niyetin aslı kalır ki o da haccın farziyetidir." *Bahrü'r-râik*'te ise: "Hacca farz ve nafîle olarak niyet edilse, İmam Muhammed'e göre o niyet farz hac içindir, Nitekim esah görüşe göre Ebû Yûsuf da bu kavil üzeredir. Çünkü farziyet niyeti nafîle niyetten daha kuvvetlidir" şeklindeki nakilleri zikrederek İbn Nüceym'in Hanefî mezhebinde yerleşik olan sahih görüşlerin hilafına nakilde bulunduğunu ortaya koyarak, doğru ve sahih nakilleri zikretmektedir.⁶²¹

d) Diğer mezheplerin görüşlerine yer vermesi ve onlarla amel edilmesi

İbn Nüceym, bazı konularda Şâfiîlerden nakilde bulunarak meselenin farklı hükümlerine işaret etmektedir.⁶²² Pîrîzâde'nin de bazı konuların açıklamalarını

⁶²⁰ قال: وأما التَّغَدَادُ فِي الْحَجِّ فَقَالَ فِي "فَتْحِ الْقَدِيرِ" مِنْ بَابِ الْإِحْرَامِ: «لَوْ أَحْرَمَ نَذْرًا وَنَفْلًا كَانَ نَفْلًا، وَفَرْضًا وَتَطَوُّعًا كَانَ تَطَوُّعًا». Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 15^{a-b}.

⁶²¹ Benzer örnekler için bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 15^a, 162^b, 194^a, 195^a, 256^b, 277^a.

⁶²² Bkz. 109^b'de 'bu kelamın Şafiîlere ait olduğunu' söylemektedir.

yaparken ihtilafli meselelerde farklı görüşleri rivayet ettikten sonra bazen Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer verdiğini görmekteyiz.⁶²³

İbn Nüceym, Şâfiî mezhebinin görüşüyle amel etme konusuna değinerek *fâide* başlığı altında *el-Musaffa*'nın sonundaki bilgilere yer vermektedir. Buna göre temel yaklaşım, “muhalifimiz olan [Şâfiî] mezhebinin görüşleri hatalıdır, ancak doğru olma ihtimali söz konusudur” şeklinde olmuştur. Bu sebeple Hanefîlere göre hatalı olan Şâfiîlerin görüşleriyle fetva vermek caiz değildir. Pîrîzâde ise âlimlerin ihtilaf etmelerinin bir rahmet olduğunu, iki mezhepten birisinin görüşünü almanın bir ruhsat olduğunu, hatalı ve fasit olmadığı müddetçe bir günah olmayacağını belirtmektedir. Daha sonra *Hizâne*'den rivayetle her mezhepten nefesine kolay gelen içtihatlar ile amel etmenin caiz olmadığını belirtmektedir.⁶²⁴

Pîrîzâde, bir mezhepten başka bir mezhebe geçiş konusu ile ilgili *Câmiu'l-fetâvâ*'dan naklederek şöyle demektedir: “Hanefî olan bir kimsenin Şâfiî mezhebine ya da Şâfiî olan bir kimsenin Hanefî mezhebine geçmesi caizdir. Ancak, bu geçişin tek bir meselede değil, tamamen (küllî) olması gerekir. Mesela Hanefî mezhebinde olan bir kimsenin eli kanasa ve aksa, bu meselede Şâfiîlere uyararak abdest almadan namaz kılsa namazı batıl olur.” Pîrîzâde kendi görüşünü şöyle özetlemektedir: “Namazın batıl olmasının gerekçesi ise mukallidin her iki mezhepte konuya dair şartları birbirine karıştırmış olması ve bunları birbirinden ayırt edememesidir. Mezhebin görüşü taklitte telif yapmanın sahîh olmaması şeklindedir.” Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi almak isteyenlerin kendisinin [Pîrîzâde] telif ettiği *Ğâyetü't-tahkîk fî men 'i't-telifik* isimli eserine müracaat edebileceğini belirtmektedir.⁶²⁵

İbn Nüceym, Şâfiî imama vitir namazında –ikinci rekâta selam vermese dahi- iktida etmenin caiz olmadığını belirtmektedir.⁶²⁶ Pîrîzâde bunun gerekçesini Şâfiîlerin vitir namazına niyet ederken ‘sünnet’; Hanefîler ise ‘vâcib’ olarak niyet etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca, *Yetîmetü'd-dehr*'de: “Şâfiîlere vitir namazında uyulmaması konusunda ashabımız icma [mezhep içi] ettiğini” Ebû Zer

⁶²³ Şâfiî mezhebine yapılan atıflar için bkz. Pîrîzâde, *Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 2^b, 3^a, 12^a, 26^b, 43^a, 95^b, 109^b, 289^b, 290^b, 302^b, 316^b.

⁶²⁴ Pîrîzâde, *Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 316^a.

⁶²⁵ A.g.e., vr. 63^{a-b}.

⁶²⁶ قال: لا يجوز الاقتداء بالشافعي في الوتر وإن كان لا يقطع. Bkz. A.g.e., vr. 70^a.

şerhinden nakille zikretmektedir. *el-Mübteğâ*'da ise ikinci rekâta selam verilmesi halinde cavazın şekli ile ilgili şöyle denmektedir: “Vitr namazında Şâfiî imama uyan bir Hanefînin, imamın ikinci rekatta selam vermesiyle, kendisinin selam vermeden üçüncü rekâtı yalnız kılıp tamamlaması gerekir.”

Şâfiîlere uyararak namaz kılan kimse, rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırıp tekbir almaları namazı ifsat ettiğini, bu durumun amel-i kesîr kabul edildiğini ve bu sebeple ‘bize göre/Hanefîlere’ namazın fasit olduğunu, imama uymanın sahih olmadığı Za‘ferânî’nin (ö. 610/1213) *Şerhu’l-câmi’-s-sağîr*’inde zikredilmektedir. Pîrîzâde, “ekûlü” ile devam ederek “müteahhir âlimlerin kerahetle Şâfiîlere uymaya cevaz verdiklerini” belirtmektedir.

e) Rivayetleri naklederek sahih olanı tercih etmesi

İbn Nüceym, Hanefîlerin fıkıh ilminde öncü olmaları sebebiyle, insanların Ebû Hanîfe’nin evladı mesabesinde olduğunu, İmam Şâfiî’nin bu konudaki ‘fıkıhta tebehur etmek isteyenlerin Ebû Hanîfe’nin kitaplarına bakmaları gerektiği’ görüşünü belirttikten sonra Ebû Hanîfe’yi fikhî tedvin etmedeki ecir bakımından, Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) ecrine benzetmektedir.⁶²⁷

Pîrîzâde, Ebû Bekir’in (r.a.) Kur’ân-ı Kerîm’i cem eden ilk kimse olması ve sonrasında çoğaltılmasını, fikhın temellerini atması açısından İmam Ebû Hanîfe’nin ecirde onun gibi olduğunu belirtip meselenin aslının «من سنَّ في الإسلام سنةً حسنةً فله أجره وأجر من عمل بها إلى يوم القيامة» rivayetine dayandığını zikretmektedir. Hadisin farklı rivayetlerini belirttikten sonra ‘فله أجرها وأجر من عمل بها’ şeklindeki rivayette müennes zamirin kullanılmasının hata olduğunu, doğrusunun müzekker zamir olması gerektiğini; müzekker zamirin ‘yol sahibi’ne raci olduğunu, bu durumda anlamın ‘yaptığı işin ecri o kimsenindir’ şeklinde olmasıdır. Bazı kimseler ise zamirin (müennes kullanımında) ‘sünnet’e raci olduğunu zannetmektedirler.

⁶²⁷ Pîrîzâde, ‘Umdetü zevî’l-basâir, vr. 2^b-3^a.

قال: خصوصاً أنَّ أصحابنا رحمهم الله تعالى لهم خصوص السبق في هذا الشأن، والناس لهم أتباع، الناس في الفقه عيالٌ على أبي حنيفة، ولقد أنصف الشافعي حيث قال: ‘من أراد أن يتبحر في الفقه فلينظر إلى كتب أبي حنيفة، كما نقله

ابن وهبان عن حزملة

Turbeştî'den (ö. 661/1263) nakil yaparak, “*el-Mesâbih*’in çoğu nüshalarında *فله أجرها*’ şeklinde nakillerin bulunduğu, bunun ise ne rivayet ne de mana açısından uygun olmadığını, bazı müteahhir âlimlerin bunları sahihaynin rivayetleri zannettiklerini, hâlbuki hiçbir şekilde şeyhaynin rivayeti olmadığı” görüşünü delillendirip tercihini belirtmektedir.

Tîbî’den (ö. 743/1342) nakil yaparak karışıklığın en aza indirilmesinde Arapça gramer kurallarıyla örnekleme yapmaktadır. Sünnet-i hasene; bir işi yapanın ecrinin oluşmasında bir sebeptir ve *الأجر* zamire muzaf kılınmıştır. Hâlbuki burada gerçek muzaf (عمل) mahzuftur. Yani *فله أجر عملها* demektir. Böylece masdar (عمل), mefulüne (ها) muzaf olmuştur.

Pîrîzâde, ecir-sevap ilişkisini ele alarak aralarındaki farka da işaret etmektedir. Buhârî’nin şarihlerinden Aynî’den nakil yaparak: “Sevab; şerî usûllerle kazanılan, ecir ise mükemmel kelimelerle elde edilendir. Sevab; lugatta ‘aynin bedelidir; ecir ise, menfaatin bedelidir. Menfaat ‘ayna tabidir. Bazı durumlarda ecir zikredilip bundan sevab murad edildiğini ya da sevab zikredilip ecir kastedildiğini” vurgulamaktadır.

f) Mezhepte sahih ve mutemet olan rivayetleri nakletmesi

İbn Nüceym, mezhepte sadece sahih ve mutemet olan görüşleri rivayet ettiğini belirtmektedir.⁶²⁸ Pîrîzâde ise, onun çoğu kez böyle yaptığını, ancak bazen sahih görüşleri terk ettiğini, uyarıda bulunduğu sayılı yerlerde zayıf görüşleri naklettiğini, Hanefî mezhebinin kitaplarında nakledilen rivayetlerin hilafına nakilde bulunduğunu, okuma ve fetvalarda bu tür hatalara dikkat çekmek gerektiğini, bunu da çok az kimsenin fark edebileceğine işaret ettikten sonra zâhiru’r-rivâye veya İmam Züfer’in görüşüne muhalif olsa bile müteahhir fakîhlerin ittifakla tashih ettikleri, ihtilaf ve tercih ettikleri görüşlerin burada yer aldığını ifade etmektedir.⁶²⁹

Pîrîzâde, *et-Tırâzü’l-müzheb*’te Pezdevî’nin haşiyesinden nakilde bulunarak ‘sahih’ ve ‘esah’ kelimelerinin açıklamasını yaparak kendi görüşünü belirtmektedir. Buna göre ‘o sahihtir’ deyince onun dışında kalanların sahih olmaması gerekir. ‘Esah’ lafzı

⁶²⁸ Bkz. Pîrîzâde, ‘Umdetü zevî’l-basâir, vr. 5^a. قال: إلا أتى بحمد الله وقوته لا أنقل إلا الصحيح المعتمد

⁶²⁹ Pîrîzâde, ‘Umdetü zevî’l-basâir, vr. 4^b-5^a.

ile onun dışında kalanların sahih olması gerekir. Pîrîzâde, *Şerhu'l-Mecma*'da zikredildiği gibi, İbn Nüceym'in çoğu yerde buna uyması gerektiğini, fakat esah rivayetlerin karşısında sahih yerine şaz rivayetlerin bulunduğunu belirtmektedir.

g) Zayıf rivayetle amel edilmesi

İbn Nüceym, eserinde bazı zayıf rivayetlere yer vermesi sebebiyle dikkatleri üzerine çekmektedir.⁶³⁰ Pîrîzâde'nin yeri geldikçe açıklamalarında 'zayıf görüşle amel edilmemesi' gerektiği uyarısını yaptığı görülmektedir. Nitekim Pîrîzâde, mercuh (tercih edilmeyen zayıf görüş) ile amel etmenin icmaya aykırı olduğunu, hiçbir kimsenin mehcür kavil ile fetva veremeyeceğini belirtmektedir. Zayıf görüş ile amel etme konusunu tartışmaya açan Pîrîzâde şöyle bir soru yönlendirmektedir: "Bir kişinin, kendisi hakkında zayıf bir rivayetle amel etmesi caiz olur mu?" Evet, şayet o kişi re'y sahibi ise caiz olur, umuma ait bir durum ise bu konuda bir görüş görmediğini belirten Pîrîzâde, re'y sahiplerinin umum için caiz olmadığına dair takyîd etmeleri durumunda zayıf bir rivayetle amel etmenin geçerli olacağını belirtmektedir. *Düstûru's-sâlikîn*'den nakille *Hizânetü'l-fetâvâ*'da şöyle zikredilmektedir: "Nas ve haberlerin manasını bilen âlim dirayet ehlinde kabul edilir ve mezhebine muhalif olsa bile o zayıf rivayet ile amel etmesi caiz olur." *Nihâyetü'n-nihâye*'de ise: "Mezheb görüşünün hilafına sahih hadis bulunduğunda hadis ile amel edilir. Hadis onun mezhebi olur. Hadisle amel etmiş olmak o kişiyi Hanefî mezhebinden çıkarmaz." Nitekim bu konuda Ebû Hanîfe ve diğerlerinden 'hadis sahih olduğu zaman, o benim mezhebimdir' sözü rivayet edilmektedir.

3.2.9.4. Pîrîzâde'nin Hüküm Delilleri

a) Kitab, sünnet ve icmâ deliline yer vermesi

Pîrîzâde konuların açıklamalarında yer yer âyetlere değinerek bir bütün halinde meseleleri izah etmeye çalışmaktadır. Ancak burada zikrettiği âyetlerin fikhî meselelerin kendisine ircâ edildiği doğrudan bir delil olma durumundan ziyade, dolaylı olarak fikhın birçok konusu ile alakalı olduğu söylenebilir. Mesela, habis olan şeylerden uzak durulması gerektiği,⁶³¹ Peygamberimizin gaybı bilmesi,⁶³² âlim

⁶³⁰ قال: (فتبتهت على ذلك غالباً) Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevi'l-basâir*, vr. 5^a.

⁶³¹ Enbiyâ, 21/74. Bkz. *A.g.e.*, vr. 94^b.

⁶³² En'âm, 6/56. Bkz. *A.g.e.*, vr. 98^b.

çocuğun yaşlı cahil kişiden daha üstün olması,⁶³³ yetimin mallarıyla ticaret yapılması konusu⁶³⁴ vb. gibi daha genel maksatları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Hadis olarak zikrettiği metinlerin kaynağını Buhârî, Müslim gibi hadis kitaplarından ziyade, Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan hadislerden seçmektedir. Mesela *Hizânetü'l-ekmel*'de,⁶³⁵ *el-Medârik*'de,⁶³⁶ bazen de kendisi kaynak zikretmeden⁶³⁷ hadisleri zikretmektedir.

Pîrîzâde hükmün delili hakkında birçok yerde 'icmâen böyledir' diyerek daha çok mezhep içerisinde ittifak edilen görüş, kaide olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Hanefî fıkıh kitaplarında 'bu konuda icmâ vardır' denildiğinde genelde mezhep içi icmâ kastedilmektedir.

b) Kıyas, İstihsân deliline yer vermesi

Hanefî fûrû-i fıkıh kitaplarında yer alan 'kıyasen böyledir', 'kıyas bunu gerektirir' gibi kavramlar daha çok mezhepte yerleşik kural anlamında kullanılmaktadır. 'Kıyasa muhalif olarak istihsânen caizdir' gibi ifadeler de Hanefî mezhebinde istihsân olarak tanımlanmaktadır. Buna göre Pîrîzâde, kıyas çerçevesinde yeri geldikçe 'kıyasen böyledir',⁶³⁸ 'kıyasen caiz değildir, fakat istihsânen caizdir'⁶³⁹ diyerek meselelerin hükümlerinin dayanaklarına işaret etmektedir.

İbn Nüceym'in "ihtiyaç umumi yahut hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olur" ifadesinin açıklamasında Pîrîzâde, istihsân konusuna değinmektedir.⁶⁴⁰

Pîrîzâde, fıkıh kitaplarında bunun pek çok örneği olduğunu, İbn Nüceym'in zarureti ihtiyacın dışında bıraktığını, kendisinin bu durumu başkalarında görmediğini

⁶³³ Zümer, 39/9. Bkz. A.g.e., vr. 315^b.

⁶³⁴ En'âm, 6/152. Bkz. A.g.e., vr. 279^a.

⁶³⁵ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 270^b.

⁶³⁶ A.g.e., vr. 312^b.

⁶³⁷ A.g.e., vr. 97^b.

⁶³⁸ A.g.e., vr. 25^a, 195^a, 209^b, 281^b, 283^a, 293^a, 298^a.

⁶³⁹ Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 21^b, 29^b, 41^b, 42^a, 95^a, 101^a, 115^a, 125^a, 148^a, 203^a, 221^b, 231^a, 259^a, 309^a, 317^b.

⁶⁴⁰ قال: الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة كانت أو خاصة. Bkz. Pîrîzâde, 'Umdetü zevî'l-basâir, vr. 32^a.

vurguladıktan sonra ‘kıyasa muhalif olarak selem akdinin caiz olmasını’ buna bağlamaktadır. Daha sonra istihsanın kısımları hakkında *el-Müstasfâ*’nın zekât konusundan nakilde bulunarak: “İstihsanın kısımları şunlardır: İstihsan, selem akdinde olduğu üzere sünnetle, istishâbda olduğu üzere icmayla, hayızlıktan temizlenmede olduğu üzere zaruretle ve son olarak da kıyas-ı hafî ile sabittir ki bunun nezâirinin çok olduğunu” ifade etmektedir.

İbn Nüceym’in “Yönetici, bir fiilin icrasını belli bir zamana kayıtlarsa, mesela ‘yarın bunu sat’ derse, memur da yarından sonra o işi yapsa caizdir”⁶⁴¹ ifadesinde gerekçe belirtilmemektedir. Pîrîzâde ise bu örneği çeşitlendirerek delilini ortaya koymaktadır. Mesela, bir kimse kölesini yarın azat etmek üzere vekil tayin etse, o da bugün azat etse, bu caiz değildir. Şayet bugün azat etmesi için vekil tayin etse, o da yarın azat etse, istihsânen caiz olur, kıyasen (genel kural) caiz olmaz.⁶⁴²

c) Örf deliline yer vermesi

Örf ve âdetin bir kaynak olduğuna dair hiçbir tartışma söz konusu olmadığını ifade eden Pîrîzâde, ‘örfle sabit olan şeriatla sabit olan gibi’ olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴³ *el-Gunye*’den nakil yaparak: “Hiçbir müftî ve kâdının örfü terk ederek sadece mezhebin zahir görüşüyle hüküm vermesinin doğru olmayacağını” belirtmektedir.⁶⁴⁴ Ayrıca şeriata muhalif olan örfe de itibar edilemeyeceği, ancak içtihadı dayalı hükümlerin örf ile değişebileceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁵ Yeminlerin alacağı durumlarının örf göre şekillenebileceği,⁶⁴⁶ örfen bilinen şeylerin lafız ile şart

⁶⁴¹ قال: الأمر إذا قيد الفعل بزمان، كبيع هذا غداً، ففعل المأمور بعد غدٍ جاز

basâir, vr. 198^b.

⁶⁴² İstihsan delili ile caiz olan konular için bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 14^a, 21^b, 29^b, 32^a, 34^b, 35^b, 41^b, 42^b, 102^b, 119^b, 131^a, 169^a, 186^a, 198^b, 202^a, 221^a, 222^a, 224^b, 235^b.

⁶⁴³ Örfün bir delil olarak hüküm kaynağı olduğuna dair örnekler için bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 33^a, 35^b, 35^a, 36^a, 83^a, 111^b, 185^a, 240^a, 269^b, 313^b.

⁶⁴⁴ القاعدة السادسة: العادة محكمة. Bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 32^b-33^a.

⁶⁴⁵ A.g.e., vr. 33^b.

⁶⁴⁶ A.g.e., vr. 34^a.

kılınmış gibi olabileceğini⁶⁴⁷ belirtmektedir.

d) Maslahat deliline yer vermesi

Kâdının tasarruflarının ancak Müslümanların umumunun menfaati söz konusu olduğu zaman geçerli olacağını *Şerhü'l-Câmi'i'l-kebîr*'den nakleden Pîrîzâde, zarar durumu olduğu zaman tasarruflarının geçersiz olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁸

Müftînin ancak maslahat olduğunda fetva verebileceğini ifade eden İbn Nüceym'in ifadesine iki noktada şerh düşen Pîrîzâde şöyle açıklama yapmaktadır: "Yemin konusu ile hapse girmeden önce yoksulluğun sabit olması tashihe ihtiyaç duyulan meselelerdendir. Müftîden maksat, görüş beyan edebilen kişidir. Aksi halde bu da geçerli değildir".⁶⁴⁹

3.2.9.5. Tenkide Yer Vermesi

a) İbn Nüceym'i eleştirmesi

İbn Nüceym "Kitabı korumak kastı ile ona yaslanılırsa mekruh olmaz, aksi halde mekruh olur."⁶⁵⁰ demektedir.

Pîrîzâde, İbn Nüceym'in 'kitap' kelimesini kullanmasını, onun Efendimiz'in haberlerini, Ebû Hanîfe'nin ve diğerlerinin kitaplarını da kapsadığını ifade etmektedir. İbn Nüceym'in kerahiyeti 'muhafaza etme niyetiyle' diye kayıtlamasına ilişkin Pîrîzâde'nin *el-Mültekât*'tan nakille açıklaması; 'mekruh, tazimi terk etmektir. Hâlbuki bunları muhafaza etmek tazimi terk etmek değildir' diyerek kerahiyetin alanını genişletmektedir.

İbn Nüceym "İnsanlar arasında yaygın olarak bulunan meselelerin hükümlerinin fakîhler tarafından bilinmemesinin çirkin olacağına dikkat çektiğini" belirtmektedir.⁶⁵¹

Pîrîzâde 'ben derim ki' ile cümleye başlayarak, "ahkâm-ı furûku bilmeyen bir kimsenin fakîh olarak hüküm vermesi nasıl olacaktır? Bunu bir düşünün!" diyerek,

⁶⁴⁷ A.g.e., vr. 34^b.

⁶⁴⁸ تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة. Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 45^a.

⁶⁴⁹ Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 152^a.

⁶⁵⁰ إذا توسد الكتاب، فإن قصد به الحفظ لا يكره وإلا يكره. Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 9^b.

⁶⁵¹ ونبّهت فيه على أحكام يكثر دوزرها ويقتبح بالفقيه جهلها. Bkz. Pîrîzâde, *'Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 286^a.

aslında fakîh diye tanımlanan kişilerin fikhî müktesebatlarının hangi noktada olması gerektiğine, furûk ilmini bilmeyen bir kimsenin hüküm veremeyeceğine işaret etmektedir.

b) İbn Nüceym'e hayret ettiği bazı konular

İbn Nüceym “ihramın haccın bir rüknü yahut bir şartı olduğunu” belirtmektedir.⁶⁵² Pîrîzâde ise, müellifin böyle bir tereddüt içerisinde olmasına hayret ettiğini ve ondan başka hiçbir kimsenin tereddüt ettiğini görmediğini, bu meselenin haccın menasikinde şart yahut rükün olarak değil de ‘şebîh’ olarak görüldüğünü ifade ettikten sonra Hallâtî'nin (ö. 652/1254) şerhinden şunları nakletmektedir: “İhram sebeptir, edanın lüzumu değildir, eda anında ona bitişmesi gerekmez. Başlangıçta, her ne kadar sonunda rükünlerin hükmü kendisine verilse de, namaz için abdestin konumu gibi, şart olur. Bundan dolayı hac ayları girmeden önce hac için ihrama girmek sahihtir. [Şâfiîlere göre ihram haccın bir rüknüdür ve vakti girmeden önce (tavaf ve vakfe gibi) ihrama girmek caiz değildir]”.⁶⁵³

İbn Nüceym, [dilsiz] bir kimsenin işaret yoluyla İslâm'a girmesinin geçerli olduğunu, fakat had cezalarının uygulanmasındaki istisnalarda bunun geçerli olduğunu ifade eden meşayih'in görüşlerinin mezhebin kaynaklarında açık bir şekilde nakledilmediğini ifade etmektedir.⁶⁵⁴

Pîrîzâde, ‘ekûlü’ ile başlayarak: “Namazda kıraat hususunda esah olan dili hareket ettirmenin yeterli olacağını, bunu da dilin ameli olduğunu belirttikten sonra *el-Hizâne*'de bunun sarîh ifadesinin bulunduğu işaret etmektedir. Şöyle ki, “Kâfir bir kimse İslâm'a yönelse ve kendisine ‘Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de onun resulü olduğuna şahadet et’ dense, o da işaret olarak cevap verse, o işareti ikrar olarak kabul edilir.” Ayrıca Kâdîhan'da: “Dilsiz bir kimse mahkemede kendisinden yemin etmesi gerektiğinde, hâkimin ona hitaben yemin içerikli sözlerine onun ‘evet’ anlamında başı ile tasdik etmesi yemin yerine

⁶⁵² (وهو ركنٌ فيه أو شرطٌ على القولين) . Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 16^a.

⁶⁵³ Diğer örnekler için bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 11^b, 119^a, 173^b, 302^a.

⁶⁵⁴ قال: وظاهر اقتصار المشايخ على استثناء الحدود فقط صحّة إسلامه بالإشارة ولم أر الآن فيها نقلاً صريحاً . Bkz.

Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 15^a.

geçerlidir. Ondan ‘vallahi... şöyle böyle..’ gibi ifadeleri söylemesi beklenmez”. Bu, işaret yoluyla yeterli olduğuna sarıh bir ifadedir.⁶⁵⁵

İbn Nüceym, bazı meselelerin benzer uygulamalarına daha önce dikkat çeken,⁶⁵⁶ yahut onları açıklayan⁶⁵⁷ kimsenin olmadığından söz etmektedir.⁶⁵⁸ Mesela; sünnet oruçlarının sünnet namazlar gibi değerlendirileceğini [onlarda tayin şartı koşulmayacağını] ve bu konuya dikkat çeken kimseyi görmediğini belirtmektedir.

Pîrîzâde, ‘ekûlü’ ile başlayarak: “Şayet bu sünnet oruçlarıyla ‘eyyâm-ı biz’de, pazartesi ve perşembe günleri tutulan oruçlar kastediliyorsa, bunlar nafile orucun kısımlarıdır. Nafilede izafete ihtiyaç yoktur.” açıklamasını yapıp bu konuya önceden temas eden Gaznevî’den örnek vererek İbn Nüceym’e cevap vermektedir. Kelamın niyet üzere bina edildiğine işaret eden Gaznevî, “Oruca ve muzafun ileyhe niyet etme hususunda niyeti başka bir kelimeye izafe etmeden sadece oruca has kılmak caizdir. Ramazan orucu, belirli nezir orucu ve nafile oruç gibi” demektedir.⁶⁵⁹

İbn Nüceym, ihlaâsın açıklamasında: “Zeylaî’nin namaz kılan kimsenin ihlâs niyetine ihtiyaç duyduğunu” belirtmesine rağmen bu konuyu izah eden başka hiçbir kimseyi görmediğini söylemektedir.⁶⁶⁰

Pîrîzâde, ‘ekûlü’ ile başlayarak, “bu ifadenin müelliften sadır olmasının garip olduğunu” vurguladıktan sonra *el-Mi’râc*’da: “İbadetle emr olduğumuzu, ihlâs olmadan yapılan ibadetlerin bir değeri olmadığını, ihlâsın; yapılan davranışların sadece Allah için yapıldığı, bunun da niyetsiz olamayacağını” zikrederek

⁶⁵⁵ A.g.e., vr. 250^b, 300^b.

⁶⁵⁶ İbn Nüceym’in daha önce bu konuya dikkat çekenini görmediğini ifade etmesine Pîrîzâde’nin verdiği cevaplar için bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 10^a, 40^a.

⁶⁵⁷ İbn Nüceym’in daha önce bu konuları açıklayanı görmediğini ifade etmesine Pîrîzâde’nin verdiği cevaplar için bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 12^a, 136^a.

⁶⁵⁸ قال: وينبغي أن تلحق الصيامات المسنونة بالصلاة المسنونة، ولم أر من نبه عليه *zevî’l-basâir*, vr. 10^a.

⁶⁵⁹ Diğer örnekler için bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 40^a, 53^b.

⁶⁶⁰ قال: والخامس: بيان الإخلاص، صرح الزيلعي بأن المصلي يحتاج إلى نيّة الإخلاص فيها، ولم أر من أوضحه *Pîrîzâde*, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 12^a.

belirtmektedir. Daha sonra Aynî'nin Buhârî şerhinden örnek vererek açıklamalarını tamamlamaktadır. Şöyle ki: “İtaatta ihlâs riyayı terk etmektir, onun yeri ise kalbtir”.

Bazı konuların açıklamalarında, Pîrîzâde'nin de ‘bu konuya dikkat çekenî,⁶⁶¹ açıklayanı,⁶⁶² takyîd edenî,⁶⁶³ tayin edenî görmedim⁶⁶⁴ şeklinde açıklamaları mevcuttur.

İbn Nüceym: “Bir kimsenin oruç ve diyetle birlikte niyet etmesinin hükmünü mezhebin kaynaklarında görmediğini” ifade etmektedir.⁶⁶⁵

Pîrîzâde ise ‘ekûlü’ ile başlayarak şöyle devam etmektedir: “Zâhir olan orucun sahih olmamasıdır. Ancak ramazan ayında oruç ile diyet aynı niyette birleşirse, o kimsenin orucu geçerlidir. Şaban ayında olursa orucu sahih olmaz.” Daha sonra *Fethü'l-kâdir*'den ‘orucun sahih ve geçerli olduğuna’ dair nakilde bulunmasına rağmen, İbnü'l-Hümâm'ın delilinin kuvvetli olmaması ve ondan başka hiçbir kimsenin bunu geçerli saymaması gibi gerekçelerden dolayı oruç geçersiz kabul edilmektedir.⁶⁶⁶ Pîrîzâde'de zaman zaman bazı konuların hükümlerini bulamadığından bahsetmektedir.⁶⁶⁷

İbn Nüceym: “Pazartesi günü orucu ile arefe günü orucunun aynı güne denk gelmesiyle, iki sünnete aynı anda bir niyet etme durumunu görmediğini” ifade etmektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶¹ Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 53^b, 159^b.

⁶⁶² A.g.e., vr. 169^a.

⁶⁶³ A.g.e., vr. 283^{a-b}.

⁶⁶⁴ A.g.e., vr. 102^b.

⁶⁶⁵ قال: ولم أر حكم ما إذا نوى الصوم والحجامة. Bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 13^b.

⁶⁶⁶ Hanefî fıkıh kitaplarında hükmünü bulamadığını ifade eden İbn Nüceym'e Pîrîzâde'nin cevapları için bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 11^b, 13^b, 19^b, 39^a, 48^a, 106^a, 117^a, 118^b, 289^a, 295^a, 299^b, 314^b, 317^b.

⁶⁶⁷ Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 47^a, 68^b, 69^a, 115^a, 203^a.

⁶⁶⁸ قال: ولم أر ما إذا نوى سُنَّتين، كما إذا نوى في يوم الإثنين صومه وعن يوم عرفة إذا وافقه. Bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî'l-basâir*, vr. 15^a.

Pîrîzâde ise; *et-Tecrîd* ve onun şerhinden nakilde bulunarak, “bir kişi, falan kişi geldiği gün oruç tutacağım diye nezir etse, geldiği gün de ramazan ayı ise, o kişinin ayrıca bir gün oruç tutması gerekmez. Tuttuğu ramazan orucu onun yerine geçerlidir.” *el-Gunye*’de de: “Bir kişi, falan kişi geldiği gün oruç tutacağım diye nezir etse, geldiği gün de o kişinin nafîle oruç tuttuğu gün ise, o tuttuğu oruç nezir orucu yerine geçtiğini” ifade etmektedir.

İbn Nüceym, “sevap elde etmek için imamete niyetin vaktinin ne zaman olduğuna dair kitaplarda sarîh bir bilgi görmediğini söylemekte ve bunun vaktinin bir kimsenin kendisine uyma halinde imamete niyet etmek olduğunu”⁶⁶⁹ ifade etmektedir.

Pîrîzâde ise bu meselenin gayet açık olduğunu, namaz esnasında iken kendisine iktida edilme zamanı olduğunu belirttikten sonra: “Bunun gerekçesi zahirdir. Çünkü kendisine iktida edilmeden önce o kişi münferit olarak namazını eda ederken, kendisine iktida edildikten sonra ise imam olur. Ancak kadınlara imamet konusu bunun istisnasıdır. Zira kadınlara imamet için namaza başlama anında niyet edilmesi gerekmektedir, sonrasında ise geçerli değildir”.

İbn Nüceym, Hâssın niyet ile âmm olması meselesini bugüne dek mezhep kitaplarında görmediğini ifade etmektedir.⁶⁷⁰

Pîrîzâde ‘ekûlü’ ile başlayarak *ez-Zahîriyye*’de bunun benzer örneği olduğunu nakletmektedir: Buna göre yarının orucunu tutmayı nezreden bir kimse, niyetini her yarının tekrarına bağlamış ise yarınlar hiç bitmeyeceği için niyeti geçerli değildir. Çünkü niyet sadece lafızlara indirildiği zaman geçerli olur. Şayet birisi “Bir gün oruç tutacağım” dese ve herhangi bir güne niyet etse, perşembe günü orucunda olduğu gibi, niyeti geçerlidir.” Daha sonra Pîrîzâde fetvâ ve fıkıh kitaplarından da nakilde bulunarak örnek vermektedir. Mesela, *Zehîra*’dan verilen örneğe göre birisi,

⁶⁶⁹ Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-*

basâir, vr. 15^b-16^a.

⁶⁷⁰ Bkz. Pîrîzâde, ‘*Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 18^b-19^a.
قال: وأما تعميم الخاص بالنية فلم أره الآن

“Hangi kadınla evlenirsem o boş olsun” derse, talak bir kadın hakkında geçerli olur. Ancak onun bu sözü umuma [tüm kadınlara] niyet ettiği zaman geçerlidir.⁶⁷¹

⁶⁷¹ Hanefî fıkıh kitaplarında benzer bir örneğini göremediğini ifade eden İbn Nüceym’e Pîrîzâde’nin cevapları için bkz. Pîrîzâde, *‘Umdetü zevî’l-basâir*, vr. 13^a, 15^a, 15^b, 33^a, 57^b, 83^a, 102^b, 306^b, 307^a.

SONUÇ

Eşbâh kelimesinin tanımının izleri, *Eşbâh* ve *nezâir* alanında ilk eser telif eden Şâfiî fakîhlerin eserlerinde, usûl-i fikhın kıyas konusunda yer alan *şebah kıyasının* tanımında görülmektedir. Fikhî bir terim olarak ele alındığında ise, pek çok noktada birbirine benzeyen fûrû-i fikhâ ait konuların aynı hükmü alması *eşbâh*; bir noktada olsa bile birbirine benzemesi *nezâir* olarak ifade edilmektedir. *Eşbâh* ve *nezâir*in genel kabul gören tanımı ise: “Birbirine benzeyen ve sadece fakîhlerin dikkatli bakışlarıyla anlaşılabilen, bazı gizli durumlarından dolayı hükümleri farklı olan” şeklinde belirtilmektedir.

Bu araştırmada *eşbâh*, *nezâir* ve *misil* kelimelerinin sözlük anlamı bakımından “benzerlik” paydasında birleştikleri; terim anlamında ise aralarında ince farklar olması sebebiyle ayırtıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benzerlik oranının çokluğunu ifade etmesi açısından *misil*de iki nesnenin her yönden yüzde yüze yakın birbirine benzemesi; *eşbâhta* çoğu yönden en az yüzde elli bir benzemesi; *nezâirde* ise en az bir yönden benzemesinin gerekli olduğu görülmüştür. Buna göre, fûrû-i fikhî bu kavramlar altında toplamak istediğimizde kapsam açısından *nezâir*in ilk sırada yer aldığı, daha sonra sırasıyla *eşbâh* ve *misil*in bunu takip ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan benzer meselelerin bir araya toplandığı noktalarda, meselelerin her zaman aynı hükümleri alamayacağı, hükümlerin değişeceği gerçeğinden yani kapsam ne kadar genişse değişimin o denli çok olabileceğinden hareketle, hükümlerin en az değişebileceği ya da hiç değişemeyeceği yer *misil*, sonrasında birçok hükmün değişebileceği yer *eşbâh* ve en fazla değişimin olabileceği yer ise *nezâir* olacaktır.

Mezheplerin teşekkülü sonrası fûrû-i fikhın ilkesel bakış açısıyla fakîhler tarafından ele alınarak üretilen fikhî bilgilerin zaman içerisinde geliştirilmesiyle oluşan kavâid edebiyatını bir çatı altında bir araya getirme düşüncesi eşbah ve nezâir türünün temellerini oluşturmuştur. *Eşbâh* ve *nezâir* türü eserler, ilk defa Şâfiî fakîhleri tarafından fikh ilmine kazandırılmış ve geliştirilmiştir. İbn Nuceym bu türe ait yazımı devam ettirmiş, Hanefî mezhebi usûl ve fûrû’u ile şekillendirerek daha da sistematik hale getirmiştir. İbn Nuceym her ne kadar sistem yönüyle Sübkî’nin

eserini kendisine referans aldığını ifade etmiş olsa da, Suyûti'den daha çok istifade ettiği içerik karşılaştırmalarında görülmektedir.

İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i üzerine şerh ve haşiye, ta'lik, tertip, risâle, manzume şeklinde çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan yazma nüshalarına ulaşabildiğimiz kadarıyla şerh ve haşiye kategorisinde on yedi, ta'likte iki, tertipte beş, risalede beş, manzumede bir eser olmak üzere toplam otuz esere bilfiil; sadece bibliyografya kaynaklarından tespit edebildiğimiz kadarıyla da on dört esere daha ulaşarak toplamda kırk dört çalışmaya yer verilmiştir.

Pîrîzâde *el-Eşbâh*'ın sadece ilk üç bölümünü şerhetmiştir. Bu şerh, *el-Eşbâh*'ın bölümlerinin nisbî ağırlığı açısından (%89)'unu kapsamaktadır. Pîrîzâde'nin haşiyesinde yer alan bölümlerin kendi içindeki nisbî ağırlıklarına bakıldığında en fazla açıklamaların yapıldığı bölümün (%71)'lik oranla ikinci bölüm (dâbıtlar) olduğu, sonrasında (%18)'lik oran ile birinci bölüm (kâideler), son olarak ta (%11)'lik oranla üçüncü bölüm (cem ve fark) olduğu görülmektedir. *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünde İbn Nüceym'in ele aldığı konulara karşı Pîrîzâde'nin açıklamasını yaptığı konular yaklaşık 1/6 kadardır. İkinci bölümde ise neredeyse yarısına yakın konularda Pîrîzâde açıklama yapmakta; üçüncü bölümde ise bu oran yaklaşık 1/8'e kadar azalmaktadır. Pîrîzâde, birinci bölümde 342 mesele, ikinci bölümde 1096, üçüncü bölümde ise 170 mesele ele almıştır.

Pîrîzâde, şerhinde metnin anlaşılmasına, nakil ve rivayet yöntemine, hükümleri delillendirmesine ve tenkide yer vermiştir. *el-Eşbâh* metninin anlaşılmasına yönelik çabaları çerçevesinde mutlak olan ifadeleri takyîd ettiği, mücmel ve umum olanları açıkladığı, İbn Nüceym'inkine benzer örnekler zikrettiği, kelime ve kavramları tanımladığı, örneklerle konuyu detaylandığı, yanlış bilgilere işaret ederek tashih ettiği tespit edilmiştir.

el-Eşbâh metninde yer alan bazı görüş ve hükümleri nakil ve rivayetler açısından incelendiğinde; müellifin genelde Hanefî mezhebinin muteber fıkıh ve fetvâ kitaplarında yer alan fakîhlerin görüşlerini esas aldığı, ihtilafli konularda farklı görüşlere yer vererek müftâ-bih görüşü belirttiği, sahih/esahh olan rivayetleri zikrettikten sonra tercihini belirttiği, mütekaddim ile müteaahhir fakîhlerin görüşlerine yer verip mu'temet ve râcih görüşleri tercih ettiği, meşayihün bazı rivayetlerini zamana uygun bulmadığını belirttiği, mefhum-u rivayet ile amel ettiği,

yeri geldikçe diğere mezheplerin görüşlerine yer verdiği, ihtilafli meselelerin çözümünde müçtehit ve mukallidin neler yapması gerektiğine işaret ettiği tespit edilmiştir. Hükümlerin delillendirilmesinde daha çok kıyas, örf ve maslahata yer verdiği görülmektedir.

Pîrîzâde'nin, Hanefî mezhebinin kaynaklarında bazı meseleleri İbn Nüceym'in bulamamasını tenkit ederek eleştirdiği görülmektedir. Ancak kendisinin de birçok yerde bazı meseleleri göremediğini ve bunu açıkça ifade ettiği görülmektedir.

Adı, zor meselelerin çözümüyle anılan Pîrîzâde, yazmış olduğu eserleriyle kendisinden sonra gelen pek çok fakîhi gerek kavâid gerekse fûrû-i fıkıh alanında etkilemiştir. Son dönem Hanefî fakîhlerinden İbn Âbidin'in *Reddü'l-Muhtâr*'ında Pîrîzâde'den yaptığı yüzü aşkın alıntı, *Mecelle* şârihlerinden Ali Haydar Efendi'nin *Dürerü'l-Hükkâm*'ında yer alan onlarca alıntı bunu göstermektedir.

Pîrîzâde'nin, kitap ve risalelerindeki fikhî meseleleri ele alırken Hanefî mezhebinin temel kaynaklarına güçlü bir şekilde hâkim olduğunu; özellikle hükümlerin naklini araştırmada, birbirine girmiş meseleleri telif etmede, fıkıh kitaplarına müracaat ederek derinlere dalmada, meseleler arasındaki ince çizgileri ayırt etmede mahir olduğunu söyleyebiliriz. Yazmış olduğu yüzü aşkın eseriyle toplumun sorunlarına kayıtsız kalmaması, her bir meselesiyle ilgilenmesi, ortaya koyduğu eserlerindeki müdellel görüşleri ile dönemin burhanüddîni, muhakkik ve müdekkiklerin zirvesi olmuştur.

Bibliyografya, tabakat, tarih vb. kitaplarının yazma eserler hakkında vermiş olduğu bilgilerle yetinmenin, kütüphanelerdeki yazma nüshalardan yeterince istifade edememenin olası hataların tekrar etmesine zemin hazırladığı görülmüştür. Aynı şekilde yazma nüshaların eksik olması, mukaddime ve ferağ kayıtlarının bulunmaması, sadece katalog bilgilerine müracaat edilmesi vb. ile eser hakkında kanaat belirtmenin de bu hataların yine devam ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, İsmail. “İbn Nüceym ve el-Eşbah Adlı Eserinin Tahlili”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Alâî. *el-Mecmû’ü’l-müzheb fî kavâ’idi’l-mezheb*. nşr. Muhammed b. Abdülgaffar Şerif. 1. bs. Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1994.
- Alak, Musa. “Süleyman Sırrı”. *DİA*, EK-2. TDV Yayınları, 2016.
- Ali el-Makdisi. *Hâşiyetü ‘ale’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 628.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerül-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. İstanbul: Alem Matbaası, 1313.
- . *Dürerül-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. 3. bs. 4 c. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.
- Ali İzmîrî. *İbrâzü’d-damâir fî tertîbi’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 541.
- Âsımî, Abdülmelik b. Hüseyin. *Semtü’n-nücûmü’l-‘avâli fî enbâi’l-evâli ve’t-tevâlî*. 1. bs. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419.
- Aybakan, Bilal. “İbnü’l-Vekîl”. *DİA*, 21. TDV Yayınları, 2000.
- . “Sübki, Tâceddin”. *DİA*, 38. TDV Yayınları, 2010.
- Bağdâtlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*. Beyrut: Darü’t-Türâsi’l-Arabiyye, t.y.
- . *Îzâhü’l-meknûn fî zeyl-i ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947.
- Bâhüseyin. *el-Mufassal fî’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*. 2. bs. Suudi Arabistan: Dârü’t-Tedmuriyye, t.y.
- Baktır, Mustafa. “Eşbâh ve Nezâir”. *DİA*, 11. TDV Yayınları, 1995.

- . “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”. *DİA*, 11. TDV Yayınları, 1995.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: 2003.
- Boynukalın, Mehmet. *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*. 1. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen litterature: Vol. 2 Supplementband*. Leiden: E.J. Brill, 1938.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu’s-sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: el-Matbaatü’s-Selefiyye, 1980.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Celeb Muslihuddîn. *Tenvîrü’ezhân ve’d-damâir fi şerhi’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, nr. 1567.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü’l-luğati ve sıhâhi’l-Arabiyye*. nşr. Muhammed Zekerîya Yusuf. 4. bs. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, 1990.
- Dârânî, Muhammed b. el-Ketbi. *Fevâtü’l-vefeyât ve’z-zeyl ‘aleyhâ*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1973.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sünenü’d-Dârekutnî*. Kahire: t.y.
- Durmuş, İsmail. “Lugaz”. *DİA*, 27. TDV Yayınları, 2003.
- Ebü’l-Muzaffer, Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbâr. *Kavâd’ü’l-edille fi’l-usûl*. 1. bs. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.
- Ebussuûd. *‘Umdetü’n-nâzir alâ’l-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, nr. 103.
- Ebü’l-Fezâil el-Bağdâdî, Safiyyüddin Abdülmü’min b. Abdülhak. *Merâsidü’l-ittilâ’ alâ esmâi’l-emkine ve’l-bikâ’*. 1. bs. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1954.
- Ebü’l-Hayr Abdullah Mirdad. *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri’n-nevr ve’z-zeher fi terâcimi efâzili Mekke mine’l-karni’l-‘âşir ile’l-karni’r-râbi’ ‘aşer*. 2. bs. Cidde: Alemü’l-Ma’rife, 1986.
- Ergin, Ali Şakir. “Hafâcî, Şehâbeddin”. *DİA*, 15. TDV Yayınları, 1997.

- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. nşr. Abdülhalim en-Neccâr-Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: Dârü'l-Mısriyye, t.y.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Hesap". *DİA*, 17. TDV Yayınları, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed. *Mi'yârü'l-İlm fi'l-mantik*. nşr. Ahmed Şemseddin. 2. bs. Lüban: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013.
- Güleç, Hasan. "Ahîzâde Abdülhalim Efendi". *DİA*, 1. TDV Yayınları, 1988.
- Hâlidîyyân, Ebû Bekir el-Hâlidî ve Ebu Osman el-Hâlidî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir min eş'âri'l-mütekaddimîn ve'l-câhiliyye ve'l-muhadramîn*. nşr. Muhammed Yusuf. 1. bs. Kahire, 1958.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman. *Kitâbü'l-'Ayn*. nşr. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Samarrai. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1988.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Ğamzu 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1 bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- Hibetullah et-Tâcî, *et-Tahkîkü'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Süleymaniye Ktp., Hafîd Efendi, nr. 53.
- Hira, Ayhan. *Medenî Yargılama Hukuku Açısından İslâm Muhâkeme Hukukunda Gıyabî Yargılama*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Hîş Halil. *Tertîbü'l-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hâdî Şerî'a*. Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, nr. 251.
- İbn Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmail. *el-Muhît fi'l-Lüga*. nşr. Muhammed Hüseyin Âlyâsîn. 1. bs. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1414.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Fazlullah. *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Düreri'l-muhtâr*. 3. bs. Beyrut, 1992.
- . *Şerhu Ukûdi resmi'l-müfti*. çev. Şenol Saylan. İstanbul: Klasik, 2016.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 1. bs. Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.

- İbn Receb Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed. *Takrîrû'l-kavâ'id ve tahrîrû'l-fevâid*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân. 2. bs. Ürdün: Dâru İbn Affân, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fi 'ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*. nşr. Muhammed Abdülkerim Kazım. 3. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd. 1. bs. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Mulakkin, Siracüddin Ebu Hafs Ömer b. Ali. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. nşr. Mustafa Mahmud el-Ezherî. 1. bs. Riyad: Dâru İbn Affân, 2010.
- İbnü's-Sübkî, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Takıyyüddîn. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- . *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. nşr. Mahmûd Muhammed Tanahi-Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbi el-Halebi, 1964.
- İnce, İrfan. "Sindî, Rahmetullah b. Abdullah". *DİA*, 37. TDV Yayınları, 2009.
- İpekten, Haluk. "Azmiẓâde Mustafa Hâletî". *DİA*, 4. TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. "Çivizâde Mehmed Efendi". *DİA*, 8. TDV Yayınları, 1993.
- Kallek, Cengiz. "İbn Gânim, Nureddin". *DİA*, 19. TDV Yayınları, 1999.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. 4. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Karaçelebizâde. *Hallü'l-iştibâh an 'akdi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 650.
- Karâfi, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris. *el-Furuk:Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*. Suudi Arabistan: 2010.
- Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci". *Bilimname*, S. 14 (2008): 7-33.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Maârif Vekalet, 1941.

- Kaya, Eyyüp Said. “Şerh”. *DİA*, 38. TDV Yayınları, 2010.
- Kaya, Nevzat. “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”. *DİA*, 24. TDV Yayınları, 2001.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu‘cemü’l-müellifîn Terâcîmu musannifi’l-kütübi’l-‘Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şah. *et-Tasrîh bimâ tevâtür fî nüzûli’l-mesîh*. nşr. Abdülfettah Ebu Ğudde. Halep: Mektebetü’l-Matbû’âti’l-İslâmiyye, 1965.
- Kılıç, Muharrem. “Timurtaşî, Sâlih b. Muhammed”. *DİA*, 41. TDV Yayınları, 2012.
- Kızılkaya, Necmettin. *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*. 3. bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Koca, Ferhat. “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”. *DİA*, 23. TDV Yayınları, 2001.
- Kurtuluş, Rıza. “İbn Zahîre”. *DİA*, 20. TDV Yayınları, 1999.
- Kuru, Selim Sırrı. “Sünbülzâde Vehbî”. *DİA*, 38. TDV Yayınları, 2010.
- Mertoğlu, M. Suat. “Vücûh ve Nezâir”. *DİA*, 43. TDV Yayınları, 2013.
- Muallimî, Abdullah b. Abdurrahman. *el-Kudâtü Mekkete’l-Mükerreme mine’l-karni’l-evveli’l-hicriyyi hatta’l-asri’l-hâzır*. Cidde: 1431.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah. *Hulâsatü’l-eser fî a’yâni’l-karni’l-hâdî ‘aşer*. t.y.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve’n-nezâir fî’l-Kur’âni’l-‘Azîm*. nşr. Hatim Salih ed-Dâmin. 1. bs. Dimaşk: 2006.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: 1956.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*. nşr. Mustafa Koç ve Eyip Tanrıverdi. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Nablusî, Abdülganî b. İsmâil, *Keşfü’l-Hatâir ani’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 724.
- Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâ’idü’l-fikhiyye: Mefhûmuhâ, neş’etuha, tatavvuruhâ, dirâsetü müellefâtihâ, edilletühâ, mühimmetuhâ, tatbîkâtuhâ*. 4. bs. Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 1418.

- Özcan, Tahsin. “Pîrîzâde İbrâhim”. *DİA*, 34. TDV Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”. *DİA*, 19. TDV Yayınları, 1999.
- . “İbnü'l-Mülakkın”. *DİA*, 21. TDV Yayınları, 2000.
- . Hanefî Fıkıh Alimleri. 5. bs. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özer, Hasan. *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*. 2. bs. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Pekcan, Ali. “Remlî, Hayreddin b. Ahmed”. *DİA*, 34. TDV Yayınları, 2007.
- Pîrîzâde, İbrahim b. Hüseyin. *‘Umdetü zevî'l-basâir li-halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Müstensih. Ahmed b. Ali b. Mustafa el-Ûdî. Mekke: Mahtûtâtü'l-Haremi'l-Mekkî, nr. 1979.
- . *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, t.y.
- . *Şerhu Muvattai'l-İmâmi Muhammed b. el-Hasen*. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 338.
- Râzî, Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed. *Muhtâru's-Sihâh*. nşr. Mahmud Hâtır. Beyrut: 1995.
- Samar, Mahmut. “Pîrîzâde, ‘Umdetü Zevî'l-Besâir li Halli Mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-Nezâir” *İslam Hukuku Dergisi*, S. 28 (2016): 617-620.
- Sehâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman. *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*. 1. bs. Beyrut: 1992.
- Sinanoglu, Mustafa. “Hamevî, Ahmed b. Muhammed”. *DİA*, 15. TDV Yayınları, 1997.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-huffâz*. 1. bs. Beyrut: Darül Kütübül İlmiyye, 1403.
- . *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1424.
- . *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1. bs. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1983.
- . *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*. nşr. Abdül'âl Salim Mükrim. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- Sünbülzâde Maraşî, *Teyfiku'l-ilâh fi şerhi fennin mine'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 953.

- Şensoy, Sedat. "Ta'likât". *DİA*, 39. TDV Yayınları, 2010.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *el-Lüm'a fî usûli'l-fikh*. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Şübeyr, Muhammed Osman. *el-Kavâ'idü'l-külliyeye ve'd-davâbitü'l-fikhıyye fî ş-şerî'ati'l-islâmiyye*. 2. bs. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2007.
- Tahtâvî, Ahmed b Muhammed b İsmail el-Hanefî. *Hâşiyetü't-Tahâvî 'alâ Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh*. Beyrut: Darül Kütübül İlmiyye, 1418.
- Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'ati'l-'ulûm*. nşr. Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 1968.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfî istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Ali Dahrûc. 1. bs. Beyrut: 1996.
- Timurtâşî el-Gazzî, *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâir hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 945.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Hâşiye". *DİA*, 16. TDV Yayınları, 1997.
- Tûrî, Muhammed b Hüseyin b Ali. *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Tünkî, Mahmud Hasan. *Mu'cemü'l-musannifîn*. Beyrut: Matbaatu Zengu Garaf Tabbare, 1926.
- Yıldız, İbrahim. "İbn Fâris'in Efrâdü 'Kelimâti'l-Kur'âni'l-Azîz' Adlı Risalesi ve Vücûh ve Nezâir İlminin Bir Alt Kolu Olarak Efrâd". *II. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 2-4 Kasım 2018. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018, 333-341.
- . "Vücûh ve Nezâir İlmine Bir Katkı: İbn Fâris'in 'Efrâdü Kelimâti'l-Kur'âni'l-Azîz' Adlı Eserinde Olmayan Bazı Efrâd Kelimeler". *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*. S. 74 (Spring 2019): 373-386.

Yahya b. Sellâm. *et-Tesârîf: Tefsîru'l-Kur'ân mimmâ iştebehet esmâuhu ve tesarrefet me'ânîhi*. nşr. Hind Ahmed Şelebî. Amman: Müessese Âli'l-Beyt, 2008.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Dârü'l-Hidâye, t.y.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır. *el-Mensûr fi'l-kavâ'idi'l-fikhiyye*. nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud. 2. bs. Kuveyt: Dârü'l-Kuveyt li's-Sahâfe, 1985.

Zeyrekzâde, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 337. Hekimoğlu Mehmed Nuri Efendi, nr. 182.

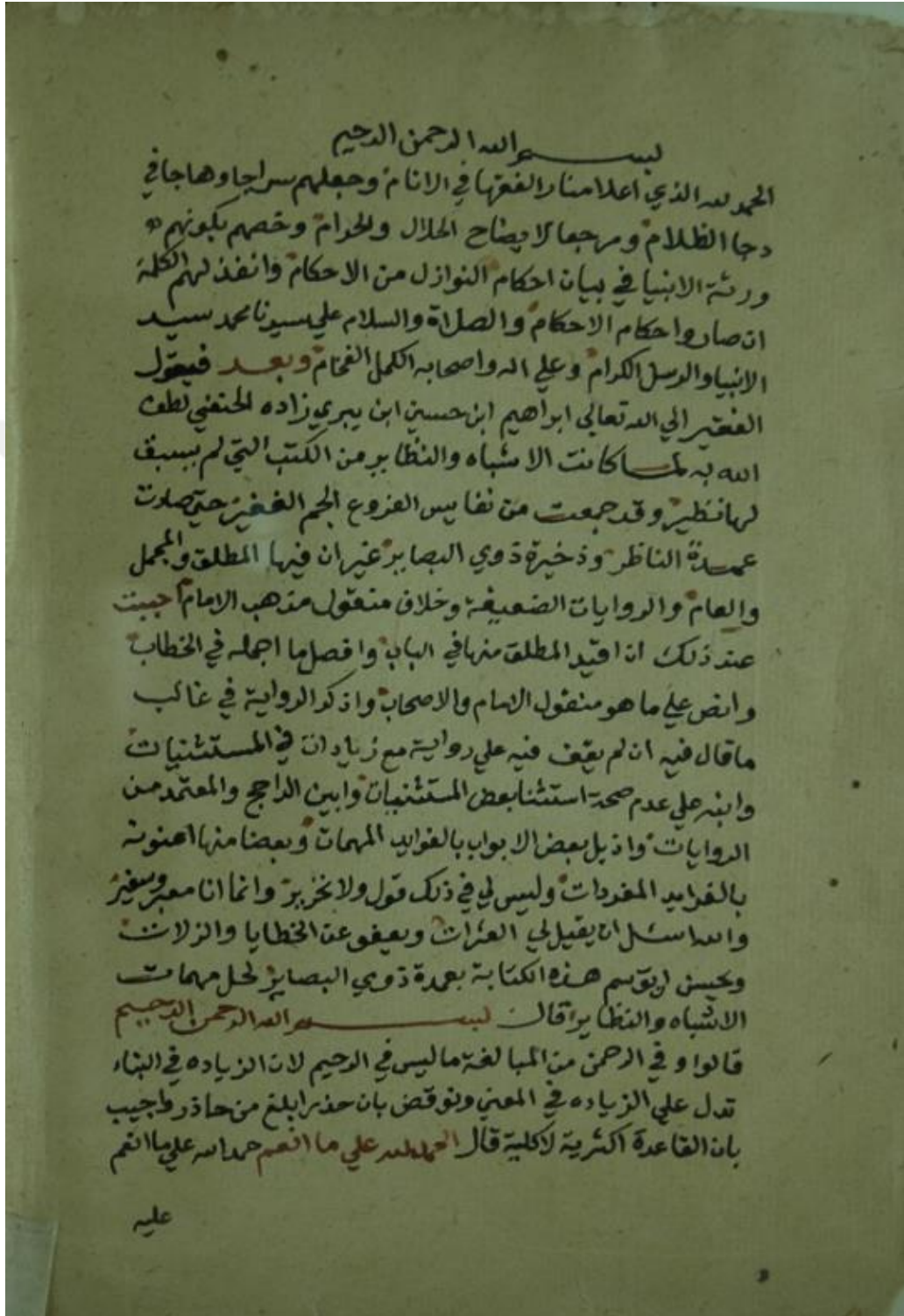
Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabi'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 15. bs. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.

<http://quranicweb.com/encyclopedia.php> [11.12.2018]

http://www.almajidcenter.org/ar/search_details.php?pag=3&keyword=%D8%A7%D8%A8%D9%86%20%D8%A8%D9%8A%D8%B1%D9%8A:%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85%20%D8%A8%D9%86%20%D8%AD%D8%B3%D9%8A%D9%86%20%D8%A8%D9%86%20%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%83%D9%8A%20%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%86%D9%81%D9%8A,,1099%D9%87%D9%80&how=3&in=1&by=2&

EKLER

EK 3.1: Mekke/Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî Nüshası nr. 1979 (İlk Sayfası)

ان تقوته للجمعة حفرها وكذا اذا خاف ذهاب الوقت في سائر الصلوات
 ترك الطعام في وقتها ولا يحل له التأخير بخلاف ما اذا خاف فوات الجماعة
 في سائر الصلوات حيث انه لا يحفرها كذا في اللؤلؤ الجنية وفي خزانه الروايات
 عن الشريعة ولا يقوم عن الطعام الى امر حتى يقضي حاجته منه ولا يقوم وله
 بعض الحاجة وان اقتضت الصلاة الامن بخاف فوات الجماعة انتهى وهذا
 اخذ ما سمح به الوقت من الكتابه على بعض المحلات من الاشياء والنظر جعله
 الله تعالى ذلك خالصا لوجهه الكريم وسبب للغور له بينه وبين النعيم وان
 هوان النعيم وان ينفع به كما نفع باسلافه امين تخوفا في يوم الاربعاء الخامس
 من شهر رمضان المنظم قدره ^{على الله عظيم} سنة اثنين وثمانين والالف تجاليت
 الشريف بالمدرسة السلطانية ^{على محمد وعلى} اجماع

ترجمه المؤلف

هو العلامة عمدة المحققين والمدققين المفتي ببلده الامين برهان الدين الشيخ
 ابراهيم ابن الشيخ حسين ابن الشيخ احمد بيري زاده الملقب مولانا المكي مشايخ
 مذهب الرومي بلدا كان فقيها عالما ما اختلف اثنان في علمه وورعه وسعة اطلاعه
 بمذاهبه وشايخه الذين اخذ عنهم منهم عمدة العلامة المحقق الشيخ محمد بيري
 من مشايخ العلامة علي ابن الجواليقي في علم الفرائض ومنهم العلامة بالشيخ عبد الرحمن
 المرشدي اخذ عنه اخذ بترك ومنهم العلامة الرحلة الشهاب الخنجاوي وبينه
 وبين القاضي علي بن جبار الله شمس واحد وبينه وبين العلامة الشيخ بيرا الدين
 المقدسي شارح نظم الكنتر شمس وبينه وبين العلامة الشيخ بيرا الدين
 الشراوي شمس واحد وانتفع به بالجم الغفير واخذ عنه غالب فضلا للفقير
 في عمره كالشيخ حسن الجعفي والشيخ حسن التونسي والشيخ علي السجاري
 والشيخ علي قرياش والشيخ ابراهيم العباسي والشيخ تاج الدين الدهان
 والشيخ سليمان بنون وغيرهم واعترف له علماء عصره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي جعلنا من أعلامنا في الأناجر • وجعلهم سراجا وهجا في وجع الظلام • ومرجعا لا يوضح
 الخلال الحرام • وخصهم بكونهم ورثة الأنبياء في بيان أحكام النوازل من الأحكام • وانفذهم الكلمة
 أن صاروا للحكام للحكام • والصلاة والسلام على سيدنا محمد سيد الأنبياء والرسل الكرام • وعلى آله
 وأصحابه الكمل الفخام **و بعد** فيقول الفقير إلى الله تعالى إبراهيم بن حسين بن ميرز زاده
 الخفي لطف الله به لما كان تالفا لشبهه والنظار من أن كتب التتميم يسبق لها نظير • وقد جمعت من
 غايس الفروع للحج الغفير حتى صارت عمدة الناظر • وذخيرة ذوي البصائر • غير أن فيهما المطلق
 والمجمل العام والروايات الضعيفة وخلاف منقول من مذمبب الامام • أحببت عند ذلك تأييد
 المطلق منها في الباب • فأفصل ما أجمله في الخطاب • وانصت على ما هو منقول للامام ولافتحا
 وذكر الرواية في غالبها قال فيم انه لم يرتفت فيه على رواية مع زيادات في المستثنيات وأنبه
 على عدم صحة استثنائها بغض المستثنيات • وابين الراجح والمقتم من الروايات • وأذير بغض
 الأبواب بالفوائد المهمات • وبعضها منها عنوانها بالفرايد المفردات • وليس لي في ذلك قول
 ولا تخيير • وإنما أنا معبر وسفير • والله أسأل أن يقبل لي العثرات • ويعفو عني الخطايا والرهبة
 ويحسن أن نوسم هذه الكتابة بعدة نديم البصائر لحل مما تشابهه والنظار بسم الله الرحمن الرحيم
 قالوا في الرحمن من المبالغة ما ليس في الرحيم لأن الزيادة في البناء تدل على زيادة المعنى ونوفض بأن حذر
 ابلح من حذر طيب • بالقاعدة أكثرية لأكلية قال الحمد لله على ما أنعم الله عليه من
 جعل ما هلا لهم وقائق فروع شريفة سيد الأنام • ومرجعا في كشف النقاب عن مهمات الخلال الحرام
 وأعدا ذكره في مجالس الذكر والقصاة والحكام قال وصلى الله على سيدنا محمد وعليه وصحبه وسلم
 الصلاة عليه فرض في العمرة واحدة وواجبة عند سماع اسمه الشريف وأغتمه جماعة من علماءنا
 ولا يصلي على غير الأنبياء إلا ابتعا ومن صلى على غيره أثم وكره وهو الصحيح وفي المستصفى وحديث
 صلى الله على الأبي وفي الصلاة حقه فله أن يصلي على غيره ابتداء أما الغير فلا انتهى وجعل العلماء
 للصلاة ثلاثا معاني لكن لا تعلم انهما بطريق الحقيقة أو بطريق المجاز أو في البعض بالحقيقة
 وفي البعض بالمجاز إذ يكون من قبيل العموم المشترك أو عموم المجاز أو الجمع بين الحقيقة والمجاز والله
 أعلم قال بعض شرح الفدور من المتأخرين وقلا شيئا شهاب الدين أحمد الخفاجي أصل معني
 الصلاة الانعطاف الجسماني لانهما مأخوذة من الصلوة بن علي ما حقق في شروح الكشاف ثم استعمل
 في الرحمة والدعاء لما بينهما من النقط المعنوي قال • وبعد فان الفقه اشرف العلوم وقد اذاع
 العلامة العيني في شرح البخاري انما ثبت فضل العفة في الدين على سائر العلوم لانه يعود إلى خشية

لا يملك الابجد القبض وعللوا عدم الجواز من انك بانه بيع ما لا يملك لا يجوز وانما
 لان البيع محمول وانما ذلك بعض منشاخ بلح للنعام ولا يخفى ان اهل الحرمين
 ومصر قد تعاملوا ذلك والله اعلم قال ولا يتسقط حقه منها تخير جبا على منة القول
 بل يتسقط به دليل ما تقدم ذكره عن الذخيرة فلا نعيده قال اذا اجتمع الختان
 في ذمة العبد قد مر حق العبد لا حياجه الا في مسائل منها ما اذا كان جالساً على
 الخذا فسمع النداء في يوم الجمعة فانها فان يعنونه للجمعة حضرها وكذا ان
 خاف ذهاب الوقت في سائر الصلوات ترك الطعام ومنها ولا يجزى العالناخير
 بخلاف ما اذا خاف فوت الجماعة في سائر الصلوات حيث لم ان لا يحضرها
 كذا في الولو للجمعة وفي خزانة الروايات عن الشريعة ولا يقوم عن الطعام الا في
 حثي يعصبي حاجته منه ولا يقوم وبه بعض الحاجة وان الصلاة الى المن يخاف
 فوت الجماعة انتهى وهو **والاخر ما سمح به الوقت من الكتابة على بعض**
الحالات من المشابه والنظائر جعل الله تعالى ذلك خالصاً لوجهه الكريم
وسبباً للفرح والبهجة والنعيم وان ينفع به كما نفع باصله انه على ذلك تقدير
وبها جابده جدير تحت **رابع** **يوم الاربعاء الخامس** **من شهر رمضان العظيم**
سنة الفاتنين وثمانين **تجاه البيت الشريف بالمدرسة**
السليمانية وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه
اجمعين وحسبنا الله ونعم الوكيل
والله اوله واخره
 وكان الف رابع من نفع هذا الكتاب الشريف يوم الثلاثاء المبارك يوم
 النصف من شهر شعبان المبارك سنة الف ومائة واربعه من
 الهجرة النبوية على صاحبها افضل الصلاة والسلام وحسبنا
 الله ونعم الوكيل

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّمَنَا الْقُرْآنَ فِي الْأَنَامِ وَجَعَلَ لَنَا سِرًّا وَهَذَا جَاءَ فِي دُجَى الظُّلَامِ
وَمَرْجَبِ الْأَصْيَاحِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَخَصَّهُمْ بِكُومِهِمْ وَرَثَهُ الْأَنْبِيَاءُ فِي بَيَانِ أَحْكَامِ النُّوَارِ مِنَ الْأَحْكَامِ وَأَنْقَذَ
لَهُمْ الْكَلِمَةَ أَنْ صَارَ أَحْكَامُ الْحُكَّامِ وَالصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ الْكِرَامِ وَعَلَى آلِهِ
وَاصْحَابِهِ الْعَمَلِ الْغَنَامِ وَبَعْدَ ذَلِكَ يَقُولُ الْعَفِيْرُ إِلَى اللَّهِ عَالِي بَرِّهِمْ بِنِيسِرٍ مَوْلَاهُ الْحَفِيْرُ لَطْفِ اللَّهِ بِهِ لَمَّا كَانَتْ
الْأَشْبَاهُ وَالنُّظَامُ مِنَ الْكُتُبِ الَّتِي لَمْ يَسْبِقْ لَهَا نَظِيْرٌ وَقَدْ جُمِعَتْ مِنْ نَفَائِصِ الْفُرُوعِ الْعَفِيْرُ حَتَّى صَارَتْ تَمَدُّعٌ
الْقَاطِرُ وَدَحِيْرَةٌ ذَوِي لَبْصَا مُرْغِيْرَانِ فِيهَا الْمَطْلُوقُ وَالْمَجْمَلُ وَالْعَامُ وَالرُّوَايَاتُ الضَّعِيْفَةُ وَخِلَافُ مَنْقُولِ مَنْ هُوَ
الْإِمَامُ وَالْأَصْحَابُ وَأَذْكَرُ الرَّوَايَةِ فِي غَالِبِهَا قَالَ فِيهِ أَنْ لَمْ يَقِفْ فِيهِ عَلَى رَوَايَةٍ مَعَ زِيَادَاتٍ فِي الْمُسْتَنْتَابِ قَالَتْ
عَلَى صِحَّةِ اسْتِنَابِ وَعُضْمِ الْمُسْتَنْتَابِ وَبَيْنَ الرَّاجِحِ وَالْمُعْتَمَدِ مِنَ الرَّوَايَاتِ وَأَذْكَرُ بَعْضِ الْأَبْوَابِ بِالْفَرَائِدِ الْمَهْمَاتِ وَبَعْضُ مِمَّا
اعْتَمَدَ بِالْفَرَائِدِ الْمَعْرُوفَاتِ وَلَيْسَ لِي فِي ذَلِكَ قَوْلٌ وَلَا حُجْرٌ وَإِنَّا نَا مَعْتَمِدٌ وَسَفِيْرٌ وَأَسْأَلُ أَنْ يَقْبَلَ لِي الْعُزْرَاتُ وَيَعْفُو
عَنِ الْخَطَايَا وَالزَّلَاتِ وَبِحَسَنِ أَنْ تَوْسَمَ هَذِهِ الْكُتَابُ بِعَمْرٍ ذَوِي لَبْصَا مُرْجَلِ مِمَّا فِي الْأَشْبَاهِ وَالنُّظَامِ قَالَتْ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَالْوَلِيُّ الرَّحْمَنِ مِنَ الْمَبَالِغِ مَا لَيْسَ فِي الرَّحْمِ لِأَنَّ الزِّيَادَةَ فِي الْبِنَاءِ نَذَلَ عَلَى الزِّيَادَةِ فِي الْعُنَى
وَيُوضَعُ أَنْ حَذَرَ الْمَلِيْعَ مِنْ حَادِرٍ وَأَجَبَكَ الْفَاعِلُ الْكُرْتِيَةَ لِأَنَّ كَلِمَةَ قَالَتْ الْحَمْدُ عَلَى مَا لَقِيَ مِنْ حَمْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ مِنْ جَلْدِهِ
أَهْلًا لِقَوْمِهِ دَقَائِقُ فُرُوعِ شَرِيْعَةِ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَمَرْجَبِ كَيْفِيَّتَابِ عَنْ مِمَّا تَبَيَّنَ الْحَلَالُ وَالْحَرَامُ وَأَعْلَى ذِكْرِهِ فِي
مَجَالِيسِ الذِّكْرِ وَالْقَضَاءِ وَالْحُكْمِ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْفَضْلُ عَلَيَّ فِي فِرْعَانَ فِي الْعُمْرِ
مَرَّةً وَاحِدَةً وَوَأَجِبَةُ عِنْدَ سَمَاعِ اسْمِهِ الشَّرِيْفِ وَأَعْتَمَدُ جَمَاعَةٌ مِنْ عُلَمَائِنَا وَلَا يُصَلِّي عَلَى غَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْإِنْبِيَاءِ مِنْ
صَلَّى عَلَى عِبْرَةٍ أُمَّ وَيَكْرَهُ فِي الْمُسْتَنْصَفِي وَحَدِيثُ صَلَّى اللَّهُ عَلَى آلِي طَالِبِ الْعَصَا وَحَقَّقَهُ فَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ مِنْ
أَسْبَابِهَا أَمَّا الْعَفِيْرُ فَلَا أَسْتَمِي وَجَعَلَ الْعُلَمَاءُ لِلصَّلَوةِ مَعَارِيْنُ ثَلَاثَةً لَكِنْ لَا نَعْلَمُ أَنْفَاطِطُورِ الْحَقِيْقَةِ وَبَطْنِ الْمَجَازِ فِي
الْبَعْضِ بِالْحَقِيْقَةِ وَبِالْبَعْضِ بِالْمَجَازِ وَهُوَ كَمَا يُقَالُ فِي الْعُمُومِ الْمَشْتَرِكِ أَوْ عُمُومِ الْمَجَازِ أَوْ الْمَعْنَى الْحَقِيْقَةِ بِالْمَجَازِ وَرَأَيْتُ
أَعْلَمُ قَالَتْ بَعْضُ شُرَاحِ الْمَعْدُوْرِي مِنَ الْمَشَاطِرِ وَقَالَ سُبْحَانَ سَمَاءِ لَدُنْ أَحْمَدَ الْحَفَا جِي أَصْلُ مَعْنَى الصَّلَوةِ الْإِنْعَاطُفُ بِالْمَجَازِ
لِأَنَّهَا مَحْدُوْرَةٌ مِنَ الصَّلَوةِ عَلَى مَا حَقَّقْتُ فِي شَرْحِ الْكُتَابِ ثُمَّ اسْتَعْمَلَ فِي الرَّحْمَةِ وَالْمَعْنَى الْمَعْنَى الَّتِي اسْتَمْتَقَ
قَالَ وَبَعْدَ ذَلِكَ فَانْفَعَهُ اشْرَافُ الْعُلُومِ قَدْ رَأَى قَالِ الْعَلَمَةَ الْعَيْنِي فِي شَرْحِ الْحَاوِي إِذَا تَبَيَّنَتْ فَضْلُ الْعَفِيْرَةِ فِي الدِّينِ عَلَى سَائِرِ
الْعُلُومِ لِأَنَّهَا يَقُوْدُ إِلَى خَشِيَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَالتَّرَامِ طَاعَتِهِ وَفِي الْحُكْمِ الْعَفِيْرَةَ الْعِلْمُ بِالشَّيْءِ وَالْعَهْمُ لَهُ وَغَلَبَ عَلَى عِلْمِ الْعَفِيْرَةِ
لِسَيَادَتِهِ وَشَرَفِهِ وَفَضْلِهِ عَلَى سَائِرِ الْعُلُومِ وَفِي شَرْحِ ابْنِ مَاجَهَ لِلْسُّيُوْطِيِّ وَكُنْ عَظْمُ شَأْنِ الْعَفِيْرَةِ لِأَنَّ الْمَذْرُوْبَةَ
حَتَّى فَضَّلَ وَاحِدَهُمْ عَلَى الْفَعَالِ لِأَنَّ بَعْضَهُمْ الْأَشْخَاصُ وَالْأَعْصَارُ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ قَالَتْ وَأَعْظَمُ أَكْثَرُ دُنْيَا وَآخِرِي
فَرَقَ الْعُلَمَاءُ بَيْنَ الْأَجْرِ وَالشُّوَابِ وَسَبَّيْنَهُ قَرِيْبًا قَالَتْ وَأَهْلُهُ نَوَامِ الدِّينِ وَنَوَامِي أَهْلِهِ حَقِيْقَةُ الْعَامِلِيْنَ بِهِ سَرَّ
وَمِمَّا الْحَافِظُونَ أَنْفُسَهُمْ عَنِ الْأَعْرَاضِ وَالْإِمْرَاضِ قَالَ فِي الْمَصْبَاحِ قَامَ الْأَمْرُ بِقِيَامِهِ قِيَامًا مَعْنَى قِيَامِهِ وَقَامَ وَأَسْتَلَا
الْأَمْرُ هَذَا قَامَ بِالْفَتْحِ وَالْكَسْرِ وَتَقْلِبُ اللَّوَايَا وَجَوَابُ الْمَعْنَى أَي عَمَادَةُ الدِّينِ يَقُومُ بِهِ وَيَنْظُمُ قَالَ وَالْمَعْنَى فِي الدُّنْيَا

والآخر

التليم وقع بناء علي الاجارة الفاسدة كذا هنا قال ثم قلت يمكن التفرغ
عليه لوباع وتطبيقه من الوقت لم يصح اقول لعاقل ان يقول بالحوار للتعاقل
كما قيل بجواز بيع الشرب كيوم او اقل مع انه لا يملك قبل الاحراز بما وضع
للاحراز كما ان المعلوم للوظيفة لا يملك الا بعد القبض وعلو اعدم الجواز هنا
بانه بيع مالا يملك لا يجوز واحال ان المبيع مجهول واجاز ذلك بعض مشايخ
ينح للتعامل ولا يخفى ان اهل الحرمين ومصر قد تعاملوا ذلك والله اعلم
قال ولا يقطع حقه معها يخرج علي هذا اقول بل يقطع حقه منها بدليل ما
تقدم ذكره عن الذخيرة فلا تبعية قال اذا اجتمع الحقان في ذمة العبد
قدم حق العبد لا احتياجه الا فيهما ما اذا كان جالس علي العدا
فصح ان ذم يوم الجمعة فان خاف ان نفوته الجمعة حضرها وكذا اذا خاف
ذهاب الوقت في سائر الصلوات ترك الطعام في وقتها ولا يجعل له التاخير
مخلاف ما اذا خاف فوت الجماعة في سائر الصلوات حيث له ان لا يحضرها
كذا في الولوية وفي خزانة الروايات عن الترخمة ولا يقوم عن الطعام
الي اخر حتى يقضى حاجته منه ولا يقوم وبه بعض الحاجة وان اقيمت الصلوة
الا لمن يخاف فوت الجماعة وهذا اخر ما سمح به الوقت من الكتاب على بعض
المجملات من الاشياء والنظائر جعل الله تعالى ذلك خالصا لوجهه الكريم
وسببا للقفور وحنات النعيم وان ينفع به كما نفع باصله اما ان يخرج يوم
الاثني عشر من ذي القعدة الحرام من سنة

من سنة قال ان نزلت
من سنة قلت وان عقد
بها فصول من سنة وان
انما يصح الكساح من سنة
طريقة حكم ببيع البعير لولا
سعيه قال رخصه ولا
حاجة اليه عند التكلف فانه
لرخصه لئلا يخل البعير لال جزاء
بما يفعل فسبق حلاله في
من سنة قال ان نزلت
من سنة قلت وان عقد
بها فصول من سنة وان
انما يصح الكساح من سنة
طريقة حكم ببيع البعير لولا
سعيه قال رخصه ولا
حاجة اليه عند التكلف فانه
لرخصه لئلا يخل البعير لال جزاء
بما يفعل فسبق حلاله في
من سنة قال ان نزلت
من سنة قلت وان عقد
بها فصول من سنة وان
انما يصح الكساح من سنة
طريقة حكم ببيع البعير لولا
سعيه قال رخصه ولا
حاجة اليه عند التكلف فانه
لرخصه لئلا يخل البعير لال جزاء
بما يفعل فسبق حلاله في

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ تَعَلَى
 لِكَمَدِهِ الَّذِي أَعْلَمْنَا فَقَرَاهُ فِي الْأَقَامِ وَجَعَلَهُمْ سِرَاجًا
 وَهَاجَا فِي دُجَا الظُّلَامِ. وَمَرَجَعَا لِإِيضَاحِ الحَلَالِ وَالْحَاكِمِ.
 وَخَصَّمَهُمْ بِكُونِهِمْ وَرِثَةِ الْأَنْبِيَاءِ فِي بَيَانِ أَحْكَامِ التَّنْزِيلِ مِنَ
 الْأَحْكَامِ. وَأَنْفَعْلِمُ الحِكْمَةَ أَنْ صَارُوا أَحْكَامِ أَحْكَامِ. وَأَصْلًا
 وَالسَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَالرَّسُولِ الْكَرِيمِ. وَعَلَى آلِهِ
 وَأَصْحَابِهِ السَّجْدَ النَّخَامِ **وَبَعْدُ** يَقُولُ الْفَقِيرُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى
 إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَسْبِي بْنِ أَحْمَدَ بِيْرِي مَزَادَهُ أَخْتَفَى لَطْفَ اللَّهِ بِهِ لَمَّا
 كَانَتْ الْأَشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ مِنَ الْكُتُبِ الَّتِي لَمْ يَسْبِقْ لَهَا نَظِيرٌ
 وَقَدْ جُمِعَتْ مِنْ نَفَائِسِ الْفُرُوعِ الْجَمِّ الْفَقِيرِ حَتَّى صَارَتْ عَمَلَةٌ
 الْكِنَازِ. وَذَخِيرَةٌ ذَوِي الْبِصَائِرِ غَيْرَ أَنْ فِيهَا الْمَطْلُوقُ وَالْمَجْمَلُ
 وَالْعَامُّ. وَالرَّوَايَاتُ الضَّعِيفَةُ وَخِلَافُ مَنْقُولِ مَذْهَبِ الْأَمَامِ.
 أَحَبِبْتُ عِنْدَ ذَلِكَ أَنْ أُقَيِّدَ الْمَطْلُوقَ فِيهَا فِي الْبَابِ. وَأَفْضَلُ
 مَا أَجْمَلْتُهُ فِي الْخُطَابِ. وَأَنْصُرُ عَلَى مَا هُوَ مَنْقُولُ الْأَمَامِ وَالْحَاكِمِ
 وَذَكَرَ الرَّوَايَةَ فِي غَالِبِ مَا قَارَيْتُهُ فِيهِ أَنَّهُ لَمْ يَقْضِ فِيهِ عَلَى رِوَايَةٍ
 مَعَ زِيَادَاتٍ فِي الْمُسْتَنْبَاتِ. وَأَنْتَبَهْتُ عَلَى عَدَمِ صِحَّةِ اسْتِثْنَاءِ
 بَعْضِ الْمُسْتَنْبَاتِ. وَأَبْتَنِي الرَّاجِحَ وَالْمَعْتَمَدَ مِنَ الرَّوَايَاتِ.
 وَأَذِيلُ بَعْضِ الْأَبْوَابِ بِالْفَوَائِدِ الْمُهَيَّمَاتِ. وَبَعْضِهَا مِنْهَا أَعْنُو
 بِالْفَوَائِدِ الْمَفْرَدَاتِ. وَلَيْسَ لِي فِي ذَلِكَ قَوْلٌ وَلَا تَحْسِيرٌ.
 وَأَعْمَانَا مَعْتَبَرٌ وَسُفِيرٌ. وَأَسْئَلُ أَنْ يُقْبَلَ لِي الْعَثَرَاتُ.
 وَيَعْفُو عَنِّي أخطاءِي وَالزَّلَّاتُ. وَيَجْنُنَ أَنْ تُوسِّمَ هَذِهِ
 الْكُتَابَةَ بِعَمْدَةِ ذَوِي الْبِصَائِرِ. لِحُلِّ مَهْمَاتِ الْأَشْبَاهِ وَالنَّظَائِرِ.
 فَسَبِّحْهُ اللَّهُ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ قَالُوا فِي الرَّحْمَنِ مِنَ الْمُبَالَغَةِ مَا لَيْسَ

١٢٢

كيوم او اقل مع انه لا يملك قبل الاحراز وما وضع للاحوار
 كما ان المعلوم للموظيفة لا يملك الابد القبط وعللو عدم
 اجواز هناك بانه بيع ما لا يملك لا يجوز واما ان المبيع
 مجبول واجاز ذلك بعض مشايخ بلخ للتعامل ولا يخفى ان
 اصل الحرمين وعصر قد تعاملوا ذلك والله اعلم **قال**
 ولا يسقط حقه منها تخريجا على هذا اقوال بل يسقط حقه
 منها بدليل ما تقدم ذكره عن الزخريخ فلا نعيده **قال**
اد اجمع الحقان في ذمة العبد قدم حق العبد لا حياجه
الا في مسائل منها ما اذا كان جاسعا على العدا فيسمع الكفارة
 يوم الجمعة فان خاف ان تقوته بجمعة حضرها وكذا اذا خاف
 ذهاب الوقت في سائر الصلوات ترك الطعام في وقتها
 ولا يحل له التاخير بخلاف ما اذا خاف فوت الجماعة في سائر الصلوات
 حيث لم ان لا يحضرها كذالك الولوجية وفي خزائن الروايات
 عن الرعة ولا يقوم غر الطعام الى امر حتى يقضى حاجته منه
 ولا يقوم وبه بعض الحاجة وان اقيمت الصلاة الا لتنجاف
 فوت الجماعة انتهى **وهذا اخر ما سمع به الوقت من**
 الكتابة على بعض المحلات من الامشاه والنظائر جعل
 الله ذلك خالصا لوجهه الكريم وسببا للفوز وجنات
 النعيم وان ينفع به كما نفع باصلة تحريراني يوم الاربعاء
 الخامس من شهر رمضان المعظم قدر سنة اثنين وثمانين
 والهف تجاه البيت الشريف باكدرة سليمانيه وصلى
 الله تعالى على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين **و**
ونتم الكوكيل

بسم الله الرحمن الرحيم ^{تسعين}
 الحمد لله الذي اعلا منار الفقه في الانام وجعلهم سراجا واجبا
 في دجى الظلام ووجه الايضاح المحلال والحرام وخصهم بكنوز
 ورتبة الانبياء في بيان احكام النوازل من الاحكام وانفذ لهم
 الكلمة ان صاروا احكام الحكام والصلوة والسلام على
 سيدنا محمد سيد الانبياء والرسل الكرام وعلى اله واصحابه
 الكمل القوام **ويعد** فيقول الفقير الى الله تعالى
 ابراهيم بن حسن بن احمد بن زي زاده الخفي لطف الله به
 لما كانت الاشياء والنظائر في الكتب التي لم يسبق لها نظير
 وقد عرفت في نفايس الفروع الجم الغضة حتى صارت عمدة
 الناظر وذخيرة ذوي البصائر غير ان فيها المطلق والمحل
 والعام والروايات الضعيفة وخلاف منقول مذهب
 الامام اجبت عند ذلك ان افيد المطلق منها في الباب
 وافصل ما اجمله في الخطاب وانص على ما هو منقول الامام
 واصحابه واذكر الرواية في غالب ما قال فيه انه لم
 يقف فيه على رواية مع زيادات المستثنيات واسمه
 على عدة صفة استثنى بعض المستثنيات **واين الرابع**
 والمعتمد في الروايات واذيل بعض الابواب بالفوايد
 المهمات وبعضها اعنونه بالفرايد المفردات وليس
 في ذلك قول ولا خبر وانما انا معبر بهم والله سميع
 يقبل العترت وبعضه الخطايا والزلزلات ويجوز ان تقوم
 هذه الكتابة **بعين ذوي البصائر لحل مهمات النساء**
والنظائر قال بسم الله الرحمن الرحيم قالوا في الرحيم
 من المبالغة ما ليس في الرحيم لان الزيادة في البناء تدل على الزيادة

بالمعاطة في موضع لم يكن المسلم بناء على العقد الفاسد وهو
 نظير ما قلنا في الجان لو كبر بنية أو أرضه وهو موقوف بجماع
 الموجب أو نذر عثم فرغ من طه ليقبل جازوا وانعقد بينهما
 اجان متبدا بالمعاطة اذ التلمذ وقع بناء على الجان
 الفاسد لنا هنا قالتم قلت يمكن ان يفرغ عليه لو باع
 وظفته في الوقت لم يصح اقول لقابل ان يقول بالجواز
 للتعامل لا قبل بجواز بيع الشرب كيوم او قل مع انه لا يملك
 قبل الجواز بما وضع للجان كما اذ المعلوم للوظيفة لا يملك
 بعد القبض وعلى اعداء الجواز هنا ان يبيع ماله على الجواز ^{ذلك}
 واما اذ المسح مجهول واجازة لبعض ما يخرج من المتعامل
 واختفى ان اهل الحرمين وحصر قد يعطوا ذلك والله اعلم قال
 واسقط حق منها يخرجها هذا اقول بل يسقط حق منها
 بدليل ما تقدم ذكره في الرجوع فلا تعبد قال اذا اجتمع
 الختان في نية العبد فتم حق العبد لا يحتاج الى مسائل
 منها اذا كان جائلا على العقد ومع النذير يومها الحق فان خاف
 ان تقوته الحق حضها ولذا اذا خاف ذهاب الوقت في سائر
 الصلوات ترك الطعام في وقتها ولا يجد له التامير بخلافه اذا
 خاف قوت الجماعة في سائر الصلوات حيث لم ان يحضرها لانه
 الولو الجمة ورحمته الروايات عن السرية ولا يقوم في الطعام
 الجار حتى يقصر حاجته منه ولا يقوم به بعض الحاجة وان
 اقيت الصلاة الممن بخاف قوت الجماعة لسته والله اعلم
وهذا الخبر ما سمع به الوقت في الكتابة على بعض المحلات
 من المساه والنظا بر جعل الله ذلك خالصا لوجه الكريم
 وبها العوز وحيات النعم وان ينفع به كما يقع باصلة خبرين
 في يوم الماروا الحامن ربه فضلك العظم قدوة من ستة اشياء
 وتأمين والفرحاه البيت السوي بالمدرسة السجانية وبنيل
 الله في اعلى سائرنا محمد وعجل الله فرجه اجرة حسبا
 الله ونفع الوصل والحمد لله

في الجان

في الجان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِاسْتِغْنَى

الحمد لله الذي اعلا منار الفقه في الانام . وجعلهم سراجا
 وهاجا في دفي الظلام . ورجعا لا يفتاح الحلال والحرام .
 وخصهم بكونهم ورتبة الانبياء في بيان احكام النوازل من الا
 حكام . وانفذ لهم الكلمة ان صاروا احكام الحكام .
 فيقول الفقير الى الله تعالى ابراهيم بن حسين بن يسري زاده الحنفى
 لطف الله به لما كانت الاشياء والنظاير من الكتب التي
 لم يسبق لها نظير . وقد جمعت من نقايس الفروع الخيم الفقير .
 حتى صارت عمدة الناظر وذخيرة ذوي البصائر . غير ان فيها
 المطلق والمجمل والعام . والروايات الضعيفة وخلاف منقول
 مذهب الامام . اجبت عند ذلك ان افيد المطلق منها في
 الباب . وافصلها اجملها في الخطاب . وانقر على ما هو
 منقول الامام والاصحاب . واذكر الرواية في غالب ما قال
 فيه انه لم يقف فيه على رواية مع زيادات في المستثنيات
 وابين الراجح والمعتمد من الروايات واذيل بعض الابواب
 بالفوايد المهمات . وبعضها منها اعقونه بالفرايد المفق
 دات . ويسرى في ذلك قول ولا تحزبا . وانما انا معتبر
 وسفير والله اسأل ان يقبل لي العثرات . ويعفو عني الخطايا
 والزلات . ويحسن انه توسم هذه الكتابية بعمدة ذوي
 البصائر لحل مهمات الاشياء والنظاير بسم الرحمن الرحيم

أذا اجتمع الحقايق في ذمة العبد قدم حق العبد لا حياجه الا في سائر
منها ما اذا كان جالساً على العذا فسمع النداء في يوم الجمعة فان خاف ان
تقوته للجمعة حفنها وكذا ان خاف ذهاب الوقت ونسي الصلاة
ترك الطعام ومنها ولا يحل له التأخير بخلاف ما اذا خاف كوت الجماعة
في نسيات المصلوات حيث له ان لا يحضرها كذا في الروايات وفي خزنة
الروايات عن الشريعة ولا يقوم عن الطعام الى امر حتى يقضى حاجته منه
ولا يقوم ويهبط الحاجة وان الصلاة الامن بخلاف فوات الجماعة في سائر
المصلوات حيث له ان لا يحضرها كذا في الروايات وفي هذا الاصحح به
الوقت من الحكاية على بعض الحالات من الاسباب والنظائر جعل الله تعالى
ذلك خالصاً لوجهه الكريم وسبباً للمغفرة بجنات النعيم وان يتفجع به
كما يقع باصله انه على ذلك قدير وبالاجابة جدير بخبره
في اليوم الخامس والعشرين من شهر القعدة الشريفه ^{عشيرة}
وما يتدلف من الفقير الحقير عمر بن عثمان عمر
السنيوي

...
Hacı Beşir Ağa
...
220

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ • وَبِهِ تَقْنَى
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّمَنَا الْقُرْآنَ فِي الْأَنَامِ • وَجَعَلَهُمْ سِرَاجًا وَهَدَى
 فِي دَجَا الظُّلَامِ • وَمَرَجَعًا لِإِيضَاحِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ • وَخَصَّهُمْ
 بِكُتُبِهِمْ وَرَثَةً لِأَنْبِيَا فِي بَيَانِ أَحْكَامِ التَّوَاظُلِ مِنَ الْأَحْكَامِ
 وَانْفِذَهُمُ الْكَلِمَةَ أَنْ صَارُوا أَحْكَامَ الْحُكَّامِ • وَالصَّلَاةَ وَالزَّكَاةَ
 عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنْبِيَا وَالرَّسُلِ الْكِرَامِ • وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ
 الْكَمَلِ النَّجْمِ • وَبَعْدَ فَيَقُولُ الْفَقِيرُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى إِبْرَاهِيمَ
 ابْنَ حُسَيْنِ بْنِ يَسْرَى زَادَهُ الْخَفِيُّ لَطْفًا لِلَّهِ بِهِ لَمَّا كَانَتْ الْأَشْيَاءُ
 وَالنَّظَائِرُ مِنَ الْكُتُبِ الَّتِي لَمْ يَسْبِقْ لَهَا نَظِيرٌ • وَقَدْ جُمِعَتْ مِنْ
 تَقَايِيسِ الْفُرُوعِ الْجَمِّ الْغَفِيرِ • حَتَّى صَارَتْ عِمْدَةً النَّاطِقِ وَخَيْرِ
 ذَوِي الْبَصَائِرِ • غَيْرَ أَنَّ فِيهَا الْمَطْلُوقَ وَالْمَجْمُولَ وَالْعَامَّ وَالرَّوَايَاتِ
 الضَّعِيفَةَ وَخِلَافَ مَنْتَقُولِ مَذْهَبِ الْأَمَامِ • أَحْبَبْتُ عِنْدَ
 ذَلِكَ أَنْ أَقِيدَ الْمَطْلُوقَ مِنْهَا فِي الْبَابِ • وَأَفْضَلَ مَا أَحْمَدُهُ الْمَطْلُوقَ
 وَأَنْصُرَ عَلَى مَا هُوَ مَنْتَقُولُ الْأَمَامِ وَالْأَصْحَابِ • وَأَذْكَرُ الرَّوَايَاتِ فِي
 غَالِبِ مَا قَالُ فِيهِ أَنَّهُ لَمْ يَقِفْ فِيهِ عَلَى رَوَايَةٍ مَعَ زِيَادَاتٍ فِي
 الْمُسْتَثْنَاءِ • وَأَنْتَبَهَ عَلَى عَدَمِ صِحَّةِ اسْتِثْنَاءِ بَعْضِ الْمُسْتَثْنَاءِ
 وَأَبَيَّنَ الرَّاحِحَ وَالْمَعْتَمَدَ مِنَ الرَّوَايَاتِ • وَأَذِيلَ بَعْضِ الْأَبْوَابِ
 بِالْفَوَايِدِ الْمُهَيَّبَةِ • وَبَعْضًا مِنْهَا أَعْنُونَهُ بِالْقُرَايِدِ الْمَفْرَدَاتِ
 وَلَيْسَ فِي ذَلِكَ قَوْلٌ وَلَا تَحْزِيرٌ • وَإِنَّمَا أَنَا مُعْتَرٍ وَسَفِيرٌ • وَاللَّهُ

الصلوات حيث له ان لا يحضرها كذا في التولجية وفي
خزانة الروايات عن الشرعة ولا يقوم عن الطعام الى امر
حتى يقضى حاجته منه ولا يقوم وبه بعض الحاجة وان
اقامت الصلاة الا لمن يخاف فوت الجماعة انتهى وهذا
اخر ما سمح به الوقت من الكتابة على بعض المحلات من الايام
والنظائر جعل الله تعالى ذلك خالصا لوجهه الكريم
وسببا للفوز بجنات النعيم وان ينفع به كاتفق باصله
انه على ذلك قدره وبالا جابة جديره تخير في يوم لا
الخامس من شهر رمضان العظم سنة اثنين وثمانين
والف تجاه البيت الشريف بالمدرة سنة التسليمانية
وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه اجمعين وحبنا
الله ونعم الوكيل والحمد لله اولا واخرا. وكان الفراغ من
كتابة هذا الكتاب المبارك في يوم الاربعاء المبارك
العشرين من شعبان المكرم سنة الف ومائة وتسعة
وخمسين من الهجرة النبوية على صاحبها افضل الصلاة والسلام
على يد كاتبه الفقير الى رحمة مولاه الفقيه

السيد عبده المصطفى
من تلاميذ الضيافة
عفي عنهما

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي اعلمنا من الفقرها في التام **هـ** وجعلهم سراجا وهاجا في جبا
 الظلام **هـ** ورجعا لايضاح اللباب **هـ** وللراحم **هـ** وخصهم بكنوزهم وورثة الانبياء في
 بيان احكام النوازل من الاحكام **هـ** وانقذ لهم الكلمة ان صاروا احكام
 للكام **هـ** والصلاة والسلام على سيدنا محمد سيد الانبياء والرسل الكرام **هـ**
 وعليه واصحابه الكمل القوام **هـ** فيقول الفقير الاستغفار ابراهيم
 حسين بن يبراهيم اده الحنيف لطف الله به لما كانت الاسباب والنظائر من
 الكتب التي لم يسبق لها نظير **هـ** وقد جمعت من زفايس الفروع لجم الفقير **هـ**
 صارت عمدة الناظر وذخيرة ذوي البصائر **هـ** غير ان فيها المطلق والاجمل والعام
 والروايات الضعيفة بخلاف منقول مذهب الامام **احمد** عند
 ذلك ان اعيد المطلق منها في الباب وافضل ما اجله في الخطاب وانصر على ما هو
 منقول الامام والاصحاب واذا في الرواية في غالب ما قال فيد ان لم يقف في
 غير رواية مع زيادات في المستفيضة وان بد على عدم صحة استفتاء بعض المستفتين
 واثبت الرجح والمعتمد من الروايات واذا في بعض الابواب بالفوائد المهمة
 وبعضها اعنونه بالفوائد المفردة وليس في ذلك قوة والتحرير والتمات
 معبر وسفير والله اسئل ان يقبل لي العثرات **هـ** ويعفو عني الخطايا والزلات
هـ ان تقسم هذه الثانية **بجمدة** **هـ** **ذوي البصائر** **هـ** **لحمها** **الاشياء** **المنظرة**
بسم الله الرحمن الرحيم قالوا في الرحمن من المبالغة ما ليس في الرحيم لان الزيادة
 في البناء على الزيادة في المعنى ونوقر بان حذر ابلغ من حاذر **واجب** بان
 القاعدة الكلية **قالت** **الحمد لله على ما انعم** **هـ** **حده الله** **على ما انعم** **عليه** **من**
 جعله اهلا لهم وقام فروع شريعة سيد الانام **هـ** ورجعا لكشف النقاب عن
 مهمات الخلال **هـ** وللراحم **هـ** واعلا ذكره في مجالس الذكر والقضاء **هـ** **واللحكمة** **هـ** **قال** **وعلى الله**
علي سيدنا محمد وعليه **هـ** **وعليه** **هـ** **ومستل** **هـ** **الصلاة** **عليه** **فمن** **في** **العمرة** **واحدة**
هـ **وواجب** **عند** **سماع** **اسمه** **الشريف** **واعتمدت** **جماعة** **من** **علمائنا** **ولا** **يبطل** **على** **غير** **الانبياء**
هـ **الاتباع** **ومر** **على** **غيره** **التم** **وبكره** **وهو** **العجيب** **وفي** **المستفيضة** **وصار** **بسم** **الله** **على** **ال**

ابواب

ما لا يملك لا يجوز وامالان المبيع مجهول واجاز ذلك بعض مشايخ بلاد التعامل
 ولا يخفى ان اهل الحرمين ومصر قد تعاملوا ذلك وابتدعوا على ذلك **ولا يسقط حقه**
مع ما ذكره على هذا القول بل يسقط حقه منها بدليل ما تقدم ذكره عن الذميمة فلا
 نعيم **قال** **اذ اجتمع اللعان في ذممة العبد قدم حواله العبد الاحتياجه الا**
في مسائر ما اذا كان جالساً على الغداء فسمع النداء يوم الجمعة فان خاف
 ان تفوته الجمعة حفزها وكذا اذا خاف ذهاب الوقت في مسائر الصلوات ترك
 الطعام في وقتها ولا يحل له التاخير بخلاف ما اذا خاف فوت الجماعة في مسائر الصلوات
 حيث لمه ان لا يحضرها كذا في الواوالية وفي غير ذلك الوايات عن الشريعة ولا يقوم
 عن الطعام الى امر حتى يقضى حاجته منه ولا يقوم وبه بعض الحاجة وان اقيمت
 المسئلة الممن يخاف فوت الجماعة انتهى **وهو** في اخر ما سمع به الوقت
 من الكنازية على بعض المحلات من الاسباه والنظائر جعل السبكال ذلك خالفاً
 لوجهه الكريم وضرباً للفوز وجنات النعيم وان ينفع به كانفع باصت له
 تحريم في يوم الزرع الخامس من شهر رمضان العظيم قدس سنة ١٠٨٢ هـ
 تجاه البيت الشريف بالمدرسة السليمانية
 وصلى الله على محمد وآله وصحبه الطيبين
 وحسين الله ونعم الوكيل
 والحمد لله اولاً واخراً

بلغتها
 بحسب الطاقة
 والافكان

على يد كاتبه الفقير
 الى الله تعالى احمد بن علي
 بن مصطفى العودي النقي
 عاملة الله بالطفه للفقير
 وليرحمه الله واولاده
 بمكة وولعه
 صهنت

ÖZGEÇMİŞ

Necmettin Azak, 1975 Trabzon/Arsin doğumlu

Adres: Süleymaniye Mahallesi, Kanuni Medresesi Sk. No:5, 34116 Fatih/İstanbul

İletişim: necmettinazak@gmail.com, 0530 931 80 10

EĞİTİM

Doktora: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslami Bilimler Bölümü, 2019, İstanbul.

Yüksek Lisans: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler İslam Hukuku Bölümü, 2010, Sakarya.

Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Bölümü, 1997, İstanbul.

MESLEKİ DENEYİM

1998-2002 Özel Kolejde öğretmenlik

2002-2008 Bilişim sektöründe şirket yöneticisi

2008-2018 Muhtelif vakıflarda idarecilik

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda 2018'den beri Uzman

TAHKİKLİ METİN

UMDETÜ ZEVİ'L-BASÂİR

Lİ-HALLİ MÜHİMMÂTİ'L-EŞBÂH VE'NEZÂİR

عمدة ذوي البصائر لحل مهمات الأشباه والنظائر

(2. CİLDİN BAŞLANGIÇ SAYFASI)